

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ, ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:

«ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ»

«ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ
ΤΟΥ ΘΑΝΑΣΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ:
ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ε. ΒΩΡΟΣ

ΑΜ: ΜΑΒΜ201903

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ:

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΜΑΝΟΛΗΣ ΔΡΑΚΑΚΗΣ (ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ)

ΜΕΛΟΣ Α': ΣΤΑΥΡΟΣ ΒΛΙΖΟΣ (ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ)

ΜΕΛΟΣ Β': ΟΝΟΥΦΡΙΟΣ ΠΑΥΛΟΓΙΑΝΝΗΣ (ΕΔΙΠ)

ΚΕΡΚΥΡΑ

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2023

Υπεύθυνη δήλωση

Γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο δηλών

Παναγιώτης Βώρος

Copyright © Παναγιώτης Ε. Βώρος, 2023

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιονίου Πανεπιστημίου.

«Δεν θέλω τα τραγούδια που έγραψα ν' ανάβουν αναπτήρες.
Θα ήθελα να σκίζουν τα μέτωπα, ν' ανοίγουνε κρατήρες»
«Τα λόγια τα σαράκια κι οι νότες μου εμένα σκάβουν πρώτο...».

Θανάσης Παπακωνσταντίνου
στίχοι από το τραγούδι «Τα τραγούδια που έγραψα»

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της εργασίας αυτής, επιθυμώ να ευχαριστήσω:

Τη συνάδελφο και φίλη Μαρία Παπαγιάννη για την αρχική παρακίνηση.

Όλους τους καθηγητές του ΠΜΣ για την προσφορά τους.

Ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Μανόλη Δρακάκη, για τη στήριξη της πρότασής μου και την πολύπλευρη συμπαράστασή του.

Τους/τις συμφοιτητές/τριες στο ΠΜΣ (την Άννα ιδιαίτερα), για όλη τη συμπόρευσή μας και τη στήριξή τους σε ιδιαίτερες συνθήκες (πανδημία).

Την αν.καθηγήτρια Μουσικοπαιδαγωγικής στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου κ. Ζωή Διονυσίου για τις καθοριστικές συμβουλές της.

Τον αδελφό μου Κώστα, διδάκτορα Παιδαγωγικής, για όλες τις (από παλιά) σχετικές συζητήσεις μας.

Την εργασία αυτή αφιερώνω στη σύζυγό μου Ηλέκτρα που πάντα με στηρίζει σε όλα και στα παιδιά μου, Δανάη, Άρη, Ορέστη, που πάντα με εμπνέουν.

Π.Β.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία έχει σκοπό να (ανα)δείξει τη διδακτική αξία των τραγουδιών που έχει συνθέσει ο Θανάσης Παπακωνσταντίνου (Θ.Π.). Αρχικά, παρουσιάζονται περιεκτικά τα χαρακτηριστικά και οι καταβολές του σύγχρονου ελληνικού τραγουδιού, ως ιδιαίτερου είδους τέχνης. Αφού εκτεθούν οι σκοποί και οι στόχοι της Β/βάθμιας Εκπαίδευσης και των σχετικών με το τραγούδι μαθημάτων της, επιχειρείται ο προσδιορισμός της υπάρχουσας και της δέουσας θέσης του, ως διδακτικού αντικειμένου, σε αυτήν. Στη συνέχεια γίνεται παρουσίαση του έργου του Θ.Π. και συνοπτική ανάλυση των χαρακτηριστικών του. Τέλος, καταγράφονται οι γενικές δυνατότητες αξιοποίησης των τραγουδιών του, ειδικότερα στη Β/βάθμια Εκπαίδευση, σε διάφορα πεδία και επίπεδα και κατατίθενται συγκεκριμένες προτάσεις διδασκαλίας τους.

Λέξεις-κλειδιά: Θανάσης Παπακωνσταντίνου, τραγούδι, έντεχνο, εκπαίδευση, διδασκαλία, ανθρωπιστική/καλλιτεχνική παιδεία, διαθεματικότητα, Λογοτεχνία, Ποίηση, Μουσική

Abstract

The purpose of this thesis is to demonstrate the educational value of the songs composed by Thanasis Papakonstantinou (Th.P.). Firstly the characteristics and origins of the modern Greek song as a special kind of art are briefly presented. After setting out the aims and objectives of the Secondary Education and its singing-related courses, an attempt is made to determine the existing and proper place of the modern Greek song as a teaching subject in Greek Middle and High Schools. Moreover, the work of Th.P. and its characteristics are being presented and briefly analyzed. Finally, the thesis records the general possibilities of the employment of his songs in various fields and levels, especially in Secondary Education and presents specific suggestions for their teaching.

Keywords: Thanasis Papakonstantinou, singing, art music, education, teaching, humanitarian/artistic education, interdisciplinarity, Literature, Poetry, Music

Πίνακας περιεχομένων

Πρόλογος.....	10
Εισαγωγή.....	13
1. Το ελληνικό «τραγούδι»: ένα ιδιόμορφο έργο τέχνης	19
1.1. Οι καταβολές και η εξέλιξή του	19
1.1.1. Η «τραγουδοποιΐα» στον ελλαδικό χώρο	20
1.1.2. Από το δημοτικό στο λαϊκό τραγούδι.....	22
1.1.3. Ποίηση και λαϊκό τραγούδι: Το «έντεχνο λαϊκό»	24
1.1.4. Το νεότερο και σύγχρονο έντεχνο τραγούδι.....	27
1.2. Τα χαρακτηριστικά του	29
1.2.1. Μορφολογία: τα συστατικά του.....	29
1.2.2. Για τη σχέση λόγου-μουσικής	31
1.2.3. Η πολιτιστική αξία και η απήχυσή του.....	33
2. Το τραγούδι ως διδακτικό αντικείμενο στη Β/βάθμια Εκπαίδευση.....	38
2.1. Θεωρητικά ζητήματα σχετικά με τη διδασκαλία του τραγουδιού	38
2.1.1. Για τη διδασκαλία της Λογοτεχνίας (Ποίησης).....	38
2.1.1.1. Διαπιστώσεις και νέες τάσεις	39
2.1.1.2. Το ζήτημα της λογοτεχνικής αξίας των στίχων των τραγουδιών	42
2.1.2. Για τη διδασκαλία της Μουσικής	46
2.1.2.1 Η γενική παιδευτική αξία του τραγουδιού	50
2.2. Για τους (γενικούς) σκοπούς της Β/βάθμιας Εκπ/σης.....	54
2.3. Για τους διδακτικούς στόχους και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών	56
Λογοτεχνίας/Μουσικής	56
2.4. Η αξιοποίηση του τραγουδιού στη Β/βάθμια Εκπαίδευση	63
2.4.1. Η θέση του τραγουδιού στη Β/βάθμια Εκπαίδευση σήμερα	63
2.4.2. Οι δυνατότητες αξιοποίησης - Τα οφέλη.....	70
3. Ο Θανάσης Παπακωνσταντίνου και το έργο του.....	76
3.1. Βιογραφικά στοιχεία.....	76
3.2. Το έργο του.....	77

3.2.1. Γενικά χαρακτηριστικά	79
3.2.2. Καταβολές /επιρροές	81
3.2.3. Οι στίχοι του	83
3.2.4. Η μουσική του.....	92
3.2.5. Η δραστηριότητά του.....	95
3.3. Η αξία του έργου του (γενικές εκτιμήσεις)	96
3.4. Η απήχηση και η προβολή του έργου του	101
4. Διδακτική αξία και δυνατότητες αξιοποίησης των τραγουδιών του Θ.Π.	104
4.1. Η διδακτική αξιοποίησή του μέχρι σήμερα.....	104
4.2. Η γενική παιδευτική - διδακτική αξία των τραγουδιών του.....	107
4.3. Δυνατότητες αξιοποίησης. Το θεσμικό πλαίσιο.....	113
4.3.1. Σε επιμέρους διδακτικά αντικείμενα («μαθήματα»):.....	116
4.3.1.1. Νεοελληνική Γραμματεία (με επίκεντρο το λόγο).....	117
4.3.1.2. Μουσική (εστιάζοντας στον ήχο).....	122
4.3.1.3. Φυσική Αγωγή (χορός/ρυθμική κίνηση).....	126
4.3.1.4. Καλλιτεχνικά (εικαστικές προεκτάσεις)	127
4.3.1.5. Φιλοσοφία (φιλοσοφικές αναζητήσεις).....	128
4.3.1.6. Ιστορία (ιστορικές αναφορές)	130
4.3.1.7. Άλλα μαθήματα (ποικίλες διασυνδέσεις).....	131
4.3.2. Σε διαθεματικές διδακτικές προσεγγίσεις:.....	135
4.3.2.1. Θεωρητική θεμελίωση	135
4.3.2.2. Οι προϋποθέσεις και οι δυνατότητες.....	137
5. Προτάσεις διδακτικής αξιοποίησης τραγουδιών του Θ.Π.	142
5.1. Γενικές κατευθύνσεις.	142
5.2. Επιλογή τραγουδιών για διδακτική αξιοποίηση	145
5.3. Προτάσεις διδασκαλίας	152
5.3.1. «Σχέδια μαθήματος» ωριαίας/δύωρης διδασκαλίας	153
5.3.2. «Διδακτικό σενάριο» διαθεματικής προσέγγισης τραγουδιού	158

6. Επίλογος	162
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	167
Α. Εργογραφία του Θ.Π.:	167
Β. Αριθμητικά στοιχεία των τραγουδιών του Θ.Π.:	170
Γ. Στίχοι και ηλεκτρονικές διευθύνσεις τραγουδιών του Θ.Π:	176
Δ. Ερωτηματολόγιο και απαντήσεις Θ.Π.:	209
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	211
Έντυπη	211
Ηλεκτρονική	218
ΙΣΤΟΓΡΑΦΙΑ	232

Συντομογραφίες

Θ.Π.= Θανάσης Παπακωνσταντίνου

βλ.= βλέπε

όπ.π.= όπως παραπάνω

πχ = παραδείγματος χάρη

κλπ = και τα λοιπά

κ.εξ = και εξής

ερ. = ερώτηση

κεφ. = κεφάλαιο

κ.ά. = και άλλοι/ες/α

δηλ.= δηλαδή

μτφρ. = μετάφραση

σ. = σελίδα/ες

τ. = τόμος

τευχ. = τεύχος

Υ.ΠΑΙ.Θ. = Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων

ΥΠΕΘ =Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων

Ι.Ε.Π.= Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Π.Ι. = Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Α.Π. = Αναλυτικό Πρόγραμμα

Πρόλογος

Αφόρμηση για την εκπόνηση αυτής της εργασίας υπήρξε ο συνδυασμός των προσωπικών μου ενδιαφερόντων και της εκπαιδευτικής μου ιδιότητας. Εκτιμώ πολύ τον Θανάση Παπακωνσταντίνου ως καλλιτέχνη/τραγουδοποιό και την αξία του (ποιητικού και μουσικού) έργου του. Ως ερασιτέχνης και (ημι)επαγγελματίας μουσικός ακούω και παίζω τα τραγούδια του σε ποικίλες περιστάσεις της ζωής μου, ιδιωτικά και δημόσια. Ταυτόχρονα, πιστεύω ότι αποτελούν σημαντικά και ωφέλιμα διδακτικά αντικείμενα τόσο ως στίχοι όσο και ως μουσικές δημιουργίες. Έτσι, στο πλαίσιο της δουλειάς μου (εργάζομαι ως εκπαιδευτικός στη Β/βάθμια Εκπαίδευση) τα τελευταία είκοσι χρόνια, έχω εντάξει τα τραγούδια του στη διδασκαλία μου στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο. Ήδη τα διδάσκω (τα «προτείνω») στους/στις μαθητές/τριες μου με δύο κυρίως τρόπους: ή παρουσιάζοντάς τα (το στιχουργικό τους μέρος) ως λογοτεχνικά κείμενα (συνήθως παράλληλα με αυτά των σχολικών βιβλίων) σε μαθήματα που διδάσκω (κυρίως στη Νεοελληνική Λογοτεχνία αλλά και σε άλλα, όπως η Φιλοσοφία ή η Ιστορία), ή προτείνοντάς τα (ως τραγούδια, μαζί με το μουσικό τους μέρος) στους μαθητές μου και εκτελώντας τα μαζί τους, στο πλαίσιο διαφόρων εκδηλώσεων ή/και πολιτιστικών προγραμμάτων. Ανάλογες εκτιμήσεις για αυτά έχω συλλέξει (ανεπίσημα, σε επίπεδο προσωπικών συζητήσεων) και από συναδέλφους εκπαιδευτικούς, με τους οποίους συχνά μοιράζομαι και σχετικές προτάσεις αξιοποίησής τους.

Πέρα όμως από τις προσωπικές πρωτοβουλίες, θεωρώ ότι κάποια από τα τραγούδια του αξίζει να εισαχθούν συστηματικά στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση τουλάχιστον στο πλαίσιο των μαθημάτων της Λογοτεχνίας (στα σχολικά ανθολόγια) και της Μουσικής. Να προτείνονται δηλαδή στους μαθητές και από τα επίσημα αναλυτικά προγράμματα και τα διδακτικά εγχειρίδια και, στο μέτρο του δυνατού, να μελετώνται και να αξιοποιούνται από αυτούς με ποικίλους τρόπους. Τολμώ να τα χαρακτηρίσω ως «αδανικά» διδακτικά αντικείμενα, στο γενικότερο πλαίσιο των ανθρωπιστικών σπουδών, τόσο ως εξαιρετικά δείγματα λόγου και μουσικής όσο και, συνολικά, ως πολιτιστικά αγαθά/έργα τέχνης. Έτσι, θεώρησα σκόπιμο και χρήσιμο να (απο)δείξω το γιατί αλλά και να προτείνω το ποια από αυτά και πώς μπορούν να αξιοποιηθούν στο σχολείο.

Θεωρώ ότι ο Θ.Π. είναι ένας καλλιτέχνης του οποίου το έργο (ανεξάρτητα από το ότι μέχρι σήμερα ακόμα δημιουργείται) βρίσκεται ακόμα υπό διερεύνηση και από το κοινό (το οποίο, κατά τα φαινόμενα, αυξάνεται και διευρύνεται) και από τους (όποιους) «ειδικούς». Εκτιμώ ότι στο μέλλον θα τύχει μεγαλύτερης αναγνώρισης και συστηματικότερης μελέτης

και σε «επίσημο»/ακαδημαϊκό επίπεδο. Μέχρι σήμερα αυτό δεν έχει γίνει.¹ Έτσι, όπως ήταν φυσικό, η κυριότερη δυσκολία που συνάντησα κατά την εκπόνηση αυτής της εργασίας ήταν η παντελής έλλειψη (τουλάχιστον «επίσημης»/ακαδημαϊκής) βιβλιογραφίας για το έργο του. Ωστόσο, αυτή η έλλειψη δίνει και ένα ιδιαίτερο χαρακτήρα στην εργασία, καθώς έπρεπε να θέσει εξ αρχής ως στόχο-πρόκληση το να συμβάλει στη μελέτη και στην ανάδειξη της αξίας του έργου του. Με άλλα λόγια, επιχειρώντας να (υπο)δείξει την ωφέλεια και τους τρόπους της διδακτικής αξιοποίησης των τραγουδιών του η παρούσα εργασία έπρεπε ταυτόχρονα, ως απαραίτητη προϋπόθεση, να «(απο)δείξει» τη γενικότερη αξία τους. Στο βαθμό και με τον τρόπο που αυτό είναι εφικτό για έργα τέχνης.

Όταν ξεκίνησε η συγγραφή, η μόνη δημοσιευμένη εργασία σχετικά με το έργο του Θ.Π. που είχα υπόψη μου ήταν η πολύ ενδιαφέρουσα, για την κατανόηση του έργου του, ανακοίνωση της πανεπιστημιακού G.Zaccagni (βλ. παρακάτω). Ήταν το πρώτο και μόνο κείμενο που μου έδειξε έμπρακτα αυτό που πίστευα: ότι το έργο του Θ.Π. μπορεί (και έπρεπε) να γίνει αντικείμενο μελέτης σε ακαδημαϊκό επίπεδο. Πέραν αυτής, βρήκα αρκετές μεμονωμένες αναφορές/κριτικές/αναλύσεις σε άρθρα και διάφορα κείμενα, σε έντυπη ή (κυρίως) σε διαδικτυακή μορφή, γραμμένα από διάφορους συγγραφείς, δημοσιογράφους, μουσικούς μελετητές ή/και φίλους/θαυμαστές του έργου του. Πρόκειται κυρίως για παρουσιάσεις ενός τραγουδιού, ενός άλμπουμ ή μιας ζωντανής εμφάνισής του ή σχολιασμούς σε μια συνέντευξή του. Κάποιες από αυτές ξεπερνούν το δημοσιογραφικό χαρακτήρα μιας ανάρτησης στο διαδίκτυο και αποτελούν αξιόλογες αναλύσεις/συνεισφορές στη μελέτη και στην κατανόηση του έργου του. Οι ιστοσελίδες αυτές αποτέλεσαν σημαντική πηγή πληροφοριών και τεκμηρίωσης των όσων θα εκτεθούν παρακάτω.

Προχωρώντας, έκρινα σκόπιμο να ζητήσω τη γνώμη του ίδιου του Θ.Π. για το θέμα της διδακτικής αξιοποίησης του έργου του. Ανταποκρίθηκε πρόθυμα και ευγενικά απαντώντας γραπτώς στις σχετικές ερωτήσεις που του έθεσα. Οι απαντήσεις του αξιοποιήθηκαν σε διάφορα σημεία της εργασίας (γίνεται αναφορά στο σχετικό «Ερωτηματολόγιο» που βρίσκεται στο Παράρτημα Δ).

Στην πορεία της συγγραφής, τον Μάιο του 2022, εκδόθηκε και το πρωτότυπο και σημαντικό πόνημα του φιλολόγου Λέοντος Ναρ με θέμα την ποιητική του Θ.Π. (βλ. παρακάτω), το οποίο φυσικά αξιοποίησα. Είναι το πρώτο και μόνο, μέχρι στιγμής,

¹ Αυτό φυσικά έχει συμβεί και συμβαίνει και με άλλους καλλιτέχνες (λογοτέχνες, μουσικούς/τραγουδοποιούς) των οποίων το έργο δεν είχε/έχει «αναγνωριστεί» και μελετηθεί «επίσημα» ή «ευρέως» (με όλες τις σημασίες που μπορούν να έχουν οι λέξεις στα εισαγωγικά) μέχρι κάποια χρονική στιγμή του παρελθόντος αλλά ίσως και μέχρι σήμερα.

σύγγραμμα που καταπιάνεται συνολικά και συστηματικά με τη μελέτη του (ποιητικού κυρίως) έργου του Θ.Π. Η πρώτη φράση στον, γραμμένο από τον δημοσιογράφο Άκη Σακισλόγλου, πρόλογο αυτού του βιβλίου είναι η εξής: «Πολλοί έχουν πει για τα τραγούδια του Θ.Π. ότι θα πρέπει να διδάσκονται στα σχολεία. Συμφωνώ απολύτως και μάλιστα θα πρόσθετα πως πρέπει να διδάσκονται τόσο στο μάθημα των κειμένων νεοελληνικής λογοτεχνίας όσο και στο μάθημα της μουσικής»². Μαζί με όποια άλλα στοιχεία είχα εξ αρχής υπόψη μου ή είχα συλλέξει μέχρι τότε, η θέση αυτή δυνάμωσε την πεποίθησή μου ότι ήμουν σε σωστό δρόμο.

² Ναρ, Λ., «Να βρω ξανά του νήματος την άκρη...» Σχεδιάσμα ποιητικής βιογραφίας του Θανάση Παπακωνσταντίνου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2022, σελ. 11.

Εισαγωγή

Από την ανάγνωση και μόνο του τίτλου της εργασίας, ο αναγνώστης μπορεί να διακρίνει την ανάδυση μιας σειράς από ερωτήματα/προβληματισμούς σχετικά με το θέμα της «στοχοθεσίας» στην εκπαίδευση: Τι επιδιώκουμε μέσα από την εκπαίδευση των παιδιών - αυριανών πολιτών της κοινωνίας μας; Τι ανθρώπους (στο βαθμό που τους διαμορφώνει η εκπαίδευση) θέλουμε να «φτιάξουμε»; Με ποια διδακτικά αντικείμενα θα πετύχουμε τους στόχους αυτούς; Με λίγα λόγια: Τι και γιατί (με ποιο σκοπό) πρέπει να διδάξουμε στα παιδιά; Και φυσικά, ποιος είναι ο καταλληλότερος τρόπος για να το πετύχουμε αυτό; Όλα τα ερωτήματα αυτά, στα οποία συμπυκνώνεται η ουσία και ταυτόχρονα η προβληματική της όλης εκπαιδευτικής διαδικασίας, είναι παλιά και τίθενται διαρκώς από όλους τους εμπλεκόμενους σε αυτήν.³

Είναι αναμφισβήτητο ότι όλα αυτά τα θέματα/ερωτήματα αλλά και οι δυνατές απαντήσεις σε αυτά χρειάζονται διαρκή εξέταση και αναθεώρηση, ειδικά σε μια εποχή όπως η σημερινή που χαρακτηρίζεται από γρήγορες και βαθιές αλλαγές σε όλους τους τομείς της ζωής οι οποίες δημιουργούν την ανάγκη επανεξέτασης των σκοπών της εκπαίδευσης. Δεν είναι ο σκοπός της παρούσας εργασίας φυσικά να ασχοληθεί με αυτό. Εδώ θα θεωρήσουμε δεδομένους τους γενικούς σκοπούς της Εκπαίδευσης (και πιο συγκεκριμένα της Β/βάθμιας) και τους στόχους διδασκαλίας των επιμέρους διδακτικών αντικειμένων-μαθημάτων της, όπως αυτοί έχουν καθοριστεί και διατυπωθεί στα μέχρι σήμερα ισχύοντα επίσημα κείμενα των αρμόδιων φορέων (βλ. 2.2. και 2.3.). Η συμβολή μας θα περιοριστεί στον προβληματισμό γύρω από το «τι» και «πώς» μπορούμε να διδάξουμε ώστε να πετύχουμε, κατά το δυνατόν, τους στόχους αυτούς.

Χρειάζεται/ωφελεί (και γιατί;) να διδάξουμε «τραγούδια» στα παιδιά; Και αν ναι, ποια τραγούδια; Γιατί αυτά του Θανάση Παπακωνσταντίνου; Τι χαρακτηριστικά έχουν που τα κάνουν κατάλληλα για διδασκαλία; Τι μπορούν να προσφέρουν σε μαθητές/τριες εφηβικής ηλικίας; Πώς μπορούν να συμβάλουν στην γλωσσική, πνευματική και αισθητική καλλιέργειά τους, στην «ανθρωπιστική» δηλαδή παιδεία τους; Σε αυτά τα ερωτήματα θα επιχειρήσουμε να δώσουμε απαντήσεις.

Είναι φανερό, ότι τα ερωτήματα αυτά συνδέονται στενά με τον γενικότερο προβληματισμό για το περιεχόμενο, την αξία και τη θέση των ανθρωπιστικών σπουδών

³ Η βιβλιογραφία η σχετική με το θέμα της «στοχοθεσίας» στην εκπαίδευση (τι και γιατί να διδάσκονται τα παιδιά) είναι πλουσιότατη. Εδώ αναφέρουμε ενδεικτικά και χαρακτηριστικά (όπως φαίνεται και από τον τίτλο) το: Βώρος, Φ.Κ., *Η φιλοσοφία της εκπαίδευσης*, Αθήνα, Εκπαιδευτικός Σύνδεσμος, 1997.

(μέρος αυτών είναι η ποίηση, η μουσική και το τραγούδι, ως καλλιτεχνικό δημιούργημα) στη σύγχρονη κοινωνία και βέβαια για τους στόχους και τους τρόπους της αξιοποίησής τους στην εκπαίδευση.⁴ Παρά τους διακηρυγμένους γενικούς σκοπούς των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και στη χώρα μας, από πολλούς διαπιστώνεται η υποβάθμιση της ανθρωπιστικής παιδείας⁵ στην εποχή μας (έναντι της, αποκαλούμενης, «τεχνοκρατικής» η οποία προτάσσεται και κυριαρχεί στη ζωή και στην εκπαίδευση) κι έτσι προβάλλεται ως επιτακτική η ανάγκη της «διάσωσης» και ανάδειξής της.

Ένδειξη αλλά ταυτόχρονα και αιτία (μεταξύ άλλων και όχι φυσικά η μοναδική) αυτής της υποβάθμισης είναι και η μειωμένη και προβληματική «επαφή» των νέων μαθητών με το «κείμενο» και με το γραπτό λόγο γενικότερα, γεγονός που καθιστά, με τη σειρά της, προβληματική τη διδασκαλία όλων των γλωσσικών (ή «θεωρητικών») μαθημάτων πολύ περισσότερο απ' ό,τι στο παρελθόν και ακόμα περισσότερο του μαθήματος της Λογοτεχνίας. Έτσι, καταγράφεται (περισσότερα στο 2.1.1.1) η ανάγκη ανανέωσης του τρόπου διδασκαλίας της και αναζητούνται διαρκώς νέοι τρόποι, νέες μέθοδοι/διδακτικές πρακτικές, «δίοδοι» μέσα από τις οποίες να μπορεί να γίνει πιο ουσιαστική και γόνιμη η επαφή των εφήβων μαθητών με το κείμενο και το γραπτό λόγο γενικότερα αλλά και ειδικότερα με το λογοτεχνικό κείμενο (τον «έντεχνο» λόγο), στοιχείο απαραίτητο της ανθρωπιστικής παιδείας τους.

Ταυτόχρονα, οι σύγχρονες συνθήκες ζωής (τεχνολογικές εξελίξεις, εισβολή και κυριαρχία της εικόνας κλπ) έχουν οδηγήσει σε αλλαγή της αντίληψης περί του τι είναι το «κείμενο» γενικότερα αλλά και (κατά συνέπεια, ειδικότερα στο χώρο της εκπαίδευσης) τι (πρέπει να) είναι κείμενο διδακτέο, τόσο στη Γλωσσική διδασκαλία όσο και στη Λογοτεχνία.⁶ Με άλλα λόγια: Τι είδους κείμενα πρέπει/είναι δυνατό/καλό και ωφέλιμο να διδάξουμε σήμερα στα παιδιά;

Έτσι, στο πλαίσιο αυτού του προβληματισμού, τα τελευταία χρόνια προτείνεται (τόσο από τη σύγχρονη διδακτική των γλωσσικών μαθημάτων⁷ όσο και από τα σχετικά

⁴ Για μια ενδιαφέρουσα και αναλυτική διαπραγμάτευση του περιεχομένου, της αξίας και των τρόπων αξιοποίησής της: Παπαθανασόπουλος, Α., *Ανθρωπιστική Παιδεία*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1987.

⁵ Εκτός από το παραπάνω, βλ. και στο: Ράσης, Σ., *Η ανθρωπιστική παιδεία στη σύγχρονη εκπαίδευση*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988.

⁶ Για το σχετικό προβληματισμό βλ. Φρυδάκη, Ε., *Η θεωρία της λογοτεχνίας στην πράξη της διδασκαλίας*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2003.

⁷ Βλ. ενδεικτικά το: Μήτσης, Ν., *Διδακτική του Γλωσσικού μαθήματος, Από τη Γλωσσική Θεωρία στη Διδακτική Πράξη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2004.

Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών του σχολείου) και επιχειρείται η ανανέωση των προτεινόμενων για διδασκαλία κειμένων. Το ενδιαφέρον στρέφεται στην αξιοποίηση κειμένων που πληρούν κάποια κριτήρια όπως: α) είναι δείγματα ποικίλων ειδών λόγου, προερχόμενα από φυσικά περιβάλλοντα δημιουργίας και χρήσης και διατηρούν στενούς δεσμούς με τον προφορικό λόγο β) είναι έργα νέων συγγραφέων, δίπλα ή/και πέρα από τα υπάρχοντα και γνωστά («κλασικά» κείμενα αναγνωρισμένων συγγραφέων-λογοτεχνών), γ) έχουν θέματα σύγχρονα, πιο κοντά στη πραγματική ζωή των νέων, δ) συνυπάρχουν με άλλους κώδικες («τρόπους»), ακουστικούς, οπτικούς («πολυτροπικά» κείμενα), και είναι έτσι, χάρη σε όλα (τουλάχιστον) τα παραπάνω, ίσως περισσότερο κατάλληλα αφενός για να «αγγίξουν» τους μαθητές και να τραβήξουν το ενδιαφέρον τους αφετέρου για να συμβάλουν στην καλλιέργεια ποικίλων «γραμματισμών» (δεξιοτήτων ανάγνωσης, κατανόησης και χρήσης).

Τέτοια κείμενα (μπορεί να) είναι και οι στίχοι κάποιων σύγχρονων ελληνικών τραγουδιών. Με αυτό το σκεπτικό, τα τελευταία χρόνια (από τα μέσα της δεκαετίας του 2000) έχουν εισαχθεί και τέτοια στα ανθολόγια της Λογοτεχνίας στη Β/βάθμια Εκπαίδευση, ως προτεινόμενα κείμενα για διδασκαλία (αναλυτική παρουσίαση στο 2.4.1.).

Μιλώντας εδώ για «στίχους» δεν αναφερόμαστε στα «ποιήματα» των-«αναγνωρισμένων» από την ακαδημαϊκή/εκπαιδευτική θεωρία και πρακτική ως τέτοιων-ποιητών τα οποία μπορεί να μελοποιηθήκαν αργότερα και άσχετα με τη δημιουργία τους από κάποιον μουσικο-συνθέτη κι έτσι, εκτός από ποιήματα, έγιναν και «στίχοι τραγουδιών». Τέτοια κείμενα υπήρχαν στα σχολικά βιβλία ήδη πριν πολλά χρόνια. Μιλάμε για στίχους που γράφτηκαν είτε από κάποιους «στιχουργούς»/ποιητές είτε από τους ίδιους τους μουσικοσυνθέτες - «τραγουδοποιούς»⁸ όχι άσχετα με τη μελοποίησή τους αλλά, αντίθετα, με σκοπό να επενδυθούν μουσικά και με αυτό τον τρόπο να εκτελεστούν/παρουσιαστούν στο κοινό ως «τραγούδια».

Το σημαντικό και αξιοσημείωτο, κατά τη γνώμη μας, στην εισαγωγή τέτοιων κειμένων («στίχων») στα σχολικά βιβλία είναι ότι για πρώτη φορά φάνηκε να αναγνωρίζεται έμπρακτα και «επίσημα» από τους αρμόδιους εκπαιδευτικούς υπεύθυνους και φορείς ότι οι στίχοι ενός τραγουδιού μπορούν σαφώς να αποτελούν «κείμενο λογοτεχνίας» κατάλληλο να διδαχθεί στο σχολείο. Κι αυτό έγινε δειλά, θα έλεγε κανείς, αποσπασματικά, δοκιμαστικά, όπως είναι φυσικό αλλά με τρόπο ενδεικτικό μιας σύγχρονης τάσης στη εκπαιδευτική θεωρία

⁸ Παράδειγμα της πρώτης κατηγορίας αποτελεί ο Νίκος Γκάτσος ενώ της δεύτερης ο Διονύσης Σαββόπουλος ή ο Βασίλης Τσιτσάνης.

και πράξη της εποχής μας σχετικά με το τι (μπορεί ή/και πρέπει να) θεωρείται διδακτέο «λογοτεχνικό κείμενο», όπως επισημάναμε παραπάνω. Η σχετική συζήτηση, τόσο σε επίπεδο δημόσιου διαλόγου (από όλους τους εμπλεκόμενους/ενδιαφερόμενους) όσο και σε επίπεδο κεντρικών εκπαιδευτικών σχεδιασμών, συνεχίζεται στις μέρες μας αμείωτη κάθε φορά ειδικά που επιχειρείται κάποια αλλαγή στα αναλυτικά προγράμματα διδασκαλίας ή/και στα σχολικά βιβλία. Έτσι, οι στίχοι των τραγουδιών περιλαμβάνονται μεταξύ των άλλων κειμένων που προτείνεται να εισαχθούν στη διδασκαλία του μαθήματος της λογοτεχνίας.⁹

Εκτός από τους στίχους, η μουσική (και το τραγούδι, ως ιδιαίτερο είδος) είναι μια προσιτή και δημοφιλής, ειδικότερα στους νέους, μορφή τέχνης με πολλά οφέλη σε όλους τους τομείς της ζωής και της ανάπτυξής τους (βλ. 2.1.2.1.). Αλλά και γενικότερα, η ωφελιμότητα της ενίσχυσης της θέσης της Τέχνης στην εκπαίδευση προβάλλεται όλο και πιο πολύ στη διεθνή παιδαγωγική θεωρία και πράξη τα τελευταία χρόνια.¹⁰ Τονίζονται τα πολλαπλά (ψυχικά, κοινωνικά, πνευματικά) οφέλη που έχει η ίδια η ενασχόληση των παιδιών με όλες τις τέχνες όσο και η χρησιμοποίησή τους για τη αποτελεσματικότερη διδασκαλία όλων των άλλων γνωστικών αντικειμένων. Με βάση τη θέση αυτή σχεδιάζονται και εφαρμόζονται σε διάφορες χώρες σχετικά εκπαιδευτικά προγράμματα. Ενδεικτικά αναφέρουμε εδώ το Chicago Arts Partnerships in Education στις ΗΠΑ (1993) και το Learning Through The Arts στον Καναδά (1994) ή το, αντίστοιχο αυτών, πρόγραμμα «Μελίνα» που εφαρμόστηκε στη χώρα μας τα έτη 1995-2001.¹¹

Μέσα σε αυτό το θεωρητικό και πρακτικό πλαίσιο κινείται η κεντρική ιδέα και η συνολική πρόταση της παρούσας εργασίας, επιχειρώντας, μάλιστα, να το επεκτείνει: Θεωρούμε δηλαδή ότι η παρουσία και η διδακτική αξιοποίηση (κατάλληλα επιλεγμένων) τραγουδιών στην Εκπαίδευση πρέπει να ενισχυθεί και ποσοτικά και ποιοτικά.

Το τραγούδι (όπως θα δείξουμε στο 1.1) είναι ένα ιδιόμορφο έργο τέχνης στο οποίο «συναντώνται» δημιουργικά τουλάχιστον δύο (συχνά υπάρχει και ο χορός) διαφορετικές τέχνες: αυτή του λόγου (λογοτεχνία) και αυτή του «μέλους»/ήχου (μουσική). Έτσι,

⁹ Μια χαρακτηριστική σχετική αναφορά υπάρχει σε ρεπορτάζ του Απ. Λακασά στον ημερήσιο τύπο σχετικά με τις σχεδιαζόμενες αλλαγές στον τρόπο διδασκαλίας της Λογοτεχνίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Εφημερίδα «Καθημερινή», 27/4/22: https://www.kathimerini.gr/society/561824503/nea-programmata-spydon-me-stoichima-ti-filanagnosia/?fbclid=IwAR1aUdu0odC_xTIpTj6FBAau1ZkJx3o1flf_zycQEmEVMny99DE-Nh4NXFg (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁰ Ενδεικτικό και χαρακτηριστικό της τάσης αυτής είναι το σύγγραμμα της Ι. Αρντουέν «Η καλλιτεχνική αγωγή στο σχολείο» (Βλ. Βιβλιογραφία).

¹¹ Βλ. στο: Χρυσοστόμου, Σ. *Η Μουσική στην Εκπαίδευση. Το δίλημμα της διεπιστημονικότητας*, εκδ. Παπαρηγορίου-Νάκας, 4^η έκδοση, Αθήνα 2020, σ. 116 κ.εξ.

πιστεύουμε ότι η διδακτική αξιοποίησή του δεν πρέπει να περιορίζεται μόνο στη μελέτη των στίχων του ή/και της μουσικής του αλλά να προχωράει ακόμα παραπέρα, στον τρόπο με τον οποίο αυτά τα δύο «συνδημιουργούν» την ενιαία καλλιτεχνική αυτή φόρμα. Το τραγούδι δηλαδή μπορεί και πρέπει να εξετάζεται και ως κείμενο (λόγω των στίχων του), και ως μουσικό είδος (λόγω της μουσικής του επένδυσης) αλλά και ως ξεχωριστό και ιδιαίτερο πολιτιστικό προϊόν με όλες τις (π.χ. κοινωνιολογικές, ψυχολογικές, ιδεολογικές) παραμέτρους/συνιστώσες που ως τέτοιο ενσωματώνει. Και η μελέτη του αυτή μπορεί και πρέπει να γίνεται τόσο στο πλαίσιο των υπάρχοντων διακριτών διδακτικών αντικειμένων («μαθημάτων») που σχετίζονται με αυτό, δηλαδή κυρίως της Λογοτεχνίας και της Μουσικής αλλά και άλλων όπως η Ιστορία, η Φιλοσοφία, η Κοινωνιολογία κ.ά αλλά και πέραν αυτών: σε διαθεματικές δράσεις που υλοποιούνται στο σχολικό περιβάλλον οι οποίες προσφέρουν τη δυνατότητα να προσεγγιστούν και να αξιοποιηθούν περισσότερο και καλύτερα και οι άλλες λειτουργίες και ιδιότητές του, όπως π.χ. η σχέση του και με άλλα γνωστικά αντικείμενα, δράσεις ή/και τέχνες. Με αυτό τον τρόπο μπορούν να προκύψουν ακόμα περισσότερα παιδευτικά οφέλη, όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε στα κεφάλαια 4 και 5.

Διδάσκοντας (γνωρίζοντας) το «τραγούδι», ως είδος, στους νέους, διδάσκουμε ταυτόχρονα ποιητικό (έντεχνο) λόγο, διδάσκουμε και Μουσική. Διδάσκουμε δύο τέχνες (αλλά και άλλες που σχετίζονται με αυτό όπως ο χορός/η κίνηση, η ζωγραφική κ.ά), διδάσκουμε και τον τρόπο που αυτές «ενώνονται». Διδάσκουμε τελικά «πολιτισμό», δηλαδή τις αξίες και την αισθητική που εκφράζονται και ενσωματώνονται σε αυτό το είδος τέχνης.

Φυσικά εννοείται πως δεν μιλάμε για την εισαγωγή και τη μελέτη οποιωνδήποτε τραγουδιών αλλά αυτών που ανταποκρίνονται στα κριτήρια που απορρέουν από τους σκοπούς και τους στόχους διδασκαλίας στο σημερινό σχολείο. Ιδιαίτερη σημασία λοιπόν έχει η κατάλληλη επιλογή τραγουδιών για διδακτική αξιοποίηση. Πιστεύουμε ότι υπάρχουν πολλά τραγούδια παλαιότερων και σύγχρονων τραγουδοποιών και θα ήταν καλό και ωφέλιμο να ενταχθούν στο διδακτικό πρόγραμμα, όπως αυτά που έχουν ήδη (έστω περιορισμένα) ενταχθεί. Τέτοια θεωρούμε πως είναι και τα τραγούδια του Θ.Π. Τη θέση αυτή θα επιχειρήσουμε να τεκμηριώσουμε κυρίως μέσα από την ίδια την παρουσίαση των χαρακτηριστικών τους.

Ο Θ.Π. είναι ένας από τους πιο σημαντικούς δημιουργούς του σύγχρονου (αποκαλούμενου, όσο κι αν ο όρος είναι συζητήσιμος όπως θα πούμε και παρακάτω) «έντεχνου» τραγουδιού. Όπως θα δείξουμε, η αξία και η ποιότητα των τραγουδιών του δεν αμφισβητείται από κανέναν (ειδικό ή μη) ακροατή/ασχολούμενο με αυτό που (με βάση κάποια - και εκπαιδευτικά, όπως θα δούμε - κριτήρια) μπορούμε να ονομάσουμε «ποιοτικό»

τραγούδι, ως προς το στίχο, τη μουσική, τη γενικότερη αισθητική τους. Έτσι, μπορούν, είτε ως κείμενα, είτε ως μουσικές και, τελικά, ως ενιαία φόρμα («τραγούδι»), να υπηρετήσουν και τους ειδικούς (στα μαθήματα, κυρίως, της Λογοτεχνίας και της Μουσικής αλλά και όχι μόνο σε αυτά) και τους γενικούς σκοπούς της εκπαίδευσης κι έτσι να αποτελέσουν ένα ιδανικό διδακτικό αντικείμενο με πολλαπλά οφέλη σε πολλούς τομείς και επίπεδα.

Πέρα από το ίδιο το έργο του, ο ίδιος, ως καλλιτέχνης, μπορεί ίσως να λειτουργήσει ως ένα «πρότυπο» πνευματικού, εν ζωή, ανθρώπου/καλλιτέχνη, κατάλληλο και ωφέλιμο για ανθρώπους εφηβικής ηλικίας, πιθανό αντίβαρο στα πρότυπα (πρόσωπα και στάσεις ζωής) που προβάλλονται και κυριαρχούν σήμερα.

Αν θεωρούμε ωφέλιμο να διδάσκουμε Λογοτεχνία και Μουσική στα σχολεία (και γενικότερα Τέχνες), αν πιστεύουμε ότι πρέπει να διδάσκουμε ποιοτικά έργα τέχνης, αν κρίνουμε ότι το τραγούδι είναι ένα είδος τέχνης με παιδευτική αξία, τότε πρέπει (είναι καλό και ωφέλιμο) να διδάξουμε (κάποια τουλάχιστον από) τα τραγούδια του Θ.Π.

Ένα καίριο ερώτημα που ανακύπτει είναι το γιατί εστιάζουμε στη Β/βάθμια Εκπαίδευση. Χωρίς να απορρίπτουμε ή να παραγνωρίζουμε την αξία της διδασκαλίας τους και στην Α/βάθμια, θεωρούμε ότι τα παιδιά των ηλικιών Γυμνασίου - Λυκείου (έφηβοι) έχουν περισσότερο ανεπτυγμένη τη δυνατότητα να συλλάβουν και να επεξεργαστούν δημιουργικά (με το χρόνο και τον τρόπο του το καθένα) τα νοήματα, τις «αποχρώσεις» και τα ερεθίσματα που περιέχουν και είναι (κατά τη γνώμη μας) ικανά να μεταδώσουν στο ακροατή τους τα τραγούδια του Θ.Π. τα οποία, φυσικά, προορίζονται για ενήλικες.

Κάποια από αυτά, όπως αναφέρθηκε και στον Πρόλογο, κάποιοι εκπαιδευτικοί ήδη τα επιλέγουν και τα διδάσκουν με δική τους πρωτοβουλία. Πρόθεση αυτής της εργασίας είναι να συμβάλλει, αν και όσο μπορεί, στο να ενισχυθεί αυτή η τάση, πέρα από το ατομικό, και σε επίσημο επίπεδο, μέσα από υποδείξεις και προτάσεις των αρμόδιων εκπαιδευτικών φορέων.

1. Το ελληνικό «τραγούδι»: ένα ιδιόμορφο έργο τέχνης

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε μια σύντομη αναφορά στις καταβολές του ελληνικού τραγουδιού και στα χαρακτηριστικά του, όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί στην εποχή μας. Χωρίς να γίνει πλήρης και εξαντλητική εξέταση του θέματος, επιδιώκουμε να δείξουμε αφενός την αξία του τραγουδιού ως πολιτιστικό προϊόν (και συνεπώς τη σημασία της διδακτικής του αξιοποίησης) και αφετέρου τη θέση των τραγουδιών του Θ.Π. σε αυτή την πορεία, ώστε να γίνει πιο κατανοητό το έργο και η προσφορά του.

Στο ηλεκτρονικό λεξικό της «Πύλης για την Ελληνική Γλώσσα» ως τραγούδι περιγράφονται οι «μελοποιημένοι στίχοι», το «ποίημα που τραγουδιέται».¹² Στο «Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας» του Γ. Μπαμπινιώτη το τραγούδι ορίζεται ως «σύνολο στίχων που έχουν επενδυθεί μουσικά, χωρίζονται σε στροφές και ερμηνεύονται από έναν ερμηνευτή».¹³ Η λέξη, σύμφωνα με το ίδιο λεξικό, ετυμολογικά θεωρείται υποκοριστικό (μέσω του μεσαιωνικού «τραγώδιον») της αρχαίας λέξης «τραγωδία» (και «τραγωδός», αυτός που εκτελεί, παριστάνει τραγωδία) κι αυτή ετυμολογείται ως «τράγων ωδή», δηλ. άσμα (από το άδω = ψάλλω, υμνώ, τραγουδώ) που εκτελούνταν, στο πλαίσιο λατρευτικών-εορταστικών μουσικοχορευτικών εκδηλώσεων προς χάρη του θεού Διονύσου από ομάδα μεταμφιεσμένων σε τράγους (σύμβολο οργιαστικής γονιμότητας) συμμετεχόντων.¹⁴ Σύμφωνα με άλλες ετυμολογικές εκδοχές της λέξης, στο πλαίσιο των εκδηλώσεων αυτών (που θεωρούνται προδρομικές της γένεσης του αρχαιοελληνικού θεάτρου) γίνονταν θυσίες τράγων ή δινόταν στο νικητή τους ως έπαθλο ένας τράγος.¹⁵

1.1. Οι καταβολές και η εξέλιξή του

Η συνύπαρξη λόγου και μουσικής σε μία καλλιτεχνική φόρμα είναι φαινόμενο πανανθρώπινο και παγκόσμιο με πανάρχαιες ρίζες.. Η επένδυση και η συνοδεία του έμμετρου λόγου με

¹² «Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα»:

https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BF%CF%8D%CE%B4%CE%B9&dq (ανακτήθηκε: 20-3-23)

¹³ Μπαμπινιώτης, Γ., *Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998.

¹⁴ Lesky, A., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. αφών Κυριακίδη, Θεσ/νίκη 1990, σ. 330-331.

¹⁵ Βλ. σχετικά στο «Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας» του Ι.Σταματάκου (Βλ. Βιβλιογραφία).

μουσική και (τις περισσότερες φορές) με κίνηση/χορό είναι στοιχείο που συναντάται σε όλους τους γνωστούς πολιτισμούς, ως ατομική ή (κυρίως) συλλογική δραστηριότητα που εκπληρώνει ποικίλες κοινωνικές λειτουργίες.¹⁶ Βέβαια, η μουσική, στις διάφορες εκφάνσεις της και σε ό,τι αφορά ειδικότερα τη σχέση της με το λόγο, εξελίχθηκε μέσα στο χρόνο διαφορετικά σε κάθε πολιτισμό, ανάλογα με τις εκάστοτε κοινωνικές και άλλες συνθήκες.

1.1.1. Η «τραγουδοποιΐα» στον ελλαδικό χώρο

Είναι γνωστό ότι οι απαρχές της γνωστής ποιητικής (έμμετρης) δημιουργίας στον ελλαδικό χώρο είναι άρρηκτα δεμένες με τη μουσική (σε αυτό συνέβαλε οπωσδήποτε και ο προσωδιακός χαρακτήρας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας). Οι αιδοί των ομηρικών επών δεν ήταν παρά οι «τραγουδοποιοί» της εποχής εκείνης.¹⁷ Οι στίχοι «απαγγέλονταν μουσικά» με συνοδεία μουσικού οργάνου. Ο όρος «λυρική» που χαρακτηρίζει την ποίηση του 7^{ου} - 6^{ου} πΧ αιώνα μαρτυρά την μελωδική εκτέλεσή της με συνοδεία οργάνων/μουσικής.¹⁸ Στη δραματική ποίηση (θέατρο) ο ποιητικός λόγος (σε διαλογική μορφή) αποχωρίστηκε για πρώτη φορά μερικώς από τη μουσική, ενώ η μουσική απαγγελία διατηρήθηκε στα χορικά της μέρη (εκτελούνταν συλλογικά και συνοδευόταν με όρχηση, δηλ. χορό).¹⁹

Λόγος και μουσική συνυπήρχαν όλο το μεσαίωνα στον ελλαδικό χώρο ως ενιαία φόρμα (όπως κι αν ονομαζόταν: «ωδή», «άσμα», κλπ) με ποικίλες μορφές και χρήσεις.²⁰ Με την επικράτηση του Χριστιανισμού, η προϋπάρχουσα και ευρέως διαδεδομένη συνύπαρξη λόγου και «μέλους» κλήθηκε να υπηρετήσει τις λατρευτικές ανάγκες της νέας θρησκείας (ύμνοι, τροπάρια, ψαλμοί κλπ), κυρίως (αλλά όχι μόνο) εντός εκκλησίας, ενώ εκτός αυτής ο λαός συνέχισε να εκφράζεται στις κάθε είδους εκδηλώσεις του τραγουδώντας («κοσμικό» τραγούδι).

Στη Δυτική Ευρώπη («Δύση») η μουσική, μετά το μεσαίωνα, αναπτύχθηκε κυρίως ως οργανική, χωρίς να συνοδεύει το λόγο απαραίτητα, σε μεγαλύτερο βαθμό και έφτασε σε υψηλά τεχνικά/μορφολογικά επίπεδα εξέλιξης. Σε λίγες περιπτώσεις και σε μικρό βαθμό

¹⁶ Βλ. λήμμα «τραγούδι» στην εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος» (βλ. Βιβλιογραφία).

¹⁷ Lesky A., όπ.π. σ. 43-44.

¹⁸ Lesky A., όπ.π. σ. 171-173.

¹⁹ Lesky A., όπ.π. σ. 333.

²⁰ Σημαντικό βοήθημα σε αυτή την καταγραφή υπήρξε το έργο της Λεούση, Λ. *Ιστορία της Ελληνικής Μουσικής, 2000πΧ-2000μΧ*, εκδ. Άγκυρα, Αθήνα 2003.

συνδέθηκε με αυτόν (με την λόγια/«έντεχνη» εκδοχή του: πχ «λιμπρέτα» και στίχοι έντεχνων δημιουργών-ποιητών) στα είδη «καντάτα», «ορατόριο», «λειτουργία» ή «Lied» και, σε ένα πιο εξελιγμένο στάδιο, στην «όπερα».²¹ Σε κάθε περίπτωση, καλλιεργήθηκε κυρίως από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα ως «λόγια» δηλαδή και όχι λαϊκή μουσική²² (ακόμα και οι «τραβαδούροι» -δημιουργοί και εκτελεστές πρωτότυπης μουσικής συνοδευόμενης από λόγο-ψυχαγωγούσαν κατά κύριο λόγο τους αριστοκράτες).²³

Αντίθετα, στον ελλαδικό χώρο ο δεσμός της μουσικής με το λόγο (και το χορό) δεν διασπάστηκε ουσιαστικά ποτέ, ενώ, λόγω των διαφορετικών ιστορικο-κοινωνικών συνθηκών, η μουσική δεν ήταν προνόμιο των κυρίαρχων τάξεων αλλά, αντιθέτως, δημιούργημα του λαού, που με αυτήν «έντυνε» το λόγο του για να εκφράσει («τραγουδήσει») την καθημερινότητα και όλες τις εκδηλώσεις της ζωής του. Στον ελληνικό πολιτισμό δηλαδή, το «τραγούδι», ως μουσικο-ποιητική φόρμα έχει λαϊκή προέλευση και βαθιές ιστορικές και κοινωνικές ρίζες. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι για να περιγραφεί το σύνολο σχεδόν της (λαϊκής) μουσικο-ποιητικής δημιουργίας όπως αυτή διαμορφώθηκε καθ' όλη την περίοδο από τον 10^ο περίπου αιώνα (εκεί περίπου εντοπίζονται οι απαρχές της διαμόρφωσης του νεοελληνικού λόγου) και μετά, (δηλαδή κυρίως τα χρόνια της Τουρκοκρατίας και τα πρώτα του ελεύθερου κράτους) χρησιμοποιούμε τον όρο «δημοτικά τραγούδια».²⁴

Πρόκειται, κατά κύριο λόγο, για ανώνυμα (δεν διασώθηκε η επωνυμία των δημιουργών, γι' αυτό και χαρακτηρίζονται ως «συλλογικά») έργα που δημιουργήθηκαν και διαδόθηκαν κυρίως προφορικά (η καταγραφή τους έγινε δυνατή κατά τα τελευταία 150 περίπου χρόνια) και, ως εκ τούτου, αυτοσχεδιαστικά που διασώθηκαν επίσης σε παραλλαγές. Σημαντικοί σταθμοί που σηματοδοτούν την εξέλιξη του είδους είναι το «ακριτικό» τραγούδι (βυζαντινά χρόνια), το «κλέφτικο» (Τουρκοκρατία) αλλά και πολλές κατηγορίες του όπως τα μοιρολόγια, τα νανουρίσματα, τα εορταστικά (πχ κάλαντα) κ.ά. Στη διάρκεια της πολύχρονης αυτής πορείας εξελίχθηκαν και διαμορφώθηκαν τα μορφολογικά και αισθητικά χαρακτηριστικά της μουσικής και των στίχων του είδους που γνωρίζουμε σήμερα ως

²¹ Βλ. Nef, K., *Ιστορία της Μουσικής*, εκδ. Βότσης, Αθήνα 1985.

²² Για τη διάκριση λόγιας-λαϊκής μουσικής βλ. και στο Παπαζαρή, Θ., *Μουσική μάθηση και Εκπαίδευση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999, σ.92-96 και 101-102.

²³ Περισσότερα για αυτούς αλλά και για όλη την εξέλιξη της δυτικής μουσικής βλ. στο Machlis, J., Forney, K. *Η Απόλαυση της Μουσικής, Εισαγωγή στην Ιστορία - Μορφολογία της Δυτικής Μουσικής*, εκδ. Faggotobooks, Αθήνα 1996.

²⁴ Για την εξέλιξη και τα χαρακτηριστικά του στιχουργικού/ποιητικού μέρους των τραγουδιών του ελληνικού λαού πολύτιμο είναι το σύγγραμμα του Μ. Vitti *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003.

«τραγούδι» (βλ. παρακάτω 1.2.1.) που αποτέλεσε από τότε μέχρι σήμερα την κύρια φόρμα έκφρασης της λαϊκής μουσικο-στιχουργικής παραγωγής. Η όποια λόγια ποιητική παραγωγή της περιόδου αυτής δεν συνοδευόταν, κατά κανόνα, από μουσική επένδυση και δεν τραγουδιόταν φυσικά από το λαό. Αντίστοιχα, η όποια λόγια μουσική, που στην νεοσύστατη Ελλάδα εμφανίστηκε και καλλιεργήθηκε το 19^ο αιώνα όχι ως εγχώρια παραγωγή (δεν υπήρχαν οι κοινωνικές προϋποθέσεις για τη δημιουργία της) αλλά μόνο ως μεταφερόμενη από τη Δύση, ήταν κατά κύριο λόγο οργανική (χωρίς λόγο/στίχους)²⁵.

Η διάδοση στην Ελλάδα της τυπογραφίας (19^{ος} αιώνας) και η εμφάνιση της δισκογραφίας (αρχές 20^{ου}), ορίζουν σχηματικά τη μετάβαση από την ανώνυμη στην επώνυμη δημιουργία, και στη στιχουργία και στη μουσική. Έτσι, σε ό,τι αφορά και το είδος «τραγούδι» μπορούμε να μιλήσουμε για μετάβαση, μέσα στον 20^ο αιώνα (βλ. παρακάτω), από την ανώνυμη στην επώνυμη λαϊκή τραγουδοποιΐα. Οι άλλοτε ανώνυμοι δημιουργοί (είτε ως στιχουργοί, είτε ως δημιουργοί μουσικής ή/και απλοί οργανοπαίκτες ή -τις περισσότερες φορές- ως όλα αυτά μαζί) γίνονται τώρα γνωστοί και αναγνωρίσιμοι καθώς το έργο τους καταγράφεται και έτσι, ως επώνυμο πια, διαδίδεται πιο εύκολα. Ο όρος «τραγουδοποιΐα» επικράτησε στην ελληνική καθομιλουμένη γλώσσα μόνο τα τελευταία χρόνια,²⁶ ωστόσο μπορεί με επιτυχία να περιγράψει διαχρονικά τους καλλιτέχνες που συνέθεταν/συνθέτουν μόνο ή κυρίως «τραγούδια» (και όχι άλλες μουσικές φόρμες) και τις περισσότερες φορές (αλλά όχι πάντα) οι ίδιοι τα εκτελούν και ως ερμηνευτές (τραγουδιστές) ή/και οργανοπαίκτες.

1.1.2. Από το δημοτικό στο λαϊκό τραγούδι

Το δημοτικό τραγούδι διαμορφώθηκε και διαδόθηκε σε αγροτικά (μη αστικά) κοινωνικά περιβάλλοντα. Η σταδιακή αστικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας (τέλη 19^{ου} - αρχές 20^{ου} αιώνα) δημιούργησε νέα κοινωνικά στρώματα και κοινωνικές σχέσεις εντός των αναπτυσσόμενων παλιών και νέων αστικών κέντρων (Αθήνα/Πειραιάς, Θεσσαλονίκη, Βόλος, Πάτρα, Σύρος κ.ά.) και οδήγησε στη μετεξέλιξη του δημοτικού τραγουδιού σε

²⁵ Η μόνη «επαφή» της λόγιας μουσικής με το λαό γίνεται σε κάποιο βαθμό με το «κωμειδύλλιο», είδος που καλλιεργήθηκε στην Ελλάδα των τελών του 19^{ου} αιώνα. Βλ. σχετικά: Λεούση, Λ. ό.π. σ.200-201 κ.εξ.

²⁶ Για την (αρχική) χρήση αλλά και τη γενικότερη σημασία της λέξης βλ. το άρθρο του δημοσιογράφου και στιχουργού Λ. Παπαδόπουλου «Τραγουδοποιός. Μια επινόηση του Μ.Χατζιδάκι» στην ιστοσελίδα «Ogdoo.gr» στις 16-8-2011. Διαθέσιμο στο: <https://www.ogdoo.gr/apopseis/tragoydopoios-mia-epinoisi-toy-xatzidaki> (ανακτήθηκε 20-3-23).

«λαϊκό»/«αστικό».²⁷ Κάποιοι από τους παράγοντες που επηρέασαν καθοριστικά τα χαρακτηριστικά και την πορεία του αυτή ήταν οι εξής:

- η εισαγωγή (μέσω Επτανήσων και μέσω του έργου δυτικοτραφών μουσικών) δυτικών/λόγιων ειδών («άρια»/«μελόδραμα») και στοιχείων (ερμηνεία, πολυφωνική αρμονία) τα οποία αφομοιώθηκαν και συνέβαλαν στη διαμόρφωση του τραγουδιστικού είδους/ύφους της λαϊκής «καντάδας».²⁸
- ο ερχομός (δεκαετία του '20) των Μικρασιατών προσφύγων, που τροφοδότησε το προϋπάρχον (λαϊκό) αστικό τραγούδι με νέα μουσικά στοιχεία (όργανα, μελωδίες/κλίμακες κλπ) που συνέβαλαν στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών του που παγιώθηκαν στη συνέχεια (ερμηνευτικό ύφος, καθιέρωση λαϊκής ορχήστρας κλπ).
- η εμφάνιση του είδους που ονομάστηκε «ρεμπέτικο» και έγινε μέσο έκφρασης των (χαμηλών κυρίως) λαϊκών στρωμάτων των πόλεων. Ως είδος το ρεμπέτικο αναπτύχθηκε μέχρι τη δεκαετία του '50, ωστόσο τα εκφραστικά του μέσα «μπόλιασαν» δημιουργικά²⁹ το λαϊκό τραγούδι το οποίο καλλιεργήθηκε και κυριάρχησε στα επόμενα χρόνια, εκφράζοντας με αξιοσημείωτη επιτυχία και πρωτόγνωρη απήχηση τα προβλήματα (κοινωνικοί αποκλεισμοί, φτώχεια, μετανάστευση κλπ), τους καημούς και τις ελπίδες των λαϊκών μαζών της μεταπολεμικής ελληνικής κοινωνίας.
- Οι τεχνολογικές (εμφάνιση δισκογραφίας) και κοινωνικές (αύξηση χώρων διασκέδασης/εκτέλεσης μουσικής, ανάπτυξη εταιριών εμπορίας) εξελίξεις που διευκόλυναν την παραγωγή και τη διάδοση/απήχηση του τραγουδιού η οποία αυξήθηκε με γεωμετρική πρόοδο στη διάρκεια ολόκληρου του 20^ο αιώνα. Ας σημειωθεί εδώ ότι οι «ρεμπέτες» δημιουργοί (η εμφάνιση των οποίων συνέπεσε χρονικά με αυτές τις εξελίξεις) μπορούν να θεωρηθούν ουσιαστικά οι πρώτοι «επώνυμοι» (με γνωστή, καταγεγραμμένη ταυτότητα) λαϊκοί «τραγουδοποιοί»: συνήθως έγραφαν οι ίδιοι τη μουσική και τους στίχους των τραγουδιών που εκτελούσαν με σολιστικό όργανο το μπουζούκι (συμβάλλοντας έτσι καθοριστικά στην καθιέρωσή του, στο εξής, ως κύριου οργάνου της λαϊκής μουσικής). Τέτοιοι δημιουργοί, όπως πχ ο εμβληματικός (ως πρωτοπόρος του είδους) Μάρκος

²⁷ Βλ. σχετικά και γενικότερα για την ιστορία της ελληνικής μουσικής: Στρόφαλης Μ., Νικήτας Α., Χατζηνικολάου Χ., Λαμπροπούλου Ο., Λαμπροπούλου Σ., Ψαρρός Α., Γαλανός Γ. *Ελληνική Μουσική*. Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων (ΙΔΕΚΕ), 2008. Διαθέσιμο στο: <https://www.openbook.gr/elliniki-mousiki/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²⁸ Πολύ σημαντικό για όλη την καταγραφή της εξέλιξης του ελληνικού τραγουδιού είναι το 3τομο έργο του Κώστα Μυλωνά «Ιστορία του Ελληνικού Τραγουδιού» (βλ. Βιβλιογραφία).

²⁹ Καθοριστικό για τη μετεξέλιξη του «ρεμπέτικου» τραγουδιού σε λαϊκό» υπήρξε, μεταξύ άλλων, το έργο του σημαντικότερου λαϊκού τραγουδοποιού (μουσικού/στιχουργού/οργανοπαίκτη) Βασίλη Τσιτσάνη.

Βαμβακάρης,³⁰ αποτελούν φορείς και εκφραστές μιας μακρότατης λαϊκής («δημοτικής») τραγουδιστικής (μουσικοστιχουργικής) παράδοσης που, μετά από αιώνες ανώνυμης δημιουργίας, εμφανίζεται πλέον ως προσωποποιημένη τραγουδοποιΐα.

1.1.3. Ποίηση και λαϊκό τραγούδι: Το «έντεχνο λαϊκό»

Είτε ως «δημοτικό» είτε ως «αστικό», στην Ελλάδα το είδος «τραγούδι» διαμορφώθηκε και καλλιεργήθηκε κυρίως ως λαϊκό και όχι ως λόγιο είδος: Οι «τραγουδοποιοί», ανώνυμοι ή επώνυμοι, ήταν κυρίως λαϊκοί καλλιτέχνες (μουσικοί ή στιχουργοί ή και τα δύο) και όχι λόγιοι («σπουδασμένοι») μουσικοί ή ποιητές. Βέβαια, κάποιοι λόγιοι συνθέτες (πχ Ν. Μάντζαρος, Σ. Σαμάρας κ.ά), παράλληλα με το υπόλοιπο έργο τους, έγραψαν και τραγούδια μελοποιώντας (με μελωδίες ευρωπαϊκής αισθητικής) στίχους ποιητών της εποχής (πχ Δροσίνη, Παράσχου, Πολέμη, Παλαμά). Όμως πρόκειται για μεμονωμένα εγχειρήματα, χωρίς ιδιαίτερη απήχηση στον πολύ κόσμο.³¹ Γενικότερα, η λόγια και η λαϊκή τέχνη, γενικά στη μουσική και ειδικότερα στο τραγούδι, κινούνταν σε διαφορετικούς δρόμους (διασυνδέσεις και επιρροές προφανώς υπήρχαν³²) για πολλά χρόνια.

Ο Μ.Χατζιδάκης είναι ο πρώτος λόγιος έλληνας συνθέτης που -ήδη από το 1949- αναγνώρισε και διακήρυξε δημόσια (με την περίφημη διάλεξή του) την καλλιτεχνική αξία του λαϊκού/ρεμπέτικου τραγουδιού και άρχισε να αξιοποιεί στοιχεία του στις συνθέσεις του. Στηριγμένος σε αντίστοιχες διαπιστώσεις, στις αρχές της δεκαετίας του '60 ο Μίκης Θεοδωράκης, συνθέτης της λόγιας μουσικής κι αυτός, ορμώμενος και από τις κοινωνικοπολιτικές του πεποιθήσεις και επιδιώξεις, επιλέγει α) να γράψει τραγούδια με στίχους λόγιων ποιητών (κυρίως της γενιάς του '30, όπως ο Σεφέρης, ο Ελύτης, ο Ρίτσος, ο Γκάτσος κ.ά.)³³ και β) να τους μελοποιήσει με λαϊκή μουσική (χρησιμοποιώντας τα όργανα της λαϊκής ορχήστρας) την οποία έχει γονιμοποιήσει με πολλά στοιχεία της δυτικής («κλασικής») μουσικής. Χρησιμοποιώντας τη φόρμα και την αισθητική του προϋπάρχοντος

³⁰ Σημαντικότατο, για την κατανόηση, της συνέχειας που ενώνει το δημοτικό με το λαϊκό αστικό τραγούδι, είναι το βιβλίο του Νέαρχου Γεωργιάδη «από το Βυζάντιο στο Μάρκο Βαμβακάρη» (Βλ. Βιβλιογραφία).

³¹ Μυλωνάς, Κ., ό.π. τ.2, σ.258.

³² Μια προσπάθεια σύνδεσης στον 20^ο αιώνα, σε ό,τι αφορά τη μουσική ήταν τα «αρχοντορεμπέτικα» τραγούδια που επεχείρησαν (ομολογουμένως με επιτυχία) να εισαγάγουν, όπως μαρτυρά η ονομασία τους, λαϊκά στοιχεία στο «ελαφρό» (δυτικότροπο) τραγούδι.

³³ Για το θέμα της μελοποίησης της ποίησης βλ. το ειδικό σύγγραμμα του Δ.Μπασαντή «Η ποίηση στο ελληνικό τραγούδι» (βλ. Βιβλιογραφία).

λαϊκού τραγουδιού με το οποίο ήταν εξοικειωμένα τα πλατιά λαϊκά στρώματα επεδίωξε να τα φέρει σε επαφή με τον «έντεχνο» λόγο (ποίηση) καθώς και με έντεχνα μουσικά στοιχεία (να φέρει τη «μεγάλη» τέχνη κοντά στο λαό).³⁴ Θα μπορούσε να πει κανείς ότι, ουσιαστικά, η φόρμα του (λαϊκού) τραγουδιού λειτούργησε ως το «όχημα» με το οποίο επιδιώχθηκε, στην Ελλάδα του '60, «έντεχνο» και «λαϊκό» να έρθουν πιο κοντά.

Εκτός από τις προθέσεις των Χατζιδάκι-Θεοδωράκη, κάποιοι άλλοι παράγοντες που επηρέασαν την καθιέρωση και την απήχηση του είδους αυτού ήταν (πολύ συνοπτικά):

- Οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της εποχής μέσα στις οποίες οι διεκδικήσεις και η συνακόλουθη σταδιακή βελτίωση του βιοτικού/μορφωτικού επιπέδου των λαϊκών στρωμάτων της εποχής αναζητούσαν μέσα έκφρασης σε όλες τις εκδηλώσεις της τέχνης (φυσικά και στο τραγούδι).
- Η καθιέρωση της φόρμας «κύκλος τραγουδιών» (συνήθως σε στίχους του ίδιου ποιητή/στιχουργού) που κυκλοφορούν ως «άλμπουμ» (συλλογή), γεγονός που συνδέεται τόσο με τις τεχνολογικές εξελίξεις (δίσκοι 33 στροφών³⁵ και διάδοση των μέσων αναπαραγωγής) όσο και με την «πολιτική» των δισκογραφικών εταιριών και των ΜΜΕ της εποχής (ραδιόφωνο, κινηματογράφος).³⁶

Αυτή η μίξη λαϊκών με λόγια μουσικά στοιχεία και η αξιοποίηση της ποίησης στη φόρμα του (λαϊκού) τραγουδιού θα δημιουργήσει, μέσα στις συγκεκριμένες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της δεκαετίας του '60, ένα νέο είδος τραγουδιού που, με βάση αυτά τα ιδεολογικά/αισθητικά χαρακτηριστικά του θα ονομαστεί (από τον ίδιο τον Μ.Θεοδωράκη) «έντεχνο λαϊκό».³⁷

Είναι αλήθεια ότι η τόσο η αρχική σύλληψη όσο και η, εν συνεχεία, χρήση της ονομασίας αυτής δημιουργεί μέχρι και σήμερα πολλές παρανοήσεις/παρεξηγήσεις. Και οι δύο όροι είναι συζητήσιμοι,³⁸ ως προς το ακριβές τους νόημα, κάνοντας την συνύπαρξή τους προβληματική: Η προσθήκη του όρου «έντεχνο» δημιουργεί τον κίνδυνο να σχηματιστεί η

³⁴ Το εγχείρημά του έχει αναλύσει θεωρητικά ο ίδιος σε πολλά κείμενά του. Κάποια από αυτά υπάρχουν στο βιβλίο του «Μαχόμενη κουλτούρα» (Βλ. Βιβλιογραφία).

³⁵ Μεγαλύτερης διάρκειας από τους 45 στροφών, που επέτρεψαν την ηχογράφηση μεγαλύτερων έργων, όπως πχ το «Άξιον Εστί».

³⁶ Βλ. Μπασαντής, Δ., όπ.π. σ.38-39 και 51-53.

³⁷ Βλ.και στο: Μυλωνάς, Κ., ό.π. τ.2, σ.47.

³⁸ Για μια διεξοδική και τεκμηριωμένη ανάλυση των όρων βλ. τη διδακτορική διατριβή του Π. Τσερίκη «Προς μια κοινωνιολογία του έντεχνου λαϊκού. Οι απαρχές και οι σημασίες του είδους». Διαθέσιμη στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/35685> (ανακτήθηκε 20-3-23)

εσφαλμένη εντύπωση ότι το υπόλοιπο λαϊκό τραγούδι θεωρείται (;) «άτεχνο», κάτι που φυσικά δεν ισχύει. Η παρανόηση ίσως αίρεται εάν κατανοήσει κανείς ότι ο όρος «έντεχνο» χρησιμοποιήθηκε (ανακριβώς ίσως αλλά μάλλον αναπόφευκτα) με το νόημα του όρου «art music» που χρησιμοποιείται διεθνώς για να περιγράψει τη «λόγια» («επεξεργασμένη», σε ένα υψηλότερο επίπεδο τεχνικής, που χρησιμοποιεί πιο πολύπλοκες «φόρμες», τη «συστηματοποιημένη», αυτήν που είναι αντικείμενο σπουδής) μουσική παραγωγή. Στοιχεία που δεν διαθέτει, τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό, η μουσική που χαρακτηρίζουμε με τον όρο «λαϊκή» (η όχι τόσο πολύπλοκη μορφολογικά,³⁹ πιο «αυθόρμητη»/«ενστικτώδης» και αυτοσχεδιαστική και, γι' αυτό, συνήθως άγραφη)⁴⁰ που διεθνώς αποδίδεται περίπου με τους όρους (με διάφορες παραλλαγές/σημασίες) «folk»/«traditional» (παραδοσιακή) και κατά μία έννοια «popular» (δημοφιλής, διαδεδομένη στο λαό).⁴¹

Ωστόσο, όπως και να ονομάσουμε το είδος, το «πάντρεμα» αυτό της λαϊκής μουσικής με τον ποιητικό λόγο που συντελέστηκε τη δεκαετία του '60 στην Ελλάδα, άνοιξε έναν πολύ πλατύ «δρόμο» για την πορεία και την ανάπτυξη του ελληνικού τραγουδιού. Αρκετοί δημιουργοί κινήθηκαν ιδεολογικά/αισθητικά πάνω σε αυτόν⁴² δημιουργώντας ένα πρωτόγνωρο πολιτιστικό «κίνημα» στο χώρο του τραγουδιού, της μουσικής και του πολιτισμού γενικότερα που έδωσε πλούσιους καρπούς και στη στιχουργία και στη μελοποίηση και σημάδεψε ανεξίτηλα όλη τη μετέπειτα πορεία του ελληνικού τραγουδιού μέχρι και σήμερα.

³⁹ Δεν είναι τυχαίο πχ το ότι στη λαϊκή (και όχι μόνο την ελληνική) μουσική επικρατεί η, μορφολογικά απλή, φόρμα του («δημοτικού» ή «λαϊκού») «τραγουδιού».

⁴⁰ Για το νόημα και τη χρήση των όρων βλ. και το άρθρο του Κ.Σκουλά «Το έντεχνο και το λαϊκό ελληνικό τραγούδι μέσα στον χρόνο (ορισμένοι σταθμοί)». Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/17207383/%CE%A4%CE%BF_%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%BF_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CF%84%CE%BF_%CE%BB%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CF%8C_%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BF%CF%8D%CE%B4%CE%B9_%CE%BC%CE%AD%CF%83%CE%B1_%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD_%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%BF_%CE%BF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%BF%CE%B9_%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%B8%CE%BC%CE%BF%CE%AF_ (ανακτήθηκε 20-3-23)

⁴¹ Για μια αναλυτική παρουσίαση της προέλευσης και του νοήματος αυτών των εννοιολογικών διαφοροποιήσεων βλ. το Gelbart, M. *The Invention of 'Folk Music' and 'Art Music': Emerging Categories from Ossian to Wagner*, Cambridge University Press, Cambridge 2007

⁴² Θα αναφέρουμε ενδεικτικά: Ήδη από τη δεκαετία του '60 οι Σ.Ξαρχάκος, Χ.Λεοντής, Γ.Μαρκόπουλος, Ν.Μαμαγκάκης και αργότερα οι Μ.Λοΐζος, Δ.Μούτσης, Γ.Σπανός, Θ.Μικρούτσικος, Γ.Γλέζος, Η.Ανδριόπουλος κ.ά.

1.1.4. Το νεότερο και σύγχρονο έντεχνο τραγούδι

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα το ελληνικό τραγούδι ακολούθησε ποικίλες διαδρομές, αποτυπώνοντας τις πολύπλοκες μεταβολές και τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας. Η καταγραφή όλων των ειδών/μορφών του δεν είναι ούτε εύκολη, ούτε φυσικά αποτελεί στόχο αυτής της εργασίας. Εδώ μπορούμε να καταγράψουμε κάποιες από τις τάσεις/κατευθύνσεις που διαμορφώθηκαν στα χρόνια αυτά και σχετίζονται με το θέμα μας καθώς έχουν συμβάλει με κάποιον τρόπο, κατά την άποψή μας, στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών πολλών σύγχρονων τραγουδοποιών, μεταξύ των οποίων και ο Θ.Π.:

- Η εμφάνιση και η σταδιακή καθιέρωση των «τραγουδοποιών». Σε αυτό συνέβαλε και η τάση να προβάλλεται σταδιακά, από τη δεκαετία του '70 και μετά, από όλο το μηχανισμό παραγωγής και προβολής (εταιρείες και ΜΜΕ) όλο και περισσότερο ο τραγουδιστής/ερμηνευτής παρά οι δημιουργοί (στιχουργός-συνθέτης) των τραγουδιών. Σημαντική, σε σχέση με αυτή την εξέλιξη (και πέρα από τη γενικότερη συνεισφορά του) υπήρξε η παρουσία και η πορεία του Δ.Σαββόπουλου. Ενώ οι «έντεχνοι» μουσικοσυνθέτες (Θεοδωράκης κλπ) μελοποιούσαν την ποίηση (κυρίως) άλλων καταξιωμένων ποιητών, ο Σαββόπουλος είναι ο πρώτος (μερικώς το είχαν κάνει κι άλλοι λίγο παλιότερα, όπως πχ ο Αττίκ) «έντεχνος» δημιουργός που γράφει τραγούδια «ντύνοντας» μουσικά αποκλειστικά δικούς του (και μάλιστα αξιόλογης λογοτεχνικής ποιότητας ⁴³) στίχους και τα ερμηνεύει ο ίδιος με συνοδεία (συχνά μόνο ενός: κιθάρα) οργάνου. Είναι πολύ χαρακτηριστικό, για την κατανόηση των όσων παρουσιάζουμε εδώ, αυτό που έχει πει ο ίδιος: «...δεν μπορώ να γράψω μουσική αν δεν γράψω και τους στίχους. Δεν είμαι μουσικοσυνθέτης. Είμαι τραγουδοποιός».⁴⁴ Κάτι αντίστοιχο ήταν (μεταξύ πολλών άλλων φυσικά) ο Μπομπ Ντύλαν στην Αμερική ή ο Λούτσιο Ντάλα στην Ιταλία: στην ευρωπαϊκή λαϊκή /δημοφιλή μουσική ο τύπος του «τραγουδοποιού» έχει ρίζες που πιθανότατα ανάγονται στους «τροβαδούρους» του Μεσαίωνα (βλ. 1.1.). Ως τέτοιος τύπος καλλιτέχνη ο Σαββόπουλος επηρέασε (πέρα από ο,τιδήποτε άλλο) πολλούς που κινήθηκαν σε αυτό το δρόμο, μεταξύ αυτών και ο Θ.Π.

- Η εισαγωγή (ήδη από τη δεκαετία του '60 σποραδικά, αργότερα όλο και πιο πολύ) στοιχείων από τα δημοφιλή διεθνή (νεανικά) μουσικά είδη της εποχής (ποπ, ροκ κλπ), είτε ως

⁴³ Απόδειξη αυτού μπορεί να θεωρηθεί το, μάλλον καθόλου τυχαίο, γεγονός ότι στίχοι δικού του τραγουδιού ήταν αυτοί που μπήκαν για πρώτη φορά, το 2006, σε ανθολόγιο του Γυμνασίου, ως διδακτέο λογοτεχνικό κείμενο (βλ. 2.4.1.)

⁴⁴ Από συνέντευξή του στον Γ.Σκίντσα, στην εφ. Το Βήμα, 24/11/2008. Διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/dionysis-sabbopoylos/> (ανακτήθηκε 20-3-23).

(λιγότερο ή περισσότερο) μίμηση είτε ως φυσική και δημιουργική επιρροή. Σε κάθε περίπτωση, η μίξη αυτή τροφοδότησε δημιουργικά το ελληνικό τραγούδι σε όλα τα επόμενα χρόνια γεννώντας, όπως ήταν φυσικό, πολλές νέες παραλλαγές και «αποχρώσεις». Τόσο οι συνθέσεις όσο και οι εκτελέσεις (ενορχηστρώσεις) δεν κυριαρχούνται πλέον, από το ύφος και τα όργανα της «λαϊκής» ορχήστρας (όπου κυριαρχεί το μπουζούκι) αλλά πλέον ενσωματώνουν και αξιοποιούν στοιχεία της ποπ/ροκ μουσικής.⁴⁵

- Η διατήρηση της τάσης να μελοποιείται «έντεχνος» λόγος σε ένα σημαντικό - αριθμητικά και ποιοτικά- μέρος των παραγόμενων τραγουδιών (παράλληλα βέβαια με την αθρόα παραγωγή μουσικά και στιχουργικά «εύπεπτων» δημοφιλών «λαϊκών» και «λαϊκο-ποπ» τραγουδιών ευρείας κατανάλωσης). Πρόκειται, θα έλεγε κανείς, ουσιαστικά για τη συνέχεια, μέσα σε πολύ διαφορετικές βέβαια κοινωνικές συνθήκες, της «παράδοσης» του κινήματος του «έντεχνου» τραγουδιού του '60 (χρήση του λόγου των ποιητών) και, ουσιαστικά, για την καρποφορία της: Είναι κοινή διαπίστωση ότι ο στίχος του σύγχρονου τραγουδιού είναι ανεξίτηλα «χρωματισμένος» (επηρεασμένος/«γονιμοποιημένος») από το λόγο των ποιητών. Μέσα στο ιδεολογικό και αισθητικό αυτό κλίμα έγραψαν⁴⁶ και γράφουν ποιοτικούς (λογοτεχνικής αξίας) στίχους μια σειρά στιχουργοί (ενδεικτικά ονόματα βλ. στο 2.1.1.2.) αλλά και τραγουδοποιοί. Ο Θ.Π. (θεωρούμε ότι), τουλάχιστον σε ό,τι αφορά το στίχο, όχι μόνο συνέχισε και καλλιέργησε τη χρήση του έντεχνου λόγου στο τραγούδι αλλά την ανανέωσε δημιουργικά, με το δικό του ιδιαίτερο τρόπο και μέσα στο κλίμα της εποχής του.

Ας σημειώσουμε επίσης ότι σε επίπεδο στιχουργικού/ιδεολογικού περιεχομένου, τη δεκαετία του '70 και ιδίως μετά τη μεταπολίτευση αναπτύχθηκε (λόγω των έντονων πολιτικών αναταράξεων που γνώρισε τότε η ελληνική κοινωνία), δίπλα φυσικά σε άλλα είδη, το «πολιτικό» τραγούδι, ενώ από τις αρχές του '80 και μετά, ως συνέπεια της αλλαγής των κοινωνικών συνθηκών, αυτό σταδιακά θα υποχωρήσει και θα δώσει τη θέση του σε ένα πιο «εσωστρεφές» (ίσως και «ατομοκεντρικό», για κάποιους) στιχουργικό περιεχόμενο και γενικότερο ύφος, που χαρακτηρίζει τα τραγούδια και του Θ.Π.

- Η εμφάνιση (από τις αρχές του '80 και μετά) της αποκαλούμενης από κάποιους «νεοπαραδοσιακής» σχολής του ελληνικού τραγουδιού, ως μία από τις πολλές τάσεις που

⁴⁵ Οι επιρροές αυτές έχουν αποτυπωθεί στο έργο τραγουδοποιών όπως οι (παλαιότεροι) αφοί Κατσιμίχα, ο Ν. Πορτοκάλογλου, ο Τ. Πανούσης και ο Ν. Ασμός και οι νεότεροι όπως ο Φ. Δεληβοριάς, ο Α. Ιωαννίδης, ο Μ. Πασχαλίδης κ.ά. (οι αναφορές είναι ενδεικτικές).

⁴⁶ Αν και είναι πολύ δύσκολο να γίνει εκτενής αναφορά σε ονόματα μπορούμε να αναφέρουμε εδώ χαρακτηριστικά τους (τουλάχιστον για τις δεκαετίες '70 και '80): Μ. Ρασούλης, Μ. Μπουρμπούλης, Σ. Τσώτου, Μ. Κριεζή, και βέβαια ο Κ. Βίρβος. Βλ. και στο: Μυλωνάς, Κ., ό.π. τ.3, σ.363.

εκδηλώθηκαν στην πλούσια πορεία του. Κύριο χαρακτηριστικό της θα μπορούσε να θεωρηθεί, σε ό,τι αφορά τη μουσική, η μίξη παραδοσιακών-λαϊκών στοιχείων με στοιχεία σύγχρονης διεθνούς (λόγιας ή λαϊκής/ποπ) μουσικής όπως ροκ, τζαζ, έθνικ κλπ. (Η προσθήκη «νέο» έχει σκοπό να την ξεχωρίσει από άλλες, παλαιότερες, προσπάθειες εισαγωγής παραδοσιακών στοιχείων στο σύγχρονο τραγούδι, όπως πχ του Γ.Μαρκόπουλου τη δεκαετία του '60). Ως χαρακτηριστικές περιπτώσεις τραγουδοποιών αυτής της τάσης θα μπορούσαν να θεωρηθούν (με την ιδιαιτερότητα του καθενός) και να αναφερθούν ο Ν. Παπάζογλου, ο Ν. Ξυδάκης, ο Σ. Μάλαμας, ο Ο. Περίδης, ο Γ. Ανδρέου, ο Κ. Καλδάρας, ο Γ. Καζαντζής, ο Μ. Χανιώτης, οι «Χαϊνηδες», ο Γ. Χαρούλης (ως δημιουργός, εκτός από ερμηνευτής) κ.ά. Για πολλούς, σε αυτήν μπορεί να ενταχθεί και ο Θ.Π. (βλ. και 3.2.1.)

1.2. Τα χαρακτηριστικά του

Θα προχωρήσουμε στη σύντομη παρουσίαση των χαρακτηριστικών του ελληνικού τραγουδιού όπως αυτό έχει διαμορφωθεί και έχει καθιερωθεί, ως είδος/μουσικοποιητική φόρμα, να δημιουργείται και να αναπαράγεται τα τελευταία περίπου 100-150 χρόνια.

1.2.1. Μορφολογία: τα συστατικά του.

Πέρα από ορισμούς και ετυμολογήσεις της λέξης, το κοινώς (στην νεοελληνική, τουλάχιστον, σημερινή καθομιλουμένη) αποκαλούμενο «τραγούδι» αποτελεί ένα ιδιαίτερο είδος τέχνης, καθώς συνιστά μια σύνθεση δύο, τουλάχιστον,⁴⁷ ανθρώπινων ιδιοτήτων και εκφράσεων: του λόγου (στίχος) και της μουσικής («μέλος»-ήχος). Αυτά είναι τα «αναγκαία» (και συνυπάρχοντα) συστατικά του είδους, για να μπορεί να χαρακτηριστεί ως τέτοιο. Ωστόσο, η ιδιομορφία και η αξία του τραγουδιού, ως έργο τέχνης, δεν βρίσκεται τόσο στην ποιότητα των δύο (τουλάχιστον) βασικών του (λόγος-μουσική) όσο και, πολύ περισσότερο, στην μίξη τους, στη συνύπαρξή και την αλληλεπίδρασή τους σε μια ενιαία φόρμα, με τέτοιο τρόπο ώστε (στις επιτυχείς περιπτώσεις) το ένα να αναδεικνύεται μέσω του άλλου.⁴⁸ Λόγος και μουσική, έτσι, μετουσιώνονται σε «κάτι άλλο», θα λέγαμε, σε μία άλλη μορφή τέχνης. Έτσι, πχ η

⁴⁷ Σήμερα ο χορός αποτελεί πολύ συχνά συνοδευτικό αλλά όχι συστατικό/απαραίτητο (όπως συνέβαινε παλαιότερα) στοιχείο του τραγουδιού.

⁴⁸ Όπως παρατηρεί ο Μίκης Θεοδωράκης «Όποτε ο Λόγος και ο Ήχος συνδυάστηκαν με ειλικρίνεια και ανάγκη, το αποτέλεσμα ήταν καταλυτικό. Απόδειξη, το τραγούδι, που παραμένει η αποκορύφωση της τέλειας ένωσης ήχου και λόγου». Πηγή: περιοδικό «η λέξη», τ. 108, σ.115 (Βλ. Βιβλιογραφία)

«Συννεφιασμένη Κυριακή» (πασίγνωστο λαϊκό τραγούδι) δεν θα είχε την απήχηση και την αξία που έχει εάν ήταν γνωστοί μόνο οι στίχοι του (ως ποίημα) ή μόνο η μουσική του (ως ορχηστρικό κομμάτι). Σαφώς και έχουν αυτόνομη αξία και τα δύο αυτά χωριστά αλλά συντιθέμενα σε «τραγούδι» αποκτούν, «πρόσθετη» αξία και δημιουργούν μια νέα «ποιότητα».

Πρέπει δηλαδή να τονιστεί ότι το τραγούδι, ως μορφή τέχνης, είναι κάτι παραπάνω από το «άθροισμα» της όποιας αξίας των στίχων και της μουσικής του. Αυτή την ιδιαιτερότητα του τραγουδιού περιγράφει και ο Μάνος Χατζιδάκις που ονομάζει το τραγούδι «γαμήλια τελετή, όπου συνβρίσκονται λέξη και μελωδία, συνθλίβοντας και οι δυο την αυταρέσκειά τους και την ανεξαρτησία τους, καθώς υπηρετούν μια καινούργια αίσθηση “ζωής”» και διερωτάται «πώς μια τέλεια σύζευξη λέξης και μουσικής γίνεται, με την ενεργητική συμπαράσταση της ανθρώπινης φωνής, μια καινούργια τρίτη ζωή».⁴⁹

Στη μακραίωνη ιστορία και εξέλιξή του το ελληνικό τραγούδι έχει γνωρίσει, όπως είναι φυσικό, πολλές μορφολογικές τροποποιήσεις στις οποίες δεν μπορούμε εδώ να αναφερθούμε. Εδώ θα καταγράψουμε μόνο την επικρατέστερη και δημοφιλέστερη μορφή που έχει αποκρυσταλλωθεί στα τελευταία περίπου εκατό χρόνια της πορείας του. Έτσι, μπορούμε να διακρίνουμε τα εξής μουσικο-ποιητικά μέρη (δομικά υλικά) του:

- Η «στροφή» (στην μουσική καθομιλουμένη ονομάζεται και «κουπλέ» (από το γαλλικό «couplet» που σημαίνει «στίχος» ή «στροφή»): Είναι ένας αριθμός στίχων, με κάποια νοηματική ενότητα, που συνοδεύονται από κάποιο μουσικό θέμα (μελωδία).
- Το «ρεφραίν» (από το γαλλικό «refrain» που θα μπορούσε να μεταφραστεί ως «χορωδιακό μέρος» ή «τροπάριο»⁵⁰) ή αλλιώς (στην παλαιότερη ορολογία) «επωδός». Είναι ένας αριθμός στίχων με μουσικό θέμα διαφορετικό από αυτό των στροφών. Συνήθως, επαναλαμβάνονται μεταξύ αυτών.
- Ένα (μπορεί και δύο ή τρία) μουσικό θέμα, χωρίς στίχους. Χρησιμοποιείται συνήθως ως «εισαγωγή» στην αρχή του τραγουδιού ή/και στη συνέχεια μεταξύ των στροφών και, κάποιες φορές, και στο τέλος του. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται και ο «αμανέζ» και το «ταξίμι» (μέρη solo, στην ευρωπαϊκή ορολογία): αυτοσχεδιαστικά μέρη μιας φωνής, το πρώτο, ή ενός οργάνου, το δεύτερο.

⁴⁹ Βλ. στο Χατζιδάκις, Μ. *Ο καθρέφτης και το μαχαίρι*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1995.

⁵⁰ Για τους γαλλικούς όρους couplet και refrain βλ. στο διαδικτυακό λεξικό Wiktionary στις διευθύνσεις: <https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%80%CE%BB%CE%AD> και <https://el.wiktionary.org/wiki/%CF%81%CE%B5%CF%86%CF%81%CE%AD%CE%BD> (ανακτήθηκαν 20-3-23)

Η τυπική (πιο συχνά εμφανιζόμενη) δομή του σύγχρονου ελληνικού τραγουδιού είναι:

Εισαγωγή (μόνο μουσική). Στροφή/ές. Ρεφραίν (μεταξύ των στροφών).

Οι στροφές είναι συνήθως δύο ή τρεις αλλά μπορεί, σπάνια, να είναι και περισσότερες. Το ρεφραίν μπορεί να εκτελείται και περισσότερες φορές ή/και (πολύ συχνά) να κλείνει το τραγούδι.

Φυσικά υπάρχουν πολλές παραλλαγές στην παραπάνω τυπολογία (καθοριστικός είναι κατά περίπτωση και ο ρόλος της μορφής των στίχων), η οποία κάθε άλλο παρά τηρείται απαρέγκλιτα. Η πιο συνηθισμένη παραλλαγή είναι η πλήρης απουσία του ρεφραίν,⁵¹ πράγμα που συμβαίνει και στα περισσότερα από τα τραγούδια του Θ.Π.: Από τα 148 τραγούδια σε δικούς του στίχους μόνο τα 24 έχουν (στιχουργικό) ρεφραίν. Κάποια επίσης έχουν μόνο μουσική επωδό, που επαναλαμβάνεται με διαφορετικούς όμως στίχους.

1.2.2. Για τη σχέση λόγου-μουσικής

Η διερεύνηση της σχέσης λόγου-μουσικής παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον από πολλές απόψεις. Καθώς τα τελευταία τουλάχιστον εκατό χρόνια το τραγούδι δημιουργείται και δημοσιοποιείται με πολύ διαφορετικούς τρόπους απ' ό,τι συνέβαινε στους αιώνες της ανώνυμης δημιουργίας, η σχέση αυτή παίρνει άλλες μορφές. Εδώ θα καταγράψουμε κάποια θέματα τα οποία αφορούν τη σχέση αυτή, τα οποία, ενώ συνήθως δεν (είναι απαραίτητο να) απασχολούν τον ακροατή, μπορούν και πρέπει να εξετάζονται από όποιον θέλει να μελετήσει το τραγούδι ως είδος και σίγουρα επίσης όποιον επιχειρεί να το διδάξει.⁵² Θα τα θέσουμε με τη μορφή ανοιχτών ερωτημάτων:

α) Ποιο από τα δύο (λόγος-μουσική) προηγείται χρονικά, ποιο δημιουργείται πρώτο; Όπως είναι φυσικό, υπάρχουν όλες οι δυνατότητες/παραλλαγές, τόσο στην περίπτωση που ο στιχουργός και μουσικοσυνθέτης είναι άλλος όσο και στην περίπτωση που είναι ο ίδιος (τραγουδοποιός). Κάποιες φορές δημιουργούνται μαζί, δηλαδή την ίδια χρονική στιγμή. Συχνά η μουσική έρχεται να επενδύσει τον προϋπάρχοντα, στην όποια μορφή του, λόγο. Συνήθως (αλλά όχι απαραίτητα) σε αυτή την περίπτωση ο λόγος έχει ήδη τη μορφή «στίχου»,

⁵¹ Για μια διεξοδική παρουσίαση της μορφολογίας του ελληνικού τραγουδιού βλ. στο: Καραγιώργης, Ε. *Το ελληνικό τραγούδι του 20^{ου} αιώνα, Μια διδακτική προσέγγιση για το Λύκειο*, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου, Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων, Λευκωσία 2001.

⁵² Για περισσότερα και πιο αναλυτικά για τα ερωτήματα και τα προβλήματα της σχέσης ποίησης-μουσικής βλ. στο: Πανόπουλος, Β., *Η ποίηση στα βιβλία του Δημοτικού Σχολείου, Όψις και Μελοποιία*, εκδ. Μουσικός Οίκος Φίλιππος Νάκας, Αθήνα 2005, σ. 42-49.

(συχνά με μέτρο και ομοιοκαταληξία) γεγονός που διευκολύνει την μελοποίησή του. Κάποιες φορές πάλι προϋπάρχει η μουσική πάνω στην οποία προστίθενται τα λόγια. Αυτό συνέβαινε συχνότερα στο δημοτικό τραγούδι (προϋπάρχοντες μουσικοί σκοποί «ντύνονταν» με άλλα κάθε φορά λόγια) αλλά και από σύγχρονους τραγουδοποιούς ή/και ποιητές- στιχουργούς η πρακτική αυτή εφαρμόζεται πολύ συχνά.⁵³ Στην περίπτωση του Θ.Π., όπως ο ίδιος αναφέρει, έχουν συμβεί και τα τρία (καθώς είναι και στιχουργός και συνθέτης). Ωστόσο, κατά τη γνώμη του, η περίπτωση της ταυτόχρονης δημιουργίας στίχου-μουσικής εξασφαλίζει, όπως επισημαίνει, μεγαλύτερη «συναισθηματική συνάφεια» (βλ. Παράρτημα Δ, ερ. 1,2).

Ας σημειωθεί ότι στο θέμα αυτό, για αρκετά τραγούδια, εμπλέκεται δημιουργικά και ο χορός: Αν και συνήθως έπεται, κάποιες φορές μπορεί να προηγείται (υπάρχουν πχ τραγούδια που έχουν γραφτεί «πάνω» σε κάποιο χορό, δηλαδή για να τον «υπηρετήσουν», ιδίως στο θέατρο ή στον κινηματογράφο).

β) «Κυριαρχεί»-και με ποια έννοια- κάποιο από τα δύο σε ένα τραγούδι ή μήπως όχι; Ποιο, ενδεχομένως, δίνει το «στίγμα» (τουλάχιστον με την έννοια της αναγνωρισιμότητας/δημοτικότητας) στο τραγούδι; Πώς αντιμετωπίζει το θέμα αυτής της σχέσης ο /οι δημιουργός/οί (ειδικά στην περίπτωση που είναι ο ίδιος δημιουργός στίχου και μουσικής), ποιες οι προσδοκίες του/τους και πώς το προσλαμβάνουν οι ακροατές; Ποιο απ'τα δύο (στίχος-μουσική), αν όχι και τα δύο, είναι η «κινητήρια» δύναμη δημιουργίας, ο λόγος σύνθεσης/«κύπαρξης», ενός τραγουδιού και, τελικά, ίσως η «εξήγηση» για την όποια ανταπόκριση/δημοτικότητα/(ενδεχόμενη) διαχρονικότητα/αξία του;

γ) Μήπως το ένα από τα δύο βλάπτει το άλλο; Σχετικά με αυτό έχουν κατά καιρούς εκφραστεί διάφορες απόψεις. Κάποιοι πιστεύουν ότι ο λόγος (οι στίχοι) έχει αυτόνομη αξία που δεν είναι δυνατό να επηρεαστεί από την όποια μουσική επένδυσή του και άρα δεν κινδυνεύει από αυτήν. Υπάρχουν φυσικά και κάποιοι που προτιμούν (για διάφορους λόγους) να απολαμβάνουν μόνο ή κυρίως ορχηστρική μουσική χωρίς λόγια. Άλλοι, θεωρώντας πιο σημαντική πράξη την «ανάγνωση» από την «ακρόαση» κρίνουν πως η μουσική συχνά βλάπτει (επισκιάζει ή/και αλλοιώνει) την ουσία και τη δύναμη του λόγου και γι'αυτό πιστεύουν πως δεν πρέπει να μελοποιείται. Πολλοί φυσικά είναι αυτοί που θεωρούν ότι η

⁵³ Βλ. ενδεικτικά τη συνέντευξη της στιχουργού Λίνας Νικολακοπούλου στην ιστοσελίδα «lifo»: <https://www.lifo.gr/proswpa/athenians/i-lina-nikolakopoyloy-einai-ayto-poy-nomizeis-enas-yperohos-anthropos> (ανακτήθηκε 20-3-23)

μουσική όχι μόνο δεν βλάπτει αλλά, αντιθέτως, ενισχύει και αναδεικνύει την αξία και τη δύναμη του ποιητικού λόγου.⁵⁴

Είναι προφανές ότι η απάντηση σε όλα αυτά δεν μπορεί να είναι μονοσήμαντη αλλά μάλλον ποικίλει κατά περίπτωση (εξαρτάται για ποιους στίχους και για ποια μουσική επένδυσή τους μιλάμε κάθε φορά).

Όποιες κι αν είναι οι απαντήσεις στα παραπάνω θέματα/ερωτήματα, όταν ακούμε και απολαμβάνουμε ή κρίνουμε ένα τραγούδι, (μπορούμε και πρέπει να) εστιάζουμε μόνο ή περισσότερο στους στίχους ή στη μουσική του χωριστά αλλά και στον τρόπο με τον οποίο αυτά έχουν ενωθεί και συνυπάρχουν. Και η συνύπαρξη αυτή μπορεί (και πρέπει ίσως) να εξετάζεται τόσο σε επίπεδο δημιουργίας όσο και σε επίπεδο εκτέλεσης/(φωνητικής ή/και οργανικής) ερμηνείας/παρουσίασης (στην ηχογραφημένη ή/και στην ζωντανή αναπαραγωγή τους). Τα επίπεδα αυτά (δημιουργία-εκτέλεση) μπορεί κανείς (και ίσως πρέπει) να τα κρίνει χωριστά. Ωστόσο, η εκτίμηση της αξίας του τραγουδιού, χωρίς να είναι καθόλου άσχετη από την αξία των μερών του, πρέπει να εξετάζει και να κρίνει το τραγούδι συνολικά, ως ενιαία φόρμα, ως συνολικό αισθητικό αποτέλεσμα που προκύπτει και από την εκτέλεση και την ακρόασή του.

Είναι φανερό ότι τα θέματα που τέθηκαν σχετίζονται και μεταξύ τους, εσωτερικά και εξωτερικά, δημιουργώντας ακόμα περισσότερα ερωτήματα και προβληματισμούς ανοιχτούς για, κατά περίπτωση, διερεύνηση. Είναι επίσης αυτονόητο ότι όλα αυτά είναι σημαντικά για το αν, γιατί και πώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί το τραγούδι ως μορφωτικό/διδακτικό αντικείμενο.

1.2.3. Η πολιτιστική αξία και η απήχυσή του

Το τραγούδι (προφανώς όχι μόνο το ελληνικό), ως πανάρχαια μορφή καλλιτεχνικής δημιουργίας και έκφρασης είχε ανέκαθεν σημαντική θέση στη ζωή των ανθρώπων όλων των κοινωνιών και των εποχών, ως αναπόσπαστο και σημαντικό στοιχείο του πολιτισμού. Θα καταγράψουμε εδώ σύντομα κάποιες από τις κοινωνικές του λειτουργίες:

- Είναι μέσο έκφρασης τόσο ατομικών όσο και συλλογικών βιωμάτων, συγκινήσεων/συναισθημάτων.⁵⁵ Το τραγούδι συνοδεύει όλες σχεδόν τις εκδηλώσεις και

⁵⁴ Έχει γράψει σχετικά ο μουσικοσυνθέτης Θάνος Μικρούτσικος: «Θεωρώ ότι μετά τη μελοποίησή του εγκαθιδρύεται μια νέα ανάγνωση του κειμένου [...] Η σοβαρή μελοποίηση -η οποία βεβαίως συμβαίνει λίγες φορές- αποκαλύπτει κάποιες μέχρι τώρα κρυμμένες πλευρές του». Πηγή: περιοδικό «η λέξη», τ. 108, σ.118 (Βλ. Βιβλιογραφία).

εκφράσεις της ιδιωτικής και της δημόσιας ζωής των ανθρώπων (διαπροσωπικές σχέσεις, αγώνες, προβλήματα) σε όλες τις γνωστές οργανωμένες κοινωνίες όλων των εποχών.

- Αποτυπώνει, ως (κοινωνικό) πολιτιστικό προϊόν, την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής που το γεννά και μπορεί να αποτελέσει μέσο μελέτης της. Μπορούμε δηλ. να «διαβάσουμε» μια κοινωνία/εποχή σε μεγάλο βαθμό και μέσα από τη μελέτη των τραγουδιών της.⁵⁶ Σε αυτό συμπυκνώνεται, με κάποιο τρόπο, η αισθητική, η ιδεολογία της. Αυτό βέβαια συμβαίνει σε κάποιο βαθμό με όλα τα έργα τέχνης, ωστόσο στην περίπτωση του τραγουδιού αυτό γίνεται με τρόπο πιο άμεσο καθώς δημιουργείται, εκφέρεται και διαδίδεται μέσω του λόγου.

- Μπορεί κανείς (κυρίως μέσω των στίχων αλλά όχι μόνο) να εντοπίσει σε αυτό διαχρονικές αξίες, προβληματισμούς/ερωτήματα, στάσεις ζωής που ξεπερνούν το χωροχρονικό πλαίσιο αλλά συχνά και τις προθέσεις του/των εκάστοτε δημιουργού/ών του, ικανών να διεγείρουν τον προσεκτικό ακροατή/μελετητή του και να τον συγκινήσουν ή/και να τον «παιδεύσουν». Αυτό θα λέγαμε ότι εκφράζει και ο («ηχηρός», σε μια πρώτη ανάγνωση) στίχος «Τα τραγούδια λένε πάντα την αλήθεια».⁵⁷ Στο τραγούδι φαίνεται, θα λέγαμε, ότι αποκρυσταλλώνονται καλλιτεχνικά (παν)ανθρώπινες αναζητήσεις και αξίες, κάνοντάς το έτσι να είναι κάτι σαν (με άλλα, δικά μας, λόγια) το «απόσταγμα της συλλογικής ψυχής μιας κοινωνίας». Ο ίδιος ο Θ.Π. έχει χαρακτηρίσει το τραγούδι (εδικά το παραδοσιακό) ως «προσευχή όλου του ανθρώπινου είδους».⁵⁸ Με αυτή την έννοια, καθώς η αξία του τραγουδιού συχνά ξεπερνά το δημιουργό του, μπορεί να εκληφθεί και η φράση του ποιητή Ναζίμ Χικμέτ: «Πιο πολύ κι απ' τους ανθρώπους τα τραγούδια τους αγάπησα».⁵⁹

⁵⁵ Αυτό, πιστεύουμε, θέλει να εκφράσει ποιητικά και ο ποιητής/στιχουργός Μ. Ελευθερίου με το στίχο του «Είναι αρρώστια τα τραγούδια». Βλ. το ομώνυμο τραγούδι του: <https://www.greeklyrics.gr/stixoi/ein-arrwstia-ta-tragoudia/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

⁵⁶ Πολύ βοηθητικό για την κατανόηση της σχέσης της μουσικής με την κοινωνία αλλά (συνακόλουθα) και την εκπαίδευση, είναι το σύγγραμμα του Κ.Σμωλ «Μουσική, Κοινωνία, Εκπαίδευση», εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1983.

⁵⁷ Στίχος της στιχουργού Μαριαννίνας Κριεζή. Προέρχεται από το τραγούδι με τίτλο «Τραγούδι γενεθλίων» σε μουσική Γιάννη Σπανού, ερμηνευμένο από την Ελένη Δήμου (Άλμπουμ «Προσωπικά», 1988). Βλ. τους στίχους: <https://www.greekstixoi.gr/stixoi/%cf%84%cf%81%ce%b1%ce%b3%ce%bf%cf%8d%ce%b4%ce%b9-%ce%b3%ce%b5%ce%bd%ce%b5%ce%b8%ce%bb%ce%af%cf%89%ce%bd-1988/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

⁵⁸ Απόσπασμα από το μουσικό ντοκιμαντέρ «Στα κέρατα του Ταύρου» 2007, σε σκηνοθεσία Θανάση Παπακώστα. (Βλ. Εργογραφία στο Παράρτημα)

⁵⁹ Στίχος του τούρκου λογοτέχνη Ναζίμ Χικμέτ από το ποίημά του «Τα τραγούδια των ανθρώπων», σε απόδοση στα ελληνικά του Γιάννη Ρίτσου. Πηγή: http://users.uoa.gr/~nektar/arts/poetry/nazim_hikmet_poems.htm#%CE%A4%CE%91_%CE%A4%CE%A1%CE%91%CE%93%CE%9F%CE%A5%CE%94%CE%99%CE%91_%CE%A4%CE%A9%CE%9D_%CE%91%CE%9D%CE%98%CE%A1%CE%A9%CE%A0%CE%A9%CE%9D (ανακτήθηκε 20-3-23)

Ως (παρα)δείγματα αυτών των λειτουργιών του (ελληνικού, ειδικότερα) τραγουδιού μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής:

α) Σε συγκεκριμένες ειδικές κοινωνικές συνθήκες/περιόδους γράφτηκαν και ακούστηκαν/τραγουδήθηκαν πολλά τραγούδια με αισθητικό/στιχουργικό περιεχόμενο που τις εξέφραζε: πχ τα «αντάρτικα» τραγούδια της περιόδου της Αντίστασης και το «πολιτικό» τραγούδι της μεταπολιτευτικής περιόδου (δεκαετία '70). Αλλά ακόμα και γεγονότα ή πρόσωπα της επικαιρότητας⁶⁰ έχουν αποτυπωθεί σε τραγούδια με επιτυχία, αμεσότητα και απήχηση που δύσκολα θα μπορούσε να έχει ένα άλλο είδος τέχνης.⁶¹

β) αρκετά ελληνικά τραγούδια έχουν γραφτεί για να εκφράσουν/«εκπροσωπήσουν» κάθε είδους ανθρώπινες συσπειρώσεις/συλλογικότητες μικρής ή μεγαλύτερης κλίμακας: πχ διάφοροι «ύμνοι» ομάδων, κομμάτων κλπ. Εδώ φαίνεται πόσο η ύπαρξη της μουσικής βοηθάει και ενισχύει τη λειτουργικότητα και τη διάδοση του λόγου.

γ) Κάποια εμβληματικά ελληνικά τραγούδια έχουν γίνει «σύμβολα»: Τραγούδια με τεράστια απήχηση/αναγνωρισιμότητα που γνώρισαν, πέρα από την εγχώρια, και διεθνή απήχηση και αποτύπωσαν με επιτυχία και διάρκεια την εποχή τους και το κοινωνικό-πολιτιστικό περιβάλλον στο οποίο γεννήθηκαν (πχ «Τα παιδιά του Πειραιά» αλλά και πολλά άλλα).

δ) Εμπλουτίζει άλλες τέχνες και εμπλουτίζεται από αυτές: η δημιουργία και η χρήση του έχει ανέκαθεν συνδεθεί με στενούς δεσμούς και με άλλες τέχνες (όπως πχ το θέατρο) και περισσότερο τον τελευταίο αιώνα με την ανάπτυξη των τεχνικών (ηχογράφηση, αναπαραγωγή) μέσω διάδοσής του και την εμφάνιση νέων τεχνών (της εικόνας: κινηματογράφος, πολυμέσα), έχοντας δώσει σημαντικότερα δείγματα: πολλά τραγούδια έγιναν ιδιαίτερα δημοφιλή επειδή ακούστηκαν σε κάποια ταινία ή σε θεατρικό έργο (περισσότερο στο είδος της «επιθεώρησης» αλλά και όχι μόνο).

Τη γενικότερη κοινωνική σημασία και αξία του τραγουδιού επισημαίνει ο Μ.Χατζιδάκις σε κείμενό του όπου αναφέρει, μεταξύ άλλων: «Πιστεύω πως η τέχνη του τραγουδιού αποτελεί κοινωνικό λειτούργημα, γιατί το τραγούδι μας ενώνει μέσα σ' ένα μύθο κοινό. Κι όπως στον χορό ενώνουμε τα χέρια μεταξύ μας για ν' ακολουθήσουμε ίδιες ρυθμικές κινήσεις, έτσι και στο τραγούδι ενώνουμε τις ψυχές μας για ν' ακολουθήσουμε μαζί,

⁶⁰ Εμπνευσμένα από γεγονότα της επικαιρότητας είναι πχ και τα τραγούδια του Θ.Π. «Ο Χουμαγιούν και ο Βακάρ» και «Τάλα».

⁶¹ Πολλά από αυτά κατατάσσονται στο σατιρικό είδος: πχ από τη «Βαρβάρα» του Τούντα (σατίριζε την κόρη του δικτάτορα Ι.Μεταξά τη δεκαετία του '30) μέχρι το «Παπαθεμελή...» του Λαζόπουλου (σατίριζε τις αποφάσεις του τότε υπουργού Δ.Τάξης τη δεκαετία του '90).

τις ίδιες εσωτερικές δονήσεις. Κι όσο για τον κοινό μύθο που δεν υπάρχει στις μέρες μας, τον σχηματίζουμε καινούριο κι απ' την αρχή κάθε φορά. Κάθε φορά που νιώθουμε βαθιά την ανάγκη να τραγουδήσουμε».⁶²

Είναι αναμφισβήτητο ότι το τραγούδι είναι μια μορφή έκφρασης με μεγάλη απήχηση στο μεγαλύτερο τμήμα της ελληνικής κοινωνίας, από παλιά μέχρι και σήμερα. Η δημιουργία και η διάδοση τραγουδιών έχει βαθιές ιστορικές, κοινωνικές και αισθητικές ρίζες στο χρόνο. Είναι μια μορφή καλλιτεχνικής δημιουργίας στενά συνδεδεμένη με την ιστορία, την κοινωνική οργάνωση, τον τρόπο ζωής, διασκέδασης και έκφρασης του ελληνικού λαού.⁶³ Κάποιοι λόγοι που εξηγούν αυτό είναι πιθανόν οι εξής: α) η μικρή και ευσύνοπτη έκταση και διάρκειά του, β) η σχέση του με το λόγο που το καθιστά εύχρηστο μέσο έκφρασης, γ) η σύνδεσή του με το χορό που, εκτός από το ότι ενισχύει την εκφραστική του λειτουργικότητα, συμβάλλει στην ανάπτυξη και την ενίσχυση των κοινωνικών δεσμών και δ) η σχετική ευκολία εκτέλεσής του (σε σχέση με άλλα μουσικά είδη/φόρμες), καθώς μπορεί να εκτελεστεί και μόνο φωνητικά ή με τη συνοδεία μόνο ενός ή λίγων οργάνων. Είναι ενδεικτικό και διόλου τυχαίο το ότι πέρα από τους λαϊκούς δημιουργούς και οι έλληνες λόγιοι μουσικοί δημιουργοί (παλαιότεροι και νεότεροι, βλ. 1.1.2.) επέλεξαν να συνθέσουν, πλάι στο υπόλοιπο έργο τους, και τραγούδια.

Η συνειδητοποίηση και των παραπάνω (τουλάχιστον) λειτουργιών του τραγουδιού βοηθούν να κατανοήσει κανείς καλύτερα τη χρησιμότητα και την αξία της (πολύπλευρης) διδακτικής αξιοποίησής του στην εκπαίδευση.

Το τραγούδι ως είδος γνώρισε μεγάλη άνθιση (παραγωγή και διάδοση) στην ελληνική κοινωνία τις τελευταίες δεκαετίες. Σήμερα, στις ριζικά και γρήγορα μεταβαλλόμενες κοινωνικές συνθήκες, φαίνεται ότι αλλάζει και η θέση του τραγουδιού στην κοινωνία. Κάποιοι παράγοντες που φαίνεται να επηρεάζουν καθοριστικά τη κοινωνική λειτουργικότητα και (άρα) την εξέλιξή του είναι οι εξής:

- Οι τεχνολογικές εξελίξεις (χρήση διαδικτύου και άλλων μέσων) που από τη μια διευκολύνουν πρακτικά τη διάδοσή του αλλά από την άλλη αλλάζουν τον τρόπο πρόσληψης και χρήσης του (από τη στιγμή που καθίσταται ηλεκτρονικό προϊόν).
- Οι γενικότερες αλλαγές στον τρόπο ζωής των ανθρώπων (γρήγοροι ρυθμοί, αλλαγή του τρόπου επικοινωνίας τους, κυριαρχία της εικόνας και υποχώρηση της θέσης του λόγου) που αλλάζουν τη θέση και τη χρήση του: η μουσική λειτουργεί περισσότερο ως (ορχηστρική,

⁶² Χατζιδάκις, Μ. *Ο καθρέφτης και το μαχαίρι*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1995.

⁶³ Βλ. σχετικά το άρθρο της Μαρίας Κασίτα «Το δημοφιλές τραγούδι ως έκφραση της λαϊκής κουλτούρας» (βλ. Βιβλιογραφία).

χωρίς λόγια) «υπόκρουση», αποσπασματική, γρήγορα εναλλασσόμενη, η ακρόαση γίνεται όλο και περισσότερο ατομική και όχι τόσο συλλογική υπόθεση κλπ.

Παρόλα αυτά, η απήχηση του τραγουδιού παραμένει ακόμα και σήμερα μεγάλη στη μεγάλη μάζα του πληθυσμού. Εξακολουθεί να αποτελεί το μεγαλύτερο (ποσοτικά) μέρος της μουσικής παραγωγής στην Ελλάδα. Στις συναυλίες και σε κάθε είδους συγκεντρώσεις/κοινωνικές εκδηλώσεις (πχ γιορτές, πανηγύρια κλπ) ακούγονται, παίζονται, τραγουδιούνται (και χορεύονται) κατά κύριο λόγο τραγούδια.

2. Το τραγούδι ως διδακτικό αντικείμενο στη Β/βάθμια Εκπαίδευση

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να προσδιορίσουμε την υπάρχουσα και τη δέουσα θέση του τραγουδιού στη Β/Εκπαίδευση, σε θεωρητικό και σε πρακτικό επίπεδο.

2.1. Θεωρητικά ζητήματα σχετικά με τη διδασκαλία του τραγουδιού

Τα δύο κύρια συστατικά του τραγουδιού (λόγος-μουσική) σχετίζονται άμεσα με δύο διδακτικά αντικείμενα της Β/βάθμιας Εκπαίδευσης: τη Λογοτεχνία και τη Μουσική. Γι' αυτό θα δούμε αναλυτικότερα κάποια θεωρητικά ζητήματα σχετικά με τη διδασκαλία των δύο αυτών αντικειμένων.

2.1.1. Για τη διδασκαλία της Λογοτεχνίας (Ποίησης)

Είναι πάρα πολλά αυτά που έχουν ειπωθεί και γραφτεί, σε τοπικό και διεθνές επίπεδο,⁶⁴ για τη θέση της Λογοτεχνίας, ως διδασκόμενο αντικείμενο, στην εκπαίδευση. Η συζήτηση συνεχίζεται με αμείωτο ενδιαφέρον, τροφοδοτούμενη διαρκώς τόσο από τις εξελίξεις στη σχετική θεωρία της Λογοτεχνίας και της Παιδαγωγικής (Διδακτικής των μαθημάτων) όσο και από τα εμπειρικά δεδομένα της εκπαιδευτικής πράξης, σε μια εποχή όπου οι αλλαγές σε όλους τους τομείς είναι ραγδαίες. Ο προβληματισμός επεκτείνεται, θεωρητικά και πρακτικά, σε πάρα πολλές πτυχές του όλου θέματος αλλά θα μπορούσαμε να πούμε ότι επικεντρώνεται γύρω από τρία βασικά θέματα/ανοιχτά ερωτήματα: α) Το «εάν» (σχετίζεται με το νόημα και το περιεχόμενο, άρα και τη δυνατότητα, της «διδασκαλίας» όλων των έργων τέχνης), β) το «τι» (ποια τα κριτήρια επιλογής των περιεχομένων) και «γιατί» (με ποιο σκοπό) και γ) το «πώς» (με ποιες μεθόδους) πρέπει/είναι δυνατό να διδάσκεται. Εδώ δεν είναι δυνατό φυσικά να επεκταθούμε, ωστόσο θα αναφερθούμε σύντομα σε κάποια ζητήματα που σχετίζονται άμεσα με το θέμα μας: το ζήτημα της διδασκαλίας των στίχων των τραγουδιών ως λογοτεχνικά κείμενα είναι μέρος του γενικότερου προβληματισμού σχετικά με το εάν, πώς και τι λογοτεχνικά κείμενα μπορούμε/πρέπει να διδάξουμε στα σημερινά παιδιά.

⁶⁴ Στο περίφημο Συνέδριο του Σεριζί (1969) θεωρείται πως τέθηκαν πολλά από τα ζητήματα που αποτέλεσαν τις βάσεις του σύγχρονου σχετικού προβληματισμού, στις οποίες στηρίζεται και η παρούσα εργασία. Βλ.στη Βιβλιογραφία το βιβλίο με τα πρακτικά του που κυκλοφορεί με τίτλο «Η διδασκαλία της Λογοτεχνίας», εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1985.

2.1.1.1. Διαπιστώσεις και νέες τάσεις

Η διαπίστωση ότι η Λογοτεχνία στο πλαίσιο της ελληνικής Δευτεροβάθμιας (τουλάχιστον) Εκπαίδευσης αποτελεί ένα «προβληματικό» μάθημα είναι τόσο κοινή όσο και παλιά.⁶⁵ Για πολλές δεκαετίες, από την εισαγωγή του μαθήματος στην εκπαίδευση το 19^ο αιώνα μέχρι σχετικά πρόσφατα, το μάθημα αντιμετωπίστηκε (σε άμεση σχέση και με τις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες και διαμάχες) και χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό ως ένα (πρόσφορο είναι η αλήθεια) μέσο διαμόρφωσης της επιδιωκόμενης εθνικής και θρησκευτικής/ηθικής συνείδησης των μαθητών ή/και ως «συμπλήρωμα» της γλωσσικής διδασκαλίας.⁶⁶

Παρόλο που τις τελευταίες δεκαετίες η αντίληψη αυτή έχει ατονήσει, (χωρίς όμως και να έχει εκλείψει τελείως από την επίσημη διατύπωση των σκοπών του μαθήματος) πολλά προβλήματα/ερωτήματα παραμένουν και προκύπτουν από το γεγονός ότι είναι δύσκολο να βρεθεί στην εκπαιδευτική πράξη η ιδανική ισορροπία ανάμεσα στις ιδιαιτερότητες της Λογοτεχνίας: έργο τέχνης (πρώτιστα) - γνωστικό αντικείμενο - (εξεταζόμενο) σχολικό μάθημα.⁶⁷ Η πραγματικότητα, δυστυχώς, είναι ότι οι περισσότεροι μαθητές το θεωρούν βαρετό και αδιάφορο και το αντιμετωπίζουν με απαξίωση και περιφρόνηση, καθώς:

- τα προτεινόμενα (τουλάχιστον στα σχολικά ανθολόγια) κείμενα είναι παλιά και σχετίζονται με εποχές και θέματα που συνήθως δεν αγγίζουν τα σημερινά παιδιά
- οι μέθοδοι διδασκαλίας (παρά τις θεωρητικές υποδείξεις/διακηρύξεις), στην πράξη εξακολουθούν συνήθως να είναι «δασκαλοκεντρικές» και να μην ενθαρρύνουν/προάγουν έτσι τη δημιουργικότητα, τη φαντασία, την κριτική σκέψη, όπως ή όσο θα έπρεπε
- ο τρόπος αξιολόγησης εξακολουθεί να ευνοεί την τυποποίηση και την αποστήθιση, καθώς συνήθως τονίζεται ο γνωσιοκεντρικός και όχι ο αισθητικός χαρακτήρας του αντικειμένου
- διαπιστώνεται (και από τους διδάσκοντες) σύγχυση και συχνά σύγκρουση ανάμεσα σε στόχους, βιβλία, τρόπους αξιολόγησης ανά εποχή ή τάξη/βαθμίδα, καθώς δεν υπάρχει ενιαία πολιτική γύρω από το μάθημα

⁶⁵ Αν και γραμμένο πριν κάποια χρόνια το άρθρο του Τ.Καγιαλή περιγράφει εξαιρετικά εύστοχα και τη σημερινή, δυστυχώς, κατάσταση και τεκμηριώνει τη διαπίστωση (Βλ. Βιβλιογραφία).

⁶⁶ Βλ. σχετικά στο: Αργυροπούλου, Χ.,(βλ. Βιβλιογραφία) σ. 27-30.

⁶⁷ Βλ. σχετικά το περιεκτικό και πολύ ενδιαφέρον κείμενο της Ρ. Μουντάνου «Η λογοτεχνία στο σχολείο. Απόλαυση ή τράυμα;» (Βλ. Βιβλιογραφία)

- οι διδάσκοντες, στην πλειοψηφία τους, δυσκολεύονται (για πολλούς λόγους) να ανταποκριθούν στις ανανεωμένες (θεωρητικές) απαιτήσεις των αναλυτικών προγραμμάτων⁶⁸

Πολλοί είναι λοιπόν οι «μάχιμοι» εκπαιδευτικοί και πανεπιστημιακοί (πχ Τ.Καγιαλής, Ε.Καψωμένος) αλλά και οι λογοτέχνες (η σχετική βιβλιογραφία και αρθρογραφία⁶⁹ είναι πλουσιότατες) που τα τελευταία χρόνια, καταγράφοντας και αναλύοντας τα προβλήματα, διατυπώνουν προτάσεις για μια ριζική αναδιαμόρφωση όλης της θεωρητικής και πρακτικής προσέγγισης του θέματος. Κάποιοι έφτασαν να προτείνουν μέχρι και την κατάργηση του μαθήματος (Ξ. Κοκόλης, Τζ. Μαστοράκη)⁷⁰ καθώς διαπιστώνουν ότι η διδασκαλία του οδηγεί τους περισσότερους μαθητές όχι μόνο στο να αδιαφορούν γι' αυτήν αλλά και κάποιους ίσως στο να την μισήσουν.

Παρά τα προβλήματα που διαπιστώνονται και παρά τις επιμέρους αποκλίσεις, οι περισσότεροι εμπλεκόμενοι/ενδιαφερόμενοι συγκλίνουν και συμφωνούν όχι στην κατάργηση αλλά σίγουρα στην ανάγκη για επανεξέταση των σκοπών («γιατί») και σίγουρα για ανανέωση τόσο των περιεχομένων («τι») όσο και των μεθόδων διδασκαλίας («πώς») της Λογοτεχνίας. Κυριαρχεί γενικότερα η παραδοχή ότι η Λογοτεχνία αποτελεί βασικό στοιχείο των (απαραίτητων) ανθρωπιστικών σπουδών που οφείλει να παρέχει το σύγχρονο σχολείο. Έτσι, η όλη συζήτηση και οι προτάσεις εστιάζονται στη διατύπωση προτάσεων για το πώς μπορεί να γίνει καλύτερη η επαφή του αντικειμένου με τους μαθητές, πιο ενδιαφέρουσα γι' αυτούς και πιο γόνιμη. Κάποια από τα κύρια σημεία των προτάσεων αυτών μπορούν να συνοψιστούν στα εξής:

- Να θεωρείται η διδασκαλία ως «διαμεσολάβηση»/πρόταση «γνωριμίας» του μαθητή με το λογοτεχνικό φαινόμενο. Να μην επιβάλλεται το κείμενο από το διδάσκοντα, να ενθαρρύνεται η επιλογή και η, κατά το δυνατόν, προαιρετικότητα της επαφής μαζί του.
- Να ενθαρρύνεται η προσωπική ανάγνωση («αναγνωστική ανταπόκριση») του μαθητή που προάγει την αυτενέργεια και την κριτική σκέψη.

⁶⁸ Η παρούσα συνοπτική καταγραφή αντλεί πολλά στοιχεία από το κείμενο της Μ. Αγγελιδάκη «Η διδακτική της Λογοτεχνίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: αντιφάσεις και προοπτικές» (βλ. Βιβλιογραφία)

⁶⁹ Χαρακτηριστική, ως παράδειγμα, του προβληματισμού πάνω στο θέμα είναι και η θέση του αρθρογράφου Τ. Θεοδωρόπουλου, ο οποίος σε πρόσφατο άρθρο του στην εφημερίδα «Καθημερινή», αφού επιχειρεί να δείξει την αξία και τα οφέλη που μπορεί να προσφέρει η λογοτεχνία στους νέους, αμφισβητεί το κατά πόσο μπορεί η επαφή αυτή να επιτευχθεί ουσιαστικά με την (αναγκαστικά, κατ' αυτόν) «τυπική» διδασκαλία της λογοτεχνίας στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, καταλήγοντας έτσι να προτείνει την κατάργηση της διδασκαλίας της στα σχολεία. Βλ. εφ. «Καθημερινή», 7/8/2022: https://www.kathimerini.gr/opinion/561989695/na-katargithe-i-didaskalia-tis-logotechnias/?fbclid=IwAR14aurlypb6bmDqnMIzHnKUPtq1eYKhkuGrxuYJldX7qPSnLj6WY_oDNkU (ανακτήθηκε 20-3-23)

⁷⁰ Βλ. σχετικά στο: Μπαλάσκας, Κ., *Ταξίδι με το κείμενο, Προτάσεις για την ανάγνωση της λογοτεχνίας*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1990 σ. 11-16.

- Να θεωρείται η επαφή ως «διάλογος» με το έργο/κείμενο, πράγμα που προϋποθέτει την αμφισβήτηση της «αυθεντίας» του συγγραφέα και του νοήματος/ερμηνείας. Να ενθαρρύνεται η παιγνιώδης διάθεση/αντιμετώπιση, ο πειραματισμός, η διάθεση «αναδόμησης» του κειμένου (εδώ εδράζεται και η πρόταση εισαγωγής της «δημιουργικής γραφής», βλ. 4.3.1.1.).
- Να αντιμετωπίζεται το λογοτεχνικό κείμενο όχι (τόσο) ως γνωστικό αλλά κυρίως ως αισθητικό αντικείμενο απ' το οποίο μπορεί κανείς να αντλήσει (ψυχική- πνευματική) απόλαυση και να «ψυχαγωγηθεί» κι όχι να «μάθει» ή να νουθετηθεί. Να αξιοποιείται ως πηγή και αφορμή για «συνομιλία» με άλλα αντικείμενα (διαθεματικότητα) και έργα τέχνης (δημιουργική καλλιτεχνικής έκφραση).
- Να συνδέεται η διδακτική πράξη με τη θεωρία της λογοτεχνίας.⁷¹ Η διαρκής επαφή με τα ερωτήματα και τα ευρήματα της λογοτεχνικής θεωρίας (σε τι συνίσταται το λογοτεχνικό φαινόμενο, τι, γιατί και πώς μπορούμε/πρέπει να προσλάβουμε ως λογοτεχνία κλπ) μπορεί να τροφοδοτήσει γόνιμα και να βελτιστοποιήσει την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας ενός κειμένου.⁷²
- Να υιοθετηθούν νέοι τρόποι «αξιολόγησης»-διαπίστωσης της ανταπόκρισης των μαθητών που θα σέβονται την πολυφωνία και θα κατανοούν και θα ενθαρρύνουν τους εναλλακτικούς τρόπους έκφρασής τους.⁷³

Οι παραπάνω προτάσεις απορρέουν από τις γενικότερες (αφορούν όλη την εκπαιδευτική διαδικασία) σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις και πρακτικές που επιχειρείται να εφαρμοστούν τα τελευταία χρόνια και στην Ελλάδα και στοχεύουν, συνοπτικά, στο «άνοιγμα» του σχολείου και την αλλαγή του ρόλου της όλης εκπαιδευτικής διαδικασίας μέσω της υιοθέτησης μιας «ολιστικής» αντιμετώπισης της παρεχόμενης γνώσης που να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες συνθήκες ζωής. Οι περισσότερες από αυτές έχουν ενσωματωθεί θεωρητικά στα Προγράμματα Σπουδών της τελευταίας εικοσαετίας περίπου,

⁷¹ Για τη λογοτεχνική θεωρία βλ.ειδικότερα στο: Πεσκετζή, Μ., *Θεωρία της Λογοτεχνίας και νεοελληνική κριτική*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003, όπως επίσης και στο: Φρυδάκη, ό.π.

⁷² Ο T.Todorov ο οποίος, στα συμπεράσματα του συνεδρίου του Σεριζί, θέτοντας το ερώτημα «γιατί διδάσκουμε Λογοτεχνία;», ισχυρίζεται ότι η απάντηση δεν είναι μία και απόλυτη αλλά πολλές και επισημαίνει ότι το ερώτημα «μένει πολύ πιο γόνιμο ως ερώτηση παρά ως απάντηση» κι αυτό το θεωρεί σπουδαίο γιατί «σημαίνει πως προβληματιζόμαστε για τη σκοπιμότητα της εκπαίδευσής μας». Δεν είναι αυτή η διαρκής πνευματική εγρήγορση και αναζήτηση, θα ρωτούσαμε, ένα ίσως από τα κυριότερα οφέλη που μπορεί να προσφέρει η διδασκαλία της Λογοτεχνίας τόσο με εμάς όσο και στους μαθητές μας;

⁷³ Η παραπάνω συνοπτική απαρίθμηση αξιοποίησε στοιχεία από το περιεκτικό και πολύ διαφωτιστικό για το όλο θέμα άρθρο του Τ.Μιχαηλίδη «Η διδακτική της λογοτεχνίας στον 21^ο αιώνα: προκλήσεις, όρια και προοπτικές» (Βλ. Βιβλιογραφία).

έστω και αποσπασματικά (βλ. 2.3).⁷⁴ Σύμφωνα με τις νέες αυτές θεωρήσεις η Λογοτεχνία θεωρείται (λόγω των ιδιαιτεροτήτων της) ιδανικό αντικείμενο και προνομιακό πεδίο (αλλά και μέσο) εφαρμογής τους. Έτσι, αλλάζοντας τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται (από διδάσκοντες και διδασκόμενους) είναι δυνατό από «πρόβλημα» να γίνει «όχημα» ανανέωσης και αλλαγής.

Μια συγκεκριμένη πρακτική πρόταση, ως συνέπεια των παραπάνω, που αφορά περισσότερο και το δικό μας θέμα, είναι η ανάγκη να διευρυνθούν τα κριτήρια επιλογής των προτεινόμενων κειμένων στα προγράμματα και στα βιβλία της Λογοτεχνίας. Να εισαχθούν σύγχρονα, εναλλακτικά («απρόβλεπτα»;) κείμενα που έχουν περισσότερες πιθανότητες να κινητοποιήσουν το ενδιαφέρον των μαθητών και όχι μόνο κείμενα «επίσημα» αναγνωρισμένων λογοτεχνών. Κείμενα τέτοια μέσω των οποίων να είναι δυνατό να υλοποιηθούν οι παραπάνω προτάσεις/στοχεύσεις. Πρέπει να βρούμε τρόπους ώστε να φέρουμε (όσο και όπως μπορούμε) τη Λογοτεχνία «κοντά» στους μαθητές (στα μάτια, στα αυτιά, στο μυαλό και στην ψυχή τους) επιδιώκοντας να κινήσουμε το ενδιαφέρον τους ώστε να «εμπλακούν» μαζί της.

Η γνωριμία και η επαφή τους με το λόγο (τους στίχους) κάποιων τραγουδιών μπορεί να είναι ένας από αυτούς τους τρόπους, όπως θα υποστηρίξουμε και στη συνέχεια. Η εισαγωγή (μέσα από μια κατάλληλη προσεκτική επιλογή) και η διδασκαλία των μελοποιημένων στίχων (όσων έχουν, φυσικά, λογοτεχνική αξία και ποιότητα) ως λογοτεχνικά κείμενα, θεωρούμε ότι προσφέρεται για να βοηθήσει και να υπηρετήσει την εφαρμογή των σύγχρονων αντιλήψεων για τη διδασκαλία της Λογοτεχνίας. Αυτών που βλέπουν τη Λογοτεχνία ως ένα αντικείμενο που μπορεί, περισσότερο ίσως από οποιοδήποτε άλλο, να προαγάγει όχι μόνο την αυτοέκφραση και την αυτογνωσία αλλά και τη δημιουργική αμφισβήτηση και την κριτική σκέψη των μαθητών.

2.1.1.2. Το ζήτημα της λογοτεχνικής αξίας των στίχων των τραγουδιών

Αν θεωρούμε ότι πρέπει να διδάξουμε Λογοτεχνία στα παιδιά του σχολείου και αν, όπως είδαμε, χρειάζεται ανανέωση των αντικειμένων διδασκαλίας της και ένα από αυτά είναι και το τραγούδι, τότε τίθεται το (σχετικό με το θέμα μας) ερώτημα: Είναι οι στίχοι ενός τραγουδιού λογοτεχνία;

⁷⁴ Βλ. ενδεικτικά: Γανίτου, Κ. «Η λογοτεχνική θεωρία μέσα από τα Α.Π.Σ.-Δ.Ε.Π.Π.Σ. στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», εισήγηση σε διημερίδα του Πανεπιστημίου Θράκης, 19-20/10/2012. Διαθέσιμο στο: http://mareponticum.bscc.duth.gr/index.htm_files/ganitou_prak_2.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

Όταν μιλάμε για «στίχους» τραγουδιών θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι εδώ δεν μιλάμε για την «ποίηση» (αναγνωρισμένων/καθιερωμένων) ποιητών που γράφτηκε πριν και ανεξάρτητα από το ότι αργότερα μελοποιήθηκε (πχ «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι» Σολωμού, «Άξιον Εστί» Ελύτη, «Σπασμένο καράβι» Σκαρίμπα κλπ.). Στην περίπτωση αυτή μιλάμε για «μελοποιημένη ποίηση» και η λογοτεχνική αξία του λόγου είναι(;)/θεωρείται «αυταπόδεικτη» και δεδομένη. Μιλάμε για στίχους που γράφτηκαν, εκτελέστηκαν και ακούστηκαν μαζί, ταυτόχρονα, με (και κάποιες φορές μετά) τη μουσική που τους συνοδεύει. Στην περίπτωση αυτή μιλάμε για «τραγουδοποιία» και η όποια λογοτεχνική αξία τους φαίνεται συχνά πως χρειάζεται να αναδειχθεί και να αποδειχθεί. Κι εδώ τίθεται το ερώτημα της λογοτεχνικότητας. Στην περίπτωση λοιπόν των «στίχων» με αυτή την έννοια, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις περιπτώσεις:

α) στίχοι που γράφτηκαν από κάποιον «αναγνωρισμένο» λογοτέχνη-ποιητή, όπως πχ ο Ν. Γκάτσος, ο Μ. Ελευθερίου, ο Μ. Γκανάς και τόσοι άλλοι, με σκοπό να μελοποιηθούν. Στίχοι δηλαδή που δεν είχαν δημοσιοποιηθεί (σε κάποια «ποιητική» έκδοση, ώστε να πάρουν τον τίτλο και το «χρίσμα» της «ποίησης») πριν τη μελοποίησή τους αλλά παρουσιάστηκαν στο κοινό και ακούστηκαν μαζί με τη μουσική τους συνοδεία.

β) στίχοι που γράφτηκαν από δημιουργούς που αν και οι ίδιοι αυτοχαρακτηρίζονται ως «στιχουργοί» οι στίχοι τους έχουν, όπως πολλοί πιστεύουν, αναγνωρισμένη λογοτεχνική/«ποιητική» αξία: Από την Ε. Παπαγιαννοπούλου, και τον Α. Παπαδόπουλο ή και τον Κ.Χ.Μύρη (Κ. Γεωργουσόπουλο) μέχρι το Μ. Ρασούλη, τον Α. Αλκαίο, τον Κ. Τριπολίτη, τη Λ. Νικολακοπούλου, τον Οδ. Ιωάννου και τόσους άλλους που είναι αδύνατο να αναφέρουμε εδώ.⁷⁵

γ) στίχοι που γράφτηκαν από τον ίδιο το συνθέτη της μουσικής, τον «τραγουδοποιό» κι έτσι, φυσικά, ακούστηκαν ταυτόχρονα με τη μουσική τους. Τέτοια περίπτωση είναι ο Δ.Σαββόπουλος (που, ας σημειωθεί εδώ, είναι από τους πρώτους τραγουδοποιούς των οποίων οι στίχοι περιελήφθησαν σε σχολικό βιβλίο Λογοτεχνίας, βλ. παρακάτω στο 2.4.1.) αλλά και πολλοί άλλοι (πχ Αλκίνοος Ιωαννίδης), όπως και ο Θ.Π.

Η όλη συζήτηση γύρω από το θέμα αυτό (μπορούν οι στίχοι ενός τραγουδιού να θεωρηθούν «ποίηση»;) είναι παλιά και, οπωσδήποτε, μεγάλη.⁷⁶ Τα τελευταία χρόνια ωστόσο

⁷⁵ Πολύ ενδιαφέρουσα ανάλυση της λογοτεχνικής αξίας των στίχων πολλών τραγουδιών του νεοελληνικού ρεπερτορίου που γράφτηκαν από «στιχουργούς» όπως οι προαναφερθέντες είναι το άρθρο του Α. Παπαγεωργίου «Στίχοι σε άνω τελεία, ζώή σε play back...» δημοσιευμένο στην ηλ. εφημερίδα «faretra»: <https://faretra.info/2017/05/13/stichoi-ano-teleia-zoi-play-back-ar-papageorgiou/> (ανακτήθηκε 20-3-2023)

⁷⁶ Ένα άρθρο που θέτει με ενδιαφέροντα και περιεκτικό τρόπο το ζήτημα αυτό είναι το «Ποίηση ή στίχος» του Ανδρέα Αντωνίου, δημοσιευμένο στις 25-9-14 στην ιστοσελίδα «Τοβιβλίο.net»:

έχει γίνει πιο έντονη καθώς α) έχει αυξηθεί η παραγωγή τραγουδιών, σε σχέση με προηγούμενες εποχές, (άρα και η παραγωγή «στίχων») και συνεπώς υπάρχει μεγαλύτερο δείγμα μέσα στο οποίο είναι πιθανότερο να εντοπιστούν στίχοι με λογοτεχνική αξία και (κυρίως αυτό) β) έχει αλλάξει η θεώρηση περί λογοτεχνικότητας (τι είναι ένα λογοτεχνικό κείμενο;) και άρα ορισμού της «ποίησης».

Είναι αλήθεια ότι στην κοινή συνείδηση έχει καθιερωθεί η αντίληψη ότι οι «στίχοι» (που ακούγονται μελοποιημένοι σε ένα τραγούδι) είναι αξιολογικά κατώτεροι από την «ποίηση» (που έχει γραφτεί και μόνο διαβάζεται). Ότι οι στίχοι συνδέονται με κάτι πιο «λαϊκό» (και λόγω της αμεσότητας και της απήχησης που τους εξασφαλίζει η ύπαρξη μουσικής), πιο απλοϊκό, ενώ η «ποίηση» με κάτι το πιο επεξεργασμένο και άρα «υψηλό». Ένας παράγοντας που επηρεάζει την κρίση γύρω από αυτό είναι το εάν ο συγγραφέας των στίχων είναι/θεωρείται αναγνωρισμένος «λογοτέχνης-ποιητής» ή κάποιος «στιχουργός». Ένας άλλος λόγος για τον οποίο συμβαίνει κάτι τέτοιο είναι το γεγονός ότι η μουσική και η ερμηνεία (φωνητική-οργανική) συνήθως επισκιάζει, ως πιο ισχυρό ερέθισμα (ακουστικό, οπτικό) το λόγο, ο οποίος, στην περίπτωση αυτή, προσφέρεται ως ήχος και όχι ως (γραμμένο) κείμενο χάνοντας, έτσι, μέρος της δύναμής του, της ικανότητάς του να «περάσει» στο δέκτη: Τα λόγια ενός τραγουδιού «περνούν» γρήγορα από τα αυτιά του ακροατή, ενώ ένα κείμενο που διαβάζεται «έχει το χρόνο» να «ερεθίσει» περισσότερο, μέσω της ανάγνωσης, τη σκέψη του αναγνώστη-δέκτη και να «εμφανιστεί» ως ποιητικό. Πολλές φορές δηλαδή δεν δίνουμε τόση σημασία στα «λόγια» ενός τραγουδιού που ακούμε ή τραγουδάμε. Αν όμως τα δούμε γραμμένα και τα διαβάσουμε αποκτούν άλλη αξία.

Η ύπαρξη μέτρου και ομοιοκαταληξίας (ένα σύνηθες στοιχείο μορφολογίας που συναντά κανείς σε πολλούς από τους στίχους των τραγουδιών καθώς διευκολύνει τη μελοποίησή τους) ως χαρακτηριστικό της παραδοσιακής ποίησης, μπορεί, ίσως από κάποιους, να θεωρηθεί στοιχείο που αρκεί για να χαρακτηρίσει τους στίχους ως «λογοτεχνία». Ταυτόχρονα όμως, και από την πλευρά κυρίως της μοντέρνας ποίησης, το ίδιο στοιχείο, μπορεί να ευθύνεται για τη μη ένταξη των στίχων στη σφαίρα της «υψηλής» ποίησης, για την υποβάθμιση της λογοτεχνικής τους αξίας («στίχοι τραγουδιών» και όχι «ποίηση», για κάποιους). Όμως το θέμα δεν πρέπει να κρίνεται τόσο ή μόνο στο επίπεδο της μορφής αλλά κυρίως του περιεχομένου (πολύ συζητήσιμη, έτσι κι αλλιώς, η σχέση ανάμεσα σε αυτά τα δύο). Έτσι, προχωρώντας περισσότερο το σχετικό προβληματισμό, θα μπορούσε

κάνεις να υποστηρίξει ότι η προσπάθεια ενός στιχουργού/τραγουδοποιού να εντάξει το περιεχόμενό του σε μια «στενή» φόρμα όπως αυτή των στίχων (σχετικά μικρή και περιορισμένη έκταση, ισοσύλλαβοι στίχοι, μέτρο ή/και ομοιοκαταληξία) αποτελεί από μόνη της στοιχείο που δίνει στους στίχους, στις περιπτώσεις που αυτό επιτυγχάνεται επιτυχώς, πρόσθετη υπολογίσιμη λογοτεχνική αξία. Ένα τραγούδι δεν μπορεί να έχει συνήθως μεγάλη έκταση και διάρκεια, όσο ένα -πιο εκτενές- ποίημα ή ένα πεζογράφημα. Έτσι, ο στίχος απαιτείται να κινείται μέσα στα πλαίσια της οικονομίας «χώρου» (που ορίζει η μουσική επένδυση) και χρόνου κι αυτό, συχνά, επιβάλλει το να χαρακτηρίζεται από συμπύκνωση, ελλειπτικότητα, υπαινικτικότητα, αναμφισβήτητα χαρακτηριστικά στοιχεία λογοτεχνικής αξίας. Κι αυτό συνιστά μια δυσκολία/πρόκληση και σίγουρα ιδιαιτερότητα αυτού του είδους γραφής. Η επιτυχία της προσπάθειας αυτής του στιχουργού μπορεί από μόνη της να έχει μεγάλη αξία. Υπάρχουν στιχουργήματα που συμπυκνώνουν με αριστοτεχνικό τρόπο νοήματα και αισθητικές ποιότητες που θα χρειάζονταν (ίσως) μεγαλύτερες φόρμες για να εκφραστούν.

Έτσι λοιπόν, υπάρχουν μελετητές και συγγραφείς που θεωρούν ότι δεν υφίσταται καμία αξιολογική διάκριση μεταξύ «στίχων» και (μελοποιημένης) «ποίησης» και ότι τα κριτήρια της αξίας τους πρέπει να είναι άλλα με μόνο ή κύριο ίσως τη διαχρονικότητα.⁷⁷ Η λογοτεχνική αξία πχ των ομηρικών επών, που ήταν, όπως προαναφέραμε, τα «τραγούδια» της εποχής τους, δεν αμφισβητείται από κανέναν. Το ίδιο συμβαίνει με τα ποιήματα της αρχαίας λυρικής ποίησης, ή πχ με τον «Ερωτόκριτο» που τραγουδιόταν από τότε που γράφτηκε και τραγουδιέται ως σήμερα, ή φυσικά με τους «στίχους» των δημοτικών μας τραγουδιών. Γιατί να συμβαίνει κάτι διαφορετικό με (κάποιους από) τους στίχους των νεότερων και των σύγχρονων τραγουδιών;

Μεγάλη συνεισφορά στην όλη συζήτηση και -τελικά- στην απόδειξη της «λογοτεχνικότητας» που μπορούν να έχουν οι στίχοι των τραγουδιών είναι η βράβευση του διεθνούς φήμης και αναγνώρισης αμερικανού τραγουδοποιού Μπομπ Ντύλαν με το βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας του 2016. Το σκεπτικό της Σουηδικής Ακαδημίας εκτιμά ότι ο Ντύλαν με το έργο του «δημιούργησε νέες ποιητικές εκφράσεις μέσα στο πλαίσιο της μεγάλης αμερικανικής παράδοσης του τραγουδιού» και «διεύρυνε τις ποιητικές δυνατότητες του τραγουδιού». Σχετικά με το ότι ήταν η πρώτη φορά που το βραβείο δόθηκε σε «τραγουδοποιό» και όχι σε «λογοτέχνη» η Ακαδημία ανέφερε ότι «ο Bob Dylan γράφει ποίηση για να ακούγεται και αυτό δεν έχει καμία διαφορά με εκείνο που έκαναν οι αρχαίοι

⁷⁷ Βλ. επίσης το άρθρο του Α. Αντωνίου.

Έλληνες αοιδοί όπως ο Όμηρος και η Σαπφώ, τα έργα των οποίων επίσης συνοδεύονταν από μουσική. Όμως είναι υπέροχο όταν τα έργα αυτά διαβάζονται σαν ποίηση».⁷⁸

Είναι επίσης σημαντικό να σημειώσουμε ότι η αξία των στίχων δεν είναι απαραίτητο να εξαρτάται από εάν θα χαρακτηριστούν ως «ποίηση» ή όχι, πράγμα ούτως ή άλλως υποκειμενικό και άρα συζητήσιμο. Ακόμα κι αν, για τον οποιονδήποτε, δεν είναι «ποίηση» οι στίχοι ενός τραγουδιού, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν μπορούν να έχουν λογοτεχνική αξία. Και δεν είναι η κατάταξή τους (από ποιον;) στην κατηγορία της «ποίησης» που θα τους τη δώσει. Η όποια αξία τους μπορεί και πρέπει, θα λέγαμε, να εξετάζεται και να κρίνεται αυτόνομα, με κριτήρια αισθητικά (ως έργο τέχνης) και όχι μορφολογικά: Ως (έντεχνος) λόγος, ως «στίχοι τραγουδιών» και, δυνητικά, ανεξάρτητα από τη μουσική που τους συνοδεύει (αλλά και σε σχέση με αυτήν). Οι στίχοι ενός τραγουδιού μπορούν φυσικά να είναι «ποίηση» αλλά, πέρα από αυτό, μπορούν να είναι (αξιόλογο) λογοτεχνικό έργο ως «στίχοι τραγουδιού». Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι θα έπρεπε ίσως να υπάρξει (σε μια εποχή όπου, πλέον, υπάρχει πληθώρα «στίχων» τραγουδιών) μια ειδική κατηγορία ποιητικού λόγου, «στίχοι τραγουδιών», στην οποία θα εντάσσονταν τα ιδιαίτερα αυτά δημιουργήματα. Σε ποια άλλη κατηγορία θα μπορούσαν να υπαχθούν οι στίχοι (πανθομολογούμενης λογοτεχνικής αξίας) που έγραψε πχ ο Ν.Γκάτσος ή ο Β. Dylan...αλλά και τόσοι άλλοι με σκοπό να μελοποιηθούν και να γίνουν τραγούδια;

Άρα, το ερώτημα δεν είναι εάν οι στίχοι ενός τραγουδιού μπορούν να έχουν λογοτεχνική αξία αλλά ποιοι στίχοι, ποιού τραγουδιού. Πρέπει να γίνεται αξιολόγηση και επιλογή των τραγουδιών που μπορούν (τουλάχιστον λόγω των στίχων τους) να αποτελέσουν διδακτικά αντικείμενα.

2.1.2. Για τη διδασκαλία της Μουσικής

Είναι τόσα πολλά αυτά που έχουν γραφτεί τα τελευταία χρόνια σχετικά με την παιδευτική αξία της Μουσικής, σε όλες της τις εκφάνσεις (είδη, τρόποι προσέγγισης, χώροι και πεδία εφαρμογής κλπ) τόσο σε επίπεδο θεσμοθετημένης (επίσημης) Εκπαίδευσης όσο και σε επίπεδο γενικότερης παιδείας, ώστε αυτή να θεωρείται σήμερα από όλους αυταπόδεικτη και αυτονόητη. Είναι επίσης πλούσια η βιβλιογραφία⁷⁹ η σχετική με την αξία της Μουσικής στην

⁷⁸ Πηγή: Ιστοσελίδα Bookbar, 14/10/2016 <http://www.bookbar.gr/nobel-logotexnias-ston-omiriko-bob-dylan/classic-drinks/classic-drinks-news> (ανακτήθηκε 20-3-23)

⁷⁹ Βλ. ενδεικτικά το ευσύνοπτο και πολύ κατατοπιστικό: Σταυρίδης, Μ., *Η μουσική στην εκπαίδευση, σύγχρονες τάσεις και αντιλήψεις*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2000.

γενικότερη ψυχική και πνευματική ανάπτυξη ιδιαίτερα των παιδιών, όλων των ηλικιών και φυσικά και της εφηβικής, που μας αφορά.

Όπως και η Λογοτεχνία, έτσι και η Μουσική, ως μάθημα στη Β/βάθμια εκπαίδευση αντιμετωπίζει (όπως προκύπτει από την κοινή εμπειρία αλλά και τις σχετικές έρευνες και τη βιβλιογραφία⁸⁰) αρκετά παρόμοια προβλήματα που επιδεινώνονται από τον (ιδανικά) περισσότερο καλλιτεχνικό χαρακτήρα του, κάνοντας μεγαλύτερη την απόσταση ανάμεσα στις θεωρητικές διακηρύξεις των Α.Π. και την εκπαιδευτική πράξη. Κάποια από αυτά καταγράφουμε συνοπτικά εδώ:⁸¹

- οι (ανέκαθεν) λίγες ώρες διδασκαλίας, σήμερα ακόμα λιγότερες, δεν επιτρέπουν στον εκπαιδευτικό να «επενδύσει» στην ουσιαστικότερη επαφή των μαθητών με τη μουσική
- η δυσκολία (παρά τις διακηρύξεις των Α.Π.)⁸² σύνδεσης στην πράξη με άλλες τέχνες (όπως η Λογοτεχνία, ο χορός, τα εικαστικά) και αντικείμενα διδασκαλίας (το αίτημα της διαθεματικότητας δεν αφορά βέβαια μόνο τη Μουσική αλλά και άλλα μαθήματα)
- η θεώρηση/αντιμετώπιση (από γονείς/παιδιά/λοιπούς εκπαιδευτικούς) του μαθήματος ως δευτερεύον (μη εξεταζόμενο) που καθιστά εξαιρετικά δύσκολη την προσπάθεια των καθηγητών μουσικής ώστε να μη γίνει η διδασκαλία του ώρα (κακώς εννοούμενης) «χαλάρωσης» των παιδιών
- η έλλειψη κατάλληλων υποδομών και υλικών/εξοπλισμού στα σχολεία
- η αντιμετώπισή του, από κάποιους, ως «γνωστικό» περισσότερο (όπως άλλα μαθήματα) και όχι ως αισθητικό/καλλιτεχνικό αντικείμενο διδασκαλίας καταλήγοντας έτσι να δίνεται έμφαση στη μετάδοση πληροφοριών και όχι στη βιωματικότητα/συμμετοχή των παιδιών (ακρόαση, εκτέλεση, πειραματισμός, «απόλαυση»/«αγωγή ψυχής»)
- η μη προσαρμογή των διδακτικών περιεχομένων στις μουσικές προτιμήσεις των σημερινών μαθητών (η, κατά κανόνα, απουσία από το σχολείο της «δημοφιλούς» στους εφήβους μουσικής)⁸³

⁸⁰ Βλ. σχετικά στο: Κτενιαδάκη, Α., *Το μάθημα της Μουσικής στην ελληνική Γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση σήμερα*, Μεταπτυχιακή εργασία, Α.Π.Θ. Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Θεσσαλονίκη 2008. Διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/112799/files/KTENIADAKH.pdf> (ανακτήθηκε 20-3-23)

⁸¹ Η καταγραφή αυτή στηρίχτηκε και στο: Παπαζαρή, Α. *Η μουσική στην εκπαιδευτική διαδικασία*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1991.

⁸² Περισσότερα για τα θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα και τη διάσταση ανάμεσα στις διακηρύξεις και την πραγματικότητα της εκπαιδευτικής πράξης βλ. και στο Χρυσοστόμου, Σ., ό.π. σ. 101-105.

⁸³ Περισσότερα για το θέμα βλ. στο: Καρούμπη, Ε., *«Η μουσική που ακούν οι έφηβοι/ες στην Ελλάδα και το μάθημα της Μουσικής στο Γυμνάσιο: μια σχέση υπό διαπραγμάτευση»*, 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο: «Κοινωνία και Σχολείο, μια σχέση υπό διαπραγμάτευση», Χερσόνησος Κρήτης, Ιανουάριος 2016. Διαθέσιμο στο:

Όλα τα παραπάνω αλλά και άλλα ακόμα έχουν επισημανθεί, καταγραφεί και αποτελέσει σημεία κριτικής και συνακόλουθων προτάσεων και προσπαθειών αλλαγής επί σειρά ετών (αν και όχι σε τόση έκταση και δημοσιότητα όπως για τη Λογοτεχνία, καθώς το μάθημα δεν είναι «εξεταστέο»), από πολλούς ειδικούς και ασχολούμενους με τα θέματα αυτά, ωστόσο αυτές στην πράξη συνθλίβονται από τη γενικότερη, όπως είναι γνωστό, υποβάθμιση της καλλιτεχνικής παιδείας που χαρακτηρίζει το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας μας, παρά τις άρτιες και αγαθές θεωρητικές διακηρύξεις και στοχεύσεις των Α.Π..

Ως μάθημα στη Β/βάθμια εκπαίδευση η Μουσική έχει μακρά ιστορία, ωστόσο είναι γεγονός ότι για πολλά χρόνια περιοριζόταν (θεωρητικά και πρακτικά) στην εκμάθηση της θεωρίας και της μουσικής ανάγνωσης ή της απλής φωνητικής αναπαραγωγής (χαρακτηριστικός ο όρος «Ωδική» που χρησιμοποιούνταν για την περιγραφή του). Τα τελευταία χρόνια όμως, τόσο η συσσώρευση της εκπαιδευτικής εμπειρίας όσο και οι εξελίξεις στην παιδαγωγική θεωρία και έρευνα, έχουν οδηγήσει στη διαμόρφωση νέων κατευθύνσεων στις οποίες επιβάλλεται να υπακούει η διδακτική της. Θα επιχειρήσουμε να καταγράψουμε τις κυριότερες από αυτές:

- (πρώτα και κύρια ίσως) η σημασία της βιωματικής επαφής των παιδιών με τη μουσική: έμφαση στη συμμετοχή, την ανακάλυψη, το παιχνίδι/διασκέδαση, την απόλαυση, τον πειραματισμό
- η θεώρησή της πρώτα και κύρια ή περισσότερο ως αισθητική εμπειρία («αγωγή ψυχής») παρά ως (θεωρητικό) αντικείμενο μάθησης-«μάθημα»
- η αξία της διαθεματικότητας/διακαλλιτεχνικής προσέγγισης: η ανάγκη αλλά και η ωφέλεια της σύνδεσης της Μουσικής με άλλα (σχολικά αλλά και όχι μόνο) διδακτικά αντικείμενα και -κυριότατα- με άλλες τέχνες (όπως Λογοτεχνία, χορός, ζωγραφική, θέατρο)⁸⁴
- η έμφαση στις ψυχοκοινωνικές δεξιότητες των παιδιών (επικοινωνία, συνεργασία, ενσυναίσθηση) τις οποίες μπορεί και πρέπει να καλλιεργεί η μουσική και συμβάλλουν στην ηθική καλλιέργεια και την προσωπική έκφραση και αυτοεκτίμησή τους
- η αξιοποίηση της μουσικής ως μέσο ανάπτυξης της δημιουργικότητας και της φαντασίας, μέσα από δραστηριότητες όπως: δημιουργική (ενεργητική) ακρόαση, φωνητική

https://www.researchgate.net/publication/324224572_E_mousike_pou_akoun_oi_epheboies_sten_Ellada_kai_to_mathema_tes_Mousikes_sto_Gymnasio_mia_schese_ypo_diapragmateuse (ανακτήθηκε 20-3-23)

⁸⁴ Για όλη αυτή την καταγραφή αλλά ιδίως για τα δύο πρώτα, βλ. στο: Κοκκίδου, Μ. *Διδακτική της Μουσικής, νέες προκλήσεις, νέοι ορίζοντες*, εκδ. Faggotobooks, Αθήνα 2015.

(τραγούδι)/οργανική εκτέλεση, σύνθεση, κίνηση, αυτοσχεδιασμός, δραματοποίηση/θεατρικό παιχνίδι κ.ά.⁸⁵

- η αναγνώριση της σημασίας της μουσικής παιδείας για την ανάπτυξη και την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης των μαθητών, όπως δείχνουν και σχετικές έρευνες⁸⁶
- η χρήση και αξιοποίηση των Νέων (ψηφιακών) Τεχνολογιών σε ποικίλες δραστηριότητες που σχετίζονται με τη μουσική (ακρόαση, ηχογράφηση, επεξεργασία κλπ)⁸⁷
- η αναγνώριση της παιδαγωγικής αξίας της «δημοφιλούς» σύγχρονης μουσικής (μοντέρνα τραγούδια) και η αξιοποίηση των μουσικών προτιμήσεων των εφήβων μαθητών⁸⁸

Οι παραπάνω κατευθύνσεις δεν αφορούν μόνο τη διδασκαλία της Μουσικής αλλά και άλλα μαθήματα (στο μέτρο του δυνατού, για το καθένα, ανάλογα με τις ιδιαιτερότητές του) καθώς χαρακτηρίζουν τη γενικότερη παιδαγωγική τάση που θέλει τα διδακτικά αντικείμενα, αλλά και τις μεθόδους διδασκαλίας τους, να είναι περισσότερο προσαρμοσμένα στα χαρακτηριστικά, στα ενδιαφέροντα και στις ανάγκες των μαθητών και της εποχής μας. Έτσι, όπως και η Λογοτεχνία, η Μουσική θεωρείται σήμερα από πολλούς θεωρητικούς και υπεύθυνους του σχεδιασμού των Α.Π. ιδανικό διδακτικό αντικείμενο (ή, καλύτερα, πεδίο εκπαιδευτικής δραστηριότητας) το οποίο προσφέρεται για εφαρμογή των νέων διδακτικών μεθόδων και προσεγγίσεων.

Το τραγούδι, ως μουσικό είδος και δραστηριότητα, ανέκαθεν αποτελούσε ένα από τα κύρια αντικείμενα διδασκαλίας και ενασχόλησης στο πλαίσιο του μαθήματος της Μουσικής, όπως προαναφέρθηκε. Σήμερα όμως ο ρόλος και η σημασία του αναβαθμίζεται (τουλάχιστον θεωρητικά), υπό το πρίσμα των νέων τάσεων της διδακτικής της Μουσικής που καταγράψαμε παραπάνω (βιωματικότητα, διαθεματικότητα κλπ), καθώς, όπως θα γίνει φανερό παρακάτω,

⁸⁵ Για τα τρία τελευταία ειδικότερα βλ.: Διονυσίου, Ζ., «Συμβολή στη διδακτική της Μουσικής», στο *Ζητήματα Μουσικής Παιδαγωγικής* (επιμ. Παπαπαναγιώτου Ξ.), εκδ. ΕΕΜΕ, 2009, σ.σ. 267-295.

⁸⁶ Βλ. ενδεικτικά: Κουρκούλη, Ε., & Κοκκίδου, Μ. «Κριτική σκέψη και μουσική εκπαίδευση: έρευνα δράσης», στο Θ. Ράπτης & Δ. Κόνιαρη (επιμ.), *Μουσική Εκπαίδευση και Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί*. Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε. (σ. 23-30). Θεσσαλονίκη 2019. Διαθέσιμο στο: https://www.eeme.gr/images/stories/documents/dkoniari/8th_Conference_2018/Keimena_Prakt_2018/1%CE%B1%CE%91%CE%91%CE%9A%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%B7%CE%9A%CE%BF%CE%BA%CE%BA%CE%AF%CE%B4%CE%BF%CF%85_23-30.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

⁸⁷ Παναγιωτάκου, Χ., & Παγγέ Τ. «Η διδακτική της μουσικής με τη χρήση Νέων Τεχνολογιών σε μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης», 2015, *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 4, 25-36. Διαθέσιμο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/jret/article/view/8702/8958> (ανακτήθηκε 20-3-23)

⁸⁸ Για το θέμα αυτό βλ. περισσότερα και ειδικότερα στην εργασία της Η. Δαμουτζίδου «Πέρα από τα κλασικά: Η αξιοποίηση της δημοφιλούς μουσικής και των μουσικών προτιμήσεων των μαθητών για τη διδασκαλία Μουσικής στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση» (Βλ. Βιβλιογραφία).

δίνει πολλές δυνατότητες και ενδείκνυται (ως αντικείμενο μελέτης και ταυτόχρονα ως δραστηριότητα) για την καλύτερη εφαρμογή των στόχων που αυτές θέτουν. Οι σύγχρονοι διδακτικοί στόχοι της Μουσικής πραγματώνονται με τον καλύτερο τρόπο μέσα από τη διδασκαλία του τραγουδιού και την ενασχόληση των μαθητών με αυτό.

Εδώ θα αναφερθούμε και θα εστιάσουμε σε προσεγγίσεις που αφορούν στην αξιοποίηση του τραγουδιού, ως είδους, σε ποικίλες εκπαιδευτικές συνθήκες και ειδικότερα σε αυτές του σχολικού περιβάλλοντος.

2.1.2.1 Η γενική παιδευτική αξία του τραγουδιού

Είναι αλήθεια ότι τα περισσότερα που έχουν γραφτεί σχετικά με την παιδαγωγική αξία του τραγουδιού αναφέρονται περισσότερο στην προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία (Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση). Βέβαια, οι αναφορές για τα οφέλη της μουσικής και του τραγουδιού στην αισθητική καλλιέργεια και στην ψυχική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών δεν περιορίζονται σε μία μόνο ηλικιακή ομάδα.⁸⁹ Έτσι, δεν λείπουν και οι θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις για τη θέση της μουσικής γενικά και του τραγουδιού ειδικότερα στην εφηβική ηλικία. Σ' αυτές τονίζεται ότι α) η μουσική, πέρα από τις άλλες λειτουργίες της (ευχαρίστηση, χαλάρωση, εκτόνωση κλπ), λειτουργεί και ως σημαντικός παράγοντας διαμόρφωσης της κοινωνικής και προσωπικής ταυτότητας των εφήβων και β) οι περισσότεροι έφηβοι θεωρούν ότι το σχολείο δεν τους προσφέρει τη μουσική που προτιμούν και τους εκφράζει (σύγχρονες τάσεις, «ποπ»-«ροκ») την οποία αναγκαστικά αναζητούν σε εξωσχολικές πηγές.⁹⁰ Προβάλλει έτσι, ως αβίαστο συμπέρασμα, η ανάγκη και η ωφέλεια της προσφοράς στο σχολείο ευκαιριών για περισσότερη ενασχόληση των εφήβων μαθητών με μουσική που βρίσκεται πιο κοντά στα ενδιαφέροντά τους και ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους. Ένα τέτοιο είδος μουσικής μπορεί να είναι και το σύγχρονο τραγούδι.

Όλες οι σύγχρονες μουσικοπαιδαγωγικές θεωρίες τονίζουν τα οφέλη και την αξία (σε όλες της βαθμίδες της εκπαίδευσης) του τραγουδιού (ως ακρόαση, αναπαραγωγή -με τη

⁸⁹ Βλ. σχετικά το περιεκτικό πόνημα της Λένιας Σέρρη, *Δημιουργική μουσική αγωγή για τα παιδιά μας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003.

⁹⁰ Για το θέμα αυτό και γενικότερα για τη θέση της μουσικής στη ζωή και την εκπαίδευση των εφήβων βλ. στο: Παπαπαναγιώτου, Ξ., Εφηβεία, μουσική και εκπαίδευση, *Μουσικοπαιδαγωγικά*, Τεύχος 1, 2004, σ. 34-48. Διαθέσιμο στο: <https://www.eeme.gr/images/stories/downloads/vol%201%20papapanagiotou.pdf> (ανακτήθηκε 20-3-23)

φωνή/με όργανα-, αυτοσχεδιασμός κλπ), αξιοποιώντας το χαρακτηριστικό της συνύπαρξης μελωδίας -λόγου (και κίνησης).⁹¹ Δίπλα αλλά και πέρα από τη θέση και τη σημασία που έχει σε όλους τους πολιτισμούς για τα (ενήλικα) μέλη κάθε κοινωνίας (μετάδοση γνώσεων, ισχυροποίηση δεσμών, έκφραση ατομικών και συλλογικών συναισθημάτων) από πλήθος ερευνών αναδεικνύεται και ο σπουδαίος ρόλος του στη σωματική, τη γνωστική, την κοινωνική, τη συναισθηματική και τη γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων, αρχικά πέρα από το σχολικό πλαίσιο (στην προσχολική και στην εξωσχολική ζωή τους: στο πλαίσιο της οικογένειας, της παρέας και του παιχνιδιού).⁹² Μεταξύ πολλών άλλων, κάποια από τα οφέλη του είναι τα εξής:

- ανάπτυξη και βελτίωση γλωσσικών δεξιοτήτων (προφορά, λεξιλόγιο, γνώση γραμματικο-συντακτικών φαινομένων, αναγνωστική ικανότητα)
- ανάπτυξη κοινωνικότητας/αίσθησης συμμετοχής σε ομάδα, ενίσχυση αυτοεκτίμησης, ενδυνάμωση κοινωνικών δεσμών (είτε πρόκειται για ατομικό είτε για ομαδικό τραγούδι)
- καλλιέργεια ιστορικής και εθνικής συνείδησης καθώς και σεβασμού προς την πολιτιστική κληρονομιά ενός (και κάθε) λαού
- υποβοήθηση/ανάπτυξη και καλλιέργεια της μνημονικής ικανότητας

Εκτός αυτών, ειδικότερα στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, ως διδακτό αντικείμενο, με οποιονδήποτε τρόπο και σε οποιοδήποτε πλαίσιο και αν εισαχθεί, το τραγούδι έχει αρκετά πλεονεκτήματα:⁹³

- Ενισχύει τον ψυχοσυναισθηματικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης έναντι του γνωσιοκεντρικού, που, στη σημερινή ελληνική (τουλάχιστον) εκπαίδευση, είναι ήδη υπερτονισμένος. Ακόμα και στο μάθημα της Λογοτεχνίας συχνά υποβαθμίζεται και παραμελείται σήμερα ο καλλιτεχνικός χαρακτήρας των κειμένων. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι πρόκειται για έργα τέχνης.⁹⁴ Η παρουσίαση τους ως τραγούδια, μέσω και της αισθητικής

⁹¹ Ενδεικτικά και συνοπτικά παρουσιάζονται κάποιες από αυτές (όπως Montessori, Dalcroze, Orff, Kodaly, Suzuki) στο Παπαζαρήs, Α., ό.π. σ. 131 κ.εξ.

⁹² Βλ. ειδικότερα στο: Welch, G., «*The Benefits of Singing for Adolescents*». (βλ. Βιβλιογραφία Ηλεκτρονική)

⁹³ Βλ. σχετικά στο: Κωνσταντακοπούλου, Α. *Η θέση και ο ρόλος του τραγουδιού στην εκπαιδευτική πράξη*, Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική ηλικία. Αθήνα 2012. Διαθέσιμο στο: <https://nemertes.library.upatras.gr/server/api/core/bitstreams/baf88f56-1bbf-4b09-8bd7-3c163399ec4b/content> (ανακτήθηκε 20-2-23)

⁹⁴ Βλ. σχετικά τις διαπιστώσεις του Δ.Χλωπτσιούδη στο άρθρο του «Η διδασκαλία της Λογοτεχνίας ως καλλιτεχνικό αντικείμενο», στην ιστοσελίδα «Τοβιβλίονet»: <https://tovivlio.net/%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82->

απόλαυσης και των ερεθισμάτων που δημιουργεί η μουσική, βοηθά τα παιδιά να προσεγγίσουν ευκολότερα και βαθύτερα τα λογοτεχνικά κείμενα και να τα απολαύσουν ως καλλιτεχνικά δημιουργήματα.

- Ως καλλιτεχνικό προϊόν, λόγω της φύσης του, μπορεί να αγγίζει όλους τους μαθητές, ανεξάρτητα από το επίπεδο των γνωστικών ικανοτήτων τους. Ως εκ τούτου ωφελεί ιδιαίτερα και τους μαθητές χαμηλών επιδόσεων. Με την έννοια αυτή δηλαδή, μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι συμβάλλει στην παροχή ίσων ευκαιριών και επομένως στον «εκδημοκρατισμό» της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Ιδιαίτερη είναι η ωφελιμότητα σε παιδιά (κάθε είδους) ειδικών αναγκών και μαθησιακών δυσκολιών ή παιδιά που μαθαίνουν την ελληνική γλώσσα ως δεύτερη.⁹⁵

- Συμβάλλει στην κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη των μαθητών καθώς, μέσω της συμμετοχής τους σε ομαδικές δραστηριότητες (όπως η ακρόαση, η οργανική ή/και η φωνητική εκτέλεση, ο χορός), βοηθάει την έκφραση των συναισθηματικού τους κόσμου και την ενδυνάμωση των μεταξύ τους δεσμών.

- Λόγω της φύσης του και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του, αποτελεί διδακτικό αντικείμενο που προσφέρεται ιδανικά για να υπηρετήσει το αίτημα της διαθεματικότητας «γεφυρώνοντας» διάφορα χωριστά διδακτικά αντικείμενα.

- συμβάλλει στην ανάπτυξη και στην καλλιέργεια της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών⁹⁶ (ενίσχυσης της αυτογνωσίας και της ενσυναίσθησης) με βάση την προσέγγιση του Goleman⁹⁷

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει εδώ για την αξία και τη συμβολή του τραγουδιού (ως αντικείμενο μελέτης και ως εκπαιδευτική δραστηριότητα γενικότερα) στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των μαθητών.⁹⁸ Σύμφωνα με τις θέσεις της «Κριτικής Παιδαγωγικής»

[%CE%BD%CE%B5%CE%BF%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%84%CE%B5/](#) (ανακτήθηκε 20-3-23)

⁹⁵ Ειδικότερα για το θέμα αυτό μπορεί κανείς να δει: 1. Τη διπλωματική εργασία της Μαρίας Μιχαηλίδου «Η μουσική και το τραγούδι στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας» και 2. Την έκδοση του Υ.ΠΑΙ.Θ. «Λίγα τραγούδια θα σου πω» των Μαρίας Αντωνίου και Ζωής Δετσούδη στην οποία προτείνονται και παρουσιάζονται αναλυτικά, μέσα από συγκεκριμένες δραστηριότητες, 14 γνωστά ελληνικά τραγούδια ως βοηθητικό υλικό για τη διδασκαλία των ελληνικών σε αλλοδαπούς. Και για τα δύο βλ. Βιβλιογραφία ηλεκτρονική.

⁹⁶ Βλ. Kaschub, M., «*Defining Emotional Intelligence in Music Education*», (Βλ. Βιβλιογραφία ηλεκτρονική)

⁹⁷ Βλ. Βιβλιογραφία.

⁹⁸ Βλ.το: Abrahams, F., "The Application of Critical Pedagogy to Music Teaching and Learning," *Visions of Research in Music Education*: Vol. 6 , Article 6. Διαθέσιμο στο: <https://opencommons.uconn.edu/vrme/vol6/iss1/6> (ανακτήθηκε 20-3-23)

σκοπός της εκπαίδευσης πρέπει να είναι η εμπλοκή των διδασκομένων σε μια διαδικασία προβληματισμού/αναστοχασμού (μέσω μιας σειράς ερωτημάτων) που θα τους οδηγήσει στην κατασκευή νέων νοημάτων (μετασχηματισμός της εμπειρίας/ «μετασχηματίζουσα μάθηση») για τον κόσμο και τη θέση τους μέσα σε αυτόν. Το τραγούδι, όπως έχουν δείξει διάφορες μελέτες, μπορεί να συμβάλει καθοριστικά σε αυτή την κατεύθυνση.⁹⁹ Στοιχεία της παιδαγωγικής αυτής αντίληψης έχουν περιληφθεί και στα νέα Α.Π. (χωρίς απαραίτητα να κατονομάζεται η θεωρητική τους προέλευση/τεκμηρίωση).

Μια πολύ σημαντική συμβολή στην προσπάθεια κατάδειξης της γενικότερης αξίας του τραγουδιού στην εκπαίδευση των παιδιών (όχι μόνο στο σχολικό πλαίσιο αλλά σίγουρα - δυννητικά- και σε αυτό) που πρέπει να αναφέρουμε αποτελεί το βιβλίο «Ένα ταξίδι στο Ρεμπέτικο για μικρούς και μεγάλους» της Ζ. Διονυσίου και της Γκαίηλ Χολστ-Γουάρχαφτ. Στην εργασία τους αυτή οι δύο συγγραφείς προτείνουν (ειδικότερα) τα ρεμπέτικα τραγούδια ως μορφωτικό αντικείμενο κατάλληλο για να μεταδώσει στα παιδιά γνώσεις, αντιλήψεις, στάσεις ζωής σε τρία επίπεδα: α) τη γνώση της ιστορικής εποχής που γέννησε το συγκεκριμένο είδος, β) την κατανόηση των κοινωνικών συνθηκών του τότε αλλά και, μέσω αυτών, του σήμερα και γ) την ευαισθητοποίησή τους πάνω στο θέμα της βίωσης της θλίψης και του πόνου, ψυχοκοινωνική δεξιότητα απαραίτητη για την ολόπλευρη ανάπτυξή τους.¹⁰⁰ Το σημαντικό που, κατά τη γνώμη μας, καταθέτει ως κύρια ιδέα το παραπάνω σύγγραμμα είναι ότι το τραγούδι (όχι μόνο το ρεμπέτικο αλλά γενικότερα), ως πολιτιστικό προϊόν μπορεί να είναι και μορφωτικό αγαθό/διδασκτικό αντικείμενο κατάλληλο και ικανό να συμβάλει ποικιλοτρόπως στην (εντός και εκτός σχολείου) παιδεία των νέων.

Είναι σημαντικό, ως στόχος, το να μάθουμε τους μαθητές όχι μόνο να μελετούν το τραγούδι και να αντλούν από αυτό στοιχεία, πληροφορίες κλπ αλλά, στο μέτρο του δυνατού, να τους μάθουμε να το αγαπούν και να βιώνουν τα οφέλη του. Να μάθουν να το ακούν, να το απολαμβάνουν, να αντλούν και να βιώνουν την αισθητική απόλαυση που μπορεί να τους προσφέρει. Να μάθουν, κατά το δυνατόν, να εκφράζονται μέσα από αυτό. Σύμφωνα με τον L. Heyning,¹⁰¹ τρία από τα πιο σημαντικά πράγματα που ο εκπαιδευτικός μπορεί να κάνει

⁹⁹ Περακάκη, Ε., «Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και το μάθημα της μουσικής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: η κριτική διδασκαλία», διδακτορική διατριβή, ΕΚΠΑ, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Αθήνα 2009. Διαθέσιμο στο: [Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και το μάθημα της μουσικής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: η κριτική διδασκαλία \(didaktorika.gr\)](http://www.didaktorika.gr) (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁰⁰ Διονυσίου, Ζ. και Χολστ-Γουάρχαφτ, Γ. *Ένα ταξίδι στο Ρεμπέτικο για μικρούς και μεγάλους*, εκδ. Faggoto, Αθήνα 2022

¹⁰¹ Heyning, L. "I can't sing!" *The concept of teacher confidence in singing and the use within their classroom*. International Journal of Education & the Arts, 12 (13), 2011. <http://www.ijea.org/v12n13/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

είναι το να τραγουδά με τους μαθητές του, να τους διδάσκει πώς να τραγουδούν και να τους βοηθά να αναπτύξουν την επιθυμία τους για τραγούδι.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη του ίδιου του Θ.Π. στο θέμα της διδακτικής αξίας του τραγουδιού γενικά. Όπως αναφέρει στις απαντήσεις του στο Ερωτηματολόγιο «η μουσική και τα τραγούδια - που λειτουργούν όμως υπαινικτικά και αυτό που κυρίως προσφέρουν είναι βίωμα - μπορούν να οδηγήσουν σε στοχασμό πάνω στην ανθρώπινη κατάσταση και-επομένως- έχουν επίδραση αντίστοιχη της παιδείας», καθώς «η τέχνη, γενικά, θέλει να φανερώσει και να κάνει πιο οικεία τα μυστήρια της ζωής» (βλ. επ.5 στο Παράρτημα Δ).

2.2. Για τους (γενικούς) σκοπούς της Β/βάθμιας Εκπ/σης

Τι επιδιώκει να πετύχει η παρεχόμενη δημόσια εκπαίδευση σήμερα; Τι είδους ανθρώπους επιδιώκουμε να «φτιάξουμε» με την εκπαίδευση που τους παρέχουμε; Τι χαρακτηριστικά θέλουμε να έχουν; Οι απαντήσεις σε ερωτήματα όπως αυτά συγκροτούν τους «γενικούς σκοπούς της εκπαίδευσης» και βρίσκονται καταγεγραμμένοι στα σχετικά νομοθετικά κείμενα.

Οι γενικοί σκοποί της Β/βάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα, όπως ισχύουν (μέχρι) σήμερα, περιέχονται στο νόμο 1566/85, ο οποίος ορίζει και γενικότερα θέματα οργάνωσης της παρεχόμενης από το κράτος εκπαίδευσης στη χώρα μας.¹⁰² Εκεί αναφέρεται ότι ο γενικός σκοπός της εκπαίδευσης είναι, μεταξύ άλλων, να υποβοηθήσει τους μαθητές «να κατανοούν τη σημασία της τέχνης, της επιστήμης και της τεχνολογίας, να σέβονται τις ανθρώπινες αξίες και να διαφυλάσσουν και προάγουν τον πολιτισμό» όπως και «να ενημερώνονται και να ασκούνται πάνω στη σωστή και ωφέλιμη για το ανθρώπινο γένος χρήση και αξιοποίηση των αγαθών του σύγχρονου πολιτισμού, καθώς και των αξιών της λαϊκής μας παράδοσης». Ειδικότερα για το Γυμνάσιο, αναφέρεται ότι μεταξύ των σκοπών του είναι να βοηθά τους μαθητές «να γνωρίζουν τις διάφορες μορφές της τέχνης και να διαμορφώνουν αισθητικό κριτήριο, χρήσιμο και για τη δική τους καλλιτεχνική έκφραση», ενώ για το Λύκειο, αντίστοιχα, «να εμπλουτίζουν το γνωστικό και γλωσσικό τους εξοπλισμό και να αναπτύσσουν το αισθητικό τους κριτήριο και την ποιότητα της καλλιτεχνικής τους έκφρασης».

¹⁰² Νόμος 1566/1985 - ΦΕΚ 167/Α/30-9-1985 (Βλ. Βιβλιογραφία ηλεκτρονική).

Ο παραπάνω σκοποί που παραθέσαμε αφορούν και ορίζουν το γενικό περίγραμμα της πλευράς της εκπαίδευσης που σχετίζεται, όπως είναι φανερό, πιο πολύ και ειδικότερα με τις ανθρωπιστικές σπουδές και πιο συγκεκριμένα με αντικείμενα όπως η Λογοτεχνία, η Μουσική αλλά και άλλα καλλιτεχνικά μαθήματα, που σχετίζονται με το θέμα μας. Η «ολόπλευρη» ανάπτυξη της προσωπικότητας και η ανάπτυξη των ψυχοκοινωνικών χαρακτηριστικών και δεξιοτήτων του ατόμου που ουσιαστικά επιδιώκεται με τους σκοπούς αυτούς είναι στοιχεία που μπορούν να επιτευχθούν κυρίως (αν όχι μόνο) μέσα από την ανθρωπιστική παιδεία γενικότερα και σε μεγάλο βαθμό μέσα από την επαφή και την ενασχόληση με τις Τέχνες. Έτσι, η διδασκαλία ενός έργου τέχνης όπως είναι και το τραγούδι βρίσκεται σε συμφωνία με τους γενικούς σκοπούς της εκπαίδευσης, έστω σε επίπεδο διακηρύξεων και επιδιώξεων, όπως αυτοί είναι διατυπωμένοι.

Αυτό που πρέπει να μας προβληματίζει είναι το εάν και σε ποιο βαθμό η σημερινή εκπαιδευτική πραγματικότητα δικαιώνει τα όσα οι σκοποί αυτοί διακηρύσσουν. Το εάν δηλαδή σήμερα όσοι αποφοιτούν από τη Β/βάθμια εκπαίδευση έχουν γευτεί τα οφέλη αυτά που οι παραπάνω σκοποθεσία ευαγγελίζεται.

Η ειλικρινής απάντηση από τους περισσότερους ασχολούμενους με τα θέματα αυτά είναι μάλλον αρνητική. Σε ό,τι αφορά τουλάχιστον τις ανθρωπιστικές σπουδές υπάρχει αρκετά μεγάλη απόσταση από αυτό που φαίνεται (θεωρητικά) ότι επιδιώκει η Πολιτεία, όπως εκφράζεται στους σκοπούς της εκπαίδευσης, και σε αυτό που τελικά υλοποιείται. Οι αιτίες είναι πολλές και δεν μπορούμε να τις αναλύσουμε εδώ. Είναι απαραίτητο όμως να σημειώσουμε ότι η εκπαιδευτική πράξη προφανώς δεν καθορίζεται μόνο από τις αγαθές προθέσεις του νομοθέτη αλλά από ένα πλέγμα παραγόντων (στους οποίους περιλαμβάνονται σαφώς και πολιτικές επιλογές των εκάστοτε κυβερνήσεων) που σχετίζονται με τη θέση που έχει αυτός ο τομέας της εκπαίδευσης (δηλ. οι Τέχνες, άρα και η λογοτεχνία, η μουσική, το θέατρο, η ανθρωπιστική παιδεία γενικότερα) στις ανάγκες, στις επιδιώξεις, στις προτεραιότητες και στους προσανατολισμούς της πλειοψηφίας των μελών της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

Οι φωνές αντίδρασης στην υποβάθμιση της καλλιτεχνικής και γενικότερα της ανθρωπιστικής παιδείας στη χώρα μας υπάρχουν ¹⁰³ αλλά προφανώς, δυστυχώς, αποτελούν μειοψηφία. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι το «βάρος» της εκπαιδευτικής πράξης πέφτει σε άλλα αντικείμενα (τα «κύρια» μαθήματα), που είναι κυρίως «γνωσιοκεντρικά». Αυτά δηλαδή που

¹⁰³ Ενδεικτικά, ως ένα από τα πολλά άρθρα που αναφέρονται στο θέμα αυτό, αναφέρουμε εδώ αυτό της Στέλλας Χαραμή «Παιδεία, χωρίς καλλιτεχνική εκπαίδευση, γίνεται;», δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα “monopolis” στις 8-7-20. Διαθέσιμο στο: <https://www.monopoli.gr/2020/07/08/istories/art-culture-sub/400076/paideia-xoris-kallitexniki-ekpaideysi-ginetai/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

παρέχουν γνώσεις, πληροφορίες («νοησιαρχικός»/χρησιμοθηρικός/τεχνοκρατικός κυρίως χαρακτήρας της εκπαίδευσης). Καθώς τα καλλιτεχνικά μαθήματα δεν περιλαμβάνονται στις (γραπτές αποκλειστικά) εξετάσεις όλων των βαθμίδων και κυρίως τις εισαγωγικές στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, δυστυχώς θεωρούνται (και αντιμετωπίζονται από τους μαθητές και συνεπώς -μοιραία- και από κάποιους εκπαιδευτικούς) ως «δευτερεύοντα». Αυτό αποτελεί ένα διαχρονικό χαρακτηριστικό του ελληνικού (και ίσως όχι μόνο) εκπαιδευτικού συστήματος.

Ωστόσο, η παροχή καλλιτεχνικής και ανθρωπιστικής γενικότερα παιδείας εξακολουθεί να παραμένει μία από τις βασικές επιδιώξεις της Β/βάθμιας εκπαίδευσης στη χώρα μας και, ως εκ τούτου, η αξιοποίηση του τραγουδιού, ως καλλιτεχνικό/μορφωτικό αγαθό είναι απόλυτα σύμφωνη με τους γενικούς σκοπούς της.

2.3. Για τους διδακτικούς στόχους και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Λογοτεχνίας/Μουσικής

Οι γενικοί σκοποί υλοποιούνται με τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.), που ορίζουν ποια μαθήματα θα διδάσκονται σε κάθε βαθμίδα/τάξη, πόσες ώρες, με ποιους ειδικούς σκοπούς και στόχους, με ποιες μεθόδους κλπ.. Όλα αυτά εξειδικεύονται ακόμη περισσότερο με «οδηγίες διδασκαλίας», «οδηγούς εκπαιδευτικού» (για κάθε μάθημα) ή/και εγκυκλίους που απευθύνονται προς τους εκπαιδευτικούς και εκδίδονται κατά καιρούς από τους αρμόδιους φορείς του Υπουργείου Παιδείας.¹⁰⁴ Τα Α.Π.Σ. ορίζουν επίσης το πλαίσιο και τις κατευθύνσεις βάσει των οποίων θα πρέπει να συνταχθούν τα σχολικά εγχειρίδια/ανθολόγια (επιλέγονται βάσει προκήρυξης) καθώς και κάθε παρεχόμενο εκπαιδευτικό υλικό. Έτσι, η εκάστοτε αρμόδια συντακτική ομάδα επιλέγει τα αντικείμενα που περιλαμβάνονται σε αυτά (σε ό,τι αφορά τη Λογοτεχνία τα προτεινόμενα κείμενα που περιλαμβάνονται στο ανθολόγιο) βάσει των κριτηρίων που ορίζονται από τα Α.Π.Σ.

Παρακάτω θα καταγράψουμε κάποια σημεία από τα ισχύοντα σήμερα στη Β/βάθμια εκπαίδευση, που αφορούν άμεσα το θέμα μας και σχετίζονται με τη διδασκαλία του τραγουδιού.

Α. Στο Γυμνάσιο η διδασκαλία όλων των μαθημάτων, την τελευταία εικοσαετία, ορίζεται από το «Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών» (ΔΕΠΠΣ)¹⁰⁵ που,

¹⁰⁴ Πρόκειται συνήθως για κείμενα που συντάσσονται από διάφορες επιτροπές που ορίζει το Υπουργείο ή από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.) και εγκρίνονται από αυτό ή από τις σχετικές αρμόδιες υπηρεσίες του (όπως οι «Διευθύνσεις Σπουδών» κλπ).

¹⁰⁵ Δημοσιεύτηκε στα ΦΕΚ 303 και 304 τ.β', 13-3-2003 (Βλ. Βιβλιογραφία)

όπως μαρτυρά και το όνομά του, εστιάζει στη διαθεματική σύνδεση των επιμέρους αντικειμένων προβάλλοντας την ανάγκη μιας «ολιστικής» αντιμετώπισης της παρεχόμενης σχολικής γνώσης. Εκεί ορίζονται, μεταξύ άλλων και ως στόχοι «η ικανότητα κριτικής επεξεργασίας πληροφοριών, αξιών και παραδοχών» και «η ικανότητα "ευαίσθητης αντίληψης της τέχνης" και η δημιουργία τέχνης». Επίσης, προτείνεται η «πραγματοποίηση, στο πλαίσιο διαφορετικών μαθημάτων, "διαθεματικών" δραστηριοτήτων / εργασιών με διαφορετικά θέματα και περιεχόμενο», οι οποίες «στοχεύουν στην ποιοτική αναβάθμιση του προσφερόμενου εκπαιδευτικού έργου, προάγουν τη συλλογική προσπάθεια και την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και δραστηριοποιούν τους μαθητές».¹⁰⁶

Ειδικότερα, για τα μαθήματα που σχετίζονται άμεσα με το τραγούδι, ορίζονται τα εξής:

α) Για το μάθημα της Λογοτεχνίας:

Στο σχετικό ειδικό ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ τονίζεται ότι επιδίωξη του μαθήματος είναι να «διευρύνει τα όρια της προσωπικής εμπειρίας και ευαισθησίας των μαθητών» να «ευαισθητοποιεί, εμπλουτίζει την εμπειρία, αναπτύσσει τη φαντασία, καλλιεργεί τη γλώσσα και αφυπνίζει καλλιτεχνικές δεξιότητες» και να καθιστά τους μαθητές ικανούς «να αναπτύσσουν τις αισθητικές αντιλήψεις τους, να παίρνουν κριτική θέση απέναντι σε βασικά ζητήματα της ατομικής και κοινωνικής ζωής». Εκεί, επίσης, προτείνεται, μεταξύ άλλων, ως διαθεματική δραστηριότητα η ενασχόληση των μαθητών με έργα «μελοποιημένης ελληνικής (κυρίως νεότερης) ποίησης» που θα τους βοηθήσουν να διερευνήσουν τη σχέση λόγου-μουσικής και να διασυνδέσουν τη Λογοτεχνία με άλλα μαθήματα όπως η Μουσική, η Αισθητική Αγωγή, η Γλώσσα κ.ά.¹⁰⁷ Με βάση τα παραπάνω οριζόμενα, συντάχθηκαν (2006) νέα, τα μέχρι σήμερα ισχύοντα, βιβλία (ανθολόγια).

Στο (Πιλοτικό) Πρόγραμμα Σπουδών που εκδόθηκε το 2011 από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο ενθαρρύνεται (για πρώτη φορά με τόση σαφήνεια) η δυνατότητα διδασκαλίας κειμένων εκτός των σχολικών ανθολογιών κατ'επιλογήν του διδάσκοντος και συνιστάται να αξιοποιούνται «...και άλλα είδη "κειμένων" τα οποία, ευρισκόμενα στις παρυφές της λογοτεχνίας, κτίζουν ένα γόνιμο διάλογο μαζί της, ενώ ταυτόχρονα μπορούν να ελκύσουν τους νεαρούς αναγνώστες και να τους ασκήσουν σε νέους γραμματισμούς, όπως κόμικς,

¹⁰⁶ Όπ.π. ΦΕΚ 303.

¹⁰⁷ ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ Νεοελληνικής Λογοτεχνίας για το Γυμνάσιο. Διαθέσιμο στο: http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/4deppsaps_Logotexnias_Gymnasiou.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

κινηματογραφικές ταινίες, τραγούδια». ¹⁰⁸ Οι νέες οδηγίες διδασκαλίας του μαθήματος που συντάχθηκαν το 2016 (οπότε και άλλαξε ο τρόπος αξιολόγησης του μαθήματος) ¹⁰⁹ πρόσθεσαν, μεταξύ άλλων και τη δραστηριότητα της «δημιουργικής γραφής» (βλ. στο 4.3.1.1.).

β) Για το μάθημα τη Μουσικής:

Στο σχετικό ειδικό ΔΕΠΠΣ τονίζεται ότι με τη διδασκαλία της Μουσικής επιδιώκεται, μεταξύ άλλων: «να αναπτυχθεί η ακουστική ικανότητα των μαθητών», «να καλλιεργηθεί και να αναπτυχθεί η επιθυμία να τραγουδούν», «να απολαμβάνουν την καλή μουσική, να την εκτιμούν και να επιδιώκουν να την ακούν», «να γνωρίσουν τις παλαιότερες συνιστώσες της νεοελληνικής εθνικής μουσικής παράδοσης (το δημοτικό τραγούδι και το βυζαντινό εκκλησιαστικό μέλος) και να καλλιεργηθεί η αγάπη τους προς αυτές», να καλλιεργήσουν την «ικανότητα αναπαραγωγής (εκτέλεσης) και δημιουργίας (σύνθεσης) μουσικής» και «να συνδέσουν τη μουσική με τις άλλες τέχνες και τα άλλα γνωστικά αντικείμενα». Επίσης, καταγράφονται οι ειδικότεροι επιδιωκόμενοι στόχοι και προτείνονται δραστηριότητες που καλλιεργούν ικανότητες όπως η ακρόαση, η αναπαραγωγή/εκτέλεση (φωνητική ή/και οργανική), η επεξεργασία (διασκευή, ηχογράφηση κλπ) παραδοσιακής και διεθνούς μουσικής, η γνωριμία και η αναγνώριση των χαρακτηριστικών τους και η χρήση των οργάνων τους, η διοργάνωση παρουσιάσεων/εκδηλώσεων με εκτέλεση τραγουδιών κ.ά. Κι εδώ προτείνεται η μελέτη «μελοποιήσεων ποιημάτων» που δίνει τη δυνατότητα, εκτός των άλλων, για προεκτάσεις στα μαθήματα της Λογοτεχνίας, της Ιστορίας κ.ά. ¹¹⁰

Στο πρόσφατο (2021) Πρόγραμμα Σπουδών Μουσικής και για τις τρεις τάξεις του Γυμνασίου (το μάθημα διδάσκεται, πλέον, μόνο στο Γυμνάσιο) αναφέρεται ότι ένας από τους συντελεστές της διαμόρφωσής του (εκτός από αντίληψη των στοιχείων και των εννοιών της

¹⁰⁸ Βλ. «Πρόγραμμα Σπουδών για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο», Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2011. Διαθέσιμο στο: <http://ebooks.edu.gr/info/newps/%CE%93%CE%BB%CF%8E%CF%83%CF%83%CE%B1%20-%20%CE%9B%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%AF%CE%B1/%CE%9D%CE%B5%CE%BF%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%93%CE%BB%CF%8E%CF%83%CF%83%CE%B1%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%9B%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%AF%CE%B1%2C%20%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%AF%CE%B1%20%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%93%CE%BB%CF%8E%CF%83%CF%83%CE%B1%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%93%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B5%CE%AF%CE%B1%20%E2%80%94%20%CE%93%CF%85%CE%BC%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B9%CE%BF.pdf> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁰⁹ Δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 211, 11-11-2016 (Βλ. Βιβλιογραφία)

¹¹⁰ ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ Μουσικής. Διαθέσιμο στο: http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/13deppsaps_Mousikis.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

μουσικής και την απόκτηση μουσικών και γνωστικών δεξιοτήτων) είναι και η «κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη» των μαθητών οι οποίοι επιδιώκεται, μεταξύ άλλων, «να αναπτύξουν δεξιότητες ενεργητικής μουσικής ακρόασης». Επίσης εκεί επισημαίνεται ότι το τραγούδι, ως μουσικό είδος, «αφορά όλους/-ες τους/τις μαθητές/-τριες και είναι πολύ σημαντικό να μπορούν να το χρησιμοποιούν ως μέσο κοινωνικοποίησης και έκφρασης των συναισθημάτων τους σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής».¹¹¹

Β. Στο Λύκειο, τα βιβλία/ανθολόγια που ισχύουν έχουν συνταχθεί το 1999-2000. Ωστόσο, η διδασκαλία της Λογοτεχνίας αναμορφώθηκε ριζικά με το Α.Π.Σ. που εκδόθηκε το 2011¹¹² (ίσχυε -αρχικά, τότε- για την Α' Λυκείου) και συνιστούσε σημαντική αλλαγή σε σχέση με τα μέχρι τότε ισχύοντα. Σύμφωνα με αυτό, σε πρακτικό επίπεδο, η διδασκαλία (και η ανάλογη επιλογή κειμένων) οργανώνεται πλέον όχι χρονολογικά, ή ειδολογικά αλλά γύρω από θεματικούς άξονες.¹¹³ Γύρω από αυτούς, ο διδάσκων μπορεί και πρέπει να επιλέξει ελεύθερα τα κείμενα που θα διδάξει, είτε από τα παρεχόμενα σχολικά ανθολόγια είτε από οπουδήποτε αλλού. Τα επόμενα χρόνια, με αντίστοιχες οδηγίες και Α.Π.Σ. που εκδόθηκαν, ο νέος τρόπος διδακτικής προσέγγισης της Λογοτεχνίας επεκτάθηκε και στις άλλες δύο τάξεις. Στη Γ' τάξη ειδικά παρέχεται επίσης και «Φάκελος Υλικού» στον οποίο περιλαμβάνονται προτεινόμενα κείμενα για επιλογή. Σύμφωνα επίσης με τον πρόσφατα ορισμένο τρόπο συνεξέτασης των μαθημάτων Λογοτεχνίας-Γλώσσας, έχει δημιουργηθεί «Τράπεζα Θεμάτων» και για τις τρεις τάξεις του Λυκείου στην οποία περιλαμβάνονται προτεινόμενα για εξέταση θέματα και κείμενα. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται και στίχοι τραγουδιών (βλ. παρακάτω 2.4.1.).

Σε θεωρητικό επίπεδο, στο Α.Π.Σ. του 2011 αναφέρεται ότι βασικός σκοπός της διδασκαλίας της λογοτεχνίας είναι «η κριτική αγωγή στο σύγχρονο πολιτισμό». Ως ειδικότεροι στόχοι ορίζονται «η ενίσχυση της αίσθησης ότι η δύναμη και οι δυνατότητες της γλώσσας μπορούν να είναι μια από τις μεγαλύτερες χαρές της ανάγνωσης της λογοτεχνίας» καθώς και «η απόκτηση, μέσα από τη λογοτεχνία, πολλαπλών γλωσσικών εμπειριών και η εξοικείωση με τη μεταφορική λειτουργία της γλώσσας, απαραίτητη για τη φιλοσοφία, την έρευνα και το στοχασμό». Εκεί επίσης προτείνεται «η αξιοποίηση κειμένων από όλο το

¹¹¹ Όλες οι αναφορές προέρχονται από το εν λόγω Πρόγραμμα Σπουδών που δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 5938, τ.Β', 16-12-21. Διαθέσιμο στο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/deuterothmia-ekpaideuse/upourgike-apophase-162322-d2-2021.html> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹¹² Δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 1562/2011 - Αριθμ.70001/Γ2 (Βλ. Βιβλιογραφία)

¹¹³ Συγκεκριμένα, για την Α' Λυκείου, ήταν (και είναι ακόμα) οι εξής: α) Τα φύλα στη λογοτεχνία β) Παράδοση και μοντερνισμός στην ποίηση γ) Θέατρο.

φάσμα της πολιτισμικής παραγωγής» καθώς «θα πρέπει να προσπαθήσουμε να απαγκιστρωθούμε από την εξάρτηση από το σχολικό ανθολόγιο, να χρησιμοποιήσουμε πολλά παράλληλα κείμενα».¹¹⁴

Στο Πρόγραμμα Σπουδών για τη Λογοτεχνία που συντάχθηκε και προτάθηκε από το Ι.Ε.Π.¹¹⁵ το 2021 και για τις τρεις τάξεις του Λυκείου, βρίσκουμε αρκετές διατυπώσεις που φανερώνουν τη νέα αντίληψη που κυριαρχεί σχετικά με τη διδασκαλία της και σχετίζονται με το θέμα μας. Εκεί επισημαίνεται, μεταξύ άλλων, ότι η διδασκαλία της (στοχεύει στο να) «αξιοποιεί τη συνάντηση των λογοτεχνικών έργων με άλλες μορφές συμβολικής αναπαράστασης και τη σταδιακή ανάπτυξη αισθητικών κριτηρίων στους/στις μαθητές/-τριες». Σε ό,τι αφορά τα διδακτέα κείμενα προτείνεται, ως κριτήριο επιλογής, «η προέλευση κειμένων από τη σύγχρονη ποιοτική λογοτεχνική παραγωγή (1970 και εξής)». Δηλαδή, κείμενα «νεότερων και σύγχρονων λογοτεχνών, που συμμετέχουν με το έργο τους στη διαμόρφωση του νεοελληνικού πολιτισμού» και κείμενα τέτοια που «να προκαλούν και να αναπτύσσουν τον ηθικό και φιλοσοφικό στοχασμό». Προτείνεται επίσης να «επιλέγονται και στίχοι τραγουδιών, κόμικς, γκράφικ νόβελς». Τέλος «υποστηρικτικά μπορεί να αξιοποιηθεί οπτικοακουστικό ή άλλο ψηφιακό υλικό».

Χαρακτηριστικοί του «στοχαστικού» και καλλιτεχνικού χαρακτήρα που επιδιώκεται να δοθεί στον τρόπο προσέγγισης του μαθήματος είναι οι τίτλοι των θεματικών ενοτήτων που προτείνονται ανά τάξη. Έτσι, βλέπουμε στην Α' Λυκείου τις εξής: i) Με τη λογική ή με το συναίσθημα; ii) Τι πραγματικά αξίζει; (διλήμματα, προκλήσεις, αποφάσεις), iii) Ποιος από τους δυο μας είναι ο άλλος; Και στη Β' Λυκείου: i) Αγάπη και Έρωτας, ii) Ήρωες και Αντιήρωες, iii) Όνειρα και Όρια.¹¹⁶ Είναι φανερό ότι οι στίχοι πολλών τραγουδιών και ειδικότερα αυτών του Θ.Π. θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο τέτοιων θεματικών.

Γ. Στο ΕΠΑΛ (Επαγγελματικό Λύκειο) η Λογοτεχνία, εδώ και αρκετά χρόνια, διδάσκεται (και φυσικά εξετάζεται) και στις τρεις τάξεις μαζί με τη Γλώσσα από ενιαία βιβλία (με τον τίτλο «Νέα Ελληνικά») τα οποία έχουν συνταχθεί το 2002. Σε αυτά, όπως θα δούμε παρακάτω (2.4.1.) περιλαμβάνονται και στίχοι τραγουδιών.

Από όσα, ενδεικτικά, εκτέθηκαν παραπάνω μπορούμε να καταγράψουμε τις εξής διαπιστώσεις (σχετικά με το θέμα μας):

¹¹⁴ Για όλα τα σχετικά χωρία βλ.ό.π., ΦΕΚ 1562/2011.

¹¹⁵ Εγκρίθηκε και δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 5769, 10-12-21 τ. Β' (βλ.Βιβλιογραφία) και αναμένεται να τεθεί σε εφαρμογή κατά το επόμενο σχολικό έτος.

¹¹⁶ Όλες οι αναφορές προέρχονται από το παραπάνω ΦΕΚ.

1. Φαίνεται ότι οι στόχοι, σε ό,τι αφορά τη Λογοτεχνία και τη Μουσική (γενικά, τα Καλλιτεχνικά Μαθήματα) όπως είναι σήμερα έχουν ενσωματώσει σε μεγάλο βαθμό, σε θεωρητικό επίπεδο τουλάχιστον, τις νέες αντιλήψεις (για τις οποίες έγινε λόγος παραπάνω, βλ. 2.1.1 και 2.1.2.) σχετικά με τη σημασία, τη θέση και τον τρόπο αξιοποίησης στην εκπαίδευση των έργων τέχνης. Ειδικότερα για τη Λογοτεχνία υπάρχει σαφής διεύρυνση των κριτηρίων του τι θεωρείται «λογοτεχνικό» κείμενο και τι θέλουμε/πρέπει να «διδάξουμε».
2. Υπάρχει μεγάλη διάσταση ανάμεσα στη θεωρία (σκοποθεσία) και στη διδακτική πράξη, δηλαδή ανάμεσα στη διακήρυξη και στην επίτευξη των στόχων αυτών (όπως ήδη αναφέραμε και στο 2.1.1.1.). Συχνά, δυστυχώς, δεν συμβαδίζουν τα οριζόμενα στα Α.Π. με τα βιβλία που κάθε φορά διδάσκονται και τις οδηγίες που τα συνοδεύουν όπως και με τον τρόπο εξέτασης (η έκδοση όλων αυτών συνήθως δεν συμπίπτει χρονικά, ούτε γίνεται βάσει κάποιου προγραμματισμού), με αποτέλεσμα να παρατηρούνται ανακολουθίες, ελλείψεις/κενά, κάποιες φορές και αντιφάσεις.¹¹⁷ Ωστόσο, ως γενική τάση και επιδίωξη, είναι σαφέστατο ότι επιχειρείται να εισαχθούν καινοτομίες.
3. Οι -ομολογουμένως- λίγες (συγκριτικά με άλλα μαθήματα) ώρες διδασκαλίας που προβλέπουν τα Α.Π. για τα καλλιτεχνικά μαθήματα στη Β/βάθμια είναι μία μόνο (απτή και χαρακτηριστική) πλευρά της ένδειας της γενικής καλλιτεχνικής παιδείας στη χώρα μας, όπως προαναφέραμε. Η κατάσταση, αντί να βελτιώνεται, φαίνεται ότι βαίνει επιδεινούμενη καθώς πριν μόλις δύο χρόνια καταργήθηκαν τα μαθήματα των Εικαστικών και της Μουσικής από την Α' τάξη του Λυκείου όπου διδασκόταν (δυστυχώς μόνο σε αυτήν), εξορίζοντας έτσι εντελώς από το σημερινό Λύκειο την όποια καλλιτεχνική παιδεία προσφερόταν μέχρι τότε (το 2011 καταργήθηκε και το μάθημα της Θεατρικής Αγωγής που επίσης διδασκόταν, ως επιλεγόμενο, στην Α' Λυκείου). Έτσι, η όποια επαφή των μαθητών σε αυτή τη βαθμίδα με τέτοια αντικείμενα περιορίζεται πλέον μόνο στις όποιες πρωτοβουλίες και προσπάθειες των εκπαιδευτικών, στο πλαίσιο διαθεματικών δραστηριοτήτων (πολιτιστικών προγραμμάτων ή/και άλλων δράσεων/εκδηλώσεων), η υλοποίηση των οποίων, ευτυχώς, προβλέπεται και ενθαρρύνεται από τα ισχύοντα νέα Α.Π. (βλ. παρακάτω 4.3.) Η εισαγωγή και η αξιοποίηση του τραγουδιού, που μπορεί να γίνει και στο πλαίσιο τέτοιων δραστηριοτήτων (όπως θα δούμε στο κεφ. 4), μπορεί να συμβάλει στην, έστω κατά ένα μικρό μέρος, κάλυψη αυτού του «ελλείμματος» καλλιτεχνικής παιδείας στη Β/βάμια εκπαίδευση.
4. Τα οριζόμενα στα Α.Π. αλλά και τα χαρακτηριστικά των καλλιτεχνικών (τουλάχιστον) μαθημάτων (μεταξύ αυτών και η Λογοτεχνία) προσφέρουν «περιθώριο» για καινοτομία και

¹¹⁷ Βλ. σχετικά Γανίτου, ό.π. και Φρυδάκη, ό.π.

πειραματισμό, όπως και για ελευθερία επιλογών τόσο ως προς τα διδακτέα αντικείμενα όσο και ως προς τις μεθόδους διδασκαλίας, κάτι που όλο και περισσότερο γίνεται στην πράξη. Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά τουλάχιστον τη Λογοτεχνία (και περισσότερο στο Λύκειο), ενώ παλιότερα η επιλογή κειμένων γινόταν μόνο ή κυρίως από το παρεχόμενο ανθολόγιο στο οποίο περιλαμβάνονταν κείμενα «καταξιωμένων»/«αναγνωρισμένων» λογοτεχνών, (προ)επιλεγμένα από την συντακτική ομάδα, σήμερα, όπως είδαμε, δίνεται πλέον η δυνατότητα για ελεύθερη επιλογή κειμένων προς διδασκαλία από τον διδάσκοντα, τέτοιων βέβαια που να ανταποκρίνονται στους στόχους και στις γενικές κατευθύνσεις που ορίζονται. Εκτός από τα κείμενα που υπάρχουν στα σχολικά ανθολόγια, οι οδηγίες διδασκαλίας προτείνουν και άλλα επιπλέον κείμενα και φυσικά ο διδάσκων μπορεί να επιλέξει και άλλα εκτός όλων αυτών.

Με βάση όλα τα παραπάνω είναι πιστεύουμε σαφές ότι η αξιοποίηση του τραγουδιού είναι ένα βέλτιστο παιδευτικό αντικείμενο. Είναι μια επιλογή που όχι μόνο πληροί τις προϋποθέσεις και τις «κατευθύνσεις» των Α.Π. αλλά μπορεί να συμβάλει στην πιο εύκολη και αποτελεσματική υλοποίηση των στόχων που αυτά (θεωρητικά, έστω) θέτουν. Δεν είναι τυχαίο, όπως αναφέραμε και στην Εισαγωγή, ότι τόσο στα νέα σχολικά βιβλία Λογοτεχνίας του Γυμνασίου αλλά και στα προτεινόμενα για εξέταση λογοτεχνικά κείμενα (εκτός βιβλίων) του Λυκείου («Τράπεζα Θεμάτων», βλ.παρακάτω στο 2.4.1.) όσο και στις σχετικές ισχύουσες οδηγίες των τελευταίων χρόνων περιλαμβάνονται και προτείνονται για διδασκαλία για πρώτη φορά και στίχοι (σύγχρονων) τραγουδιών..

Στο πλαίσιο αυτό, θα επιχειρήσουμε παρακάτω να δείξουμε ότι είναι ωφέλιμο να εισαχθούν και να χρησιμοποιηθούν και κάποια από τα τραγούδια του Θ.Π. καθώς ανταποκρίνονται (και ως λογοτεχνικά κείμενα και ως μουσικές συνθέσεις) σε όλα τα παραπάνω κριτήρια.

2.4. Η αξιοποίηση του τραγουδιού στη Β/βάθμια Εκπαίδευση

2.4.1. Η θέση του τραγουδιού στη Β/βάθμια Εκπαίδευση σήμερα

Είναι αλήθεια ότι τα τραγούδια (είτε οι στίχοι τους, είτε άλλες πληροφορίες γι'αυτά) δεν λείπουν από τα βιβλία και τα προγράμματα της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ωστόσο η θέση τους σε αυτήν δεν μπορεί να συγκριθεί με την αντίστοιχη στην Πρωτοβάθμια όπου αξιοποιούνται πολύ περισσότερο, τόσο ως προς το μουσικό τους μέρος κυρίως (ιδιαίτερα στις πρώτες τάξεις και φυσικά στην προσχολική εκπαίδευση) όσο και ως προς το στιχουργικό.¹¹⁸ Στη Β/βάθμια, στα σχολικά βιβλία της Λογοτεχνίας βρίσκονται, ως διδακτέα κείμενα, οι στίχοι κάποιων (όχι πολλών) τραγουδιών και στα βιβλία της Μουσικής κάποιες πληροφορίες για το τραγούδι ως μουσικό είδος. Πιο συγκεκριμένα:

Α) Στο μάθημα της Λογοτεχνίας:

Το «δημοτικό τραγούδι», τουλάχιστον ως κείμενο, στο μάθημα της Λογοτεχνίας, κατέχει σημαντική (όπως είναι λογικό) θέση στα σχολικά βιβλία των τάξεων Γυμνασίου και Α' Γενικού Λυκείου¹¹⁹ (πλασιωμένο μάλιστα και με κάποια απαραίτητα θεωρητικά στοιχεία). Δεν μπορεί να πει κανείς το ίδιο και για άλλες κατηγορίες/είδη του ελληνικού τραγουδιού και ιδιαίτερα του σύγχρονου. Έχουν εισαχθεί και διδάσκονται βέβαια, εδώ και αρκετές δεκαετίες, ποιήματα ή αποσπάσματα γνωστών και καταξιωμένων ποιητών, παλιότερων και νεότερων, που μελοποιήθηκαν μεταγενέστερα και έγιναν τραγούδια. Ενδεικτικά παραδείγματα είναι οι «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι» του Δ.Σολωμού, η «Ρωμιός» του Γ. Ρίτσου, το «Άξιον Εστί» του Ο.Ελύτη, και αρκετά άλλα ποιητών όπως πχ ο Α.Κάλβος, ο Κ.Παλαμάς, ο Α.Σικελιανός, ο Κ.Καρυωτάκης, η Μ.Πολυδούρη, ο Γ.Σεφέρης, ο Γ.Σκαρίμπας, ο Ν.Καββαδίας και άλλοι. Στις οδηγίες διδασκαλίας των ποιημάτων αυτών καθώς και στις προτεινόμενες ερωτήσεις-δραστηριότητες προτείνεται, συνήθως, η ακρόαση της μελοποίησής τους καθώς και η διερεύνηση (μέσω πχ μιας συζήτησης) της σχέσης της μουσικής με τους στίχους. Όμως, αμιγείς «στίχοι τραγουδιών» μέχρι πρόσφατα δεν υπήρχαν.

¹¹⁸ Για μια αναλυτική αναφορά και καταγραφή της αξιοποίησης της μελοποιημένης ποίησης στο Δημοτικό βλ. στο: Πανόπουλος, Β., *Η ποίηση στα βιβλία του Δημοτικού Σχολείου, Όψις και Μελοποιία*, εκδ. Μουσικός Οίκος Φίλιππος Νάκας, Αθήνα 2005.

¹¹⁹ Για μια αναλυτική καταγραφή των διδασκόμενων δημοτικών τραγουδιών βλ.: Βαρβούνης, Μ.Γ., *«Η διδασκαλία του δημοτικού τραγουδιού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση»*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1998.

Για πρώτη φορά, όπως αναφέραμε στην Εισαγωγή, τα τελευταία χρόνια (2006) έχουν εισαχθεί ως προτεινόμενα κείμενα λογοτεχνίας και στίχοι «στιχουργών»/«τραγουδοποιών» που ακούστηκαν μόνο με τη μουσική τους, ως «τραγούδια». Έτσι, στο ανθολόγιο Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας της Β' τάξης Γυμνασίου βρίσκουμε δύο τέτοια κείμενα: τους στίχους του τραγουδιού «Τι έπαιξα στο Λαύριο» του Δ. Σαββόπουλου (με μουσική του ίδιου) και του τραγουδιού «Στα καμένα» του ποιητή Μ. Γκανά (με μουσική του Λ.Μαχαιρίτσα).¹²⁰ Στα σχετικά ανθολόγια της Α' και Γ' τάξης δεν υπάρχει κάτι αντίστοιχο. Στο Λύκειο βρίσκουμε τα εξής:

- Στο βιβλίο Νέων Ελληνικών της Α' τάξης ΕΠΑΛ:¹²¹ «Ο εφιάλτης της Περσεφόνης» του Ν.Γκάτσου (μουσική του Μ.Χατζιδάκι), «Στη συγκέντρωση της ΕΦΕΕ» του Δ. Σαββόπουλου.
- Στο βιβλίο Νέων Ελληνικών της Γ' τάξης ΕΠΑΛ (Επαγγελματικό Λύκειο):¹²² Στην ενότητα «Η Ελλάδα και ο κόσμος» προτείνονται ως παράλληλα κείμενα δύο τραγούδια, τα «Άσπρη μέρα και για μας» του Ν.Γκάτσου (μελοποιημένο από τον Σ.Ξαρχάκο) και «Αντιλαλούνε τα βουνά» του Β.Τσιτσάνη.
- Στο βιβλίο των Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας της Γ' Λυκείου (Γενικής Παιδείας)¹²³ περιλαμβάνονται και οι στίχοι δύο τραγουδιών του Ι.Καμπανέλλη («Του σιδερά» και «Του Μιχάλη», με μουσική του Μ.Χατζιδάκι).
- Στο «Φάκελο Υλικού»¹²⁴ (συλλογή από την οποία ο διδάσκων πρέπει να επιλέξει κείμενα, σύμφωνα με τις τελευταίες ισχύουσες οδηγίες διδασκαλίας και εξέτασης του μαθήματος) περιλαμβάνονται οι στίχοι των τραγουδιών «Μικρή βαλίτσα» του Α.Ιωαννίδη, «Ο Γιάννης ο φονιάς» του Ν.Γκάτσου και «Ποιος σκότωσε τον Ντέιβι Μουρ;» του Β.Dylan.

Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι περισσότερα μάλλον τραγούδια βρίσκονται στα βιβλία που διδάσκονται στα ΕΠΑΛ. Το γεγονός αυτό δεν είναι μάλλον τυχαίο. Αντίθετα,

¹²⁰ Γαραντούδης, Ε., Χατζηδημητρίου, Σ., Μέντη, Θ., *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» χ.χ.

¹²¹ Αγγελάκος, Κ., Αργυροπούλου, Χ., Καρβέλη, Α., Ραυτοπούλου, Μ., *Νέα Ελληνικά Α' ΕΠΑΛ Γενικής Παιδείας*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» χ.χ.

¹²² Αγγελάκος, Δελή, Χ., Κ., Κατσιαμπούρα, Ζ., Μπίστα, Π., *Νέα Ελληνικά Γ' ΕΠΑΛ*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» χ.χ.

¹²³ Γρηγοριάδης, Ν., Καρβέλης, Δ., Μηλιώνης, Χ., Μπαλάσκας, Κ., Παγανός, Γ., Παπακώστας, Γ., *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Τεύχος Γ' Γ' Γενικού Λυκείου*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» χ.χ.

¹²⁴ Υ.ΠΑΙ.Θ, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, *Λογοτεχνία. Φάκελος υλικού-Δίκτυα κειμένων Γ' Γενικού Λυκείου*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» χ.χ.

είναι ίσως ενδεικτικό του ότι οι συγγραφείς θεωρούν πως οι μαθητές αυτού του τύπου σχολείου οι οποίοι έχουν (διαπιστωμένα, κατά μέσον όρο) χαμηλότερες, σε σχέση με τους μαθητές των Γενικών Λυκείων, επιδόσεις στα γλωσσικά μαθήματα είναι πιθανότερο να προσεγγίσουν το γραπτό (έντεχνο) λόγο μέσω των στίχων ενός τραγουδιού (συμβάλλει σε αυτό και η ύπαρξη μουσικής επένδυσης) απ' ό,τι μέσω ενός οποιουδήποτε άλλου λογοτεχνικού κειμένου, χωρίς μουσική.

B) Στο μάθημα της Μουσικής:

- Στο βιβλίο Μουσικής της Α' τάξης Γυμνασίου,¹²⁵ στο πλαίσιο της γνωριμίας των μαθητών με τα βασικά συστατικά της μουσικής (ήχος, ηχόχρωμα, ρυθμός) παρουσιάζονται, ως παραδείγματα, κάποια γνωστά και χαρακτηριστικά ελληνικά τραγούδια, τόσο παραδοσιακά (στο κεφάλαιο «Χορεύω ελληνικά» γίνεται ειδική αναφορά στους ελληνικούς ρυθμούς) όσο και νεώτερα, ελλήνων συνθετών (όπως ο Θεοδωράκης, ο Χατζιδάκις, ο Λοΐζος, ο Τσιτσάνης, ο Ζαμπέτας) για τη ζωή των οποίων παρατίθενται και κάποιες σύντομες πληροφορίες.
- Το βιβλίο Μουσικής της Β' τάξης Γυμνασίου¹²⁶ εστιάζει στη γνωριμία με τις μουσικές διαφορών περιοχών και πολιτισμών του κόσμου. Σε αυτό το πλαίσιο και σε ιδιαίτερο κεφάλαιο («Ο γύρος της Ελλάδας») παρουσιάζονται μόνο τα μουσικά στοιχεία (μελωδία, ρυθμοί, όργανα) των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών.
- Το περιεχόμενο του βιβλίου της Μουσικής της Γ' τάξης Γυμνασίου¹²⁷ είναι η ιστορία της μουσικής στον 20^ο αιώνα. Σε δύο εκτενή κεφάλαια (με τίτλους «Η ελληνική μουσική του χτες και του σήμερα» και «Στις γειτονιές του ελληνικού τραγουδιού») παρουσιάζεται η πρόσφατη ιστορία της ελληνικής μουσικής και, ως σημαντικό μέρος της, δίνονται αρκετά ιστορικά και θεωρητικά στοιχεία για το ελληνικό τραγούδι. Αναλυτικά παρουσιάζονται στοιχεία για τη ζωή και το έργο των συνθετών Μ.Χατζιδάκι, Μ.Θεοδωράκη, Γ.Μαρκόπουλου, Σ.Ξαρχάκου, Μ.Λοΐζου και Δ. Σαββόπουλου.

Στο πλαίσιο της διδασκαλίας αυτού του κεφαλαίου, έχει εκπονηθεί από την καθηγήτρια Μουσικής Ελ. Περικάκη ειδική διδακτική πρόταση για τον Σ.Ξαρχάκο, με τίτλο

¹²⁵ Σταυρίδης, Μ., Σκορδή, Μ., Χατζηγεωργίου-Λυμπουρή, Α., *Μουσική Α' Γυμνασίου βιβλίο μαθητή*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος», 2019.

¹²⁶ Δημητρακοπούλου, Μ., Τζένου, Μ., Ανδρούτσος, Π., *Μουσική Β' Γυμνασίου βιβλίο μαθητή*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος», 2019.

¹²⁷ Δημητρακοπούλου, Μ., Τζένου, Μ., Ανδρούτσος, Π., *Μουσική Γ' Γυμνασίου βιβλίο μαθητή*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος», 2019.

«Συστήνοντας δημιουργικά ένα συνθέτη».¹²⁸ Σε αυτήν επιδιώκεται η γνωριμία και η δημιουργική επαφή των μαθητών με το έργο του συνθέτη μέσα από δραστηριότητες όπως η ακρόαση, η εκτέλεση, η ενορχήστρωση, η παρακολούθηση βίντεο και η ηχογράφηση τραγουδιών του.

- Το βιβλίο Μουσικής της Α' τάξης Λυκείου¹²⁹ (ας σημειωθεί βέβαια ότι το μάθημα δεν διδάσκεται πια στην τάξη αυτή) αποτελεί μια θεωρητική ανάλυση και παρουσίαση του μουσικού φαινομένου και παρουσιάζονται αισθητικές τάσεις και ρεύματα της ευρωπαϊκής μουσικής του 20^{ου} κυρίως αιώνα. Μεταξύ αυτών παρουσιάζονται και οι έλληνες δημιουργοί αλλά μόνο της λόγιας μουσικής χωρίς να γίνεται καμία αναφορά στην παραγωγή τραγουδιών.

Εκτός από τα παραπάνω βιβλία που απευθύνονται στους μαθητές, έχει συνταχθεί (2007) ένα πολύ ενδιαφέρον βιβλίο για τους εκπαιδευτικούς της Μουσικής (παρέχεται ως βοηθητικό υλικό) και για τις τρεις τάξεις του Γυμνασίου.¹³⁰ Πρόκειται για μια συλλογή πάνω από εκατό (100) τραγουδιών (με στίχους, μουσική παρτιτούρα και συμπληρωματικές πληροφορίες), ελληνικών και ξένων, διαφόρων ειδών και ιστορικών περιόδων, που έχει σκοπό να συνδράμει τον εκπαιδευτικό στη διδασκαλία του τραγουδιού στο Γυμνάσιο. Μπορεί να πει κανείς ότι είναι το μόνο εκπαιδευτικό σύγγραμμα το οποίο δίνει έμπρακτα τη δέουσα σημασία στο είδος «τραγούδι», τουλάχιστον από τη μουσική του πλευρά, ενθαρρύνοντας την αξιοποίησή του στο σχολικό περιβάλλον.

Εδώ θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι τα παραπάνω αφορούν τα Γενικά Γυμνάσια και Λύκεια (και ΕΠΑΛ) και όχι τα Μουσικά και Καλλιτεχνικά σχολεία, στα οποία εφαρμόζεται άλλο αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων σχετικά με τα μουσικά θέματα, άρα και σε ό,τι αφορά και τη θέση και την αξιοποίηση του τραγουδιού.

Από τα παραπάνω στοιχεία γίνεται φανερό ότι στα σχολικά βιβλία το ελληνικό τραγούδι, ως είδος, παρουσιάζεται περισσότερο ως προς τα μουσικά του χαρακτηριστικά. Σίγουρα κάτι τέτοιο δεν είναι κακό, ωστόσο είναι, κατά την άποψή μας, περιοριστικό και μονομερές. Λείπει η αντιμετώπιση και η παρουσίαση του τραγουδιού ως ειδικό καλλιτεχνικό προϊόν με αναφορά τόσο στο λεκτικό/στιχουργικό του μέρος καθώς επίσης και στη θέση του

¹²⁸ Η πρόταση έχει παρουσιαστεί ως ανακοίνωση στην ημερίδα «Καινοτόμες Εφαρμογές στη Σχολική Μουσική Εκπαίδευση», Κομοτηνή 11 Ιουλίου 2012 και περιλαμβάνεται στις σ. 67-76 του τόμου των πρακτικών της. Διαθέσιμο στο: <https://www.openbook.gr/kainotomes-efarmoges-sti-sxoliki-mousiki-ekpaideysi/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹²⁹ Ζεάκης-Γλυνιάς, Α., Παπαχρόνης, Ι., Σίμος, Ι., Φραγκούλη, Α., *Μουσική Α' Γενικού Λυκείου*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» χ.χ.

¹³⁰ Μόσχος, Κ., Κανδυλάκη, Μ., Τόμπλερ, Μ., *Ανθολόγιο Μουσικών Κειμένων, Α', Β', Γ' Γυμνασίου*, ΟΕΔΒ, Έκδοση Α', Αθήνα 2007

γενικότερα στην ιστορία (όχι μόνο τη μουσική) και τον πολιτισμό της Ελλάδας. Καθώς, όπως φαίνεται, δεν υπάρχει μια τέτοια αντίληψη στους σχεδιασμούς των εκπαιδευτικών αντικειμένων και προγραμμάτων, φυσικό είναι να μην υπάρχει και το αντίστοιχο εκπαιδευτικό υλικό (πχ κατάλληλο σχολικό εγχειρίδιο ή ειδικές αναφορές στα υπάρχοντα).

Ένα τέτοιο πολύ ενδιαφέρον (και πολύ καινοτόμο κατά την άποψή μας) εκπαιδευτικό σύγγραμμα στην ελληνική γλώσσα είναι αυτό του Ευαγόρα Καραγιώργη με τίτλο «Το ελληνικό τραγούδι του 20ου αιώνα, μια διδακτική προσέγγιση για το Λύκειο»¹³¹ που έχει εκδοθεί από το Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού της Κύπρου. Πρόκειται για μία ολοκληρωμένη εκπαιδευτική πρόταση που προορίζεται για διδασκαλία και στις τρεις τάξεις του Λυκείου. Εστιάζοντας κυρίως στο μουσικό μέρος των τραγουδιών, περιλαμβάνει στοιχεία θεωρίας (ιστορία, αρμονία, οργανολογία, ρυθμολογία, μορφολογία κλπ), πολλά και χρήσιμα πληροφοριακά στοιχεία για τους μουσικούς δημιουργούς καθώς και ασκήσεις και δραστηριότητες γνωριμίας και εξοικείωσης των μαθητών (προτάσεις ακρόασης και εκτέλεσης, μελέτη παρτιτούρας κ.ά) για πολλά αντιπροσωπευτικά και σημαντικά ελληνικά τραγούδια.

Είναι σημαντικό βέβαια να σημειωθεί ότι (όπως είδαμε και στο 2.3.), πέρα από τα περιεχόμενα των σχολικών βιβλίων, τα τελευταία χρόνια οι οδηγίες διδασκαλίας του μαθήματος της Λογοτεχνίας ενθαρρύνουν τη χρήση (με πρωτοβουλία και επιλογή του διδάσκοντος) «στίχων» τραγουδιών ως διδακτέα κείμενα, κάτι που σχετίζεται και συνδέεται με την αλλαγή στον τρόπο διδασκαλίας όσο και (συνακόλουθα) εξέτασης του μαθήματος αυτού (διεύρυνση της αντίληψης περί διδακτέου «κειμένου», βλ. και Εισαγωγή) σύμφωνα με την οποία οι μαθητές εξετάζονται και σε «άγνωστο κείμενο» το οποίο μπορεί και πρέπει να ξεφεύγει από τα γνωστά κειμενικά είδη και την καθιερωμένη τυπολογία κειμένων.

Η τάση αυτή είναι φανερή στα προτεινόμενα θέματα εξέτασης που περιέχονται στην «Τράπεζα θεμάτων» για το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας και των τριών τάξεων του Λυκείου (Γενικού και Επαγγελματικού). Εκεί βρίσκονται, ως προτεινόμενα για εξέταση κείμενα, και στίχοι από κάποια (σύγχρονα κυρίως) τραγούδια. Αναφέρουμε ενδεικτικά τα εξής: «Mass media» του Δ.Τσακνή, «Άγγελος εξάγγελος» του Δ. Σαββόπουλου, «Επαγγελματικός προσανατολισμός» του Α.Κηλαηδόνη, «Σιγά μην κλάψω» του Γ.Αγγελάκα, «Το δίχτυ» του Ν. Γκάτσου, «Μικρή βαλίτσα» του Α.Ιωαννίδη (υπάρχει και στο «Φάκελο Υλικού» βλ. παραπάνω), «Η φάμπρικα» του Γ.Σκούρτη.

¹³¹ Βλ. στο 1.2.1 και στη Βιβλιογραφία.

Εκτός από αυτά, διάσπαρτες προτάσεις για αξιοποίηση «στίχων τραγουδιών» βρίσκει κανείς όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια σε διάφορα κείμενα του Υπουργείου που απευθύνονται στους εκπαιδευτικούς και όχι μόνο για τη Λογοτεχνία. Έτσι, αναφέρουμε ενδεικτικά, στο πρόγραμμα σπουδών για τη διδασκαλία των Θρησκευτικών στο Λύκειο που εκδόθηκε το 2017, προτείνεται η αξιοποίηση μιας σειράς ελληνικών τραγουδιών όπως «Ο προσκυνητής» του Α. Ιωαννίδη, «Ο δικός μου Θεός» του Π. Θαλασσινού, «Ωδή στο Γ.Καραϊσκάκη» του Δ. Σαββόπουλου, «Άγιοι» του Θ.Π. «Καλώς ήρθες παράξενε στον τόπο μου» του συγκροτήματος Active Member κ.ά.¹³²

Πέρα από τα επίσημα εγχειρίδια και τις σχετικές οδηγίες, είναι αρκετές οι προτάσεις αξιοποίησης τραγουδιών σε διάφορα μαθήματα που διατυπώνονται κατά καιρούς από πολλούς θεωρητικούς/παιδαγωγούς αλλά και «μάχιμους» εκπαιδευτικούς. Ας αναφέρουμε εδώ ενδεικτικά μερικά χαρακτηριστικά δείγματα:

- Πρόταση διδασκαλίας αφηγηματικών τεχνικών με βάση το τραγούδι «Μια βραδιά στο λούκι» των αδελφών Κατσιμίχα που έχει καταθέσει η φιλόλογος Μ.Κάππου, μέσα στην οποία προτείνονται για αξιοποίηση οι στίχοι και άλλων γνωστών ελληνικών τραγουδιών.¹³³
- Η καθηγήτρια Μουσικής Ευγενία Καρούμπαλη έχει εκπονήσει διδακτικά σενάρια διδασκαλίας (και αξιοποίησης στο πλαίσιο διαφόρων μαθημάτων) δημοφιλών τραγουδιών, ελληνικών (όπως της Δέσποινας Βανδή και του συγκροτήματος «Ημισκούμπρια») αλλά και ξένων («We can do better» και «Whatever it takes») με παράλληλη αξιοποίηση και των σχετικών μουσικών βίντεο.¹³⁴

¹³² «Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Λυκείου» (ΦΕΚ 2105/19-6-2017) Οδηγός Εκπαιδευτικού», Υ.ΠΑΙ.Θ, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Αθήνα 2017. Διαθέσιμο στο: <https://www.scribd.com/document/391490153/Anatheorimenos-Odigos-Ekpaideytikou-Lykeiou-07-09-2017-pdf> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹³³ Βλ. στην ιστοσελίδα της φιλόλογου Μαρίας Κάππου: <https://mariakappou.gr/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹³⁴ Βλ. τα σχετικά άρθρα της: Για τα δύο ελληνικά, «Μουσική και Θρησκευτικά στη Β' Γυμνασίου: μια διαθεματική προσέγγιση, διαθέσιμο στο: <https://blogs.sch.gr/jennykaroumpali/files/2018/12/%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%98%CF%81%CE%B7%CF%83%CE%BA%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC.pdf> (ανακτήθηκε 20-3-23). Για τα δύο ξένα, «Η διδασκαλία των σύγχρονων δημοφιλών τραγουδιών υπό το πρίσμα της μετασχηματιστικής παιδαγωγικής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: We can do better» διαθέσιμο στο <https://www.academia.edu/48855564> (ανακτήθηκε 20-3-23) και «Σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις στη διδασκαλία σύγχρονων δημοφιλών τραγουδιών στην εκπαίδευση. Το παράδειγμα της διδασκαλίας του τραγουδιού Whatever it takes» διαθέσιμο στο <https://www.academia.edu/42042067/> (ανακτήθηκε 20-3-23).

- Ο θεολόγος εκπαιδευτικός Ιωάννης Μαμαλιόγκας προτείνει πέντε τεχνικές διδακτικής αξιοποίησης τραγουδιών στο μάθημα των Θρησκευτικών,¹³⁵ μεταξύ των οποίων και το τραγούδι «Ν'αγαπάς» του Π. Θαλασσινού σε στίχους του Ν.Βελιώτη.

- Ενδιαφέρουσες προτάσεις διδασκαλίας τραγουδιών, πλαισιωμένες με στοιχεία θεωρίας καταθέτει και ο εκπαιδευτικός Χαράλαμπος Ανδρικόπουλος σε διαδικτυακό του άρθρο.¹³⁶

Είναι απαραίτητο εδώ να αναφέρουμε ένα σημαντικό βήμα για την αξιοποίηση του τραγουδιού στην εκπαίδευση που δημιουργήθηκε πριν λίγα χρόνια (2012) με πρωτοβουλία δύο μεγάλων φορέων της μουσικής εκπαίδευσης στη χώρα μας, της Ελληνικής Ένωσης για τη Μουσική Εκπαίδευση (Ε.Ε.Μ.Ε.)¹³⁷ και της Μουσικής Βιβλιοθήκης "Λίλιαν Βουδούρη".¹³⁸ Πρόκειται για το μουσικό αποθετήριο/ανθολόγιο «Ευτέρπη»¹³⁹ που δημιούργησε ομάδα ειδικών μουσικοπαιδαγωγών και παρέχει σε ψηφιακή μορφή πλούσιο ειδικά διαμορφωμένο υλικό (αρχεία ήχου, παρτιτούρες, προτάσεις διδασκαλίας κλπ) μιας μεγάλης ποικιλίας -όχι μόνο ελληνικών- τραγουδιών για αξιοποίηση από κάθε ενδιαφερόμενο εκπαιδευτικό οποιασδήποτε βαθμίδας, σύμφωνα και με τις προτάσεις του Υ.ΠΑΙ.Θ.¹⁴⁰

Μια πολύ πρωτότυπη και ενδιαφέρουσα ιδέα αποτελεί η δουλειά που έχει γίνει για την αξιοποίηση των τραγουδιών της Μαρίζας Κωχ στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας (κυρίως ως ξένης) και μουσικής: Το Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου σε συνεργασία με την Ε.Ε.Μ.Ε. έχουν δημιουργήσει ένα ψηφιακό αποθετήριο/διαδραστική πλατφόρμα με τίτλο «Τραγουδώντας ελληνικά με τα τραγούδια της Μαρίζας Κωχ» (με τον τίτλο «Εγώ πατρίδα γνώρισα μέσ' από τα τραγούδια»). Σε αυτό περιλαμβάνονται (το υλικό εμπλουτίζεται ακόμα) ηχογραφήσεις και παρτιτούρες τραγουδιών, προτάσεις διδασκαλίας καθώς και πληροφορίες γι' αυτήν και το έργο της.¹⁴¹

¹³⁵ Βλ. την ιστοσελίδα του Ι. Μαμαλιόγκα: <https://erourem.blogspot.com/2021/03/5-techniques-gia-tragoudia-sta-thriskeftika.html> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹³⁶ Ανδρικόπουλος, Χ., *Προτάσεις για τη χρήση της μουσικής στη διδασκαλία της ποίησης χ.χ.* Διαθέσιμο στο: <http://users.sch.gr/~bandrik/poisi.htm> (ανακτήθηκε 20-3-23).

¹³⁷ Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.eeme.gr/euterpe.html> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹³⁸ Αξιόλογη συλλογή ελληνικών τραγουδιών, με πλουσιότερο υλικό για αξιοποίηση, καθώς και σχετικά προγράμματα και εκπαιδευτικές δραστηριότητες προσφέρει φυσικά και η ίδια η Βιβλιοθήκη. Βλ. σχετικά στη διεύθυνση: <https://mmb.org.gr/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹³⁹ Βλ. την ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://euterpe.mmb.org.gr/euterpe/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁴⁰ Για μια αναλυτική παρουσίαση του έργου «Ευτέρπη» βλ. το άρθρο της Ζωής Διονυσίου « Το τραγούδι στο σχολείο μέσα από το ψηφιακό μουσικό αποθετήριο *Ευτέρπη*». Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/310247478_To_tragoudi_sto_scholeio_mesa_apo_to_Psephiako_Mousiko_Apotheterio_Euterpe (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁴¹ Βλ. την ιστοσελίδα (με το υλικό και όλες τις σχετικές πληροφορίες):

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ειδικά σε σχέση με το θέμα μας, παρουσιάζουν οι «ενδεικτικές παιδαγωγικές προτάσεις για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση» για την αξιοποίηση των τραγουδιών και του έργου γενικότερα του Μίκη Θεοδωράκη που έχουν συνταχθεί από ομάδα εκπαιδευτικών και περιλαμβάνονται στον τόμο (συνοδεύεται από δύο CDs) που έχει εκδώσει η Γ.Γ. Περιφέρειας Κρήτης (βλ. Βιβλιογραφία). Σε αυτές προτείνονται εκπαιδευτικές δραστηριότητες (όπως: ακρόαση, μελέτη στίχων, συγγραφή κειμένων, αναζήτηση συγγενούς υλικού κλπ) στο πλαίσιο μαθημάτων όπως η Ν.Γλώσσα και Λογοτεχνία, η Μουσική, η Ιστορία, οι Ξένες Γλώσσες, η Κοινωνική/Πολιτική Αγωγή.

2.4.2. Οι δυνατότητες αξιοποίησης - Τα οφέλη

Το τραγούδι, ως έργο τέχνης και πολιτιστικό προϊόν, μπορεί να αξιοποιηθεί διδακτικά στην Εκπαίδευση σε τρία επίπεδα:

- Ως προς τα δύο κύρια συστατικά του, χωριστά το ένα από το άλλο: Δηλαδή να αξιοποιηθεί ανεξάρτητα το λεκτικό του μέρος (στίχοι), άσχετα με τη μουσική που το συνοδεύει, ή/και το μουσικό του μέρος, άσχετα με το λόγο τον οποίο αυτό επενδύει. Έτσι, μπορεί να αποτελέσει διδακτικό αντικείμενο των (ανεξάρτητων) μαθημάτων της Λογοτεχνίας ή/και της Μουσικής.

- Ως αποτέλεσμα της μίξης των δύο αυτών συστατικών του (συνύπαρξη λόγου και μουσικής): Δηλαδή να εξεταστεί η (ταυτόχρονη κατά την εκτέλεση-ακρόαση) επίδραση που ασκεί το καθένα από τα μέρη του στο άλλο και η παιδαγωγική-διδακτική αξία που μπορεί να έχει, ως ενιαία μουσικοποιητική φόρμα. Αυτό μπορεί να γίνει στο πλαίσιο τόσο της Λογοτεχνίας ή/και της Μουσικής, όσο και άλλων μαθημάτων ή εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Έτσι, μπορεί να ωφελήσει τη διδασκαλία και των δύο (τουλάχιστον) κύριων μαθημάτων/Τεχνών οι οποίες συνυπάρχουν και συμπλέκονται δημιουργικά σε αυτό.

- Ως ιδιαίτερο και ξεχωριστό έργο τέχνης/πολιτιστικό προϊόν και μορφωτικό αγαθό και, άρα, διδακτικό αντικείμενο. Το (σύγχρονο και παλαιότερο) ελληνικό τραγούδι, ειδικότερα, αποτελεί ένα σημαντικό δημιούργημα του ελληνικού πολιτισμού που αποτυπώνει, συμπυκνώνει, εκφράζει και μεταφέρει στοιχεία τέτοια που το καθιστούν σημαντικό αυτούσιο μορφωτικό αγαθό με διδακτική αξία. Ως τέτοιο μπορεί να αξιοποιηθεί και στο πλαίσιο της Λογοτεχνίας και της Μουσικής φυσικά αλλά, περισσότερο, πέραν αυτών και σε άλλα

μαθήματα ή/και ομάδες μαθημάτων ή, ακόμα καλύτερα, διαφόρων διαθεματιών (που υπερβαίνουν το γνωστό στενό πλαίσιο ενός διδακτικού αντικειμένου/μαθήματος) διαδικασιών και δραστηριοτήτων. Με τον τρόπο αυτό, μπορεί:

α) να συμβάλει αυτό στην διδασκαλία άλλων, πέρα από τη Λογοτεχνία και τη Μουσική, μαθημάτων (πχ Εικαστικά, Φυσική Αγωγή, Ιστορία, Φιλοσοφία, Κοινωνιολογία κ.ά.). Για παράδειγμα μπορεί να βοηθήσει και να εμπλουτίσει τη διδασκαλία της κινητικής έκφρασης/χορού, στο πλαίσιο του μαθήματος της Φ.Αγωγής (βλ. 4.3.1.3.)

β) να συμβάλουν άλλα μαθήματα (πχ Εικαστικά, Θεατρική Αγωγή) στη διδασκαλία του ίδιου του τραγουδιού, κυρίως στο πλαίσιο διαθεματικών προσεγγίσεων (βλ.4.3.). Είναι φανερό ότι κάποια μαθήματα, όπως π.χ. τα Εικαστικά αλλά και η Φυσική Αγωγή, μπορούν να ανήκουν και στις δύο περιπτώσεις.

Γενικότερα, το τραγούδι, ως διδακτικό αντικείμενο (αντικείμενο μελέτης αλλά και δραστηριότητα/ενασχόληση), σε όποιο επίπεδο/πλαίσιο και με οποιοδήποτε τρόπο κι αν αξιοποιηθεί διαθέτει σημαντικά πλεονεκτήματα και παρέχει οφέλη σε πολλούς τομείς:

- Συμβάλλει στη γνωριμία των μαθητών με τον πολιτισμό (τόσο το δικό τους όσο και άλλων) και τα δημιουργήματά του, συγχρονικά και διαχρονικά, καθώς αποτελεί φορέα ιστορικών, πολιτιστικών πληροφοριών του κοινωνικού περιβάλλοντος που το δημιούργησε.
- Ψυχαγωγεί («άγει» την ψυχή), βοηθώντας την κατανόηση και την έκφραση συναισθημάτων και βιωμάτων, προσωπικών και κοινωνικών.
- Προάγει την κοινωνικοποίηση και την ανάπτυξη κοινωνικο-συναισθηματικών δεξιοτήτων και δεσμών μεταξύ των ασχολουμένων με αυτό.
- Μπορεί να αποτελέσει έναυσμα για δημιουργική έκφραση των μαθητών σε άλλα καλλιτεχνικά πεδία, καθώς διασυνδέει πολλές τέχνες και βοηθάει τη διδασκαλία τους.
- Ικανοποιεί, ως διδακτικό αντικείμενο, και πραγματώνει ιδανικά το (σύγχρονο) αίτημα της διαθεματικότητας. Μπορεί να αποτελέσει αφορμή και μέσο για να διδάξουμε πολλά άλλα πράγματα: Ό,τι σχετίζεται με τους στίχους, τη μουσική του, την εκτέλεση/ερμηνεία του, την προέλευση, τη χρήση του, τη σχέση του με άλλες τέχνες (πχ λογοτεχνία, χορό, ζωγραφική, θέατρο, κινηματογράφο κλπ) και άλλους τρόπους έκφρασης ή γνωστικά πεδία. Δηλαδή, ως σχολικό διδακτικό αντικείμενο, (μπορεί να) είναι ο συνδετικός κρίκος που συνδέει όχι μόνο το μάθημα της Μουσικής με τις άλλες τέχνες αλλά και όλες τις τέχνες αυτές (και φυσικά και την ίδια τη Μουσική) με άλλα αντικείμενα/μαθησιακές περιοχές που υπάρχουν στο σχολείο.¹⁴²

¹⁴² Περισσότερα και αναλυτικά για το θέμα της διαθεματικής προσέγγισης της μουσικής βλ. στο Χρυσοστόμου, Σ., όπ.π.

- Ως προϊόν που παράγεται, υπάρχει και ακούγεται εκτός τους σχολείου, στις φυσικές συνθήκες ζωής των παιδιών και στην καθημερινότητά τους (ραδιόφωνο, τηλεόραση, διαδίκτυο, χώροι διασκέδασης κλπ), τα παιδιά το δέχονται και το προσεγγίζουν πιο εύκολα και αυθόρμητα/φυσικά, ως ευχάριστη δραστηριότητα/ψυχαγωγία παρά ως «διδασκτικό» αντικείμενο¹⁴³ (και φυσικά δεν χρειάζεται να το δουν ως τέτοιο).

Η (συν)ύπαρξη των δύο κύριων συστατικών στοιχείων του μπορεί να λειτουργήσει ευεργετικά και ενισχυτικά κατά τη διδασκαλία του καθενός από αυτά, ως χωριστό διδασκτικό αντικείμενο. Με απλά λόγια, η ύπαρξη λόγου στη μουσική μπορεί να αυξήσει τα οφέλη της διδασκαλίας της και η ύπαρξη μουσικής μπορεί να ωφελήσει την «επαφή» με τους στίχους.

Ειδικότερα (εστιάζοντας κυρίως στα δύο αυτά συναφή αντικείμενα) θα μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε τα οφέλη, περίπου ως εξής:

Α) Για τη Μουσική:

- αισθητοποιεί καλύτερα τα όποια μουσικά ερεθίσματα/ακούσματα θέλουμε να προσφέρουμε στα παιδιά, καθώς
- η ύπαρξη στίχων κάνει πολύ πιο εύκολη την αναπαραγωγή και την εκμάθηση μιας μελωδίας ή/και ενός ρυθμού αλλά και όλων των άλλων μουσικών στοιχείων που θέλουμε να διδάξουμε και να μεταδώσουμε¹⁴⁴
- η επιμελής ενασχόληση, στο σχολικό πλαίσιο, με αυτό βοηθάει τους μαθητές να γίνουν «προσεκτικοί» ακροατές ηχητικών (μουσικών και λεκτικών) πληροφοριών
- ως μουσική φόρμα (εύληπτη μορφολογικά), προσφέρεται για να διδάξουμε πιο εύκολα στην πράξη ρυθμολογία, οργανογνωσία, μουσικά και μελωδικά μοτίβα, μουσικά είδη/στυλ και ύφη
- μπορεί, περισσότερο και πιο εύκολα σε σχέση με άλλα είδη, να φέρει τα παιδιά σε προσωπική/βιωματική επαφή και δημιουργική επικοινωνία με τον ήχο, καθώς προσφέρεται

¹⁴³ Για τη θέση του τραγουδιού, ως είδος, στη σχολική και εξωσχολική ζωή των παιδιών βλ. περισσότερα στο: Boal-Palheiros, G., & Hargreaves, D., Listening to music at home and at school, *British Journal of Music Education*, 18(2), 2001, 103-118. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/55386188/Listening_to_music_at_home_and_at_school (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁴⁴ Συμπληρωματικά σε ό,τι έχουμε ήδη αναφέρει σχετικά με τα οφέλη του τραγουδιού στην συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών (ιδιαίτερα και ως φωνητική δραστηριότητα) βλ.το: Welch, G.F., *Singing as communication*, στο *Musical Communication* (eds. D. Miell, R. MacDonald, & D. Hargreaves), pp 239-259, 200, New York, Oxford University Press. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/32557169/Singing_as_communication (ανακτήθηκε 20-3-23)

για δραστηριότητες όπως: ενεργητική ακρόαση, σύνθεση, ανασύνθεση/διασκευή, επεξεργασία, ηχογράφηση, αναπαραγωγή/φωνητική ή οργανική εκτέλεση μελωδίας κλπ¹⁴⁵

- είναι το πιο πρόσφορο μουσικό είδος για να διδάξουμε φωνητική (τραγούδι) ενώ διευκολύνει και την εκμάθηση εκτέλεσης οργάνων, καθώς αποτελεί «βατό» και προσιτό άκουσμα στα αυτιά των παιδιών¹⁴⁶

- ως σημαντικό μουσικό είδος/δημιούργημα με βαθιές ιστορικές ρίζες, είναι αναπόσπαστο στοιχείο για τη διδασκαλία και την κατανόηση της ιστορίας και της εξέλιξης της μουσικής

- βοηθάει ώστε να συνειδητοποιήσουν την (αρχετυπική) σχέση του ήχου με το λόγο (σε επίπεδο δημιουργίας αλλά και εκφοράς/εκτέλεσης)

- συμβάλλει στο να γνωρίσουν και τα εκτιμήσουν περισσότερο (βιωματικά) την ποικιλία και την αξία του (κάθε) μουσικού πολιτισμού και του ελληνικού ιδιαίτερα

B) Για τη Λογοτεχνία/Ποίηση:

Γενικά, το τραγούδι μπορεί να αποτελέσει μια πρόταση ανανέωσης της διδασκαλίας των λογοτεχνικών κειμένων. Όπως αναφέραμε (βλ. Εισαγωγή και 2.1.1.), είναι δεδομένη η ανάγκη ανανέωσης και αλλαγής του τρόπου με τον οποίο (πρέπει να) προσφέρεται σήμερα στα παιδιά η λογοτεχνία. Σε αυτό το πλαίσιο αναδεικνύεται και η αξία των τραγουδιών, ως μια μορφή τέχνης και ως ιδιαίτερο πολιτιστικό προϊόν που μπορεί και πρέπει να αξιοποιηθεί στην εκπαίδευση ως ένας σημαντικός διάυλος επαφής των νέων με τη «λογοτεχνικότητα». Το τραγούδι μπορεί να λειτουργήσει ως αφορμή (ερεθίσμα) για να «φτάσει» ο στίχος στον ακροατή-αναγνώστη, ως «όχημα» που βοηθάει τους μαθητές να έρθουν κάπως πιο κοντά στην ποίηση, στη λογοτεχνία, στο λόγο γενικότερα. Να εστιαστεί το ενδιαφέρον και η προσοχή του σε στίχους που μπορεί να περνούσαν απαρατήρητοι αν δεν είχαν μελοποιηθεί. Αυτό είναι φυσικό να συμβαίνει καθώς τα ακουστικά (μουσικά) ερεθίσματα είναι πιο ισχυρά και περισσότερο διαθέσιμα στο κοινωνικό περιβάλλον, μέσω ποικίλων πηγών και μέσων αναπαραγωγής και ακρόασης, απ'ότι ένα κείμενο που «περιμένει» τον αναγνώστη του να το προσέξει/διαβάσει. Κάτι τέτοιο υποστηρίζει και ο ίδιος ο Θ.Π. απαντώντας σε ερώτηση για τη διδακτική αξία των τραγουδιών, γενικά: «Μπορούν να κάνουν πιο εύκολη τη δουλειά των

¹⁴⁵ Περισσότερα βλ. στο Διονυσίου, Ζ., Η ανάπτυξη της δημιουργικότητας στη σχολική μουσική εκπαίδευση, στο *Σχολική Μουσική Εκπαίδευση: Ζητήματα σχεδιασμού, μεθοδολογίας και εφαρμογών* (επιμ. Ζ. Διονυσίου & Σ. Αγγελίδου), σσ. 43–64, Θεσσαλονίκη 2008, εκδ. Ε.Ε.Μ.Ε

¹⁴⁶ Περισσότερα και ειδικότερα (ερευνητικά/εμπειρικά δεδομένα) για αυτό βλ. στο: Σούκα-Σίμου, Α. *Εφαρμογές τραγουδοποιίας στην οργανική διδασκαλία*, στο Θ. Ράπτης & Δ. Κόνιαρη (επιμ.), *Μουσική Εκπαίδευση και Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί. Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σσ. 608–616). Θεσσαλονίκη 2019: Ε.Ε.Μ.Ε. Διαθέσιμο στο:

https://www.eeme.gr/images/stories/documents/dkoniari/8th_Conference_2018/Keimena_Prakt_2018/4%CE%A4%CE%A1%CE%A4_%CE%A3%CE%BF%CF%8D%CE%BA%CE%B1-%CE%A3%CE%AF%CE%BC%CE%BF%CF%85_608-616.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

διδασκόντων. Λόγια, που οι μαθητές θα βαριόντουσαν να ασχοληθούν μαζί τους, κρυμμένα στον Δούρειο Ίππο της μουσικής, έχουν τη δυνατότητα να κεντρίσουν το ενδιαφέρον τους» (βλ. Ερωτηματολόγιο, Παράρτημα Δ, ερ.6).

Εκτός από την παραπάνω γενική τοποθέτηση/επιδίωξη, μπορούμε να αναμένουμε επιπλέον ειδικότερα οφέλη καθώς η μελοποίηση του στίχου:

- Αισθητοποιεί και αυξάνει την όποια συγκίνηση προκύπτει από την ανάγνωση μόνο
- Βοηθάει στην καλύτερη πρόσληψη-αισθητοποίηση των ποιητικών εικόνων
- Ενισχύει και διευρύνει τη φαντασία του ακροατή μέσω της παροχής μουσικών (πιο άμεσων και ισχυρών) ερεθισμάτων.
- Προσθέτει στην «ανάγνωση» του κειμένου τη «ματιά» του μουσικοσυνθέτη (τι «λέει» το κείμενο σ' αυτόν, πώς το «έντυσε» μουσικά, γιατί κλπ).
- Βοηθάει, καθώς οξύνει τη μνήμη, την καταγραφή και την αναπαραγωγή λέξεων/φράσεων: στίχοι-“συνθήματα”- αποφθέγματα που μένουν από ένα τραγούδι (πχ ο στίχος «δε θα περάσει ο φασισμός»¹⁴⁷ και διάφορες άλλες εμβληματικές φράσεις που έχουν καθιερωθεί ως στίχοι τραγουδιών).
- Συμβάλλει στην διερεύνηση του φαινομένου της λογοτεχνικότητας: τι - μπορεί να- είναι λογοτεχνικός λόγος, ποια τα χαρακτηριστικά του, η λειτουργία του, η σχέση του με άλλες καλλιτεχνικές εκφράσεις.
- Συμβάλλει στη συνειδητοποίηση και διερεύνηση της (πανάρχαιας, πολύ σημαντικής και θεμελιακής) σχέσης λόγου - «μέλους» (μουσικής) καθώς και στη γενικότερη γνωριμία και επαφή με τον παλαιότερο και σύγχρονο ποιητικό («έντεχνο») λόγο.¹⁴⁸

Σε άμεση σχέση με όλα τα παραπάνω, ενδιαφέρον παρουσιάζει η συλλογιστική, σχετικά με τη διδακτική αξιοποίηση του τραγουδιού στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, που υιοθετεί και η αν. καθηγήτρια Μουσικής Παιδαγωγικής Ζ. Διονυσίου. Στην εργασία της για τη διδασκαλία τριών τραγουδιών του Ν.Γκάτσου παρουσιάζει και εισηγείται μια διδακτική μεθοδολογία για τη διδασκαλία της μελοποιημένης ποίησης στο Γυμνάσιο που αναπτύσσεται μέσα από (και με βάση) τρεις άξονες: α) το στίχο β) τη μουσική (σύνδεση λόγου και μουσικής) και γ) την περαιτέρω, νέα, καλλιτεχνική έκφραση των μαθητών. Η προσέγγιση αυτή στοχεύει στην κοινωνικο-συναισθηματική μάθηση, στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της πολυτροπικής καλλιτεχνικής έκφρασης των μαθητών. Όπως υποστηρίζει, στηριγμένη και στις αρχές της Κριτικής Παιδαγωγικής, η μελοποιημένη ποίηση (το τραγούδι) μπορεί να

¹⁴⁷ Από το γνωστό, αντιφασιστικού περιεχομένου, τραγούδι «Το ακορντεόν» σε στίχους Γ.Νεγρεπόντη και μουσική Μ.Λοΐζου.

¹⁴⁸ Η παραπάνω καταγραφή έχει αξιοποιήσει στοιχεία και από την αντίστοιχη του Β.Πανόπουλου, ο.π. σ.40-41.

αποτελέσει έναυσμα «για να πετύχει το σχολείο μία κριτική προσέγγιση στη διδασκαλία και μάθηση, που ίσως γίνει μία άσκηση ελευθερίας και εσωτερικής διεύρυνσης για τους σημερινούς νέους».¹⁴⁹

Οι προτάσεις που θα διατυπώσουμε παρακάτω (κεφ. 4 και 5) λαμβάνουν υπόψη τους και προσπαθούν να αξιοποιήσουν όλες αυτές τις ιδιότητες και τις δυνατότητες.

¹⁴⁹ Διονυσίου, Ζ. *Διδάσκοντας μελοποιημένη ποίηση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: με αφορμή τρία ποιήματα του Νίκου Γκάτσου*, εισήγηση στο Συνέδριο της Εταιρείας Κερκυραϊκών Σπουδών «Νίκος Γκάτσος, Κι αν θα διψάσεις για νερό θα στύψουμε ένα σύννεφο», Κέρκυρα 11-13/11/2022.

3. Ο Θανάσης Παπακωνσταντίνου και το έργο του

Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου δεν είναι η πλήρης και διεξοδική ανάλυση του έργου του Θ.Π. αλλά η παρουσίαση των βασικών χαρακτηριστικών των τραγουδιών του καθώς και της γενικότερης προσφοράς του στο χώρο της μουσικής και της ποίησης/στιχουργίας, ώστε να γίνει κατανοητή και να τεκμηριωθεί η πρόταση για διδακτική αξιοποίησή τους.

3.1. Βιογραφικά στοιχεία¹⁵⁰

Ο Θανάσης Παπακωνσταντίνου γεννήθηκε στις 26 Απριλίου 1959 στον Τύρναβο του νομού Λάρισας, από γονείς αγρότες. Εκεί έζησε τα παιδικά του χρόνια και τελείωσε το σχολείο. Σε ηλικία περίπου 10 ετών, με μια κιθάρα που του αγόρασαν οι γονείς του, ξεκίνησε να παίζει μουσική μόνος του, χωρίς να παρακολουθήσει ποτέ μαθήματα μουσικής. Σπούδασε στη Θεσσαλονίκη Μηχανολόγος Μηχανικός. Μετά τη στρατιωτική του θητεία (υπηρέτησε κυρίως στην Κοζάνη) εγκαταστάθηκε στη Λάρισα, όπου άρχισε να ασχολείται με την κατασκευή λαϊκών οργάνων, δραστηριότητα που επιχείρησε να ασκήσει και ως επάγγελμα, χωρίς όμως επιτυχία. Στη συνέχεια εργάστηκε για κάποια χρόνια ως εργολάβος δημοσίων έργων. Την ίδια περίπου εποχή άρχισε να εμφανίζεται και ως μουσικός, παρουσιάζοντας και τα πρώτα δικά του τραγούδια. Για κάποιο διάστημα, ασκούσε και τα δύο επαγγέλματα¹⁵¹.

Άρχισε να γράφει στίχους και να συνθέτει μουσικές για τραγούδια από τα φοιτητικά του χρόνια. Σε μια από τις προσπάθειές του να δημοσιοποιήσει τα τραγούδια του προσέγγισε

¹⁵⁰ Τα βιογραφικά στοιχεία για τον Θ.Π. έχουν αντληθεί από ποικίλες πηγές, διαθέσιμες κυρίως σε ηλεκτρονική μορφή. Οι κυριότερες από αυτές είναι οι εξής:

1. Wikipedia:

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%98%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82_%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85 (ανακτήθηκε 20-3-23)

2. «Στίχος»:

<https://stixos.eu/%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B7%CE%BD%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%AE%CF%82/%CE%B8%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

3. «Κουιάδα των Τεμπών»: <https://www.koiladatwntempwn.gr/biography> (ανακτήθηκε 20-3-23)

4. «Αέρας Πεχλιβάνης»: http://thanasis-papakonstantinou.blogspot.com/p/blog-page_2496.html (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁵¹ Σε συνέντευξή του, έχει σχολιάσει αυτή τη διπλή επαγγελματική του ιδιότητα ως εξής: «Αμαρτάνω με τις εργολαβίες και εξομολογούμαι με τα τραγούδια». Από συνέντευξη στην ιστοσελίδα «Iskra»: <https://iskra.gr/%CE%B8%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%BD-%CE%B2%CE%AC%CE%B6%CF%89-%CE%B3%CE%B9/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

το Μάνο Λοΐζο, ο οποίος ενθουσιάστηκε με τους στίχους του και άρχισε να τους μελοποιεί, λίγο πριν φύγει από τη ζωή.¹⁵² Η πρώτη φορά που τραγούδι του παρουσιάστηκε σε ευρύ κοινό ήταν το 1982, όταν συμμετείχε στους δεύτερους «Μουσικούς Αγώνες» της Κέρκυρας που οργάνωνε τότε ο Μάνος Χατζιδάκις στους οποίους ακούστηκε το τραγούδι του «Η Χελώνα» («περίεργον λαϊκό» το χαρακτήρισε ο Μ.Χατζιδάκις σε ιδιόχειρο σημείωμά του, σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου του Θ.Π.), το οποίο ακούστηκε χωρίς ο ίδιος να είναι παρών, καθώς υπηρετούσε τη στρατιωτική θητεία του (το τραγούδησε ο Πάνος Τσαπάρας). Δυο χρόνια αργότερα, το 1984, δύο τραγούδια σε στίχους δικούς του (ο «Λεγεωνάριος» και ο «Μαύρος Γάτος») θα συμπεριληφθούν στον προσωπικό δίσκο του Βασίλη Παπακωνσταντίνου «Διαίρεση». Το 1993 κυκλοφόρησε η πρώτη προσωπική του δισκογραφική δουλειά («Αγία Νοσταλγία»).

Πριν αρκετά χρόνια διάλεξε ως τόπο μόνιμης κατοικίας του το χωριό Μεταξοχώρι Αγιάς, λίγα χιλιόμετρα έξω από τη Λάρισα. Τα τελευταία χρόνια έχει εγκατασταθεί στο Μεγαλόβρυσο Αγιάς όπου έχει δημιουργήσει ένα στούντιο ηχογραφήσεων. Είναι παντρεμένος και έχει δύο δίδυμους γιους.

3.2. Το έργο του

Ο Θ.Π. ανήκει στους καλλιτέχνες που χαρακτηρίζονται ως «τραγουδοποιοί» (βλ. 1.1.) αν και (αξίζει να σημειωθεί) ο ίδιος προτιμάει τον όρο «δημιουργός».¹⁵³ Το μέχρι σήμερα γνωστό (δημοσιοποιημένο) έργο του πάντως αποτελείται κυρίως από τραγούδια (μουσική με μελοποιημένους στίχους) καθώς και λίγη ορχηστρική μουσική. Οι ορχηστρικές του συνθέσεις είναι κυρίως σχετικά σύντομες (σε διάρκεια όσο περίπου κι ένα τραγούδι) αυτόνομες

¹⁵² Ο ίδιος έχει αναφέρει ότι ο Λοΐζος του είχε πει: «Μην ασχολείσαι με τη μουσική, δεν έχεις ταλέντο, με το στίχο εντάξει». Από συνέντευξη στην ιστοσελίδα «Iskra»:

<https://iskra.gr/%CE%B8%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%BD-%CE%B2%CE%AC%CE%B6%CF%89-%CE%B3%CE%B9/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Για όλο το ιστορικό και την εξέλιξη της επαφής του με το Λοΐζο βλ. το άρθρο και συνέντευξη στο “tvxs” (5-5-22): <https://tvxs.gr/news/moysiki/o-th-papakonstantinoy-sto-tvxsg-mia-synenteyksi-kai-dyo-ntokoymenta-gia-ti-sxesi-toy-m?fbclid=IwAR0Fxiy0kmd1LpOPHXNekcAavI8CdxmInuZhhdwnu3r7pdV8rQadWRGJK7g> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁵³ «Δε νομίζω ότι χρειάζεται να βάλουμε ταμπέλα, γράφω μουσικές και τραγούδια. Δημιουργός, αυτό το προτιμώ καλύτερα». Από συνέντευξη στην ιστοσελίδα «Iskra»:

<https://iskra.gr/%CE%B8%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%BD-%CE%B2%CE%AC%CE%B6%CF%89-%CE%B3%CE%B9/> (ανακτήθηκε: 20-3-23)

συνθέσεις ή διασκευές της μουσικής κάποιων τραγουδιών του (χωρίς τους στίχους). Κάποιες από αυτές έχουν χρησιμοποιηθεί ως μουσική υπόκρουση (soundtrack) για κινηματογραφικές ταινίες και θεατρικές παραστάσεις (βλ. Παράρτημα Αγ).

Από τα μέχρι σήμερα δημοσιοποιημένα (δισκογραφία και διαδίκτυο) στοιχεία (αναλυτικά βλ. στο Παράρτημα) προκύπτει ότι ο Θ.Π. εμφανίζεται ως δημιουργός ή συνδημιουργός (στίχων ή μουσικής) σε 187 μουσικά κομμάτια, εκτός αυτών που έχει γράψει για θέατρο/κινηματογράφο. Από αυτά, τα 180 έχουν καταγραφεί και εκδοθεί δισκογραφικά. Τα υπόλοιπα 7 (πρόκειται για 5 τραγούδια και 2 ορχηστρικά) βρίσκονται μόνο στο διαδίκτυο.

Από τα 187 αυτά μουσικά κομμάτια, τα 165 είναι τραγούδια (δηλ. έχουν στίχους) και τα 22 είναι ορχηστρικά (μόνο μουσική). Τα τελευταία είναι όλα σε δική του μουσική. Από τα 165 τραγούδια τα 148 έχουν δική του μουσική και τα 17 μουσική άλλων¹⁵⁴. Επίσης, από αυτά τα 165, τα 148 έχουν δικούς του στίχους και τα 17 στίχους που έχουν γράψει άλλοι¹⁵⁵. Τα 10 από τα 148 είναι διασκευές ή ελεύθερες αποδόσεις ποιημάτων άλλων δημιουργών¹⁵⁶. Συγκεντρωτικά, τα τραγούδια στα οποία έχει γράψει ο ίδιος και τους στίχους και τη μουσική είναι 131.

Μέχρι σήμερα έχουν εκδοθεί και κυκλοφορήσει 14 προσωπικά (που περιλαμβάνουν δηλαδή αποκλειστικά δικά του μουσικά κομμάτια, τραγούδια ή ορχηστρικά, των οποίων εμφανίζεται ως στιχουργός ή/και συνθέτης) άλμπουμς. Έχουν επίσης κυκλοφορήσει 2 άλμπουμς με ζωντανές ηχογραφήσεις από συναυλίες του και 1 άλμπουμ με παλιές (πριν κυκλοφορήσουν, αργότερα, στη δισκογραφία) εκτελέσεις (με τον ενδεικτικό τίτλο «Οι πρώτες ηχογραφήσεις», έκδοση του περιοδικού «Δίφωνο») κομματιών του που εκδόθηκαν αργότερα και βρίσκονται (σε άλλες εκτελέσεις, βέβαια) σε άλλα μεταγενέστερα άλμπουμς του.

Τραγούδια στα οποία εμφανίζεται είτε ως στιχουργός, είτε ως συνθέτης, είτε και τα δύο ταυτόχρονα υπάρχουν σε άλμπουμς άλλων καλλιτεχνών (βλ. Παράρτημα Αβ). Διασκευές ή/και άλλες εκτελέσεις τραγουδιών του από άλλους καλλιτέχνες υπάρχουν τόσο στη δισκογραφία (βλ. Παράρτημα Αβ και δ) όσο και στο διαδίκτυο (από ζωντανές ή διάφορες

¹⁵⁴ Μουσική σε δικούς του στίχους έχουν βάλει ο Μ.Πάππος (2), ο Β.Παπακωνσταντίνου (2), ο Μ.Χανιώτης (6), ο Σ.Μάλαμας (2), ο Ν.Κηπουργός (2) και ο γιος του, Κωνσταντής Παπακωνσταντίνου (3).

¹⁵⁵ Πρόκειται για 3 ποιήματα του Πέρση ποιητή Ομάρ Καγιάμ, 2 του Χρ.Μπράβου, κι από ένα του Α.Εμπειρίκου, του Γ.Αθανασόπουλου, της Α.Διαγουμά, του Γ.Ζαρκάδη, του F.G.Lorca, της Μ.Μουτσάκη, του Ξ.Γκακαδάκη, του Σ.Δαγδελένη, του Τ.Λειβαδίτη, του Πρωχοπρόδρομου και 2 δημοτικά.

¹⁵⁶ Είναι διασκευές που έχει κάνει πάνω στη μετάφραση ξενόγλωσσων ποιημάτων. Συγκεκριμένα, πρόκειται για ένα ινδιάνικο ποίημα, 2 ποιήματα του H.Hesse κι από ένα των ποιητών: Octavio Paz, Tristan Corbière, Cesar Vallejo, Jose Luis Vega, Roberto Juarroz, Jorge Eduardo Eielson και Washington Delgado.

άλλες προσωπικές/ανέκδοτες ηχογραφήσεις/παραγωγές), ο αριθμός των οποίων δε μπορεί φυσικά να υπολογιστεί και να καταγραφεί. Ως ερμηνευτής αποκλειστικά, εμφανίζεται μόνο σε ένα τραγούδι.¹⁵⁷

Έχει συνθέσει τη μουσική για 7 κινηματογραφικές ταινίες, 2 θεατρικά έργα και 1 χορευτική παράσταση (αναλυτικά για τα έργα βλ. στο Παράρτημα Αγ). Πρόκειται, κατά κύριο λόγο, για ορχηστρικά κομμάτια που λειτουργούν ως μουσική υπόκρουση (soundtrack). Τα περισσότερα έχουν περιληφθεί, συνήθως μεταγενέστερα, είτε ως τραγούδια είτε ως ορχηστρικά, και στα άλμπουμ της προσωπικής του δισκογραφίας. Επίσης τραγούδια του ακούγονται σε ένα μουσικό ντοκιμαντέρ με τον τίτλο «Στα κέρατα του Ταύρου» που έχει δημιουργήσει για αυτόν ο Θανάσης Παπακώστας.

3.2.1. Γενικά χαρακτηριστικά

Είναι απαραίτητο να τονιστεί εξ αρχής ότι η παρουσίαση των χαρακτηριστικών του έργου του Θ.Π. που θα ακολουθήσει έχει κύριο σκοπό το να βοηθήσει ώστε να γίνει αντιληπτή η ωφέλεια που έχει η διδακτική του αξιοποίηση.

Όπως προαναφέρθηκε, το (ποιητικό αλλά και το μουσικό) έργο του δεν έχει, μέχρι σήμερα, μελετηθεί συστηματικά και συνεπώς, δεν υπάρχει επαρκής δημοσιευμένη βιβλιογραφία για αυτό. Η μοναδική ειδική μελέτη που έχει δημοσιευτεί (εκδόθηκε τον Μάιο του 2022 σε βιβλίο) μέχρι σήμερα, επιχειρώντας να καλύψει το κενό αυτό ειδικά για το στιχουργικό μέρος του έργου του, είναι αυτή του φιλόλογου Λέοντος Ναρ. Σημαντική και πρωτότυπη είναι και η μελέτη που παρουσίασε σε συνέδριο η πανεπιστημιακός Gaia Zaccagni,¹⁵⁸ που αναλύει το έργο του εστιάζοντας κυρίως στη σχέση του με τη λαϊκή παράδοση. Επίσης εκτός από παρατηρήσεις άλλων στο (και για το) ίδιο το έργο του, βασική πηγή για τη συνολική εκτίμησή του αποτελούν και τα λόγια του ίδιου, όπως καταγράφονται σε κείμενα ή συνεντεύξεις του.

Σύμφωνα με την τρέχουσα καθιερωμένη (από μεγάλο μέρος των ακροατών αλλά και των ειδικών μουσικοκριτικών) σχετική ορολογία, τα τραγούδια του Θ.Π. εντάσσονται,

¹⁵⁷ Πρόκειται για το «Πυγολαμπίδες κολυμβήτριες» σε στίχους και μουσική του Δημήτρη Μπασλάμ από το άλμπουμ του «Ο Γαργαληστής».

¹⁵⁸ Zaccagni, G. *Θανάσης Παπακωνσταντίνου: ισορροπώντας στο μεταίχμιο μεταξύ συνέχειας και ασυνέχειας της λαϊκής παράδοσης*. Ανακοίνωση σε συνέδριο, 2018. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/71595884/%CE%98%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82_%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85 (ανακτήθηκε 20-3-23)

μιλώντας πολύ γενικά, στο είδος που μπορεί να χαρακτηριστεί ως «σύγχρονο έντεχνο τραγούδι» (βλ. 1.1.3.), παρά τις όποιες επιφυλάξεις και αντιρρήσεις μπορεί να εγείρει ο όρος «έντεχνο» (βλ. και 1.1.2.) Ο χαρακτηρισμός αυτός προκύπτει από το γενικότερο καλλιτεχνικό «προφίλ» του και αναφέρεται, για όσους του τον αποδίδουν, τόσο στο μουσικό όσο και στο στιχουργικό μέρος των τραγουδιών του. Ο ίδιος ανήκει σ' αυτούς που απορρίπτουν τη χρήση αυτού του όρου. (Σε συνέντευξή του αναφέρει: «Είναι πλεονασμός το έντεχνο, αν κάτι είναι τέχνη, είναι έντεχνο».¹⁵⁹) Ωστόσο, ο ίδιος έχει πει σχετικά ότι «Στο στίχο, οι σπουδές και τα διαβάσματα με οδηγούν κάπου. Αλλά στη μουσική είμαι τελείως πρωτόγονος. Για αυτό όταν με εντάσσουν στο έντεχνο λέω “όχι παιδιά, εγώ είμαι στο άτεχνο”».¹⁶⁰ Τα λόγια αυτά δείχνουν ότι, έστω έμμεσα, και ο ίδιος αναγνωρίζει α) ότι υπάρχει μια (ποιοτική/αξιολογική;) διαφορά μεταξύ των στίχων και της μουσικής του και β) ότι η διάκριση, σε ό,τι αφορά τον ίδιο αλλά και γενικότερα, ανάμεσα σε «έντεχνο» («με οδηγούν “κάπου”») και μη («πρωτόγονος», «άτεχνο») λόγο ή και ήχο μάλλον δεν στερείται νοήματος (βλ. και 1.1.2.).

Αν θέλαμε οπωσδήποτε να τον τοποθετήσουμε κάπου πιο συγκεκριμένα,¹⁶¹ θα λέγαμε ότι, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τη μουσική του, ανήκει στην ομάδα-«γενιά» συνθετών/«τραγουδοποιών» που περιγράψαμε στο 1.1.3 με τον όρο «νέο-παραδοσιακή». Ο Θ.Π. θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σε μεγάλο βαθμό και από πολλές απόψεις, «γέννημα» αλλά και συνεχιστής αυτής της «πορείας»/τάσης. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι το πρώτο του άλμπουμ ηχογραφήθηκε στο στούντιο του Ν.Παπάζογλου ενώ ο Σ.Μάλαμας είναι ένας από τους βασικότερους συνεργάτες του (ερμηνευτής, οργανοπαίκτης) από την αρχή σχεδόν της καριέρας του. Σε ό,τι αφορά το στίχο, οι τραγουδοποιοί της περιόδου αυτής εισηγούνται και προβάλλουν ένα «χαμηλόφωνο» και πιο εσωστρεφές στιχουργικό «προφίλ» (βλ. και 1.1.3.), το οποίο (συνειδητά ή όχι) διαφοροποιείται αισθητά από το πιο «ηχηρό»/εξωστρεφές στυλ της προηγούμενης (μεταπολιτευτικής) περιόδου (δεκαετίες '70 - αρχές '80), κάτι που, σε μεγάλο βαθμό, χαρακτηρίζει και τους στίχους του Θ.Π.

¹⁵⁹ Από συνέντευξη (4-6-18) στην ιστοσελίδα «Iskra»: <https://iskra.gr/%CE%B8%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%BD-%CE%B2%CE%AC%CE%B6%CF%89-%CE%B3%CE%B9/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁶⁰ Από συνέντευξή του (1-9-20) στον Γιώργο Τούλα στην ιστοσελίδα «parallaxi»: <https://parallaximag.gr/thanasis-papakonstantinou-eimai-eaftos-mou-oute-star-oute-krithar-88865> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁶¹ Ας διευκρινίσουμε εδώ ότι δεν αγνοούμε το πρόβλημα και τη δυσκολία της κατάταξης (;) ενός καλλιτέχνη σε είδη/σχολές κλπ και απόδοσης μιας ταυτότητας/«ταμπέλας» στο έργο του. Η όποια απόδοση τέτοιων χαρακτηρισμών γίνεται (καλώς ή κακώς) με κάθε επιφυλάξη/δισταγμό και με κριτήρια αισθητικής ή/και χρονολογικής, κάποιες φορές, συνάφειας με άλλους καλλιτέχνες.

Πέρα από την «ένταξη» του στη «νεοπαραδοσιακή» σχολή ο χαρακτηρισμός της μουσικής του με κάποια/ες λέξη/εις δεν είναι εύκολος (περισσότερα στο 3.2.4.). Ο ίδιος έχει χρησιμοποιήσει (αναφερόμενος τουλάχιστον σε μια φάση της «ώριμης» περιόδου του) και τον περίεργο αυτοσχέδιο (;) όρο «βλαχοψυχεδέλεια»¹⁶² θέλοντας, προφανώς, με αυτόν να περιγράψει λεκτικά τη συνύπαρξη σε αυτήν στοιχείων λαϊκών/παραδοσιακών/τοπικών από τη μια (το συνθετικό «βλαχο») με στοιχεία «ατμοσφαιρικής»/εκστατικής ή πειραματικής/ηλεκτρονικής μουσικής («ψυχεδέλεια») που εντοπίζονται σε σύγχρονα, δυτικής κυρίως προέλευσης, είδη όπως η ροκ ή/και η πανκ (για τη μίξη αυτή βλ. και παρακάτω στο 3.2.4.).¹⁶³

3.2.2. Καταβολές /επιρροές

Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Λ.Ναρ «η ποίηση του Θ.Π. μας παρακινεί να αναζητήσουμε τις πηγές της έμπνευσής της».¹⁶⁴ Γενικότερα, μπορεί κανείς να πει ότι για την ακρόαση/απόλαυση του έργου ενός καλλιτέχνη σαφώς δεν είναι απαραίτητη η ανίχνευση των όποιων επιρροών του. Όταν όμως θέλουμε να το μελετήσουμε (απαραίτητο ώστε να είμαστε σε θέση να πούμε τι και γιατί είναι καλό να «διδάξουμε» από αυτό) τότε είναι χρήσιμο να αναζητήσουμε τις καταβολές του, ώστε να το γνωρίσουμε και να το εκτιμήσουμε καλύτερα.

Θεωρούμε ότι η γνώση των επιρροών του Θ.Π. δίνει αξία στο έργο του, φανερώνοντας από πού «πηγάζει» ή τι «φέρνει» μαζί του, και συμβάλλει στην τεκμηρίωση της ωφέλειας της διδασκαλίας του. Όπως θα φανεί και παρακάτω, στο έργο του Θ.Π., τόσο το στιχουργικό όσο και το μουσικό, συναντώνται και συνθέτονται δημιουργικά πολλά στοιχεία, ρεύματα, τάσεις της ποίησης και της μουσικής τα οποία αποτελούν το έδαφος πάνω στο οποίο στηρίζεται και δημιουργεί.

Τα πρώτα του ακούσματα, άρα και επιρροές του (και ως στίχοι και ως μουσικές), ήταν τα δημοτικά τραγούδια της περιοχής του τα οποία άκουσε ως παιδί, καθώς τα τραγουδούσαν και οι γονείς του. Εκτός από αυτά, στα παιδικά του χρόνια, όπως έχει πει ο ίδιος, κύρια πηγή μουσικών ακουσμάτων του ήταν το ραδιόφωνο.

¹⁶² Για τη χρήση του όρου από τον ίδιο βλ. στο ρεπορτάζ της ιστοσελίδας avopolis: <https://www.avopolis.gr/live/live-international/36117-2011-03-06-10-41-47-sp-647294809> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁶³ Ενδεικτικό της μίξης αυτής είναι και το όνομα του μουσικού συγκροτήματος που τον συνόδευε την εποχή εκείνη: «Λαϊκεδέλικα».

¹⁶⁴ Ναρ, Λ. όπ.π. σ.143

Σε ό,τι αφορά τη μουσική, στην ιστοσελίδα «Κοιλάδα των Τεμπών»¹⁶⁵ που είναι αφιερωμένη σ'αυτόν και στο έργο του, καταγράφονται ως επιρροές του έλληνες καλλιτέχνες όπως ο Βαμβακάρης, ο Τσιτσάνης, ο Καλδάρης, ο Καζαντζίδης και ξένοι όπως ο Philip Glass, ο Tom Waits και ο Manu Chao. Εκεί αναφέρεται επίσης ότι έχει επηρεαστεί από την αραβική μουσική (ιδιαίτερα την τραγουδίστρια Fairuz), τα ινδικά τραγούδια της Shankar αλλά και τα τραγούδια της Σικελίας-Κάτω Ιταλίας με τη φωνή της Rosa Balistreri¹⁶⁶. Σε συνέντευξή του ο ίδιος έχει πει ότι καθοριστικοί για τη διαμόρφωσή της αισθητικής του υπήρξαν μουσικοί όπως ο Δ. Σαββόπουλος, ο Bob Dylan, ο Leonard Cohen.¹⁶⁷

Είναι εντελώς αυτοδίδακτος μουσικά (δεν έχει κάνει καθόλου μουσικές σπουδές), κάτι που ο ίδιος επαναλαμβάνει και τονίζει συχνά όταν μιλάει για τον εαυτό του: «...ανοίγομαι σαν μικρό παιδί στη μουσική, χωρίς να έχω θεωρητική κατάρτιση, αλλά μόνο το ένστικτο. Επομένως, δεν έχω και όρια»¹⁶⁸. Ή, όπως λέει αλλού: «στη μουσική είμαι τελείως πρωτόγονος».¹⁶⁹ Το στοιχείο αυτό είναι, για κάποιους, εμφανές σε κάποιο βαθμό στις μουσικές του εμπνεύσεις και τις χαρακτηρίζει (βλ. «απρόβλεπτες» μελωδίες στο 3.2.4).

Σε ό,τι αφορά τους στίχους, φαίνεται ότι οι επιρροές του είναι και λαϊκές/παραδοσιακές (δημοτικό τραγούδι) και λόγιες. Ο ίδιος έχει πει ότι από μικρός διάβαζε (και εξακολουθεί) πολύ, και ειδικά ποίηση. Ιδιαίτερα θαυμάζει και αγαπά τη λατινοαμερικανική ποίηση.¹⁷⁰ Πέρα από το γεγονός ότι έχει μελοποιήσει (αυτούσιους ή διασκευασμένους) στίχους διαφόρων ποιητών (βλ.3.2.) συχνά στους δικούς του στίχους

¹⁶⁵ Βλ. ιστοσελίδες «Στίχος»: <https://stixos.eu/%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B7%CE%BD%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%AE%CF%82/thanasis-papakonstantinou/> και «Κοιλάδα των Τεμπών» <https://www.koiladatwntempwn.gr/biography> (ανακτήθηκαν 20-3-23)

¹⁶⁶ Και τις τρεις αυτές τραγουδίστριες (που θαυμάζει και τον έχουν επηρεάσει) αναφέρει σε τραγούδια του. Στην πρώτη έχει αφιερώσει και ειδικό τραγούδι με τίτλο «Φειρούζ», ενώ οι άλλες δύο αναφέρονται στο τραγούδι «Νυχτέρι».

¹⁶⁷ Από συνέντευξη (25-4-21) στην Τάνια Νεοκλέους στην κυπριακή εφημερίδα «Φιλελεύθερος»: https://philenews.com/politismos/prosopa/article/1176191?fbclid=IwAR2AJrIEJQH5jdbrYN2Oa26ePr7TEKpBnJ9HqHamy-LNHnRexOHV7_X8r_I (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁶⁸ Από συνέντευξή του (1-3-18) στον Κώστα Κουκουμάκα, δημοσιευμένη στην ιστοσελίδα «vice»: <https://www.vice.com/el/article/9kzggga/o-8anashs-papakwnstantinou-den-kanei-ton-gelwtopoio-ths-arxoyas-ta3hs> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁶⁹ Από συνέντευξή του (1-9-20) στον Γιώργο Τούλα, δημοσιευμένη στην ιστοσελίδα «parallaxi»: <https://parallaximag.gr/thanasis-papakonstantinou-eimai-eaftos-mou-oute-star-oute-krihtar-88865> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁷⁰ Έχει πει: «Η λατινοαμερικανική ποίηση μου αρέσει πολύ καθώς έχει αυτό το μαγικό ρεαλισμό, η ανάμειξη του φανταστικού με το ρεαλισμό». Από συνέντευξη στο Γιώργο Τούλα, στην ιστοσελίδα parallaxi, 1 Σεπτεμβρίου 2020: <https://parallaximag.gr/life/thanasis-papakonstantinou-eimai-eaftos-mou-oute-star-oute-krihtar> (ανακτήθηκε 20-3-23)

υπάρχουν (άμεσες ή έμμεσες) αναφορές σε διάφορους ποιητές, κυρίως ξένους, όπως ο Οκτάβιο Πας, ο Φερνάντο Πεσόα, ο Χόρχε Λουί Μπόρχες, ο Σεσάρ Βαλιέχο, ο Ράινερ Μαρία Ρίλκε, η Έμιλι Ντίκινσον. Αυτές οι αναφορές του μαρτυρούν προφανώς και τις επιρροές του από αυτούς.

Γενικότερα για το θέμα των επιρροών του ο ίδιος έχει πει: «Στην ουσία άλλωστε αυτό που βγάζω δεν είναι δικό μου [...] νιώθω όπως οι πηγές που δεν μπορούν να πουν ότι το νερό είναι δικό τους γιατί υπάρχουν υπόγεια ποτάμια από πίσω».¹⁷¹ Σε άμεση σχέση με αυτή του την τοποθέτηση (που συνδέεται και με την σεμνότητα που τον χαρακτηρίζει ως άνθρωπο και ως δημιουργό), έχει ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι ένα στοιχείο των δημοτικών τραγουδιών που εκτιμά και τονίζει ο ίδιος είναι ότι σ'αυτά (καθώς πρόκειται για έργα ανώνυμων δημιουργών) «δεν υπάρχει ο εγωισμός του ενός να τα μολύνει».¹⁷²

3.2.3. Οι στίχοι του

Όπως προαναφέρθηκε, οι στίχοι του Θ.Π. δεν έχουν μελετηθεί όσο, κατά τη γνώμη μας, τους αξίζει. Σημαντική πηγή για την παρουσίασή μας θα αποτελέσουν και πάλι κείμενα και άρθρα διαφόρων σε ιστοσελίδες καθώς και οι αναφορές του ίδιου του δημιουργού στο έργο του, όπως έχουν καταγραφεί σε διάφορες συνεντεύξεις του.

Χωρίς να υποτιμάται από κανέναν η αξία της μουσικής του δημιουργίας (και παρά το ότι το ζήτημα της χωριστής πρόσληψης και ανάλυσης/κριτικής στίχου και μουσικής σε ό,τι αφορά το τραγούδι είναι μεγάλο και συζητήσιμο, βλ. και 1.2.2.), φαίνεται ότι αρκετοί από τους θιασώτες του έλκονται περισσότερο από τη γοητεία που ασκεί κυρίως το στιχουργικό μέρος των τραγουδιών του,¹⁷³ στο οποίο πολλοί αποδίδουν αξία «καθαρής» ποίησης.

Δεν είναι εδώ ο χώρος για να γίνει μια πλήρης και εξαντλητική ανάλυση του στιχουργικού του έργου αλλά μόνο μια παρουσίαση των βασικών χαρακτηριστικών του, τέτοια ώστε να δίνει τη συνολική εικόνα που επιτρέπει την εκτίμηση της αξίας του και

¹⁷¹ Από συνέντευξή του στις 2/5/13, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Αγιώτικα νέα»: https://agiotika.blogspot.com/2013/07/blog-post_1767.html (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁷² Ναρ, Λ. όπ.π. σ. 92.

¹⁷³ Τη διαπίστωση αυτή φαίνεται να παραδέχεται και ο ίδιος, όταν, σε ερώτηση για το πώς εξηγεί την απήχηση που έχουν τα τραγούδια του (ειδικά στους νέους) έχει πει: «Απ' τη μια έχει να κάνει με το περιεχόμενο των στίχων. Είναι εικόνες που δεν έχουν βιώσει, όμως το υπερρεαλιστικό στοιχείο που υπάρχει είναι μια απελευθερωτική διαδικασία για το νου». Πηγή: Συνέντευξη στην ιστοσελίδα «provocateur» <https://provocateur.gr/manners/16158/thanash-papakwnstantino-y-ti-ennoeis-oti-theleis-na-kaneis-opera> (ανακτήθηκε 20-3-23)

τεκμηριώνει, όπως πιστεύουμε, τη διδακτική τους αξιοποίηση. Παρακάτω θα αναφερθούμε στα χαρακτηριστικά των στίχων του σε επίπεδο περιεχομένου και σε επίπεδο μορφής.

Α) Περιεχόμενο/θεματολογία:

Οι πηγές έμπνευσης της γραφής του είναι ποικίλες, όπως φαίνεται και από τη θεματική κατάταξη που επιχειρείται παρακάτω. Για το θέμα αυτό ο ίδιος έχει πει ότι εμπνέεται από θέματα τόσο του φυσικού όσο και του κοινωνικού περιβάλλοντος. Μεγαλύτερη σημασία φαίνεται να έχει, σύμφωνα και με τον ίδιο, περισσότερο το πώς παρά το τι επιλέγει κανείς να προσεγγίσει.¹⁷⁴ Τα θέματά του είναι και συγκεκριμένα και αφηρημένα. Όπως λέει ο ίδιος: «Προσωπικά, γράφω και συγκεκριμένα και υπαινικτικά. Και ιστορίες με αρχή, μέση και τέλος, αλλά και ακατανόητα».¹⁷⁵

Δεν είναι εύκολο (και σαφώς όχι απαραίτητο) να υπαχθούν όλα τα τραγούδια του σε κάποια θεματική κατηγορία. Στα περισσότερα είναι μάλλον δύσκολο να εντοπιστεί με σαφήνεια ένα θεματικό κέντρο, στοιχείο που αποτελεί χαρακτηριστικό της γραφής του και θα μπορούσε να θεωρηθεί, μαζί με άλλα, ότι προσδίδει στους στίχους του ποιητική αξία. Ωστόσο, θα μπορούσε κανείς να τα χωρίσει, με βάση το «κυρίαρχο» θέμα τους, τις αναφορές ή τη νοηματική «ατμόσφαιρά» τους, σε κάποιες γενικές κατηγορίες, όπως:

- Υπαρξιακά/ Φιλοσοφικά: Κάποια από αυτά έχουν προσωπικό χαρακτήρα (επεξεργάζονται το θέμα υπό το «πρίσμα» του α' ενικού προσώπου, όπως πχ τα «Επιτύμβιο», «Select» «360χλμ.», «Τρεις ανθοί», «Το ζητιανόξυλο», «Η χελώνα», «Ο ποταμός»), κάποια άλλα (τα περισσότερα) απρόσωπο, συλλογικό, ευρύτερο (πχ «Ερημα κορμιά», «Στην Ανδρομέδα», «Σαν αστραπή», «Χαρτοκόπτης», «Του χρόνου η σκιά») ή και τα δύο («Amor fati»). Σύμφωνα και με τον Ναρ, «το μεγαλύτερο μέρος της ποιητικής παραγωγής του [...] αφορά

¹⁷⁴ Λέει χαρακτηριστικά: «Πιστεύω ότι το να κάνεις τέχνη επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό, ίσως στο 90%, από την παρατηρητικότητα. Μάλιστα, όταν παρατηρείς και καταγράφεις κάτι που για τους άλλους είναι ανύπαρκτο ή ασήμαντο κι εσύ το αναδεικνύεις, τότε αυτό σχεδόν από μόνο του είναι ποίηση. Αν έχεις και το ταλέντο να το εκφράσεις καλύτερα... Αλλά κι από μόνο του αυτό, το ότι παρατηρείς αυτό που άλλοι το προσπερνάνε χωρίς να του δώσουν καμιά σημασία, είναι τέχνη». Από συνέντευξή του στις 2/5/13, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Αγιώτικα νέα»: https://agiotika.blogspot.com/2013/07/blog-post_1767.html (ανακτήθηκε 20/3/23)

¹⁷⁵ Από συνέντευξη στη Χαρίκλεια Βλαχάκη (διαδικτυακή έκδοση της εφημερίδας «Ελευθερία», 9/3/21): https://www.eleftheria.gr/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82/item/283851-%C2%AB%CE%B7-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CE%B3%CF%81%CE%B9%CF%8C%CF%87%CE%BF%CF%81%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%86%CF%85%CF%84%CF%81%CF%8E%CE%BD%CE%B5%CE%B9-%CF%80%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%BF%CF%8D%C2%BB.html?fbclid=IwAR1YrCXEpCK_3wdF4_Ae4oEAeEz7LBjNtwSYXIPzPfkmtJmtBeCJlxeQYi4 (ανακτήθηκε: 203-3-23)

τον πυρήνα της ύπαρξης».¹⁷⁶ Πράγματι, από την άποψη αυτή (με την έννοια ότι περιστρέφονται με κάποιον τρόπο γύρω από τα αιώνια φιλοσοφικά ερωτήματα της ανθρώπινης ύπαρξης), θα μπορούσε να πει κανείς ότι τα περισσότερα τραγούδια του θα μπορούσαν να ενταχθούν σε αυτή την κατηγορία.

- Ερωτικά: (πχ «Ένα φίλι αμέθυστο», «Στυλίου», «Τρυγητής», «Ηλιόπετρα»). Με τη στενή έννοια, δεν είναι πολλά τα τραγούδια του με ερωτικό περιεχόμενο¹⁷⁷, αν και θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι ο έρωτας (με την ευρεία έννοια, ως κατά-στάση ζωής) υπάρχει ως «υπόστρωμα» στα περισσότερα από αυτά. Στην παρατήρηση ότι δεν μιλάει πολύ για τον έρωτα ή αποφεύγει να τον εξυμνήσει έχει πει ότι το κάνει «...σε μερικά μόνο τραγούδια. Γράφω “άφυλα”. Πιστεύω ότι τα πιο βαθιά συναισθήματα είναι άφυλα, το φύλο είναι στον πυρήνα της ύπαρξής μας αλλά δεν είναι το σημαντικότερο».¹⁷⁸

- Κοινωνικά: (πχ «Τάλα», «Ο Χουμαγιούν και ο Βακάρ», «Το σκουλαρίκι», «Στην Αμερική» «ο Δάσκαλος», «Ο μαύρος γάτος», «Αγιαζί», «Ερώτηση κρίσεως»). Εμπνευσμένα από διάφορα θέματα της (διαχρονικής κυρίως αλλά και της επίκαιρης) κοινωνικής πραγματικότητας, στα οποία τίθενται διάφορα κοινωνικά προβλήματα (πχ μετανάστευση, ρατσισμός, εξουσία και βία, εκπαίδευση). Έχει πει σχετικά: «Και οι ειδήσεις μπορεί να μου γεννήσουν έμπνευση. Δεν είμαι όμως χρονογράφος. Δεν είμαι επίκαιρος».¹⁷⁹

- Της φύσης: (πχ «Sara», «Βάλια Κάλντα», «Άστρο του πρωινού», «Ομίχλη»). Συχνά αναφέρει ο ίδιος ότι η φύση αποτελεί σταθερή πηγή έμπνευσης και σημείο αναφοράς γι' αυτόν. Κι αυτό δεν είναι τυχαίο καθώς ο ίδιος είναι «παιδί της υπαίθρου» (όπως λέει και ο ίδιος) και όχι της πόλης όπως άλλοι τραγουδοποιοί της γενιάς του, γεγονός που αποτυπώνεται τόσο στο στίχο όσο και στη μουσική των τραγουδιών του Έτσι, αρκετά από αυτά εμπνέονται ή/και περιστρέφονται θεματικά γύρω από κάποιο στοιχείο του φυσικού περιβάλλοντος: ζώα,

¹⁷⁶ Ναρ, Λ. ό.π. σ. 21. Ο ίδιος ο Θ.Π. έχει πει: «Χωρίς να το κάνω συνειδητά, με απασχολεί πολύ ο πυρήνας της ύπαρξης. Τα τραγούδια και η μουσική ιδιαίτερα, είναι βαθύς στοχασμός επάνω στην ανθρώπινη κατάσταση. Η αληθινή τέχνη σε βάζει να στοχάζεσαι». Πηγή: Από συνέντευξη (4-6-18) στην ιστοσελίδα «Iskra»: <https://iskra.gr/%CE%B8%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD-%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%BD-%CE%B2%CE%AC%CE%B6%CF%89-%CE%B3%CE%B9/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁷⁷ Όπως σημειώνει και ο Λ.Ναρ ο έρωτας «δεν δεσπόζει στο έργο του Θανάση» και, επιπρόσθετα, εκφράζεται ως «μια απόπειρα διαφοροποίησης από το συρμό, με έμμεσες μόνο αναφορές» (Ναρ, ό.π. σ.54).

¹⁷⁸ Από συνέντευξή του στις 2/5/13, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Αγιώτικα νέα»: https://agiotika.blogspot.com/2013/07/blog-post_1767.html (ανακτήθηκε 20/3/23)

¹⁷⁹ Από συνέντευξή του (1-9-20) στον Γιώργο Τούλα, δημοσιευμένη στην ιστοσελίδα «parallaxi»: <https://parallaximag.gr/thanasis-papakonstantinou-eimai-eaftos-mou-oute-star-oute-krithar-88865> (ανακτήθηκε 20/3/23)

φυτά, τοποθεσίες (πχ βουνά, ποτάμια κλπ.), φυσικά φαινόμενα. Θα έλεγε κανείς ότι το έργο του «αναπνέει» και «αναδίδει» τον αέρα των βουνών και της υπαίθρου. Η φύση (ιδιαίτερα η ηπειρωτική, καθώς δεν αναφέρεται συνήθως σε θαλασσινά θέματα/τοπία) αποτελεί στο έργο του και θέμα και «υπόστρωμα»/«περιβάλλον» που, κατά τον Ναρ, «ταυτίζεται με το μέτρο και τη συνακόλουθη αναζήτηση της εσωτερικής ισορροπίας».¹⁸⁰

- «Παραλογές» (ο όρος μπορεί να χρησιμοποιηθεί κατ'αναλογία προς τα αντίστοιχα δημοτικά τραγούδια): «Η ουρά του αλόγου», «Η κοιλάδα των Τεμπών», «Η βέρα» και, ίσως από κάποιες απόψεις, «Η εξαφάνιση», η «Βάλια Κάλντα», «Το θηρίο» και «Η Ομίχλη» καθώς και το «Ο Χουμαγιούν και ο Βακάρ» κατά τη Zaccagnì. Πρόκειται για αφηγηματικά ποιήματα με μυστηριακό/μεταφυσικό περιεχόμενο και κλίμα τόσο που θα τα παραλλήλιζε κανείς με τα ομώνυμα δημοτικά τραγούδια.¹⁸¹

- «Προσωπογραφίες»: Τραγούδια που εστιάζουν ή εμπνέονται, φανερά ή αδιόρατα, στην παρουσίαση/περιγραφή ενός προσώπου ή/και κάποιας σημαντικής πτυχής της ζωής του («Ο Φορτίνο Σαμάνο», «Ραμόν», «Rua da bella vista», «San Michele», «Attinse»). Βέβαια, και σε αυτές τις περιπτώσεις το πρόσωπο ή το γεγονός φαίνεται να χρησιμοποιούνται ως αφορμές για να φωτιστεί και να εκφραστεί κάποιο γενικότερο θέμα.

- Διάφορα-«περίεργα»-χιουμοριστικά: «Ματσιφτάρι», «Κακός λύκος», «Μοσχαροκεφαλή», «Φάλτσος χρησμός», «Το κομμωτριάκι».

Φυσικά, στα περισσότερα από τα τραγούδια του παρατηρείται μια μίξη/συνύπαρξη των παραπάνω θεματικών κατηγοριών. Ο «φιλοσοφικός» χαρακτήρας και οι άμεσες ή έμμεσες, λιγότερο ή περισσότερο εμφανείς φιλοσοφικές προεκτάσεις συνδέουν συνήθως τις διάφορες θεματικές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το «Μιλώ για σένα» (ερωτικό, υπαρξιακό, της φύσης).

Εκτός από τη θεματική κατηγοριοποίηση, θα μπορούσε κανείς να καταγράψει και κάποια θέματα (ως «μοτίβα» ίσως) που κυριαρχούν ή εμφανίζονται συχνά (ως λέξεις ή εικόνες) στους στίχους του:

- Η θνητότητα/ο θάνατος: Ένα από τα θέματα που κυριαρχούν στο έργο του είναι ο θάνατος, η φθορά του σώματος, της ύλης γενικότερα. Ωστόσο, πουθενά δεν καταγράφεται, εξ αιτίας αυτού, αίσθηση ματαιότητας ή παραίτησης. Αντίθετα, φαίνεται ότι η διαπίστωση και η συχνή υπόμνηση (με ποικίλους τρόπους) της θνητότητας και του πεπερασμένου της ζωής λειτουργεί

¹⁸⁰ Ναρ, Λ. όπ.π. σ.58-59.

¹⁸¹ Αναλυτικότερα για τις παραλογές στο δημοτικό τραγούδι στο: Κυριακίδης, Σ. *Το δημοτικό τραγούδι*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1990, σ. 64-67.

ως αιτία και εφαλτήριο για την υιοθέτηση μιας στάσης που οδηγεί σε ένα «προσκλητήριο» για απόλαυση του παρόντος και της ζωής σε όλες τις εκφάνσεις της («Βάλε κρασί», «Ο Τρυγητής» κ.ά.).

- Ο χρόνος: (Σε άμεση σχέση με το θέμα της φθοράς) ως αναπόσπαστο στοιχείο και χαρακτηριστικό της ύπαρξης, η αίσθηση, η συνειδητοποίηση και η βίωσή του διαπερνά όλες τις σκέψεις/εικόνες που καταγράφονται στους στίχους του, είτε ως μνήμη/νοσταλγία είτε ως προσμονή και ελπίδα/ενατένιση («Αγ.Νοσταλγία», «Παλιά πληγή», «Ενωση»¹⁸²). Όχι μόνο μακροσκοπικά αλλά και ως αναφορά σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές της ημέρας (πρωί, βράδυ) ή εποχές του χρόνου: «Όταν χαράζει», «Απόψε», «Νυχτέρι».

- Η Φύση/το περιβάλλον (ζώα, φυτά, τοποθεσίες, βουνά, ποτάμια, φυσικά φαινόμενα: άνεμοι, ηφαίστεια, ώρες τη ημέρας, εποχές): Ως πηγή έμπνευσης, σταθερό σημείο αναφοράς και χώρος άντλησης θεμάτων και εικόνων (εκφρασμένων με φράσεις ή λέξεις) στα περισσότερα τραγούδια του.

- Το Σύμπαν, τα ουράνια σώματα: πχ «Ο κομήτης του Χάλεϋ», «Νυχτέρι», «Η τράτα», «Αποσπερίτης». Σε αυτά και σε αρκετά άλλα τραγούδια του αναφέρονται αστερισμοί όπως η Ανδρομέδα, ο Βέγα, ο Ντενέμ, ο Αλτάιρ, η πούλια, τα πάλσαρ κ.ά. Για τη συχνή αναφορά σε συμπαντικά θέματα έχει πει: «Το βασικό που με ταλαιπωρεί εσωτερικά και υπάρχει σε πολλά τραγούδια μου είναι η αίσθηση που έχω για το σύμπαν και την ολότητα, ότι δηλαδή είμαστε ένα ομοίωμα του σύμπαντος, ένα κομματάκι του... Είναι μια εικόνα που με επαναφέρει στο ανθρώπινο μέτρο, στην αίσθηση ότι είμαστε ένα τίποτα»¹⁸³. Και αλλού: «Κοιτάω ψηλά γιατί μου δίνει ένα μέτρο για το τι πρέπει να είσαι: ταπεινός και μηδαμινός»¹⁸⁴

¹⁸² Στην ερώτηση «Σε απασχολεί ο χρόνος στα τραγούδια σου;» έχει πει: «Πάρα πολύ. [...] Πίσω από όλα μου τα τραγούδια κρύβεται η φθορά και ο θάνατος. Βέβαια δεν είμαι, όπως μου καταλογίζουν, «μαύρος» και «κλαψιάρης». Εγώ νομίζω ότι είμαι αισιόδοξος. Πιστεύω ακράδαντα ότι αυτά που γράφω είναι αισιόδοξα και παρηγορητικά για τους ανθρώπους. Ούτως ή άλλως η τέχνη αυτό που έρχεται να κάνει είναι να κάνει οικείο το ανοίκειο. Η φθορά, ο χρόνος που φεύγει, ο θάνατος, είναι ανοίκεια πράγματα, τα οποία ο άνθρωπος προσπαθεί να απομακρύνει από το μυαλό του, γιατί ακριβώς δεν μπορεί να τα δεχθεί. Η τέχνη λοιπόν μας κάνει να δεχθούμε αυτά τα ανοίκεια και να πούμε αυτό που το έχω κάνει και τραγουδι «αγάπα το πεπρωμένο σου» (πρόκειται για το τραγούδι Amor Fati). Από συνέντευξή του στην εφημερίδα «paratiritis-news» στις 26/5/2016: <https://www.paratiritis-news.gr/news/thanasis-papakonstantinou-i-techni-erchetai-na-kanei-oikeio-to-anoikeio/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁸³ Από συνέντευξή του στον Κώστα Κουκουμάκα, δημοσιευμένη στην ιστοσελίδα «vice» (1-3-18): <https://www.vice.com/el/article/9kzggg/o-8anashs-papakwnstantinou-den-kanei-ton-gelwtopoio-ths-arxoyas-ta3hs> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁸⁴ Από συνέντευξη στην εφημερίδα «Παρατηρητής της Θράκης» στις 25/6/16: <https://www.paratiritis-news.gr/news/thanasis-papakonstantinou-i-techni-erchetai-na-kanei-oikeio-to-anoikeio/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

- Ο Ύπνος και τα όνειρα: Και ως θέμα κάποιων τραγουδιών («Κάτω απ' το μαξιλάρι», «Άδειοι τόποι») αλλά και ως συχνή αναφορά (ως λέξη ή/και εικόνα ή κατάσταση) σε αρκετά τραγούδια, ως μια κατάσταση με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά («Όνειρο», «Select»).

Γενικά, θα λέγαμε, τα θέματα και τα ζητήματα που τίθενται στους στίχους του είναι πανανθρώπινα και διαχρονικά και γι' αυτό πάντα σύγχρονα. Όπως παρατηρεί και ο Ναρ οι στίχοι του είναι «άχρονοι και άτοποι».¹⁸⁶ Εμπνέεται από (και γράφει για) τη ζωή και το θάνατο (την απώλεια), τη φύση, τον έρωτα και τα ανθρώπινα (συν)αισθήματα, το παρελθόν (ως μνήμη και ως νοσταλγία), την ελευθερία, την ισότητα, την αλληλεγγύη.¹⁸⁷

Β) Μορφή/τεχνοτροπία:

Στα περισσότερα τραγούδια του οι στίχοι έχουν παραδοσιακή μορφή. Δεν γράφει δηλαδή σε ελεύθερο στίχο. Υπάρχει μέτρο, συνήθως ίσος αριθμός συλλαβών ανά στίχο και, ως επί το πλείστον, ομοιοκαταληξία: Από τα 148 τραγούδια με δικούς του στίχους, μόνο περίπου 20 δεν έχουν ομοιοκαταληξία. Η ύπαρξη των στοιχείων αυτών «δικαιολογείται» σε μεγάλο βαθμό και από το γεγονός ότι πρόκειται για στίχους που προορίζονται για μελοποίηση και τραγούδι. Χρησιμοποιεί πολύ συχνά τον 15σύλλαβο στίχο (59 από τα 148 δημοσιευμένα τραγούδια σε δικούς του στίχους είναι γραμμένα σε καθαρό ή μικτό 15σύλλαβο) αλλά και άλλα μορφολογικά στοιχεία χαρακτηριστικά του δημοτικού τραγουδιού (λιτότητα, πύκνωση, ισομετρία¹⁸⁸ κλπ).

Γενικά, είναι εμφανείς, όπως προαναφέρθηκε, οι επιρροές του από το δημοτικό τραγούδι, εκτός από το περιεχόμενο και στη μορφή (τεχνοτροπία), γεγονός που επισημαίνεται και από τον ίδιο. Παρουσιάζοντας τον εαυτό του, σε δελτίο τύπου για μια συναυλία του, γραμμένο το 1995, γράφει με νόημα: «Στιχουργικά, στοχεύει στη λιτότητα και την ειλικρίνεια των δημοτικών τραγουδιών. Μέχρι να το πετύχει θα είμαστε αναγκασμένοι να υπομένουμε κάποιες λόγιες εξυπνάδες του».¹⁸⁹ Κάποια τραγούδια του (πχ «Ο καντηλανάφτης», «Βασιλιάς», «Του κάτω κόσμου οι φυλακές», «Μαγγανείες», «Η ομίχλη» και φυσικά «Η ουρά του αλόγου») μοιάζουν πάρα πολύ -ως προς το θέμα (όχι απαραίτητα και ως προς το

¹⁸⁵ Είναι χαρακτηριστικό το ότι ο ίδιος, σε συνέντευξή του, έχει χαρακτηρίσει τον ύπνο ως «ξαδέρφι» ή «προκαταβολή» του θανάτου. Πηγή: ιστοσελίδα «Αέρας Πεχλιβάνης» (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁸⁶ Και συνεχίζει λέγοντας ότι «το έργο του ταυτίζεται με το διαρκή στοχασμό άλλοτε για τη ζωή κι άλλοτε για το θάνατο, την αναζήτηση και την ατέρμονη διεκδίκηση της ελευθερίας». (Ναρ, Λ. όπ.π. σ. 21).

¹⁸⁷ Βλ. και Ναρ, Λ. όπ.π. σ. 21, 144-145.

¹⁸⁸ Για την ισομετρία, ως χαρακτηριστικό των δημοτικών τραγουδιών βλ. στο: Κυριακίδης, Σ. όπ.π. σ.209 κ.εξ.

¹⁸⁹ Πηγή: Ιστοσελίδα «Κοιλάδα των Τεμπών»: <https://www.koiladatwntempwn.gr/interviews-articles-press-releases/interviews-press-releases/deltio-tipou-sinavlias-stin-aigli-01> (ανακτήθηκε 20-3-22)

νόημα ή/και το λεξιλόγιο), το ύφος, την τεχνική- με δημοτικά τραγούδια άλλης εποχής. Ένα ακόμα στοιχείο (που επισημαίνεται και από την Zaccagni και από τον Ναρ) που δείχνει τη σύνδεσή του με την παράδοση είναι το ότι σε κάποια τραγούδια του συμμετέχουν φωνητικά κάποια μέλη της οικογένειάς του, κάνοντάς τα έτσι, και ως προς την εκτέλεση, σε συμβολικό επίπεδο, «να μοιάζουν με λαογραφικά τεκμήρια».¹⁹⁰

Ωστόσο, παρά την «κλασική»/παραδοσιακή μορφή των στίχων του, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι το έργο του συνολικά εντάσσεται στην παραδοσιακή ποίηση. Οι στίχοι στα περισσότερα τραγούδια του διαθέτουν ξεκάθαρα χαρακτηριστικά στοιχεία μοντέρνας ποίησης, όπως το απλό/«αντιπονητικό» λεξιλόγιο, το πεζολογικό ύφος, ο συνειρμικός/ελλειπτικός/υπαινικτικός λόγος, τα στοιχεία υπερρεαλιστικής γραφής, η πρωτότυπη και τολμηρή εικονοποιία.¹⁹¹

Η εικονοποιία φαίνεται να αποτελεί σταθερή επιδίωξη και χαρακτηριστικό της γραφής του. Γράφει ο ίδιος ξανά για τον εαυτό του: «(ο Θ.Π.) θεωρεί ανιαρό να περιγράφει συναισθήματα, προτιμά να περιγράφει εικόνες»¹⁹². Θεωρεί ότι η περιγραφή εικόνων είναι ο καλύτερος τρόπος ώστε να οδηγηθεί ο ακροατής του στη βίωση συναισθημάτων κι όχι η ίδια η περιγραφή τους (των συναισθημάτων).¹⁹³ Οι εικόνες του είναι άλλοτε συγκεκριμένες (όταν πχ αφηγείται κάποια ιστορία) και άλλοτε ασαφείς και αφηρημένες ή/και χωρίς κάποια σαφή σύνδεση μεταξύ τους. Σε κάθε περίπτωση οι εικόνες που δημιουργεί είναι έντονες. Λέει κάπου: «Τα στιχάκια που γράφω έχουν συχνά υπερρεαλιστικά στοιχεία ή κάτι από το μαγικό ρεαλισμό της λατινοαμερικάνικης λογοτεχνίας. Αλλά δεν πελαγοδρομούν στην ασάφεια του λυρισμού. Οι φράσεις περιγράφουν εικόνες που εντυπώνονται ξεκάθαρα στο νου».¹⁹⁴ Ομολογεί ότι συχνά χρησιμοποιεί την αυτόματη γραφή, ακολουθώντας τον υπερρεαλισμό.

¹⁹⁰ Zaccagni, G. όπ.π.

¹⁹¹ Ο ελεύθερος (χωρίς μέτρο, ομοιοκαταληξία κλπ) στίχος δεν είναι το μόνο ή κύριο χαρακτηριστικό της μοντέρνας ποίησης, όπως και, αντιστρόφως, η παραδοσιακή μορφή του στίχου δεν είναι επαρκές στοιχείο για το χαρακτηρισμό ενός ποιήματος ως «παραδοσιακό». Πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το έργο του Ν. Καββαδία. Για το θέμα αυτό περισσότερα και πιο αναλυτικά βλ. στο: Γρηγοριάδης, Ν. *Αναγνώσεις Λογοτεχνικών Κειμένων*, εκδ. Κώδικας, Αθήνα 1992 σ. 40 κ.εξ.

¹⁹² Πηγή: ιστοσελίδα «Κοιλιάδα των Τεμπών» (βλ. Ιστογραφία).

¹⁹³ Λέει ο ίδιος: «Γενικότερα δεν με ενδιαφέρει να περιγράψω συναισθήματα, το πιο σημαντικό είναι να κάνεις τον άλλο να βιώσει καινούργια συναισθήματα, αυτό γίνεται με περιγραφή εικόνων ακόμα κι αν οι εικόνες αυτές είναι κάπως περίεργες ή δεν υπάρχουν. Είναι μεν ξεκάθαρες αυτές οι εικόνες, σου εντυπώνονται στο μυαλό αλλά μπορεί να είναι ακατανόητες. Έτσι μπορεί να νιώσεις καινούργια συναισθήματα». Από συνέντευξη στις 2/5/13 στην ηλεκτρονική εφημερίδα «Αγιώτικα Νέα» https://agiotika.blogspot.com/2013/07/blog-post_1767.html (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁹⁴ Από συνέντευξή του (16-7-18) στην Αθηνά Τερζή δημοσιευμένη στην ιστοσελίδα «parallaxi»: <https://parallaximag.gr/thanasis-papakonstantinou-zoi-einai-efchi-kai-katara-27213> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Γενικότερα, όπως λέει ο ίδιος, «η ποίηση μοιάζει πάρα πολύ με τη μουσική, έχει μεγάλη ελευθερία και μπορεί και αυτή να δημιουργήσει καινούργια συναισθήματα μέσα από την περιγραφή των εικόνων. Αυτού του είδους η ποίηση μου αρέσει, η εικονοπλαστική».¹⁹⁵

Όπως και στους περισσότερους λογοτέχνες, αυτό που σε μεγάλο βαθμό δίνει τον προσωπικό χαρακτήρα στη γραφή του είναι το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί. Πολλές λέξεις που επιλέγει θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «περίεργες», σπάνιες, απρόβλεπτες και «αντιπονητικές». (πχ αλεπότρυπα, σαλαμάντρα, δρόλαπας, παρτάλια κ.ά.). Ιδιαίτερα, χρησιμοποιεί συχνά λέξεις που σχετίζονται με το φυσικό περιβάλλον, πολλές από τις οποίες είναι σπάνιες και ασυνήθιστες στον κοινό λόγο. Έτσι αναφέρει τόπους όπως, η Γαύδος, η Ιεριχώ, η Μπεκάα, οι Άνδεις ή η Κροστάνδη και ασυνήθιστες ορεινές τοποθεσίες όπως το Αραράτ, τα φαράγγια των Σίου, ο Βόρας, το Γκουνταμάνι. Επίσης σπάνια ζώα όπως π.χ. το πουλί γιάϊκ, οι νυχτοκάβουρες, ο δρυοκολάπτης, το κολίμπρι, η πεταλούδα Saga, και ιδιαίτερα φυτά όπως πχ αρμυρίκια, λειχήνες, λωτοί, κρόκος, κρίνα, ερυθρελάτη και πολλά άλλα.

Χαρακτηριστικό του είναι ότι επιλέγει, συνειδητά φυσικά, και αρκετές λέξεις τοπικών ιδιωμάτων («ντοπιολαλιές») ειδικά της περιοχής της Θεσσαλίας, όπου μεγάλωσε και ζει. Χαρακτηριστικές λέξεις ως παράδειγμα: μαργώνουν, ρεγάλο, ζαλίκι, χνούδαλο, κιούγκια κ.ά. Ένα από τα πρώτα του τραγούδια είναι για γραμμένο στα «μαστόρικά» (ή, αλλιώς, «κουδαρίτικα»), γλωσσικό ιδίωμα που χρησιμοποιούσαν οι κτίστες της ηπειρωτικής Ελλάδας. Κάποιες φορές, επίσης, δεν διστάζει να εκφραστεί στιχουργικά και με αθυροστομία (γαμημένα, στραβογάμησε, αιδοίο, καύλα, κωλοχανείο κλπ).

Ο ποιητής Π.Λογγινίδης, στην εμπεριστατωμένη ανάλυση των στίχων του στο άρθρο «Η ποιητική του Θ.Π.», διακρίνει 3 φάσεις/περιόδους της ποιητικής δημιουργίας του Θ.Π (δίνοντας ταυτόχρονα και τα, κατ'αυτόν, κύρια χαρακτηριστικά της γραφής του): Η πρώτη (1990-2000) χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία θεμάτων όπως ο έρωτας, ο θάνατος ή άλλα

¹⁹⁵ Από συνέντευξη στη Ζωή Παρμάκη στην εφημερίδα «Ελευθερία» στις 25-2-18:

<https://www.eleftheria.gr/m/%CF%80%CF%81%CF%8C%CF%83%CF%89%CF%80%CE%B1/item/192009-%C2%AB%CE%B7-%CE%AC%CF%81%CF%87%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B1-%CF%84%CE%AC%CE%BE%CE%B7-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BC%CE%AC-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B5%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CF%81%CF%8C%CE%BB%CE%BF-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B5%CE%AF%CF%87%CE%B1%CE%BD-%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%AC-%CE%BF%CE%B9-%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CF%89%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BF%CE%AF-%CE%B5%CE%B3%CF%8E-%CE%B1%CF%85%CF%84%CF%8C-%CE%B4%CE%B5%CE%BD-%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%AD%CF%87%CE%BF%CE%BC%CE%B1%CE%B9%CF%82%BB.html>

(ανακτήθηκε 20-3-23)

προσωπικά και η γλώσσα «απλή, ευθεία, άμεση, κατά το δυνατόν λαϊκή». Στη δεύτερη δεκαετία της δημιουργίας του «εμφανίζεται γλωσσικά και άρα νοηματικά, πιο συμπαγής, πιο επικός [...] Οι κοινωνικοπολιτικές υπομνήσεις καταλαμβάνουν περισσότερο χώρο σε βάρος του γλεντιού και της παρέας» και στην τρίτη (μετά το 2010) «οι λέξεις σοβαρεύουν, τα νοήματα απειλούν, ο ουρανός δεν είναι μόνο έναστρος [...] Οι λέξεις, από πέτρες τη δεύτερη περίοδό του γίνονται ακούνητοι βράχοι και μας πλακώνουν». Καταληκτικά, λέει γι' αυτόν: «Ο Θ.Π. είναι εκτός από ένας τεχνίτης μιας λαϊκότροπης μουσικής κι ένας τεχνίτης του λόγου, του επαρχιακού και του βαθιά κοσμοπολίτικου, όπως και κάθε σπουδαίος ποιητής».¹⁹⁶ Την ίδια γνώμη εκφράζει και ο δημοσιογράφος Άκης Σακισλόγλου αποκαλώντας τον, στον πρόλογο του βιβλίου του Λ.Ναρ, «...ποιητή που, σαν τον Άλκη Αλκαίο, παριστάνει κι αυτός τον στιχουργό».¹⁹⁷

Σε κάθε σπουδαίο λογοτεχνικό κείμενο η αξία προκύπτει σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο που συνταιριάζεται το περιεχόμενο με τη μορφή (το πώς λέει κανείς αυτό που έχει να πει). Στον Θ.Π. κύριο χαρακτηριστικό είναι αυτό που μπορεί να χαρακτηριστεί ως «εσωτερικότητα», καθώς, σύμφωνα με τον Ναρ, «πειραματίζεται εξακολουθητικά χωρίς να "φωνάζει", μπορεί και θέτει βροντερούς προβληματισμούς με χαμηλότονους στίχους».¹⁹⁸ Ο ίδιος θεωρεί ότι οι στίχοι του «έχουν το πυκνό νόημα των επιγραμμμάτων» και γι' αυτό θεωρεί ότι είναι «ποίηση μινιμαλιστική», «απλή, λιτή και απέριτη (απαλλαγμένη από στολίδια κι άσκοπα τεχνάσματα) αλλά διόλου απλοϊκή» και τελικά «εσωτερική αλλά όχι εσωστρεφής».¹⁹⁹

Μια πολύ ενδιαφέρουσα και περιεκτική περιγραφή της ποιητικής του έχει καταγράψει η Μαρία Τζωρτζάκη σε άρθρο της γι' αυτόν: «Έχει εδραιώσει ένα ολόκληρο μαγικό λεξιλόγιο, που όπου κι αν το αντικρίσεις, σου θυμίζει αβίαστα εκείνον, χρησιμοποιεί αλληλουχίες λέξεων, που μόνο ως ποίηση μπορούν να χαρακτηριστούν, λέει ιστορίες που κινούν τα μέσα σου, που ακονίζουν τον ελάχιστο εαυτό σου, που σε επιστρέφουν στην αρχή,

¹⁹⁶ Πηγή του άρθρου, από όπου και όλες οι αναφορές, η ιστοσελίδα «Bookpress» (14-11-18): <https://bookpress.gr/stiles/eponimos/9517-glossa-kai-poiitiki-sti-stixourgia-tou-thanasi-papakonstantinou-logginidis> (ανακτήθηκε 20-3-23)

¹⁹⁷ Βλ. Ναρ, Λ. όπ.π. σ.11.

¹⁹⁸ Ναρ, Λ. όπ.π. σ.131.

¹⁹⁹ Ναρ, Λ. όπ.π. σ. 80 και 110.

μα συνάμα σε προσγειώνουν απότομα σε κοιλάδες και γκρεμούς, για να σε ανεβάσουν πάλι εκεί που φτερουγίζει ο νους».²⁰⁰

3.2.4. Η μουσική του

Δεν είναι εύκολο (και προφανώς μάλλον καθόλου απαραίτητο) να βρεθεί ένας όρος ο οποίος να είναι ικανός να περιγράψει το είδος της μουσικής του. Δεν είναι δυνατό να ενταχθούν όλα, ή, έστω, τα περισσότερα τραγούδια του σε μια κατηγορία, ως προς τα μουσικά τους χαρακτηριστικά. Είναι δεδομένο ότι, τουλάχιστον από μουσική άποψη, το έργο του παρουσιάζει μεγάλη ποικιλομορφία. Υπάρχουν αλλαγές στο στυλ και στο ύφος τόσο των συνθέσεών του όσο και των ενορχηστρωτικών επιλογών του. Ωστόσο, στην τριαντάχρονη σχεδόν δισκογραφική του παρουσία μπορούν να εντοπιστούν και να καταγραφούν «φάσεις» που χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένα μουσικά χαρακτηριστικά και, ταυτόχρονα, κάποια χαρακτηριστικά στοιχεία που ξεχωρίζουν, όπως είναι φυσικό και αναμενόμενο, την κάθε δισκογραφική του δουλειά. Έτσι, θα μπορούσε να γίνει μια καταγραφή των εξής περιόδων-μουσικών «φάσεων» όπως αυτές μπορούν, σε γενικές γραμμές, να αποτυπωθούν στις κατά σειρά δισκογραφικές δουλειές του:

1^η: παραδοσιακή: τα 3 πρώτα άλμπουμς του

2^η: εισαγωγή ροκ και γενικότερα «ηλεκτρικών» στοιχείων: «Αγρύπνια», «Βραχνός προφήτης»

3^η: πειραματισμός: «Βροχή από κάτω», με τα 7 από τα 13 κομμάτια να είναι ορχηστρικά, άρα πιο δεκτικά σε μουσικούς πειραματισμούς, και «Ελάχιστος εαυτός» με έντονα στοιχεία ηλεκτρονικής μουσικής

4^η: συνύπαρξη-μίξη στοιχείων παραδοσιακού και ηλεκτρικού ήχου: «Διάφανος», «Σαμάνος», «Μαγγανείες», «Πρόσκληση...», «Με στόμα που γελά»

5^η: επιστροφή σε πιο λιτό/φυσικό - παραδοσιακό ήχο: «Απροστάτευτος»

Μεταξύ 1^{ης} και 2^{ης} φάσης πρέπει να καταγραφεί, ως ιδιαίτερη περίπτωση, η συνεργασία (στο άλμπουμ «Λάφυρα») με το μουσικό συγκρότημα «Askhabad» από το Τουρκμενιστάν, το ηχόχρωμα του οποίου (κυριαρχεί το ακορντεόν, τα πνευστά και τα κρουστά) ξεφεύγει από τον συνήθη παραδοσιακό ελληνικό ήχο. Ο Θ.Π. είχε ακούσει το συγκρότημα και θέλησε να πειραματιστεί επιλέγοντάς το για να εκτελέσει τα τραγούδια του.

²⁰⁰ Πηγή: ιστοσελίδα «ogdoo», 26-4-18, <https://www.ogdoo.gr/prosopa/afieromata/i-idiaiteri-periptosi-tou-thanasi-papakonstantinou> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Δεν θα ήταν άσκοπο να προσπαθήσει κανείς να εντοπίσει τα στοιχεία εκείνα που υπάρχουν σε όλα σχεδόν (ή τουλάχιστον στα περισσότερα) τραγούδια του και τα χαρακτηρίζουν, κάνοντάς τα μάλλον αναγνωρίσιμα ως δημιουργήματα δικά του. Τα χαρακτηριστικά αυτά θα μπορούσαν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες:

α) σε αυτά που αφορούν τη μουσική σύνθεση, την ιδέα, τη σύλληψη, το χαρακτήρα και τα μοτίβα των μελωδιών που συνθέτει.

β) σε αυτά που σχετίζονται με την ενορχήστρωση (επιλογή οργάνων, ύφος εκτέλεσης και κάθε είδους ενορχηστρωτικές επιλογές)

Ως προς την πρώτη κατηγορία, θα μπορούσε κανείς να εντοπίσει τα εξής στοιχεία:

- Ύπαρξη πολλών στοιχείων παραδοσιακής και λαϊκής μουσικής:

α) Σε ό,τι αφορά το ρυθμό: Χρήση παραδοσιακών ρυθμών όπως ο «καλαματιανός» (7/8), ο «συρτός» (8/8) αλλά και άλλων της Ηπείρου και της Θεσσαλίας (τόπου καταγωγής του) και γενικότερα της μουσικής της ηπειρωτικής Ελλάδας αλλά και λαϊκών ρυθμών όπως ο «ζεϊμπέκικος» (9/8) αλλά και άλλοι 9σημοι ρυθμοί («απτάλικος», «καρσιλαμάς») όπως και αρκετά «τσιφτετέλια».

β) Σε ό,τι αφορά τη μελωδία: Μελωδικές γραμμές που παραπέμπουν εμφανώς (σε σχέση και με την αντίστοιχη ρυθμική αγωγή τους) σε μελωδικά μοτίβα της ελληνικής παραδοσιακής μουσικής, η οποία, εμφανώς και ομολογημένα και από τον ίδιο αποτελεί αντικείμενο θαυμασμού (μεγάλο μέρος των παιδικών του ακουσμάτων), μελέτης και πηγή αστείρευτης έμπνευσής του.

- Εμφανείς επιρροές, σε αρκετά τραγούδια του, από το ρεμπέτικο τραγούδι (σε κάποιες μελωδίες, μοτίβα και ρυθμούς)

-Ιδιαίτερες, απρόβλεπτες, κάπως «παράφωνες» (σύμφωνα με την κλασική αισθητική), «πρωτόγονες» ή «παιδικές» μελωδικές γραμμές ή μουσικές «πινελιές». Στοιχείο που, σαφώς, προσδίδει κάποια γοητεία στο μουσικό άκουσμα και, σίγουρα, συμβάλλει στην αναγνωρισιμότητα των μελωδιών του (ο ίδιος παραδέχεται ότι οι συνθέσεις του χαρακτηρίζονται από μια «θανασία»²⁰¹).

- Συχνή χρήση μουσικής απαγγελίας (recitativo) ή μελωδικών γραμμών που προσομοιάζουν προς την απαγγελία.

- Συνύπαρξη/μίξη στοιχείων παραδοσιακής και σύγχρονης μουσικής. Εκτός από τις αναφορές της στους στίχους του, η Zaccagni στη μελέτη της εύστοχα σημειώνει ότι η μουσική του

²⁰¹ Από συνέντευξή του (1-3-18) στον Κώστα Κουκουμάκα, δημοσιευμένη στην ιστοσελίδα «vice»: <https://www.vice.com/el/article/9kzggg/o-8anashs-papakwnstantinoy-den-kanei-ton-gelwtopoio-ths-arxoyas-ta3hs> (ανακτήθηκε 20-3-23)

έρχεται ως «νέωτερική φόρμα» που δεν θέλει να καλύψει ή να θάψει τις ρίζες αλλά να τις «επενδύσει» με τα άμφια του σύγχρονου αισθητηρίου και να τις κάνει να ανθίσουν ξανά».²⁰²

Φυσικά, το ενδιαφέρον βρίσκεται στο πώς τα προαναφερθέντα στοιχεία αναμειγνύονται δημιουργικά δίνοντας ένα ιδιαίτερο, προσωπικό (αναγνωρίσιμο) και πρωτότυπο ακουστικό αποτέλεσμα.

Ως προς τη δεύτερη κατηγορία, ως σχετικά σταθερά και, πιθανώς, αναγνωρίσιμα στοιχεία θα μπορούσαν να καταγραφούν τα εξής:

- Χρήση, στα περισσότερα τραγούδια του, δύο (τουλάχιστον) παραδοσιακών έγχορδων μουσικών οργάνων: του τρίχορδου μπουζουκιού²⁰³ και του λαούτου. Είναι τα δύο κύρια όργανα τα οποία παίζει ο ίδιος και πάνω σε (και με) αυτά φαίνεται να έχει συνθέσει τις περισσότερες μελωδίες του. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι αυτά κυριαρχούν ακουστικά στα περισσότερα τραγούδια του.
- Χαρακτηριστική παρουσία (από το «Βραχνό προφήτη» και μετά) οργάνων και ήχων σύγχρονης-ηλεκτρονικής μουσικής: ηλεκτρική κιθάρα, πιο έντονη παρουσία κρουστών (ντραμς), συνθεσάιζερς, τρομπέτα. Να σημειωθεί ότι η εισαγωγή τέτοιων στοιχείων οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη συνεργασία του με τον κιθαρίστα Μπάμπη Παπαδόπουλο, ο οποίος ανέλαβε την ενορχήστρωση των τραγουδιών στο «Βραχνό προφήτη» και στην «Αγρύπνια» (δύο από τα πιο σημαντικά άλμπουμς της «κύριας» περιόδου της δημιουργίας του) δίνοντας ένα σαφώς «ηλεκτρικό» (με στοιχεία και επιρροές από μουσική τζαζ, ροκ ακόμα και πανκ, θα λέγαμε) και μοντέρνο «χρώμα» στις συνθέσεις του Θ.Π.²⁰⁴

Είναι σημαντικό να αναφερθεί εδώ και να τονιστεί ότι το τελικό (πέρα από τη δική του έμπνευση και δημιουργία) ηχητικό αποτέλεσμα διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από τους μουσικούς που εκτελούν, τόσο στις ηχογραφήσεις όσο και στις ζωντανές εμφανίσεις του, τα τραγούδια και τις μουσικές του, πράγμα το οποίο όχι μόνο αναγνωρίζει αλλά και επιδιώκει και ο ίδιος. Να πώς παρουσιάζει και χαρακτηρίζει τη μουσική που παίζει το συγκρότημα που τον συνόδευε στις συναυλίες του, σε δελτίο Τύπου το 2004: «Το ηχητικό αποτέλεσμα που βγαίνει από την σύμπραξη τόσων δημιουργικών μουσικών και ηχοληπτών, που μάλιστα προέρχονται από διαφορετικά -θα λέγαμε- μουσικά ύφη, οδηγεί σε κάτι νέο, που δεν μπορεί

²⁰² Zaccagni, όπ.π.

²⁰³ Χρησιμοποιεί ένα ιδιαίτερο είδος μπουζουκιού, αποκαλούμενο «μπουζουκομάνα», πιο μεγάλο από το κλασικό και με κάπως πιο «βαρύ» ηχόχρωμα.

²⁰⁴ Περισσότερα για τη συνεργασία του Μπάμπη Παπαδόπουλου με τον Θ.Π. βλ. στο άρθρο του Μιχάλη Τσαντίλα στην ιστοσελίδα avopolis: <https://www.avopolis.gr/articles/articles-greek/54837-15-xronia-vrahnos-profitis> (ανακτήθηκε 20-3-23)

να καλυφθεί από την υπάρχουσα μουσική ορολογία. Μια μπάντα²⁰⁵ που συνδέει το ροκ με την παράδοση, τους free jazz αυτοσχεδιασμούς με την λαϊκή μπαλάντα, την Δύση με την Ανατολή».²⁰⁶ Να σημειώσουμε ότι το πιο «ηλεκτρικό» ηχόχρωμα που απέκτησαν οι συνθέσεις του εκείνη την εποχή (δεκαετία 2000-2010) έχει συμβάλει σε σημαντικό βαθμό στη διαμόρφωση του μουσικού «στίγματος» των τραγουδιών του και στην αύξηση της απήχυσής του σε ένα σημαντικό τμήμα του (νεανικού κυρίως) κοινού.

3.2.5. Η δραστηριότητά του

Κατά κοινή ομολογία αλλά σύμφωνα και με τον ίδιο, ο Θ.Π. συγκαταλέγεται στους καλλιτέχνες που δεν έχουν έντονη, συχνή και σταθερή παρουσία στο δημόσιο χώρο και στα μέσα ενημέρωσης. Αυτό συμβαίνει κυρίως λόγω επιλογής και ιδιοσυγκρασίας αλλά και επειδή δεν ανήκει σε αυτούς που προωθούνται συστηματικά από τα κυρίαρχα στο χώρο του θεάματος/ακροάματος μέσα (τηλεόραση, ραδιόφωνο, χώροι συναυλιών, εταιρείες διοργάνωσης εκδηλώσεων κλπ).

Ένας άλλος λόγος είναι ότι, όπως ο ίδιος έχει πει, δεν τον ενδιαφέρει τόσο πολύ η φάση της μετάδοσης των τραγουδιών στον κόσμο (ζωντανά) όσο ή φάση της δημιουργίας τους (η «γέννα»). Χαρακτηριστικά, έχει γράψει ο ίδιος (σε δελτίο τύπου για κάποιες εμφανίσεις του το 2002): «Είναι αλήθεια ότι δεν εμφανίζομαι συχνά. Ένας σημαντικός λόγος είναι ότι βαριέμαι εύκολα. Έχω διαπιστώσει ότι η δροσιά των τραγουδιών κρατάει το πολύ τρεις συνεχόμενες μέρες. Από 'κει και πέρα αρχίζει η αποκαθήλωση».²⁰⁷

Ωστόσο δεν ανήκει καθόλου και σε αυτούς που απέχουν από τις ζωντανές εμφανίσεις. Παράλληλα με την συνθετική και δισκογραφική του δραστηριότητα, από την εποχή τουλάχιστον της κυκλοφορίας του πρώτου του δίσκου ο Θ.Π. μέχρι και σήμερα έχει και σημαντική παρουσία στον τομέα των ζωντανών εμφανίσεων. Δίνει μεγάλη σημασία στην επαφή του με τον κόσμο που έρχεται να τον ακούσει, όπου κι αν εμφανίζεται. Λέει ο ίδιος: «Στην ουσία όλο αυτό το πράμα και η μουσική και οι συναυλίες είναι για να γνωρίσει ο

²⁰⁵ Αναφέρεται στο σχήμα των μουσικών με επικεφαλής τον κιθαρίστα Μπάμπη Παπαδόπουλο που, με το όνομα «Λαϊκεδέλικά», τον συνόδευε στις συναυλίες του εκείνη την εποχή.

²⁰⁶ Δελτίο Τύπου της 28-6-2006, στην ιστοσελίδα «Κοιλάδα των Τεμπών»: <https://www.koiladatwntempwn.gr/interviews-articles-press-releases/interviews-press-releases/deltio-tipou-10> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²⁰⁷ Πηγή: Δελτίο Τύπου της 17-12-2002. Διαθέσιμο στο: <https://www.koiladatwntempwn.gr/interviews-articles-press-releases/interviews-press-releases/deltio-tipou-16-06> (ανακτήθηκε 20-3-23)

κόσμος εμένα και γω τον κόσμο. Οι προσωπικές σχέσεις είναι τα καλύτερα τραγούδια. Να έρθουμε κοντά, να γίνουμε φίλοι».²⁰⁸ Μάλιστα επιδιώκει συνειδητά και μεθοδευμένα την «απομυθοποίησή» του. Όπως λέει: «Για μένα είναι βασικό κάθε φορά να σπάω το μύθο με τον οποίο “ντύνεται” αυτός που είναι πάνω στη σκηνή, και να ερχόμαστε πιο κοντά με το κοινό. Αυτό θέλω να πετυχαίνω. Η επικοινωνία δεν πρέπει να στηρίζεται στο μύθο αλλά σε πραγματικές συνθήκες».²⁰⁹

Έχει δώσει, μέσα σε όλα αυτά τα χρόνια της καλλιτεχνικής του παρουσίας, αρκετές συνεντεύξεις που έχουν δημοσιευτεί σε τηλεοπτικά, ραδιοφωνικά, έντυπα και ηλεκτρονικά (ιστοσελίδες) μέσα ενημέρωσης.²¹⁰

3.3. Η αξία του έργου του (γενικές εκτιμήσεις)

Προσπαθώντας κανείς να διατυπώσει κρίσεις για το έργο του Θ.Π. έρχεται αναπόφευκτα αντιμέτωπος με το θέμα/ερώτημα της σχέσης των στίχων του με τη μουσική του: Φαίνεται ότι οι στίχοι του έχουν, για πολλούς, μια αυτόνομη αξία. Το ίδιο και η μουσική του. Έτσι, μπορεί και πρέπει να μιλήσει κανείς για το καθένα χωριστά αλλά και για την συνύπαρξή τους ως «τραγούδι».

Οι περισσότεροι στίχοι του θα μπορούσαν ίσως να «μιλήσουν» με όποια μουσική κι αν τους συνόδευε. Ταυτόχρονα αρκετές από τις μουσικές του συνθέσεις θα μπορούσαν να συγκινήσουν ανεξάρτητα από τους στίχους που «ντύνουν». Προχωρώντας περισσότερο, κάποιος, όπως ο Μιχάλης Μιχαηλίδης σε άρθρο του στην ιστοσελίδα “city”,²¹¹ υποστηρίζει ότι οι στίχοι του θα μπορούσαν να σταθούν ανεξάρτητα από τη μουσική τους επένδυση, ως αυτόνομα ποιήματα δηλαδή, χωρίς καθόλου μουσική. Ωστόσο, ο ίδιος πιστεύει ότι ο Θ.Π. βρίσκει τον τρόπο ώστε να συνθέτει μελωδίες που έχουν την ικανότητα να «περάσουν» στον

²⁰⁸ Πηγή: <https://parallaximag.gr/thanasis-papakonstantinou-eimai-eaftos-mou-oute-star-oute-krithar-88865> (ανακτήθηκε 20/3/23)

²⁰⁹ Πηγή: Συνέντευξη στην εφημερίδα «Παρατηρητής της Θράκης» στις 25/6/16 <https://www.paratiritis-news.gr/news/thanasis-papakonstantinou-i-techni-erchetai-na-kanei-oikeio-to-anoikeio/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²¹⁰ Κάποιες από αυτές μπορεί να βρει κανείς στην ιστοσελίδα «Κουλάδα των Τεμπών»: <https://www.koiladatwntempwn.gr/interviews/interviews-emagazines> (ανακτήθηκε 20-3-23) και «youtube» https://www.youtube.com/results?search_query=%CE%98%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82+%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85+%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CE%BD%CF%84%CE%B5%CF%8D%CE%BE%CE%B5%CE%B9%CF%82 (ανακτήθηκε 20-3-23)

²¹¹ <https://city.sigmalive.com/article/2016/9/23/mipos-na-min-egrafe-moysiki-o-thanasis-papakonstantinou/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

ακροατή με τον καλύτερο τρόπο το νόημα των στίχων του. Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Α. Σακισλόγλου.²¹² Θα έλεγε κανείς ότι στα περισσότερα τραγούδια του η μίξη στίχου-μουσικής είναι ιδανική. Το ίδιο ταιριαστές είναι και οι ενορχηστρώσεις τους. Το όλο τελικό αποτέλεσμα, ως ενιαία φόρμα, είναι ένα υψηλής ποιότητας έργο τέχνης, αντάξιο του όρου «ποιοτικό τραγούδι».

Είτε για τους στίχους του, είτε για τη μουσική του, είτε και για τα δύο, η προσφορά αλλά και η επιρροή του στο σύγχρονο ελληνικό τραγούδι είναι σημαντική και αναγνωρισμένη, πέρα από το πλήθος των φίλων και ακροατών του. Ο Μ. Μιχαηλίδης σημειώνει ότι «για πολλούς ο Θ.Π. είναι ο καλύτερος τραγουδοποιός σήμερα στην Ελλάδα».²¹³ Πολλοί από όσους ασχολούνται, με διάφορες ιδιότητες, επαγγελματικά ή ερασιτεχνικά, με το τραγούδι και τη μουσική γενικότερα (μουσικοί, στιχουργοί, τραγουδιστές, δημοσιογράφοι, κριτικοί κλπ) έχουν εκφραστεί θετικά είτε για συγκεκριμένες δουλειές (άλμπουμς) είτε για το έργο του και την προσφορά του συνολικότερα.²¹⁴ Αυτό που τονίζουν, και έχει ιδιαίτερη σημασία, είναι το ότι θεωρούν πως ανήκει στους καλλιτέχνες που άνοιξαν νέους δρόμους στο ελληνικό τραγούδι, τέτοιους που όχι μόνο εκφράζουν ένα τμήμα του μουσικού κοινού της χώρας μας αλλά αποτέλεσαν και πηγή έμπνευσης για άλλους νέους δημιουργούς.²¹⁵

Το έργο του Θ.Π., συνολικά, χαρακτηρίζεται από πρωτοτυπία. Έχει καταφέρει να συνενώσει προϋπάρχοντα μουσικά στοιχεία με ένα προσωπικό και μοναδικό τρόπο, που δεν είναι απλά αναγνωρίσιμος αλλά συνιστά και σημαντική συμβολή στο χώρο όχι μόνο της ελληνικής τραγουδοποιίας αλλά και της μουσικής και του έντεχνου λόγου γενικότερα.

²¹² Γράφει στον πρόλογο του βιβλίου του Λ.Ναρ, όπ.π. (σ.13): «Ο Θ.Π. είναι ποιητής. Η μουσική του είναι απλώς ένα όχημα για να μεταφερθούν οι στίχοι των ποιημάτων του σε όσο το δυνατό μεγαλύτερο κοινό. Πολλές από τις μελωδίες του πηγάζουν, θαρρείς, από τη μουσικότητα που κουβαλούν οι προσεκτικά διαλεγμένες λέξεις του».

²¹³ Βλ. παραπάνω, υποσημείωση 211.

²¹⁴ Ενδεικτικές τέτοιες κρίσεις, με αφορμή το δίσκο του «Βραχνός προφήτης», από ανθρώπους του μουσικού χώρου βλ. στην ιστοσελίδα «Oneman»: <https://www.oneman.gr/afieromata/o-vraxnos-profitis-itan-i-anastatosi-pou-eixame-apoliti-anagki/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²¹⁵ Έχει πει γι αυτόν ο Φοίβος Δεληβοριάς: «Ο Θανάσης άνοιξε τον δρόμο στους νεότερους του με έναν τρόπο που τον είχαν ανοίξει παλιότερα ο Θεοδωράκης με το ‘Άξιον Εστί’, ο Σαββόπουλος με τον ‘Μπάλο’ και το ‘Βρώμικο Ψωμί’, ο Μαρκόπουλος με την ‘Ιθαγένεια’ και τη ‘Θητεία’, ο Χατζιδάκις με τα ‘Reflections’ κλπ. Το θέμα όμως είναι ότι ο Θανάσης το έκανε σε μια εποχή που οι μεγάλες καλλιτεχνικές χειρονομίες αυτού του τύπου ήταν κάτι το σχεδόν ξεχασμένο -οι περισσότεροι κινούνταν και ηχογραφούσαν με συμβατικούς τρόπους- και μάς έδωσε όλους μια σπρωξιά». Πηγή: <https://www.oneman.gr/afieromata/o-vraxnos-profitis-itan-i-anastatosi-pou-eixame-apoliti-anagki/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Ειδικότερα από μουσικής πλευράς, το έργο του θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια μίξη στοιχείων παραδοσιακής μουσικής με σύγχρονα/ροκ στοιχεία (όσο ασαφείς και γενικευτικοί κι αν είναι οι όροι αυτοί είναι προφανής η βασική σημασία τους), παρά το ότι ο ίδιος δεν αποδέχεται αυτούς τους χαρακτηρισμούς.²¹⁶ Μιλώντας με γενικότερους πολιτιστικούς όρους, όπως επισημαίνει εύστοχα ο Ναρ «...πέρα από το πάντρεμα παραδοσιακού και σύγχρονου, ο Θανάσης προβαίνει επίσης στον επιτυχή συγκερασμό Ανατολής και Δύσης».²¹⁷ Η προσπάθεια για μια τέτοια μίξη δεν είναι καινούργια ούτε μοναδική στην ελληνική μουσική. Ωστόσο, στην περίπτωση του, αυτή γίνεται με ιδιαίτερο και πρωτότυπο τρόπο.

Το έργο του διαθέτει όλα τα στοιχεία της «καθαρής/υψηλής» τέχνης (στοχασμός, αισθητική απόλαυση). Είναι, θα έλεγε κανείς, ένας δημιουργικός συνδυασμός «απολλώνιου» (πνευματικότητα) και «διονυσιακού» (έκφραση συναισθημάτων) στοιχείου. Κι είναι γνωστό ότι η συνύπαρξη και η δημιουργική μίξη και των δύο αυτών στοιχείων αποτελεί απαραίτητο γνώρισμα της «καλής», είτε ποιητικής είτε μουσικής, Τέχνης.

Τόσο στο στίχο (λεξιλόγιο, μορφή, ύφος) όσο και στη μουσική (μελωδία, ρυθμός, ενορχήστρωση) συνενώνει το «λαϊκό» με το λόγιο-«έντεχνο» στοιχείο (βλ και Ναρ, Λ. σ. 50). Ο ίδιος υπογραμμίζει την πίστη του στην αξία του «λαϊκού» που μπορεί να αγγίζει και τους πνευματικά μυημένους αλλά και όλους τους απλούς ανθρώπους.²¹⁸ Χρησιμοποιεί λαϊκά υλικά αλλά τα επεξεργάζεται με τέτοιο τρόπο ώστε καταφέρνει να τα «εξυψώσει» σε «έντεχνη» δημιουργία. Η δημιουργική μίξη αυτών των δύο στοιχείων έχει θεωρηθεί από πολλούς ως ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των «μεγάλων» καλλιτεχνών και της «υψηλής» τέχνης (σε όλα τα είδη).²¹⁹

²¹⁶ Έχει πει: «Με τίποτα δε λέω ότι είμαι ροκ, ούτε παραδοσιακός είμαι, ασχολούμαι μόνο με τη μουσική» Πηγή: Συνέντευξη στην Ε.Βασιλοπούλου στις 13/6/13 στην ιστοσελίδα «Patrasevents»: <https://web.archive.org/web/20140703161643/http://www.patrasevents.gr/article/73637-thanasis-papakonstantinou> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²¹⁷ Ναρ, Λ., όπ.π. σ.31.

²¹⁸ Έχει πει: «Στην τέχνη με αγγίζει το βαθιά λαϊκό. Και για μένα, βαθιά λαϊκό είναι ένα έργο όταν μπορεί ταυτόχρονα να αγγίζει τόσο τους στοχαστές, πολύπλοκους πνευματικούς ανθρώπους όσο και τους απλούς, ανύποπτους. Για να συμβεί αυτό, το έργο πρέπει να κουβαλάει κάτι από το παρελθόν αλλά να δίνει και κάτι καινούριο». Από τη συνέντευξη στο Β.Μανέλα, δημοσιευμένη στην ιστοσελίδα «mountains.ntua.gr» (ανακτήθηκε 20-3-23)

²¹⁹ Ο Μίκης Θεοδωράκης έχει γράψει σχετικά: «Όπου υπάρχει η καλλιτεχνική μεγαλοφυΐα εκεί γεφυρώνεται το χάσμα ανάμεσα στο λαϊκό και στο έντεχνο.[...] η σύνθεση αυτών των δύο στοιχείων πραγματώνεται μέσα στο έργο του μεγάλου καλλιτέχνη». Βλ. στο Θεοδωράκης, Μ., *Ανατομία της Μουσικής*, β' έκδοση, εκδ. Γνώσεις, Αθήνα 1990.

Έχει την ιδιότητα να είναι ταυτόχρονα «ελληνικός» και «οικουμενικός». Τόσο στο λόγο όσο και στον ήχο μπορεί κανείς ξεκάθαρα να βρει και να «αισθανθεί» διάσπαρτα, έντονα και ξεκάθαρα στοιχεία ελληνικότητας (λέξεις, εικόνες, ήχους). Ταυτόχρονα όμως έχει την αίσθηση ότι από το όλο άκουσμα θα μπορούσε να συγκινηθεί και ο οποιοσδήποτε (μη Έλληνας) «ανοιχτός» και απροκατάληπτος, ακροατής. Και κάτι τέτοιο είναι μεγάλο προσόν για το οποιοδήποτε έργο τέχνης: Να εκφράζει και να αναδύει το τοπικό αλλά, ταυτόχρονα, να έχει και στοιχεία υπερ-τοπικά, διαχρονικά, οικουμενικά. Όπως «οφείλει» να κάνει η τέχνη. Ο ίδιος πιστεύει ότι το τοπικό στοιχείο που φέρει ο καθένας μέσα του έχει μια αυθεντικότητα η οποία μπορεί να γίνει αντιληπτή σε παγκόσμιο επίπεδο. Έχει πει χαρακτηριστικά: «όσο πιο τοπικός-στην τέχνη-τόσο πιο παγκόσμιος».²²⁰

Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι τα τραγούδια του (και οι στίχοι και οι μουσική τους, ως σύνολο) αποπνέουν κάτι «πρωτογενές» και γι' αυτό άμεσο και αληθινό το οποίο φαίνεται ότι «περνάει» στον ακροατή του, τον «κεντρίζει» και τον συγκινεί. Η μουσικές του συνθέσεις ιδιαίτερα, ως μελωδίες τουλάχιστον, δίνουν συχνά την εντύπωση του «ακατέργαστου» και του «πρωτόλειου» και, ίσως, αυτός είναι ένας λόγος που θεωρούνται και εισπράττονται ως αυθεντικές, γνήσιες, αληθινές και γι' αυτό «άμεσες» και «δυνατές».

Ένα στοιχείο που μπορεί να κάνει κάποιον να χαρακτηρίσει ένα τραγούδι ως «έντεχνο» ή «ποιοτικό» είναι ίσως η ικανότητά του να «καλλιεργεί» τον ακροατή του. Να τον προβληματίζει, να τον κάνει να αντιληφθεί τη σχετικότητα και την πολυσημία καθώς και το βάθος και τη διαχρονικότητα λέξεων, εννοιών, ιδεών, συναισθημάτων, βιωμάτων. Να μπορεί να εκφράσει το «εδώ» και το «τώρα» αλλά και το «παντού» και το «πάντα». Κι αυτό είναι στοιχείο πολύτιμο ενός έργου τέχνης, ικανό να του δώσει (διαχρονική) αξία. Και αυτό φαίνεται ότι το διαθέτουν τα τραγούδια του Θ.Π. Φαίνεται ότι το αντιλαμβάνεται και ο ίδιος, όταν λέει, προσπαθώντας να ερμηνεύσει την απήχηση του στον κόσμο, ότι «... ίσως να είναι που μου δόθηκε η δυνατότητα να βουτάω στο συλλογικό ασυνείδητο και να ανασύρω από κει εικόνες και συναισθήματα, που είναι αρχέγονα που αγγίζουν τους συνανθρώπους. Μου έχουν πει αρκετοί “Θανάση μάς αγγίζεις στη συνείδηση, μάς τσιγκλάς”. Αυτό γίνεται χωρίς να το επιδιώκω. Εγώ στη δημιουργία ανοίγομαι με τη μέγιστη αγνότητα, είμαι σαν μικρό παιδί και

²²⁰ Από συνέντευξη στην εφημερίδα «paratiritis-news», στις 25-6-16, στην οποία συμπληρώνει «Αν μιλάς με την τοπική διάλεκτο, αν με αυτήν έχεις μεγαλώσει, αν περιγράφεις στοιχεία της τοπικής κοινωνίας, τότε μάλλον είσαι αυθεντικός και η αυθεντικότητα είναι άμεσα αντιληπτή και την αντιλαμβάνονται όλοι σε όλο τον κόσμο»: Πηγή: <https://www.paratiritis-news.gr/news/thanasis-papakonstantinou-i-techni-erchetai-na-kanei-oikeio-to-anoikeio/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

αυτό δίνει μία σφραγίδα στα κομμάτια που ακόμα και όταν δεν τα καταλαβαίνεις τα τραγουδάς».²²¹

Στα έργα του φαίνεται συνολικά ότι «συναντώνται» το παρελθόν (παράδοση) με το παρόν (σύγχρονη δημιουργία) με έναν πρωτότυπο, ιδιαίτερο και δημιουργικό τρόπο. Κατά τον Λ.Ναρ τα τραγούδια του συνιστούν μια «ιδιότυπη συνομιλία με την παράδοση» καθώς ισορροπούν ανάμεσα «στον απόλυτο σεβασμό της παραδοσιακής μουσικής, χωρίς όμως την αίσθηση του δέους απέναντί της [...] και στην απόλυτη ανάγκη επαναπροσδιορισμού της σε ενεστώτα χρόνο».²²² Το έργο του δείχνει ότι είναι η απόληξη μιας παράδοσης (τόσο στη μουσική όσο και στο στίχο) που έρχεται από παλιά, φτάνει στο σήμερα και εμπλουτίζεται με σύγχρονα (διεθνή, υπερεθνικά) στοιχεία και σφραγίζεται βέβαια και από το προσωπικό στοιχείο. Είναι δηλαδή, με άλλα λόγια, ένας γνήσιος συνεχιστής του παραδοσιακού (με όλες τις σημασίες της λέξης) τραγουδιού το οποίο όμως «μπολιάζει» δημιουργικά με προσεκτικά επεξεργασμένα σύγχρονα στοιχεία λόγου και ήχου. Αυτό εννοεί ουσιαστικά και η Zaccagni όταν στο τίτλο της μελέτης της θεωρεί ότι ο Θ.Π. ισορροπεί στο «μεταίχμιο μεταξύ συνέχειας και ασυνέχειας της λαϊκής παράδοσης».²²³ Με αυτό τον τρόπο καταφέρνει όχι μόνο να εξελίξει την τέχνη του (το τραγούδι, ως στίχο και ως μουσική) αλλά, κυρίως, να εκφράσει το σημερινό ακροατή, ο οποίος έχει την αίσθηση ότι ακούσει κάτι πολύ γνώριμο, παλιό και γι' αυτό τόσο οικείο αλλά ταυτόχρονα και σύγχρονο, «φρέσκο» και καινούργιο. Το ενδιαφέρον και ιδιαίτερο στην περίπτωση του είναι βέβαια το ότι, όπως αναφέρει και ο ίδιος «αυτή η μίξη έγινε άδολα και αβίαστα, χωρίς σκέψη και χωρίς ακαδημαϊσμό».²²⁴ Κι αυτό είναι ένα σημαντικό στοιχείο που δίνει στο έργο του γοητεία, πρωτοτυπία και, τελικά, αξία.

Τα τραγούδια του, ως συνολική αίσθηση μίξης λόγου και μουσικής, έχουν την (μάλλον) σπάνια και (σίγουρα) πολύτιμη ικανότητα και δύναμη να εγείρουν πνευματικά τον ακροατή, να κινητοποιούν τη σκέψη του όχι φωνάζοντας αλλά ψιθυρίζοντας. Κι αυτό, μαζί με (αλλά και εκτός από) ο,τιδήποτε άλλο, είναι σημαντικό προσόν ενός έργου τέχνης.

²²¹ Από συνέντευξη στη Ζωή Παρμάκη στην εφημερίδα «Ελευθερία» (βλ. παραπάνω ή Βιβλιογραφία)

²²² Ναρ, Λ. όπ.π. σ.53 και 30-31.

²²³ Σε αυτή τη μελέτη της, αναφέρουμε χαρακτηριστικά, θεωρεί και ονομάζει «σύγχρονη παραλογή» το τραγούδι «Ο Χουμαγιούν και ο Βακάρ», (όπως αναφέρθηκε και στο 2.2.3) θέλοντας να δείξει τις σχέσεις, σε μορφολογικό αλλά και "μετα"-αφηγηματικό επίπεδο, με το δημοτικό τραγούδι.

²²⁴ Από συνέντευξή του στον Ηρακλή Οικονόμου, στο περιοδικό «Μετρονόμος», τ.39, Οκτ.-Δεκ. 2010. Διαθέσιμη στο: https://www.mousikaproastia.gr/2011/03/blog-post_27.html (ανακτήθηκε 20-3-23)

3.4. Η απήχηση και η προβολή του έργου του

Ο Θ.Π. σίγουρα δεν ανήκει στους καλλιτέχνες «πανελλαδικής εμβέλειας» και αναγνωρισιμότητας. Είναι γνωστός σε ένα (δύσκολο να προσδιοριστεί ποσοτικά) τμήμα του ελληνικού μουσικού ακροατηρίου. Δεν είναι εύκολο να περιγράψει κανείς τα χαρακτηριστικά αυτού του κοινού. Τα κριτήρια σίγουρα δεν είναι ηλικιακά²²⁵ αλλά, μάλλον, μορφωτικά/πολιτιστικά, ιδεολογικά. Δεν είναι άστοχο να ειπωθεί (όσο κι αν είναι δύσκολο να αποδειχθεί) ότι το μορφωτικό επίπεδο των ακροατών/θαυμαστών του είναι αρκετά υψηλό.

Είναι αλήθεια ότι ένα μεγάλο μέρος του κοινού του (ειδικά στις ζωντανές του εμφανίσεις) είναι νεαρής ηλικίας. Ο ίδιος, προσπαθώντας να ερμηνεύσει αυτό το γεγονός, έχει πει: «Μου κάνει κάπως εντύπωση ότι έρχονται και με ακούνε νέοι σε ηλικία. Αυτό δεν έχω ακόμα εξιχνιάσει, γιατί συμβαίνει. Ίσως, επειδή έχουν μπουχτίσει από τις στημένες συμπεριφορές, να βλέπουν σε μένα μία θετικότητα, που τους αγγίζει περισσότερο. Αυτό που μου λένε πολλά παιδιά, είναι πως τα τραγούδια μου τους σκαλίζουν τη συνείδηση. Και αυτό θέλω: Οι στίχοι μου να μπαίνουν βαθιά στον εσωτερικό κόσμο των ανθρώπων, όχι για να τους δυσκολέψουν, αλλά για να τους δώσουν μια παρηγοριά απέναντι σ' αυτό το χάος της ύπαρξης»²²⁶.

Φυσικά, θα συμπληρώναμε, οι νέοι αυτοί δεν είναι, κατά την εκτίμησή μας, η πλειοψηφία της σημερινής νεολαίας, ή, έστω, ένα κυρίαρχο ρεύμα/τμήμα της. Είναι, πάντα κατά την εκτίμησή μας, το πιο «υποψιασμένο», «καλλιεργημένο», ή «ψαγμένο» (σύμφωνα με την τρέχουσα ορολογία) κομμάτι της, αυτό δηλαδή που ήδη διαθέτει ένα υψηλό μορφωτικό-πολιτιστικό επίπεδο. Ωστόσο, όπως πιστεύουμε, η προβολή και η ανάδειξη του έργου του Θ.Π. μέσα και από την εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να συμβάλει ώστε το τμήμα αυτό, ίσως, να αυξηθεί, έστω και λίγο.

Να σημειώσουμε ότι ο ίδιος, ως καλλιτέχνης, διατηρεί ένα πολύ χαμηλόφωνο δημόσιο προφίλ που χαρακτηρίζεται από μετριοπάθεια και σεμνότητα, στοιχεία που πηγάζουν φυσικά από τον ίδιο του τον χαρακτήρα. Έχει πει, σε συνέντευξη: «Η αλήθεια είναι πως δεν περίμενα

²²⁵ Στις συναντήσεις του, ο μέσος όρος ηλικίας του κοινού είναι πολύ πιο κάτω από τη δική του αλλά οι ακροατές/θαυμαστές του ανήκουν και σε σαφώς μεγαλύτερες ηλικίες (αν και ίσως όχι πολύ πάνω από τη δική του).

²²⁶ Από συνέντευξη (25-4-21) στην Τάνια Νεοκλέους στην κυπριακή εφημερίδα «Φιλελεύθερος»: https://philenews.com/politismos/prosopa/article/1176191?fbclid=IwAR2AJrIEJQH5jdbYrYN2Oa26ePr7TEKpBnJ9HqHamy-LNHnRexOHV7_X8r_I: (ανακτήθηκε 20-3-23)

ποτέ ότι θα προκαλέσω τέτοια βαθιά συναισθήματα σε ανθρώπους, με τα τραγούδια μου. [...] Νιώθω δηλαδή ότι εισπράττω περισσότερα από όσο πρέπει».²²⁷

Κάποια από τα τραγούδια του (όπως τα «Ανδρομέδα», «Όταν χαράζει», «Αποσπερίτης», «Τράτα», «Αερικό» «Πεχλιβάνης» κ.ά) θεωρούνται πολύ αναγνωρίσιμα και αγαπητά («σουξέ») στο χώρο του σύγχρονου (αποκαλούμενου) «έντεχνου» ελληνικού τραγουδιού με ιδιαίτερη απήχηση στο κοινό αυτού του είδους.

Τα άλμπουμς του «Βραχνός προφήτης» και «Ελάχιστος εαυτός» έχουν περιληφθεί στη λίστα με τα 100 καλύτερα άλμπουμς ελληνόφωνου ροκ που συντάξαν 8 συντάκτες της ιστοσελίδας rocking.gr το 2020.²²⁸ Οι ζωντανές εμφανίσεις του (συναυλίες σε μεγάλους ανοιχτούς ή/και σε μικρότερους, κλειστούς χώρους, όπως οι «μουσικές σκηνές») χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα ενεργητική συμμετοχή του κοινού η οποία εκδηλώνεται με τραγούδι, χορό και ζωντανές επευφημίες. Το τραγούδι του «Αερικό» (βλ. παρακάτω στα προτεινόμενα) τραγουδήθηκε από τους συγκεντρωμένους διαδηλωτές μπροστά από το μνημείο του Αλέξη Γρηγορόπουλου στα Εξάρχεια της Αθήνας σε συγκέντρωση που πραγματοποιήθηκε εκεί στις 6/12/21.²²⁹

Στο διαδίκτυο υπάρχουν γι' αυτόν και για το έργο του:

- δύο ιστοσελίδες («Κοιλάδα των Τεμπών» και «Αέρας Πεχλιβάνης»)
 - δύο λογαριασμοί στο facebook («Θανάσης Παπακωνσταντίνου» και «Ο Θανασάρας μας»)
- Οι ιστότοποι αυτοί (έχουν φτιαχτεί από φίλους του οι οποίοι και τους διαχειρίζονται) φιλοξενούν αναρτήσεις σχετικές με το έργο και τη δραστηριότητά του καθώς και σχόλια επισκεπτών για αυτά.²³⁰
- Το προσωπικό του «κανάλι» στη διαδικτυακή πλατφόρμα Youtube, όπου βρίσκονται δημοσιευμένα όλα τα τραγούδια του καθώς και πρόσθετα βίντεο.²³¹

²²⁷ Από συνέντευξη στην Αθηνά Τερζή (16-7-18) στην ιστοσελίδα «parallaxi»: <https://parallaximag.gr/thanasis-papakonstantinou-zoi-einai-efchi-kai-katara-27213> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²²⁸ Πηγή: <https://www.rocking.gr/timemachine/100-best-greek-rock-albums/37180> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²²⁹ Πηγή: <https://politic.gr/eidiseis/ellada/apo-ta-oraia-tis-chthesinis-imeras-to-aeriko-sto-mnimeio-tou-grigoropoulou-vid/> (ανακτήθηκε 20/3/23)

²³⁰ Οι σχετικοί σύνδεσμοι (κατά σειρά) είναι: <https://www.koiladatwntempwn.gr/>, <http://thanasis-papakonstantinou.blogspot.com/>, <https://www.facebook.com/ThanasisPapakonstantinou>, <https://www.facebook.com/othanasarasmas/> (ανακτήθηκαν 20-3-23)

²³¹ <https://www.youtube.com/c/ThanasisPapakonstantinou/videos> (ανακτήθηκε 20-3-23)

- συνεντεύξεις του, άρθρα για αυτόν και το έργο του, δημοσιεύσεις, ανακοινώσεις εμφανίσεων ή δισκογραφικών εκδόσεων, συνοδευόμενες με σχόλια, παρατηρήσεις και κριτικές ειδικών, θαυμαστών και φίλων του.

Στο διαδίκτυο επίσης (κυρίως στην ιστοσελίδα Youtube) μπορεί να βρει κανείς:

- πολλά βίντεο από ζωντανές εμφανίσεις του και
- αρκετές διασκευές και επανεκτελέσεις δικών του τραγουδιών από διάφορους καλλιτέχνες.

4. Διδακτική αξία και δυνατότητες αξιοποίησης των τραγουδιών του Θ.Π.

Η, έστω και συνοπτική, παρουσίαση των βασικών χαρακτηριστικών του έργου του Θ.Π. που επιχειρήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο πιστεύουμε ότι τεκμηριώνει την αξία της διδακτικής του αξιοποίησης. Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσουμε πιο συγκεκριμένα τα οφέλη που μπορεί αυτή να έχει καθώς επίσης και τις δυνατότητες αξιοποίησης που υπάρχουν στη σημερινή Β/βάθμια Εκπαίδευση, σε δύο επίπεδα: στο πλαίσιο των επιμέρους μαθημάτων και στο πλαίσιο διαθεματικών προσεγγίσεων.

4.1. Η διδακτική αξιοποίησή του μέχρι σήμερα

Είναι μάλλον προφανής η διαπίστωση ότι το έργο του Θ.Π. δεν έχει μέχρι σήμερα αξιοποιηθεί διδακτικά (στο πλαίσιο της επίσημης εκπαίδευσης) όσο, κατά την εκτίμησή μας, θα έπρεπε και θα του άξιζε. Αυτό βέβαια ισχύει όχι μόνο για αυτόν αλλά και για άλλους δημιουργούς αλλά και για το τραγούδι γενικότερα, ως διδακτικό αντικείμενο. Οι λόγοι είναι πολλοί και σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά του εκπαιδευτικού συστήματος, του τρόπου διδασκαλίας των σχετικών μαθημάτων και, σε κάποιο βαθμό, την καθιερωμένη νοοτροπία και πρακτική μεγάλου μέρους των διδασκόντων στα σχολεία (σχετική «αδράνεια» και απροθυμία για εισαγωγή νέου υλικού, πέραν των καθιερωμένων ή επίσημα ορισμένων/προτεινόμενων αντικειμένων). Είναι φυσικό να χρειάζεται χρόνος για να εισαχθούν στα σχολικά εγχειρίδια νέα αντικείμενα. Ο Θ.Π. είναι ένας καλλιτέχνης εν δράσει και το έργο του δεν είναι εύκολο να περάσει τόσο γρήγορα τα «στεγανά» της εκπαίδευσης. Ωστόσο, ζούμε σε μια εποχή που τα στεγανά αυτά υποχωρούν και το σχολείο μπορεί και πρέπει να είναι όλο και πιο ανοιχτό σε καινοτόμες ιδέες και πρακτικές που αξιοποιούν τη σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία. Προς την κατεύθυνση αυτή φιλοδοξεί να συμβάλει και η παρούσα εργασία.

Παρακάτω θα αναφέρουμε κάποιες προσπάθειες που έχουν γίνει με στόχο να συνδεθεί το έργο του με την εκπαιδευτική διαδικασία.

Αρχικά πρέπει να αναφερθούν οι επισκέψεις που έχει ο ίδιος πραγματοποιήσει, ύστερα από σχετικές προσκλήσεις, τα τελευταία χρόνια σε σχολεία (πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας) όπου τον καλούν να παρουσιάσει στους μαθητές κάτι από το έργο του και να συνομιλήσει μαζί τους, με σκοπό να τον γνωρίσουν καλύτερα. Το γεγονός αυτό φανερώνει ότι πολλοί από τους εκπαιδευτικούς αντιλαμβάνονται την αξία του έργου του και την

ωφέλεια που έχει η γνωριμία των μαθητών τους με αυτό(ν). Αναφέρουμε εδώ χαρακτηριστικά μερικές από αυτές τις επισκέψεις του:

- Στις 2-4-12 στο Μουσικό Σχολείο Δράμας²³² και στις 9-4-14 στο Μουσικό Σχολείο Ξάνθης²³³ πραγματοποιήθηκαν, με τη συμμετοχή του, συναυλίες των μαθητών με δικά του τραγούδια.
- Στις 11-5-16 συμμετείχε σε συναυλία που διοργάνωσαν προς τιμή του οι μαθητές/τριες του Μουσικού Σχολείου Καβάλας.²³⁴
- Στις 15-2-18 επισκέφθηκε το Δημοτικό Σχολείο Μελιβοίας όπου συζήτησε, έπαιξε και τραγούδησε με τα παιδιά. στο πλαίσιο της διασχολικής μουσικής ημερίδας, με θέμα «Η μουσική συγκινεί, διδάσκει, επικοινωνεί με τα παιδιά», που διοργανώθηκε σε συνεργασία με το 2^ο Δημ. Σχολείο Λιτοχώρου.²³⁵

Η εμπειρία αυτών των επισκέψεων, όπως αυτή καταγράφεται και στα σχετικά βίντεο (βλ. υποσημειώσεις) δείχνει ότι οι μαθητές ενδιαφέρονται για τα τραγούδια και το έργο του και ανταποκρίνονται ζωνρά στην προσπάθεια των εκπαιδευτικών τους (που κινούν και συντονίζουν αυτές τις δράσεις) να τους φέρουν κοντά σε αυτό.

Στη συνέχεια πρέπει να αναφερθεί η εργασία «Η θέαση των ορεινών περιοχών μέσα απ' την ελληνική δισκογραφία 2000-2021» που πραγματοποίησε ο Βασίλης Μανέλας για το ΔΜΠΣ του ΕΜΠ «Περιβάλλον και Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών». Σε αυτή την εργασία²³⁶ παρουσιάζονται, αναλύονται και αξιοποιούνται (σχετικά με τους στόχους της εργασίας), μεταξύ άλλων, τα τραγούδια του Θ.Π. «Πεχλιβάνης» και «Ασπρομόντε» (παρότι δεν είναι τα μόνα τραγούδια του που έχουν αναφορές στο θέμα αυτό) ενώ περιλαμβάνεται και συνέντευξη²³⁷ του στο συγγραφέα με θέμα τη σχέση του με τα βουνά και τη φύση γενικότερα.

²³² Βλ. τα σχετικά βίντεο στη διεύθυνση: <https://www.youtube.com/watch?v=lf3zoChy2SU> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²³³ Βλ. το σχετικό άρθρο στην εφημερίδα «Εμπρός»: <https://empros.gr/2014/04/%16-3/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²³⁴ Βλ τα σχετικά βίντεο στη διεύθυνση: <https://www.youtube.com/watch?v=GNwVDF4vxns> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²³⁵ Βλ τα σχετικά βίντεο στη διεύθυνση: <https://www.youtube.com/watch?v=B7v9IpaV2o8> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²³⁶ Βλ. την εργασία στη διεύθυνση: http://mountains.ntua.gr/sites/default/files/manelas_vasilis.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

²³⁷ Βλ. τη συνέντευξη στην ιστοσελίδα του Μετσόβιου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας: <https://mirc.ntua.gr/el/node/544> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Επίσης, οι στίχοι του τραγουδιού του «Άγιου» περιλαμβάνονται ως προτεινόμενο παράλληλο κείμενο στη διδασκαλία των Θρησκευτικών, σύμφωνα με τις σχετικές οδηγίες διδασκαλίας του μαθήματος (βλ. 2.4.1.)

Τέλος, πρέπει να αναφέρουμε εδώ τις πρωτοβουλίες κάποιων εκπαιδευτικών (μεταξύ αυτών και ο γράφων) να χρησιμοποιήσουν κάποια τραγούδια του στο πλαίσιο της διδασκαλίας τους στο σχολείο. Αυτό γίνεται ήδη, όπως φυσικά και με το έργο άλλων καλλιτεχνών, χωρίς να χρειάζεται να περιλαμβάνονται στα σχολικά εγχειρίδια. Κάποια τραγούδια του χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο διαφόρων εκδηλώσεων που πραγματοποιούνται σε διάφορα σχολεία, με πρωτοβουλία των εκπαιδευτικών που γνωρίζουν και εκτιμούν το έργο του. Κάποιοι καθηγητές μουσικής, στο πλαίσιο του μαθήματός τους, διδάσκουν τα τραγούδια του στους μαθητές /τριες τους. Κάποιοι (κυρίως φιλόλογοι συχνότερα) τέλος, χρησιμοποιούν τους στίχους των τραγουδιών του και ως παράλληλα κείμενα (κατόπιν δικής τους επιλογής, χωρίς να χρειάζεται να βρίσκονται στο σχολικό βιβλίο), ενισχυτικά στη διδασκαλία άλλων λογοτεχνικών κειμένων (όπως πχ η αξιοποίηση των στίχων του τραγουδιού «Αερικό» στη διδασκαλία των «Ελεύθερων Πολιορκημένων»). Οι περισσότερες από αυτές δεν έχουν καταγραφεί και δημοσιοποιηθεί επίσημα σε κάποια μελέτη ή άρθρο που να αναλύει την πρακτική τους εφαρμογή ή/και την αξιολόγησή τους. Οι δύο μόνες δημοσιεύσεις που γνωρίζουμε είναι:

α) το «εκπαιδευτικό σενάριο» που έχει εκπονήσει το 2012 η φιλόλογος Μαρίνα Αρετάκη για τη Λογοτεχνία της Γ' Γυμνασίου με θέμα «Η στάση του ποιητή: όταν ο δημιουργός μιλάει για την τέχνη του», στο οποίο προτείνει, μεταξύ μιας σειράς άλλων δημοφιλών ελληνικών τραγουδιών, την αξιοποίηση των τραγουδιών «Απόψε» και «Αυτό» του Θ.Π.²³⁸

β) η εισήγηση (σε συνέδριο) της Μαρίας Φραγκαντώνη με τίτλο «Η στιχουργική του Θ.Παπακωνσταντίνου ως μέσο ποιητικής έκφρασης» (συνοδεύεται και από μια σύντομη ανάλυση της γενικότερης ποιητικής αξίας των στίχων του) στην οποία περιλαμβάνεται διδακτική πρόταση που χρησιμοποιεί το τραγούδι «Απόψε» ως αφορμή για υλοποίηση δραστηριοτήτων δημιουργικής γραφής από μαθητές Γ' Λυκείου.²³⁹

²³⁸ Διαθέσιμο στο αποθετήριο «Πρωτέας»: <http://proteas.greek-language.gr/scenario.html?sid=3928> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²³⁹ Η εισήγηση της Μ.Φραγκαντώνη περιλαμβάνεται στα «Πρακτικά 3ου Διεθνούς Συνεδρίου Δημιουργικής Γραφής» (Βλ. ηλεκτρονική Βιβλιογραφία). Διαθέσιμο στο: <https://www.openbook.gr/praktika-3oy-diethnoys-synedrioy-dimioyrgikis-grafis/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

4.2. Η γενική παιδευτική - διδακτική αξία των τραγουδιών του

Είναι αυτονόητο ότι σκοπός της («μεγάλης») τέχνης δεν είναι ούτε να «διδάξει» (με τη σχολική έννοια) ούτε να διδάσκεται (ως μάθημα) στα σχολεία. (Έχουμε αναφερθεί, βλ.2.1., και στο γενικότερο πρόβλημα της διδαξιμότητας της Λογοτεχνίας και της Μουσικής). Αυτό συμβαίνει και με το έργο του Θ.Π. όπως το έχει και ο ίδιος εκφράσει.²⁴⁰ Είναι επίσης προφανές ότι τα τραγούδια του δεν απευθύνονται (ως δημιουργική πρόθεση) σε ένα κοινό εφηβικής ηλικίας. Αυτό, ωστόσο, ισχύει και για το σύνολο μάλλον των κειμένων που περιλαμβάνονται στα σχολικά ανθολόγια Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Γυμνασίου και Λυκείου. Οι λογοτέχνες των οποίων τα έργα περιλαμβάνονται σε αυτά δεν τα έγραψαν έχοντας στο μυαλό τους εφήβους ως αποδέκτες/αναγνώστες, ούτε, φυσικά, γνώριζαν ότι τα έργα τους θα περιληφθούν κάποτε σε σχολικά βιβλία. Αυτό αποφασίζεται από άλλους, αργότερα, που πιστεύουν ότι τα έργα αυτά πληρούν τα κριτήρια και τις προϋποθέσεις των σκοπών διδασκαλίας της Λογοτεχνίας κι έτσι τα επιλέγουν και τα εντάσσουν στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα και στα εγχειρίδια. Τα κριτήρια αυτά προσδιορίζονται από τους σκοπούς και τους στόχους διδασκαλίας των μαθημάτων,²⁴¹ όπως παρουσιάστηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Έχουμε αναφερθεί παραπάνω στα οφέλη που μπορεί να έχει η αξιοποίηση των τραγουδιών γενικότερα στην εκπαίδευση. Η αναγνώριση και μόνο της γενικότερης αξίας των τραγουδιών του Θ.Π. αρκεί για να δικαιολογήσει την εκτίμηση ότι μπορούν να αποτελέσουν χρήσιμα αντικείμενα διδασκαλίας στο σχολικό πρόγραμμα. Ωστόσο, χρειάζεται να προσδιοριστούν και κάποια πιο συγκεκριμένα στοιχεία που, κατά την εκτίμησή μας, διαθέτουν τα τραγούδια του, ώστε να θεωρηθούν όχι απλώς κατάλληλα αλλά και ωφέλιμα διδακτικά αντικείμενα.

Όπως επιχειρήσαμε να δείξουμε παραπάνω, αξία έχουν τόσο οι στίχοι του και η μουσική του χωριστά, όσο και η συνολική πρόσληψή τους σε μια ενιαία φόρμα (τραγούδι).

²⁴⁰ Έχει πει: «Δεν είμαι διδακτικός, δεν το παίζω δάσκαλος γιατί δεν είμαι, δεν νιώθω έτσι, δεν υπάρχουν υποδείξεις στα τραγούδια μου, για το τι πρέπει να κάνει ο καθένας μας. Απλά βγάζω πράγματα, εσώψυχα, γεγονότα που παρατηρώ, που έχω την ενόρασή τους και τα καταγράφω, έτσι νιώθω σαν καταγραφέας». Από συνέντευξη στην Ε.Βασιλοπούλου στις 13/6/13 στην ιστοσελίδα «Patrasevents»: <https://web.archive.org/web/20140703161643/http://www.patrasevents.gr/article/73637-thanasis-papakonstantinou> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²⁴¹ Για το όλο πρόβλημα της επιλογής των κειμένων που περιλαμβάνονται στα σχολικά ανθολόγια της Λογοτεχνίας βλ. σχετικά στο: Σπυρόπουλος, Η., *Λογοτεχνία και Παιδεία*, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 1991, σ.40-41.

Έτσι, μπορούμε να αναφερθούμε χωριστά στη διδακτική αξία των στίχων και της μουσικής του και στη συνέχεια του έργου του, συνολικά.

Α. Στοιχεία των στίχων του που έχουν διδακτική αξία:

- Στα περισσότερα τραγούδια του τίθενται μια σειρά θεμάτων που σχετίζονται με ένα ευρύ φάσμα γνωστικών αντικειμένων τα οποία συνυπάρχουν και διαπλέκονται μέσα στο ίδιο του το έργο (βλ. 3.2.3) αλλά ταυτόχρονα δίνουν αφορμές και υλικό για προσέγγιση άλλων γνωστικών αντικειμένων/μαθημάτων. Η «διαθεματικότητα» αποτελεί τον κύριο άξονα και στόχο των ισχυόντων Α. Π. και τα καλλιτεχνικά μαθήματα (όπως η Λογοτεχνία και η Μουσική) έχει διαπιστωθεί θεωρητικά και πρακτικά ότι είναι, από πολλές απόψεις, ιδανικά αντικείμενα για τέτοιου είδους προσεγγίσεις.²⁴²

- Πολλά τραγούδια του μπορούν να λειτουργήσουν ως αφορμή για να ερευνήσει και να μάθει ο ακροατής του τόσο συγγραφείς, συνήθως ποιητές, που αναφέρονται (το όνομα ή/και απόψεις ή λόγια τους) σ' αυτά, (όπως πχ. Θάμυρις, Ρίλκε, Πεσόα, Βαλιέχο, Πας) καθώς, βέβαια, και άλλους, ποιήματα των οποίων έχει μελοποιήσει (όπως οι: Λόρκα, Λειβαδίτης, Εμπειρίκος, Καγιάμ, Μπράβος κ.ά) αλλά ακόμα και αυτούς που έχουν μεταφράσει ποιήματα που χρησιμοποιεί (πχ ο Α.Δικταίος, ο Κ. Κατσίμπαλης κ.ά, βλ. τον πίνακα με τα πλήρη στοιχεία των τραγουδιών του στο Παράρτημα Β). Αυτή η «διακειμενικότητα» αποτελεί έναν από τους σημαντικούς επιδιωκόμενους στόχους της διδασκαλίας των λογοτεχνικών κειμένων, σύμφωνα με πολλές (παλιές και σύγχρονες) διδακτικές θεωρίες και πρακτικές.²⁴³ Να σημειώσουμε βέβαια, σε σχέση και με τα δύο προηγούμενα, ότι συχνές είναι οι αναφορές στους στίχους του στο όνομα ή/και στο έργο άλλων καλλιτεχνών όπως τραγουδιστών (πχ Φεϊρουζ), ηθοποιών (πχ Τροϊζι) ή εικαστικών (πχ Γκόγια).

- Προβάλλουν και προωθούν ανθρωπιστικές αξίες: Σεβασμός της ζωής, καταδίκη της βίας, του ρατσισμού, του φανατισμού, της μισαλλοδοξίας. Όπως εύστοχα παρατηρεί και ο Λ.Ναρ το έργο του «εκφράζει τον ειλικρινή σεβασμό και την αδιαπραγμάτευτη αποδοχή της κάθε ανθρώπινης ύπαρξης».²⁴⁴

²⁴² Για τη σχέση της διαθεματικότητας με το μάθημα της Λογοτεχνίας ειδικότερα βλ. τη μεταπτυχιακή εργασία της Ελένης Κατσίμπουρα «Διδασκαλία της Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο και διαθεματικότητα» (βλ. Βιβλιογραφία).

²⁴³ Για το θέμα της διακειμενικότητας για τη διδασκαλία της Λογοτεχνίας ειδικά στη Δευτεροβάθμια βλ. στο βιβλίο της Χριστίνας Αργυροπούλου «Η ανθολογημένη ποίηση στο γυμνάσιο και το λύκειο» σ. 56-63 (βλ. Βιβλιογραφία).

²⁴⁴ Ναρ, Λ. όπ.π. σ.21.

- Καλλιεργούν το σεβασμό και την αγάπη προς το φυσικό περιβάλλον ως στάση και τρόπο ζωής. Συμβάλλουν στη διαμόρφωση οικολογικής συνείδησης, δηλαδή στο να κατανοήσει καλύτερα ο σύγχρονος άνθρωπος τη σχέση του με τη φύση και τη θέση του σε αυτήν, άρα (και μέσω αυτής) τη θέση του, γενικότερα, στον κόσμο.
- Προωθούν μια φιλοσοφική στάση και τη διερεύνηση μιας σειράς διαχρονικών και πανανθρώπινων θεμάτων: ζωή, θάνατος/φθορά, χρόνος, μνήμη/νοσταλγία, έρωτας, σύμπαν και θέση του ανθρώπου σε αυτό.
- Καλλιεργούν το γλωσσικό αισθητήριο, διεκδικούν τον γλωσσικό ορίζοντα των μαθητών. Ο αναγνώστης/ακροατής τους έρχεται σε επαφή με λέξεις προερχόμενες από ποικίλα γλωσσικά περιβάλλοντα (λαϊκές, καθημερινές, τοπικές, λόγιες) που μπορούν να τροφοδοτήσουν την (επιδιωκόμενη) γλωσσική παιδεία του και τον «μυσούν» σε ένα ασυνήθιστο («μαγικό»-«εξωτικό») ποιητικό λεξιλόγιο.
- Η πλούσια και ευρηματική «εικονοποιϊα» τους τροφοδοτεί αλλά και καλλιεργεί την αισθητική αντίληψη και ευαισθησία.
- Καλλιεργούν τον προβληματισμό πάνω σε κοινωνικοπολιτικά θέματα. Τα τραγούδια του μπορούν να θεωρηθούν (με μια ευρύτερη έννοια) πολιτικά, εφόσον οξύνουν τον προβληματισμό του ακροατή πάνω σε (διαχρονικά) κοινωνικά ζητήματα και προάγουν μια υπεύθυνη και συνειδητοποιημένη στάση γύρω από αυτά.²⁴⁵
- Προωθούν μια κριτική ματιά σε όλα τα ζητήματα με τα οποία καταπιάνονται, χρήσιμη και ωφέλιμη για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας των νέων.
- Η γενικότερη ποιητική και αισθητική τους «αποστρέφεται» το υλιστικό πρότυπο ζωής και προάγει το στοχασμό και την πνευματικότητα.
- Τα χαρακτηριστικά της γραφής (θέμα, περιεχόμενο, ύφος) αρκετών από αυτά μπορούν να συμβάλλουν στον (ανα)στοχασμό των μαθητών πάνω σε θέματα όπως η φύση και τα χαρακτηριστικά της λογοτεχνικότητας και ειδικότερα του ποιητικού λόγου ή/και η παιδευτική του αξία.

B. Στοιχεία της μουσικής των τραγουδιών του που έχουν διδακτική αξία:

- Εμπεριέχουν και ενσωματώνουν πολλά στοιχεία (μελωδικά και ρυθμικά) της ελληνικής παραδοσιακής και λαϊκής μουσικής, τόσο σε επίπεδο σύνθεσης όσο και σε επίπεδο ενορχήστρωσης/εκτέλεσης (με τη χρήση παραδοσιακών και λαϊκών οργάνων), συμβάλλοντας έτσι στη γνωριμία των μαθητών με αυτήν.

²⁴⁵ Σχετικά με το τι μπορεί να θεωρηθεί σήμερα (αλλά όχι μόνο) «πολιτικό» τραγούδι βλ και Ναρ, Λ. όπ.π. σ.131.

- Διαθέτουν πολλά στοιχεία διαφόρων μοντέρνων μουσικών ρευμάτων (ροκ, τζαζ, πανκ, έθνικ, ηλεκτρονική μουσική).
- Διευρύνουν-ανανεώνουν (χωρίς να μιμούνται ή να αναπαράγουν απλώς) την παραδοσιακή μουσική με (σωστά και προσεκτικά και όχι τυχαία και άκριτα) επιλεγμένα σύγχρονα στοιχεία, προχωρώντας και εξελίσσοντάς την. Είναι έτσι ένα πολύ καλό (ποιοτικό, επεξεργασμένο) προϊόν/δείγμα τόσο ύπαρξης όσο και μίξης των παραπάνω στοιχείων κι έτσι προσφέρονται για να φέρουν σε επαφή τους μαθητές με όλα αυτά τα στοιχεία που εντοπίζονται σε αυτά (στη μελωδία, στο ρυθμό, στην εκτέλεση, στην ενορχήστρωση κλπ).
- Μπορούν, τα περισσότερα, εύκολα να τραγουδηθούν και, ανάλογα με τις δυνατότητές τους, να παιχτούν (με όργανα).

Γ. Γενικότερα, τα τραγούδια του:

- Υπηρετούν και ανταποκρίνονται στους γενικούς σκοπούς της Εκπαίδευσης καθώς και τους στόχους διδασκαλίας τουλάχιστον των (άμεσα) σχετικών με το τραγούδι μαθημάτων (Λογοτεχνία, Μουσική).
- Συμβάλλουν στην αισθητική και πνευματική καλλιέργεια των μαθητών και στην πολύπλευρη εσωτερική τους αναζήτηση.
- Αποτελούν δείγμα και μέρος αυτού που μπορεί κανείς να ονομάσει «καλό»/«ποιοτικό» τραγούδι ²⁴⁶ το οποίο οφείλουμε να συστήσουμε και να προωθήσουμε, με όποιον καλύτερο τρόπο, στους νέους.
- Προάγουν την έννοια και την αξία της συλλογικότητας (ως προς το περιεχόμενο των στίχων, το είδος της μουσικής και τον τρόπο με τον οποίο αυτά κοινωνούνται με το ακροατήριό του), ως γενικότερη στάση ζωής και θέασης της κοινωνίας και του κόσμου. ²⁴⁷
- Μπορούν να συμβάλλουν στην ανάπτυξη της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών, στην καλλιέργεια της καλλιτεχνικής (και γενικότερα ψυχικής) ευαισθησίας τους, στην

²⁴⁶ Έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον, από όλες τις πτυχές του συζητούμενου θέματος, η γνώμη του ίδιου του Θ.Π για το πότε ένα τραγούδι μπορεί να θεωρηθεί «καλό»:

« - όταν το ακούω να "μη με χωράει ο τόπος"»

- όταν μετατρέπει το φυσικό περιβάλλον σε συνομιλητή μου

- όταν με "ψηλώνει"

- όταν θέλω να το ακούσουν και οι άλλοι

- όταν με αναγκάζει, από ζήλια, να πιάσω το όργανο στα χέρια

- όταν με αναγκάζει να αφήσω το όργανο από τα χέρια

- όταν, ακούγοντάς το, θέλω να χορέψω το χορό του Ζαλόγγου».

Πηγή: «Στα κέρατα του Ταύρου» (μουσική ταινία του Θ. Παπακώστα για τον Θ.Π. (βλ. Εργογραφία στο Παράρτημα). Να σημειωθεί ότι υιοθετούμε το σύνολο της τοποθέτησής του και θεωρούμε ότι τα περισσότερα από τα τραγούδια του ανταποκρίνονται στα κριτήρια αυτά.

²⁴⁷ Σχετικά με το θέμα της συλλογικότητας βλ και την τοποθέτηση του Ναρ, στο βιβλίο του, όπ.π. σ.141.

ανάπτυξη του κοινωνικού και του φιλοσοφικού τους στοχασμού, της κριτικής στάσης τους απέναντι στην κοινωνία και τον κόσμο.

- Τόσο σε επίπεδο λόγου όσο και σε επίπεδο μουσικής, τα τραγούδια του είναι, όπως προαναφέραμε, ένας πολύ καλός συνδυασμός λαϊκού και λόγιου στοιχείου. Αποτελούν, έτσι, μια σύγχρονη πολιτιστική/αισθητική/ιδεολογική θέση-πρόταση (ως σύγχρονο «έντεχνο» τραγούδι), πέρα από το εάν ο ίδιος επιδιώκει συνειδητά κάτι τέτοιο.

- Μπορούν να αποτελέσουν αφορμή για τη γνωριμία των μαθητών με το λόγο και τον ήχο της παραδοσιακής ποίησης και μουσικής (δημοτικά τραγούδια),²⁴⁸ όπως αυτά υπάρχουν και «διυλίζονται» μέσα στα τραγούδια του. Είναι γνωστό ότι οι έφηβοι (στην πλειοψηφία τους) είναι φυσικό να αντιδρούν στην επαφή με στοιχεία της παράδοσης, την οποία γενικά και αυθόρμητα θεωρούν ως κάτι ξένο, μακρινό και αδιάφορο. Αν όμως θεωρούμε σημαντική και χρήσιμη την επαφή τους μαζί της, τότε αυτή δεν θα πρέπει να γίνεται με τρόπο «μουσειακό»/στατικό, άρα απωθητικό γι' αυτούς. Πρέπει να γίνεται μέσα από ακούσματα στα οποία υπάρχουν και τα στοιχεία της παράδοσης, δίπλα σε άλλα στοιχεία πιο οικεία και προσιτά σε αυτούς (σύγχρονα μουσικά ακούσματα).²⁴⁹ Έτσι, τα τραγούδια του Θ.Π. (στα οποία, όπως προαναφέραμε, συγχωνεύονται με αρμονικό και φυσικό τρόπο, παραδοσιακά με σύγχρονα στοιχεία), πέρα από άλλα οφέλη, μπορούν να λειτουργήσουν και ως «κρίκος» επαφής των νέων με το λόγο και (κυρίως ίσως) τον ήχο της δημοτικής (παραδοσιακής) μουσικής.

- Μπορούν να μνήσουν στην ανίχνευση στοιχείων ελληνικότητας και ταυτόχρονα οικουμενικότητας στην τέχνη. Τόσο ο λόγος όσο και ο ήχος τους στηρίζονται στην παράδοση την οποία αξιοποιούν δημιουργικά, οδηγώντας τον ακροατή του σε ένα πιο «υψηλό» επίπεδο, «δείχνοντάς» του έναν πιο διευρυμένο (υπερτοπικό) ορίζοντα.

- Μπορούν, λόγω του σύγχρονων στοιχείων που ενσωματώνουν και τα χαρακτηρίζουν, να αποτελέσει «όχημα» για την επαφή των νέων τόσο με την ίδια τη μουσική όσο και με το στίχο, το λόγο γενικότερα. Όπως έχει πει και ο ίδιος: «Είναι στιγμές που η μουσική λειτουργεί ως δούρειος ίππος για τα λόγια. Κι οι ποιητές, όταν ντυθούν με μουσική, μπορούν να ανοίξουν την κερκόπορτα των συναισθημάτων και να καρπίσει πιο εύκολα ο λόγος τους

²⁴⁸ Για το θέμα της δημιουργικής διδασκαλίας και αξιοποίησης των δημοτικών τραγουδιών στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση βλ. το βιβλίο του Μ.Γ.Βαρβούνη, όπ.π. (βλ. Βιβλιογραφία).

²⁴⁹ Περισσότερα και πιο αναλυτικά για το θέμα της επαφής των μαθητών με την παραδοσιακή μουσική καθώς και ειδικότερες προτάσεις στο άρθρο του Γ. Σταύρου «Διδακτικές προσεγγίσεις παραδοσιακών τραγουδιών» (Βλ. Βιβλιογραφία).

μέσα μας. Πολλοί γνώρισαν κι αγάπησαν την ποίηση μέσα από τραγούδια».²⁵⁰ Αυτό μπορεί να συμβεί και με τους μαθητές, όπως και ο ίδιος υποστηρίζει απαντώντας σε σχετική ερώτηση στο Ερωτηματολόγιο (βλ. Παράρτημα, Δ ερώτηση 6).

- Διαθέτουν τα χαρακτηριστικά που, σύμφωνα με τους θεωρητικούς της σχολής της Φρανκφούρτης (Adorno, Horkheimer, Marcuse, Καστοριάδης), διαθέτουν τα «αξιόλογα» και με αισθητική αξία έργα τέχνης: «έχουν αντισυμβατικό χαρακτήρα, εμπεριέχουν πλήθος αλληλένδετων νοημάτων, δέχονται πολλές ερμηνείες και διερευνούν σε βάθος τις συνθήκες και τις εμπειρίες της ανθρώπινης ύπαρξης».²⁵¹

Αυτά, τουλάχιστον, τα χαρακτηριστικά των τραγουδιών του, πιστεύουμε ότι είναι στοιχεία ωφέλιμα για την εκπαίδευση των νέων μαθητών/τριών και μπορούν να αξιοποιηθούν διδακτικά ενώ, όπως αναφέρθηκε ήδη, είναι σύμφωνα με τους διακηρυγμένους και καταγεγραμμένους σκοπούς και στόχους της ελληνικής Εκπαίδευσης και των επιμέρους μαθημάτων.

Εκτός από το ίδιο το έργο του, αλλά σε άμεση σχέση με αυτό, πιστεύουμε ότι έχει σημασία και η «προβολή» της προσωπικότητάς του (λόγος, δράση), ως καλλιτέχνη. Μπορεί να αποτελέσει ένα θετικό πρότυπο για τα παιδιά. Εκτός από τα τραγούδια του, ο λόγος και οι απόψεις που εκφράζει στα κείμενα και τις συνεντεύξεις του σκιαγραφούν το προφίλ ενός σεμνού και καλλιεργημένου ανθρώπου και καλλιτέχνη. Αυτό δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι πρέπει να προταθούν για μίμηση και αντιγραφή. Άλλωστε ούτε ο ίδιος επιδιώκει κάτι τέτοιο, το αντίθετο μάλιστα.²⁵² Ωστόσο, στις συνεντεύξεις και στα κείμενα που δημοσιοποιεί θα βρει κανείς ενδιαφέρουσες τοποθετήσεις για ζητήματα κοινωνικά, αισθητικά, φιλοσοφικά, τέτοιες που μπορούν, τουλάχιστον, να συνεισφέρουν στον προβληματισμό των εφήβων μαθητών (σίγουρα του Λυκείου, αν όχι και του Γυμνασίου) γύρω από αυτά. Το γεγονός επίσης ότι είναι εν ζωή και εν δράσει μπορεί να λειτουργήσει για τα παιδιά ενθαρρυντικά και ενισχυτικά, ως ένα ζωντανό παράδειγμα καλλιτέχνη/δημιουργού,

²⁵⁰ Από συνέντευξη στην Αθηνά Τερζή στην ιστοσελίδα «Parallaxi» (16 Ιουλίου 2018): <https://parallaximag.gr/thanasis-papakonstantinou-zoi-einai-efchi-kai-katara-27213> (ανακτήθηκε 20-3-23).

²⁵¹ Πηγή: Αντύπας, Γ., «Μετασχηματίζουσα μάθηση - Η Αισθητική εμπειρία της τέχνης στην εκπαίδευση», περιοδικό «εκπ@ιδευτικός κύκλος», Τόμος 7, τεύχος 2, 2019.

²⁵² Έχει πει στη συνέντευξή του στο Γιώργο Τούλα, στο «parallaximag», στις 1-9-20: «Το ότι γράφει κάποιος κάποια τραγούδια δεν σημαίνει ότι έχει κάποιο λόγο να μιλά συνεχώς. Δεν βρίσκω ότι έχει νόημα. Αρκετές φορές διστάζω για το ότι ίσως όταν εκφράζω προσωπικές απόψεις μοιάζει ότι χρησιμοποιώ την αγάπη που έχει ένας συγκεκριμένος κόσμος για τα τραγούδια μου να τη χρησιμοποιήσω για να περάσω τις απόψεις μου. Δεν μου αρέσει και δεν το θέλω». Πηγή: <https://parallaximag.gr/thanasis-papakonstantinou-eimai-eaftos-mou-oute-star-oute-kriithar-88865> (ανακτήθηκε 20-3-23)

σε αντίθεση με άλλους που, στη σκέψη των παιδιών, είναι μακρινοί και απρόσιτοι (δεν βρίσκονται εν ζωή, ανήκουν σε άλλες εποχές) και γι' αυτό ίσως αδιάφοροι.

Γενικότερα, θα λέγαμε ότι η αναγνώριση της αξίας του έργου του από πολλούς μελετητές, ακροατές και θαυμαστές του ισοδυναμεί με παραδοχή της ωφέλειας που έχει το να «κοινωνηθεί» στους νέους ανθρώπους και, επομένως, και στους μαθητές. Η πιο ξεκάθαρη διατύπωση αυτής της θέσης είναι σίγουρα η φράση της δημοσιογράφου Χρύσας Λύκου, που, γράφει, συνοψίζοντας με αυτό τον τρόπο την αξία του έργου του: «Ο Θανάσης Παπακωνσταντίνου θα έπρεπε να διδάσκεται στα σχολεία».²⁵³

Σε ό,τι αφορά τη διδακτική αξιοποίηση των δικών του τραγουδιών ο ίδιος, στις σχετικές απαντήσεις του στο Ερωτηματολόγιο (βλ. Παράρτημα Δ, ερ. 8,10,11), με τη σεμνότητα και τη μετριοφροσύνη που τον χαρακτηρίζει, εμφανίζεται, θα λέγαμε, αρκετά επιφυλακτικός. Θεωρεί φυσικά ότι «δεν υπάρχει διδαχή σε αυτά, μόνο ανάδειξη εικόνων». Να σημειώσουμε φυσικά ότι αφενός και η εκπαίδευση δεν πρέπει να επιδιώκει τη «διδαχή» και αφετέρου ότι η «ανάδειξη εικόνων» (τέτοιων μάλιστα όπως αυτές που «φτιάχνει» ο Θ.Π.) είναι, από μόνη της, εξαιρετικά διδακτική, με την ευρεία έννοια και όχι με αυτή τη στενή της «διδαχής»). Αποφεύγει να προτείνει ποια (ίσως) από αυτά θα μπορούσαν να διδαχτούν («δεν έχουν κάποια διδακτική τάση») ή να προτείνει τρόπους αξιοποίησής τους («δεν μπορώ να σκεφτώ κάτι»). Ωστόσο, αναγνωρίζει ότι, «Μετά από χρόνια -και παίρνοντας υπ' όψη τις αντιδράσεις και τις κουβέντες όσων με ακούνε- έχω την αίσθηση ότι με κάποιο τρόπο απροσδιόριστο και χωρίς να το επιδιώκω, με μερικά τραγούδια μου σκαλίζω τη συνείδηση». Είναι (θα σχολιάζαμε ρωτώντας ρητορικά) άλλος, εκτός από αυτό το «σκάλισμα», ο βασικός σκοπός της Παιδείας;

4.3. Δυνατότητες αξιοποίησης. Το θεσμικό πλαίσιο.

Όπως προαναφέραμε, η αξιοποίηση του τραγουδιού στο πλαίσιο της οργανωμένης εκπαίδευσης μπορεί να γίνει σε διάφορα πεδία και επίπεδα, λαμβάνοντας πάντα υπόψη το πλαίσιο λειτουργίας της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Σήμερα, στη Β'/βάθμια Εκπαίδευση, αυτή είναι οργανωμένη ως εξής:

²⁵³ Η φράση αυτή διατυπώνεται από τη Χρύσα Λύκου στη δημοσίευση της συνέντευξης που πήρε η ίδια από τον Θ.Π. Πηγή: <https://provocateur.gr/manners/16034/o-thanashs-papakwnstantinou-tha-eprepe-na-didasketai-sta-sxoleia> (ανακτήθηκε 20-3-23)

1. Επιμέρους μαθήματα με διακριτά αντικείμενα και περιεχόμενα/διδασκτέα ύλη, οργανωμένα και ενταγμένα στο εβδομαδιαίο ωρολόγιο πρόγραμμα διδασκαλίας, όπως αυτά ορίζονται από τα σχετικά Α.Π.

2. Διάφορες διαθεματικές δραστηριότητες, στο πλαίσιο των οποίων διερευνάται ένα θέμα πέραν των οριζόμενων στη διδασκτέα ύλη των Α.Π. και υλοποιούνται εκτός του πλαισίου του ωρολογίου προγράμματος και συνήθως (αλλά όχι απαραίτητα) εκτός της τάξης. Τέτοιες μπορούν να είναι:

α) Τα «Προγράμματα Σχολικών Δραστηριοτήτων» ή, αλλιώς, «Προγράμματα Καινοτόμων Δράσεων». Ο σχεδιασμός και η υλοποίησή τους έχει εισαχθεί στην ελληνική εκπαίδευση τα τελευταία είκοσι χρόνια περίπου.²⁵⁴ Προτάθηκαν και υλοποιήθηκαν αρχικά ως δραστηριότητες («καινοτόμες δράσεις») στο πλαίσιο της, τότε, νεοεισαχθείσας «Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης» και της «Αγωγής Υγείας».. Σύντομα επεκτάθηκαν και σε άλλα πεδία, όπως αυτό των «Πολιτιστικών δραστηριοτήτων». Σήμερα εξακολουθούν να υλοποιούνται, με πρωτοβουλία, ευθύνη και καθοδήγηση των διδασκόντων. Σε αντίθεση με την Α'/βάθμια (είναι ενταγμένα στο ωρολόγιο), στη Β'/βάθμια εκπονούνται κυρίως εκτός της σχολικής τάξης και σίγουρα εκτός του διδακτικού ωραρίου.

β) Τα «Εργαστήρια Δεξιότητων»²⁵⁵ στο Γυμνάσιο (καθιερώθηκαν την τελευταία διετία) και η «Ζώνη Δημιουργικών Δραστηριοτήτων»²⁵⁶ στο ΕΠΑΛ (Επαγγελματικό Λύκειο) που, αν και είναι ενταγμένα στο εβδομαδιαίο ωρολόγιο πρόγραμμα, επιτρέπουν την ενασχόληση με αντικείμενα και θέματα πέραν αυτών της ορισμένης από τα Α.Π. ύλης των υπολοίπων μαθημάτων.

γ) Ποικίλες σχολικές εκδηλώσεις (επίσημες και ανεπίσημες σχολικές επετειακές «γιορτές», συναυλίες, παρουσιάσεις και λοιπές δράσεις).²⁵⁷

²⁵⁴ Νομοθετικά προβλέπονται από την Υ.Α. Γ2/4867/1992 (ΦΕΚ 629/23-10-1992). Διαθέσιμο στο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/ya-g2-4867-1992.html> (ανακτήθηκε 20-3-23).

²⁵⁵ Καθιερώθηκαν κατά το σχ. έτος 2021-22 με Υπουργική Απόφαση Αριθμ. 94236/ΓΔ4/2021, δημοσιευμένη στο ΦΕΚ 3567/Β/4-8-2021 («Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών για τα Εργαστήρια Δεξιότητων όλων των τύπων σχολικών μονάδων, Νηπιαγωγείων, Δημοτικών και των Γυμνασίων»). Διαθέσιμη στο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/protobathmia-ekpaideuse/upourgike-apophase-94236-gd4-2021.html> (ανακτήθηκε 20-3-23)

²⁵⁶ Καθιερώθηκε κατά το σχ. έτος 2016-17 με την υπ'αρ. Φ8/105357/Δ4 εγκύκλιο του Υ.ΠΑΙ.Θ. Διαθέσιμη στο: https://blogs.sch.gr/andratha/files/2014/10/Proypo9_Leit_Tmhmatwn_A-B_EPAL-ZDD_2016-17.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

²⁵⁷ Για μια διεξοδική, θεωρητική και πρακτική, παρουσίαση των σχολικών εκδηλώσεων βλ. στο βιβλίο των Θ. Γραμματά και Π. Τζαμαργιά «Πολιτιστικές εκδηλώσεις στο σχολείο, Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση» (Βλ. βιβλιογραφία)

δ) Διάφορες εργασίες που μπορούν να ανατεθούν στους μαθητές στο πλαίσιο των επιμέρους μαθημάτων με αφορμή ή/και αντικείμενο κάποιο θέμα που απαιτεί (ή προσφέρεται για) διαθεματική προσέγγιση. Για λίγα σχολικά έτη, τέτοιες εργασίες προτάθηκαν και υλοποιήθηκαν επίσημα με τον τίτλο «Συνθετικές Δημιουργικές Εργασίες» στο Γενικό Λύκειο. Αντίστοιχο σκοπό και χαρακτήρα είχε και η λεγόμενη «Θεματική Εβδομάδα» όπως και η «Ευέλικτη Ζώνη» στα Γυμνάσια. Σήμερα έχουν και τα δύο επισήμως καταργηθεί, ωστόσο είναι δυνατό οι διδάσκοντες με δική τους πρωτοβουλία να τις αναθέτουν.

Η εισαγωγή και η αξιοποίηση του τραγουδιού μπορεί (θεωρητικά και πρακτικά) να ενταχθεί και στις δύο αυτές κατηγορίες. Ωστόσο, όπως πιστεύουμε ότι θα φανεί αμέσως παρακάτω, η επαφή των μαθητών με αντικείμενα (έργα τέχνης) όπως το τραγούδι είναι προτιμότερο να γίνεται περισσότερο στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων της 2^{ης} κατηγορίας, δηλαδή εκτός του ωρολογίου προγράμματος και του πλαισίου των καθιερωμένων μαθημάτων, σε ένα πιο «φυσικό» περιβάλλον και σε μη «τυπικές» συνθήκες (όπως αυτές της σχολικής τάξης και του διδακτικού ωραρίου). Η διαπίστωση αυτή γίνεται πιο κατανοητή εάν λάβει κανείς υπόψη τις δύο τουλάχιστον βασικές διαφορές των δύο αυτών κατηγοριών:

- Ό,τι διδάσκεται στο πλαίσιο της 1^{ης} κατηγορίας (ωρολόγιο πρόγραμμα) αποτελεί υποχρεωτικά παραδοτέα και, φυσικά, εξεταστέα ύλη («μαθήματα»), ενώ ό,τι υλοποιείται στο πλαίσιο των της 2^{ης} («δραστηριότητες») δεν είναι προκαθορισμένο αλλά αποφασίζεται ελεύθερα από τον επιβλέποντα καθηγητή και τους συμμετέχοντες μαθητές και, το κυριότερο, δεν αποτελεί κατά κανένα τρόπο αντικείμενο εξέτασης. Έτσι, στις δράσεις αυτές είναι (θεωρητικά/θεσμικά) δυνατή η ενασχόληση των μαθητών με θέματα και αντικείμενα πέρα από αυτά των γνωστών «μαθημάτων» τους, που μπορούν να είναι πιο κοντά στα ενδιαφέροντά τους και, το κυριότερο, η αντιμετώπιση και η διαχείριση τους μπορεί να γίνει με εναλλακτικούς τρόπους προσέγγισης (όπως πχ η διερευνητική και η βιωματική μάθηση, η ομαδοσυνεργατική ή/και η διαφοροποιημένη διδασκαλία κλπ) σε βαθμό πολύ μεγαλύτερο από ό,τι επιτρέπει το Α.Π. που υλοποιείται εντός της τάξης.

- Στα μαθήματα της 1^{ης} κατηγορίας είναι υποχρεωτική η παρουσία/συμμετοχή όλων των μαθητών, ενώ στις δράσεις της 2^{ης} είναι προαιρετική (με εξαίρεση το β, που είναι ενταγμένο στο ωρολόγιο πρόγραμμα). Είναι αυτονόητο ότι η εθελοντική συμμετοχή μπορεί να εξασφαλίσει σε μεγαλύτερο βαθμό το ενδιαφέρον των συμμετεχόντων ενώ ταυτόχρονα επιτρέπει (ίσως και κατόπιν κάποιας «επιλογής», χωρίς φυσικά τον αποκλεισμό κανενός) τη συμμετοχή περισσότερο όσων έχουν κάποια ιδιαίτερη ικανότητα/δεξιότητα (πχ παίξιμο οργάνων, τραγούδι ή άλλες.). Είναι φανερό ότι και τα δύο αυτά στοιχεία μπορούν να

διευκολύνουν την υλοποίηση των δράσεων αλλά και να αυξήσουν την ποιότητα του (όποιου) τελικού αποτελέσματος.

Το τραγούδι, ως διδακτικό αντικείμενο στο σχολείο, μπορεί να αξιοποιηθεί στο πλαίσιο και των δύο κατηγοριών. Ας είναι όμως σαφές ότι στην 1^η κατηγορία θα πρέπει κανείς αναγκαστικά να εστιάσει περισσότερο σε κάποιο από τα στοιχεία του (στίχοι, μουσική, κίνηση ή άλλο) καθώς το πλαίσιο είναι ορισμένο από το αντικείμενο του κάθε μαθήματος (Λογοτεχνία, Μουσική ή άλλο) και της αντίστοιχης ειδικότητας του διδάσκοντος καθηγητή (φιλόλογος, μουσικός, γυμναστής κλπ). Στη 2^η κατηγορία, χωρίς κι εδώ να αποκλείεται η ενασχόληση περισσότερο με κάποιο από τα συστατικά του, υπάρχει η δυνατότητα να αντιμετωπιστεί το τραγούδι συνολικά ως είδος και να εξεταστούν κι άλλες πτυχές του (όπως πχ η εκτέλεση/παρουσίασή του, η λειτουργία/χρήση του και η σχέση του με άλλες τέχνες και με άλλα πεδία γνώσης κλπ).

Κι αυτή είναι μία από τις δυσκολίες της αξιοποίησής του στο σχολείο: η συνολική και σφαιρική αντιμετώπιση και εξέτασή του είναι δύσκολο να γίνει από διδάσκοντα μιας συγκεκριμένης ειδικότητας. Απαιτείται μάλλον η συνεργασία διδασκόντων περισσότερων ειδικοτήτων. Κι αυτό, αν είναι, θα γίνει στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων της 2^{ης} κατηγορίας, εκτός τάξης και Α.Π.

Σε κάθε περίπτωση, παρακάτω θα αναφερθούμε στις δυνατότητες αξιοποίησής του στο πλαίσιο και των δύο κατηγοριών χωριστά.

Πρέπει να σημειώσουμε εδώ προοιμιακά πως όλες οι δυνατότητες αξιοποίησης που θα προτείνουμε (είναι αλήθεια ότι) είναι πιο πρόσφορο και πιθανό να υλοποιηθούν περισσότερο στο Γυμνάσιο ή (σε κάποιο βαθμό και για κάποιους μαθητές) στις πρώτες τάξεις του Λυκείου καθώς αυτό στην πράξη λειτουργεί υπό την πίεση της κάλυψης της πανελλαδικώς οριζόμενης διδακτέας/εξεταστέας ύλης και σχεδόν αποκλειστικά, δυστυχώς (έτσι όπως είναι διαμορφωμένο το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα), του άγχους των περισσότερων παιδιών για την προετοιμασία τους για τις εξετάσεις (προαγωγικές, Πανελλαδικές).

4.3.1. Σε επιμέρους διδακτικά αντικείμενα («μαθήματα»):

Είναι δυνατό κάποιο/α τραγούδι/α να αξιοποιηθεί/ούν στο πλαίσιο κάποιου από τα ορισμένα διδακτικά αντικείμενα (μαθήματα) του αναλυτικού προγράμματος σε μία ή και παραπάνω διδακτικές ώρες. Ο διδάσκων θα (πρέπει να) κρίνει τι και πώς ακριβώς θα προτείνει και θα επιχειρήσει να αξιοποιήσει στο πλαίσιο του μαθήματός του ανάλογα με τις

δυνατότητες/χαρακτηριστικά της τάξης του και τις εκάστοτε συνθήκες και δυνατότητες. Θα πρέπει να είναι «ανοιχτός» σε ιδέες και προτάσεις των μαθητών/τριών του που, ενδεχομένως, θα γεννηθούν και θα ζητηθούν από αυτούς/ές. Θα πρέπει επίσης να είναι έτοιμος και για άλλες διαθεματικές συνδέσεις που θα προκύψουν (και να τις ενθαρρύνει), πέρα από τους αρχικούς σχεδιασμούς του.

Παρακάτω θα παρουσιάσουμε κάποιες δυνατότητες αξιοποίησης, ανά διδακτικό αντικείμενο. Οι προτάσεις γίνονται με αναφορά στα υπάρχοντα και ορισμένα περιεχόμενα διδασκαλίας των αντικειμένων αυτών. Σχετικά με την υλοποίηση αυτών των δυνατοτήτων είναι, θεωρούμε, σημαντικές οι εξής επισημάνσεις:²⁵⁸

1. Από ένα τραγούδι, είτε ως σύνολο, είτε από κάποιο μέρος του, μπορεί να αξιοποιηθεί:

- η μουσική του (με όλα τα στοιχεία και τις παραμέτρους που την διαμορφώνουν και τη χαρακτηρίζουν: μελωδία, ρυθμός, ενορχήστρωση, εκτέλεση/ερμηνεία κλπ)
- οι στίχοι του: το συνολικό θέμα/νόημα, το λεξιλόγιο (συχνά ακόμα και μία λέξη του), ή άλλα (λογοτεχνικά/φιλολογικά) στοιχεία της γραφής του (εκφραστικά μέσα, τεχνικές κλπ)
- άλλα στοιχεία του: οι συνθήκες δημιουργίας του, οι καταβολές και οι ποικίλες αναφορές ή προεκτάσεις του, η εκτέλεσή του («στοντιακή» ή «ζωντανή»), η χρήση/η απήχισή του, κ.ά

2. Όλα ή κάποια από τα παραπάνω μπορούν να αξιοποιηθούν διδακτικά:

- α) ως αφορμή (αρχικό ερέθισμα) για έναρξη διδασκαλίας ενός θέματος, κατάλληλη και πιθανόν ικανή να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον των μαθητών
- β) ως αυτούσιο διδακτικό αντικείμενο (είτε ως προς το στίχο, είτε ως προς τη μουσική, είτε ως συνολικό δημιούργημα)
- γ) ως «αποδεικτικό»/συγκριτικό υλικό για κάποιο θέμα/αντικείμενο διδασκαλίας που μπορεί να τροφοδοτήσει, να ενισχύσει τα ερεθίσματα και τα επιδιωκόμενα μαθησιακά αποτελέσματα
- δ) ως συνοδευτικό/«παράλληλο» υλικό ικανό να οδηγήσει σε προεκτάσεις ή/και νέες συνδέσεις των μαθησιακών αντικειμένων με άλλα.

4.3.1.1. Νεοελληνική Γραμματεία (με επίκεντρο το λόγο)

Αναμφισβήτητα και αυτονόητα το μάθημα της Νεοελληνικής Γραμματείας («Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας») που διδάσκεται σε όλες τις τάξεις Γυμνασίου και Λυκείου είναι ο κύριος χώρος στον οποίο μπορεί και πρέπει να προταθεί η εισαγωγή των τραγουδιών του

²⁵⁸ Σύμφωνα πάντα με όσα (θεωρητικά και πρακτικά) ορίζονται στα σχετικά Α.Π αλλά και τις προτεινόμενες πρακτικές κάποιες από τις οποίες έχουμε αναφέρει στα 2.4 και 4.1.)

Θ.Π. (όπως και κάθε άλλου τραγουδοποιού) ως διδακτέα ύλη. Ο λόγος (το κείμενο) είναι το ένα από τα δύο κύρια συστατικά στοιχεία (και καθοριστικό της ταυτότητας) του τραγουδιού.

Οι στίχοι των τραγουδιών μπορούν να λειτουργήσουν αυτόνομα ως διδακτικό αντικείμενο, ανεξάρτητα από την μουσική ή την ερμηνεία που τους συνοδεύει. Σχετικά με την αξία των στίχων ανεξάρτητα από τη μουσική τους, για τα δικά του τραγούδια ο ίδιος ο Θ.Π. λέει: «Νομίζω πως κάποια από αυτά μπορούν να σταθούν και μόνα τους χωρίς τη μεγάλη βοήθεια της μουσικής. Είμαι όμως και διστακτικός γιατί διαβάζω ποίηση και γνωρίζω πόσο ψηλά είναι ο πήχυς» (βλ. Παράρτημα Δ, ερ. 3). Ταυτόχρονα όμως, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η ύπαρξη της μουσικής επένδυσης μπορεί να λειτουργήσει ενισχύοντας τόσο το κίνητρο για επαφή με το στίχο (κάτι που και ο ίδιος πιστεύει) όσο και την αισθητική απόλαυση και, συνακόλουθα, τη συνολική εμπειρία και διδακτική ωφέλεια.

Όπως αναφέραμε και στην Εισαγωγή, στην εποχή μας έχει αλλάξει, σε σχέση με το παρελθόν, η θεώρηση περί λογοτεχνικού (και όχι μόνο) «κειμένου». Η σύγχρονη διδακτική συστήνει την εισαγωγή «πολυτροπικών» κειμένων κι έτσι τίθεται και το ζήτημα της σύνδεσης της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας με τις άλλες Τέχνες και, στο πλαίσιο αυτό, πρώτιστα με τη Μουσική. Η ύπαρξη μουσικής συνοδείας του κειμένου (στίχοι) και η εξέταση και η προσφορά του στους μαθητές μέσα από τη σχέση του με αυτήν (με τη μορφή του τραγουδιού) μπορεί επομένως να συμβάλει ίσως καθοριστικά στην ουσιαστικότερη επαφή τους με αυτό.²⁵⁹

Κάθε κείμενο/στίχοι τραγουδιού (είτε ως αυτόνομο αντικείμενο είτε ως παράλληλο κείμενο, αυτό θα το αποφασίσει ο διδάσκων-φιλόλογος) παρουσιάζεται στους μαθητές και (θα πρέπει/μπορεί να) αντιμετωπίζεται όπως κάθε άλλο λογοτεχνικό κείμενο.²⁶⁰

Σχετικά με την αξιοποίηση των στίχων των τραγουδιών του Θ.Π. , στο πλαίσιο του μαθήματος της Λογοτεχνίας, είναι χρήσιμο να διευκρινίσουμε ότι ο ίδιος, σε ό,τι αφορά τους στίχους του, θεωρεί τον εαυτό του «στιχουργό» και αντιμετωπίζει με επιφύλαξη το ότι πολλοί τον θεωρούν «ποιητή» (βλ. Παράρτημα Δ, ερ.3). Γράφει στίχους τους οποίους προορίζει για μελοποίηση. Αυτό είναι κάτι που δεν πρέπει να αγνοεί ούτε όποιος τους προτείνει για «διδασκαλία» ούτε και όποιος (εν προκειμένω οι μαθητές) τους διαβάζει και τους μελετά ως κείμενα ανεξάρτητα από τη μουσική τους, στο πλαίσιο ενός μαθήματος Λογοτεχνίας. Ο ίδιος επίσης αναφέρει ότι κάποιες φορές γράφει και κείμενα («ποιήματα») σε ελεύθερο στίχο τα

²⁵⁹ Μια ολοκληρωμένη διαπραγμάτευση του θέματος αποτελεί η διατριβή της Μαρίας Αγγελιδάκη «Η συνομιλία των Τεχνών: η αξιοποίηση των Τεχνών στη διδασκαλία της Λογοτεχνίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση» (βλ. Βιβλιογραφία).

²⁶⁰ Βέβαια α) η αξία ενός οποιουδήποτε κειμένου δεν έγκειται στην «ταμπέλα» που του αποδίδει κανείς («λογοτεχνικό»/«ποιητικό») και β) είναι τεράστια η συζήτηση περί ορισμού της «ποίησης» ή της «λογοτεχνικότητας» η οποία δεν θα γίνει εδώ.

οποία δεν έχει μέχρι τώρα δημοσιεύσει. Κάποια από αυτά στη συνέχεια τα «δουλεύει»²⁶¹ ώστε να πάρουν τη μορφή «στίχων» κατάλληλων ώστε να μελοποιηθούν πιο εύκολα.

Δεν γράφει ποίηση αλλά στίχους για μελοποίηση, οι οποίοι, ωστόσο, έχουν (για πολλούς από τους ακροατές του) ποιητική αξία. Κι αυτό είναι το ενδιαφέρον που μπορεί και πρέπει να δειχθεί και να αναλυθεί, από τον όποιον μελετητή τους. Πρέπει να γίνει προσπάθεια να αποκαλυφθεί πώς οι στίχοι ενός τραγουδιού μπορούν να έχουν (και) ποιητική αξία. Και μάλιστα, ακόμα περισσότερο, ακριβώς επειδή έχουν γραφτεί ως στίχοι με σκοπό να συνυπάρξουν με μια μουσική. Κι είναι ίσως αυτό κάτι που τους δίνει ακόμα μεγαλύτερη αξία. Ελπίδα και προσδοκία του «διδάσκοντος» είναι να την «ανακαλύψουν» οι ίδιοι οι μαθητές, να «επικοινωνήσουν» με αυτήν και να γευτούν τα οφέλη της. Πράγμα που (πρέπει να) συμβαίνει και με όποιο άλλο ποιητικό/λογοτεχνικό κείμενο τους προτείνεται, από το σχολικό ανθολόγιο ή από όπου αλλού.

Θα καταθέσουμε εδώ κάποιες γενικές παρατηρήσεις, σύμφωνες με τις σύγχρονες παιδαγωγικές/διδασκτικές αντιλήψεις γύρω από το θέμα αλλά και με τα οριζόμενα στα αντίστοιχα Α.Π, σχετικά με τις δυνατότητες για μια όσο το δυνατό καλύτερη και δημιουργικότερη αξιοποίηση των στίχων ενός τραγουδιού, στο πλαίσιο του μαθήματος της Λογοτεχνίας:

1. Είναι πολύ σημαντικό, σύμφωνα με όλες τις σύγχρονες θεωρίες διδασκαλίας της Λογοτεχνίας, να δίνεται στους ίδιους του μαθητές η δυνατότητα να επιλέγουν το/τα κείμενο/α που τους τραβούν, για οποιοδήποτε λόγο, το ενδιαφέρον.²⁶² Έτσι, είναι καλό να προσφέρουμε ένα αριθμό (όχι πολύ μεγάλο) κειμένων για μια πρώτη επαφή, ώστε να δούμε ποιο από αυτά θα τραβήξει ίσως το ενδιαφέρον τους και θα επιλεγεί από τα ίδια τα παιδιά. Διαδικασία που, έτσι κι αλλιώς, προτείνεται να γίνεται και για τα κείμενα που υπάρχουν στο σχολικό ανθολόγιο. Μπορούμε έτσι να παρουσιάσουμε στους μαθητές έναν αριθμό τραγουδιών του Θ.Π. που είτε έχουν κάποια συνάφεια ως προς το θέμα/περιεχόμενό τους (πχ «Αμερική» και «Πλάνα ξενιτιά») ή ως προς άλλο χαρακτηριστικό τους, εσωτερικό (πχ είδος στίχου, εκφραστικά μέσα) ή εξωτερικό (πχ η συνύπαρξή τους σε κάποιο άλμπουμ του).
2. Είναι μεγάλη η σημασία της ανάγνωσης (ηχηρή ή/και σιωπηρή) των στίχων, με ή χωρίς τη μουσική. Είναι δυνατό και σκόπιμο να γίνεται παρουσίαση των στίχων ενός τραγουδιού και

²⁶¹ Λειτουργώντας, όπως λέει ο ίδιος, «ως Προκρούστης». Βλ. σχετικά στο Ναρ, Λ., όπ. π. σ.79.

²⁶² Για αναλυτική αναφορά στο θέμα της σημασίας της επιλογής βλ. στο: Τσακρής, Π., *Διδασκαλία της Λογοτεχνίας, εφαρμοσμένη διδακτική μεθοδολογία*, εκδ. Α.Α.Λιβάνη, Αθήνα 2007, σ.30-31.

με τις δύο παραλλαγές: είτε πριν είτε μετά την ακρόαση της μουσικής τους. Αυτό μπορεί να ποικίλει κατά περίπτωση και να κρίνεται φυσικά από τον διδάσκοντα.²⁶³

3. Να εφαρμόζεται η θεωρία της «πρόσληψης»/αναγνωστικής ανταπόκρισης: να αφήσουμε (και να ενθαρρύνουμε με κάθε τρόπο) τους μαθητές να πάρουν ό,τι θέλουν από την επαφή τους με τους στίχους του Θ.Π. ως κείμενα. Στη συνέχεια τους καλούμε να καταθέσουν τις όποιες εντυπώσεις τους και ακολούθως, «καθοδηγώντας» τους κατάλληλα, να έρθουν σε «διάλογο» με το κείμενο και σε περαιτέρω επαφή/αναζήτηση.²⁶⁴ Να μη δίνουμε «έτοιμες» ερμηνείες» αλλά να προκαλούμε, με όποιον τρόπο, την έκφραση της δικής τους ανταπόκρισης. Εμείς οφείλουμε να δώσουμε το ερέθισμα, την αφορμή. Μία τέτοια αφορμή μπορεί να είναι η ακρόαση της μουσικής των στίχων ή κάποιο άλλο ερέθισμα (που σχετίζεται με ένα κείμενο το οποίο τους εμφανίζεται με τη μορφή μελοποιημένων στίχων) όπως η παρουσίαση κάποιων πληροφοριών για το δημιουργό, ή η προβολή ενός βίντεο από μια ζωντανή παρουσίαση του τραγουδιού κ.ά. (βλ. και παρακάτω στο 4.3.2.2.).

4. Να γίνεται αξιοποίηση της δραστηριότητας της «δημιουργικής γραφής». Σε οποιοδήποτε στάδιο της επεξεργασίας/επαφής τους με το κείμενο, μπορούμε να ζητήσουμε από τους μαθητές και να τους ενθαρρύνουμε να δημιουργήσουν γραπτό λόγο, να γράψουν κάτι δικό τους, ορμώμενοι/εμπνεόμενοι από τους συγκεκριμένους στίχους.²⁶⁵ Οι δυνατότητες/προτάσεις είναι πάρα πολλές και, ανάλογα με τις επιθυμίες και δυνατότητες των μαθητών μπορούν να ζητηθούν κείμενα που θα αφορούν:

- μετασχηματισμό του αρχικού κειμένου (συμπλήρωση/προέκταση της ιστορίας, αλλαγή της πλοκής της, διατύπωση υποθέσεων σχετικά με την εξέλιξη)
- μετατροπή του αρχικού σε άλλο κειμενικό είδος (π.χ. η «ιστορία» που αφηγούνται οι στίχοι να γίνει πεζό): πχ στα τραγούδια «Η ουρά του αλόγου», «Το σκουλαρίκι» κ.ά.
- δημιουργία νέου κειμένου/ποιήματος με αξιοποίηση στοιχείων (λέξεις, ομάδες λέξεων ή στίχους ή μια εικόνα) του αρχικού: ακροστιχίδα, ελεύθεροι στίχοι, κ.ά.
- παραγωγή νέου κειμένου που εκφράζει τις σκέψεις και τα συναισθήματα των παιδιών (ελεύθερη έκφραση, σε οποιαδήποτε μορφή, συναισθηματικής ανταπόκρισης)

²⁶³ Για τη γενικότερη σημασία της παρουσίας/ανάγνωσης ενός ποιητικού κειμένου στη σχολική τάξη βλ. στο: Μπαλάσκας, Κ., *Ανάγνωση Λογοτεχνίας, Μελετήματα*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2001, σ.16.

²⁶⁴ Για μια διεξοδική και αναλυτική μελέτη της εφαρμογής της θεωρίας της «πρόσληψης» στη διδασκαλία της λογοτεχνίας (ποίησης) στο σχολείο βλ. το βιβλίο του Β.Αναγνωστόπουλου «Ποίηση και σχολείο» (βλ. Βιβλιογραφία).

²⁶⁵ Περισσότερα και αναλυτικότερα θεωρητικά για τη δημιουργική γραφή βλ. στο άρθρο του Τ.Κωτόπουλου «Πράξη και διδασκαλία της Δημιουργικής Γραφής στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα» Διαθέσιμο στο: <http://users.uowm.gr/tkotopou/index.php/home-gr/8-greek-language/86-publication-075> (ανακτήθηκε 20-3-23)

5. Μια παραλλαγή/επέκταση της παραπάνω δυνατότητας: Σε ένα δεύτερο, πιο προχωρημένο ίσως, επίπεδο, και εφόσον ο διδάσκων το κρίνει δυνατό, μπορεί να ζητήσει από τους μαθητές να γράψουν κάτι ακούγοντας και ορχηστρικές (χωρίς στίχους) συνθέσεις του δημιουργού, προκαλώντας και ενισχύοντας/καλλιεργώντας έτσι ακόμα περισσότερο τη φαντασία και τη δημιουργικότητά τους.

6. Να γίνεται προσπάθεια ανίχνευσης και ανάδειξης της σχέσης λόγου-μουσικής, η οποία μπορεί να είναι ωφέλιμη για την κατανόηση και την καλύτερη πρόσληψη και των δύο. Αυτό δεν σημαίνει φυσικά ότι θα ζητήσουμε από τα παιδιά να γίνουν κριτικοί ή μουσικολόγοι. Είναι ωφέλιμο και διδακτικό να τα καλέσουμε να εκφραστούν και να διατυπώσουν (προφορικά ή/και γραπτά) κρίσεις σχετικά με τη λειτουργία της μουσικής και την επίδρασή της στους συγκεκριμένους στίχους. Ερωτήματα όπως «πιστεύετε ότι ταιριάζει αυτή η μουσική;» «επηρεάζει και πώς την πρόσληψη των στίχων;» «μπορείτε να φανταστείτε μια άλλη μουσική και πώς θα την περιγράφατε;». Επίσης μπορούν να γίνουν ειδικότερες παρατηρήσεις για τα χαρακτηριστικά της μελωδίας, του ρυθμού, της ενορχήστρωσης (επιλογής και χρήσης των οργάνων) και της φωνητικής ερμηνείας. Εννοείται ότι και ο διδάσκων μπορεί/είναι καλό να κινητοποιήσει τα παιδιά καταθέτοντας και τις δικές του παρατηρήσεις, χωρίς καθόλου αυτό να σημαίνει ότι (χρειάζεται να) είναι ειδικός της μουσικής.

7. Συσχετισμός των στίχων του τραγουδιού με άλλα κείμενα (του ίδιου ή άλλων δημιουργών) ή σχετικά θέματα. Καλούμε τους μαθητές να αναζητήσουν πιθανές σχέσεις (συγκρίσεις, ομοιότητες, παραλληλισμούς ή διαφοροποιήσεις) με άλλα κείμενα (σχολικά ή εξωσχολικά) που γνωρίζουν ως προς το θέμα, τη μορφή ή άλλα στοιχεία του (πρόσωπα, ιδέες, μοτίβα και κάθε είδους στοιχεία και αναφορές). Ιδανικά, σε συνεργασία με τον καθηγητή της Μουσικής, θα μπορούσε, στο δικό του μάθημα, να γίνει μουσική επεξεργασία του ίδιου τραγουδιού από τους ίδιους μαθητές.

8. Αξιοποίηση των εξωκειμενικών στοιχείων: Να αναζητηθούν πληροφορίες σχετικά με τη ζωή, το έργο, τη δραστηριότητα του δημιουργού (όπως πχ κείμενα ή συνεντεύξεις του, στα οποία μπορεί να βρει κανείς, εκτός των άλλων, και πληροφορίες που αφορούν τις συνθήκες δημιουργίας του τραγουδιού), να παρουσιαστούν (σε γραπτή ή/και οπτική μορφή) και να συσχετιστούν με το κείμενο. Πηγή τέτοιων πληροφορικών μπορεί να είναι και τα εξώφυλλα των άλμπουμς (CDs) που συνήθως περιέχουν κείμενα, φωτογραφίες κλπ.

9. Οι στίχοι ενός τραγουδιού να λειτουργήσουν ως αφορμή για δημιουργική/καλλιτεχνική έκφραση των παιδιών με άλλη μορφή τέχνης (βλ. παρακάτω «Φυσική Αγωγή», «Εικαστικά», «Θεατρική Αγωγή» κλπ)

4.3.1.2. Μουσική (εστιάζοντας στον ήχο)

Είναι αυτονόητο ότι εφόσον μιλάμε για τραγούδια, το μάθημα αυτό στο οποίο μπορούν και πρέπει να αξιοποιηθούν αυτά είναι, ασφαλώς, η Μουσική. Έχουμε ήδη αναφερθεί (2.1.2.1. και 2.4.2.) στη σημασία και στην αξία που έχει το τραγούδι ως είδος στο πλαίσιο του μαθήματος της Μουσικής στο σχολείο. Είναι φυσικά πολλοί οι τρόποι με τους οποίους μπορεί το τραγούδι να αξιοποιηθεί. Παρακάτω θα παρουσιάσουμε κάποιους από αυτούς όπως έχουν διαμορφωθεί και προτείνονται από τη σύγχρονη μουσικοπαιδαγωγική έρευνα και πρακτική αλλά και τα αντίστοιχα Α.Π. του μαθήματος (δυστυχώς, όπως προαναφέραμε, διδάσκεται πλέον μόνο στο Γυμνάσιο).

1. Ακρόαση:

Πολλά έχουν γραφτεί και μελετηθεί για αυτή την πρωταρχική λειτουργία της μουσικής και τη σημασία της ειδικά για την μουσική εκπαίδευση των παιδιών. Μια βασική διάκριση είναι αυτή μεταξύ της «παθητικής» και της «ενεργητικής» ακρόασης.²⁶⁶ Στη δεύτερη αυτή περίπτωση η ακρόαση μπορεί και πρέπει (προτείνεται) να συνδεθεί και με άλλες δραστηριότητες, όπως η γραφή της, η εικαστική έκφραση, η κίνηση κλπ. Δηλαδή, οι μαθητές ενώ ακούν ή/και αφού ακούσουν το τραγούδι, γράφουν τους στίχους ή ο,τιδήποτε άλλο τους έχει εμπνεύσει η ακρόαση, ζωγραφίζουν ή εκφράζονται με κίνηση.

2. Παρακολούθηση βίντεο:

Ως μουσικό βίντεο εδώ μπορούμε να θεωρήσουμε τόσο α) τις καταγραφές (επίσημες ή ανεπίσημες, ολοκληρωμένες ή/και αποσπασματικές ζωντανών εμφανίσεων/συναυλιών του Θ.Π. όσο και β) τα βίντεο που συνοδεύουν το ηχητικό μέρος των τραγουδιών (videoclip). Πηγή (σχεδόν αστείρευτη) και των δύο σήμερα είναι το διαδίκτυο, στο οποίο μπορεί κανείς να βρει πλήθος βίντεο και των δύο κατηγοριών.

Η αξία και η χρήση του βίντεο αποτελεί αντικείμενο μελέτης των σύγχρονων παιδαγωγικών/διδακτικών θεωρητικών αναζητήσεων και πρακτικών, καθώς αυτό έχει εισβάλει στη ζωή ιδιαίτερα των νεαρών μαθητών (και όχι μόνο) τα τελευταία χρόνια, αποτελώντας πλέον αναπόσπαστο στοιχείο της καθημερινότητάς τους. Σε ό,τι αφορά ιδιαίτερα το μουσικό βίντεο αξιόλογη μελέτη αποτελεί αυτή της Μ.Κοκκίδου στην οποία καταγράφεται και η παρατήρηση ότι οι νέοι στην εποχή μας είναι φυσικό να προτιμούν τα

²⁶⁶ Για τους τρόπους μουσικής ακρόασης βλ. στο Μακροπούλου, Ε, Βαρελάς, Δ. *Μουσική, το πιο συναρπαστικό παιχνίδι*, εκδ. Faggoto, Αθήνα, 2001.

μουσικά βίντεο σε σχέση με την ακρόαση μουσικής χωρίς οπτικό υλικό. Με βάση τις έρευνες που επικαλείται, θεωρεί ότι το βίντεο πρέπει να ενταχθεί στα Προγράμματα Σπουδών των σχολείων ως απαραίτητο στοιχείο του Ψηφιακού Πολυτροπικού (και Μουσικού) Γραμματισμού των νέων. Καταλήγει στο ότι η ακρόαση-θέαση μουσικών βίντεο μπορεί όχι μόνο να ανανεώσει αλλά και να αλλάξει ριζικά τον τρόπο με τον οποίο διδάσκεται το μάθημα της Μουσικής στα σχολεία όλων των βαθμίδων.²⁶⁷

Σε ό,τι αφορά την αξιοποίησή τους:

α) Η παρακολούθηση συναυλιών μπορεί να είναι ευκαιρία για:

- ενίσχυση του ενδιαφέροντος για το έργο του καλλιτέχνη
- προσεκτικότερη ακρόαση μουσικών θεμάτων, αφού η εικόνα διευκολύνει
- σχολιασμό-σύγκριση της ζωντανής με τη studio εκτέλεση
- παρατήρηση συμπεριφορών και στάσεων των συμμετεχόντων καλλιτεχνών γύρω από τη μουσική, το τραγούδι, τις μεταξύ τους σχέσεις και τη σχέση τους με το κοινό κλπ.

β) Η παρακολούθηση των εικόνων (φωτογραφιών ή/και εικαστικών δημιουργιών) που συνοδεύουν το ηχητικό μέρος μπορεί να:

- ενεργοποιήσει και να διευρύνει την αισθητική εμπειρία και τη φαντασία των μαθητών
- προκαλέσει προβληματισμό και διάλογο για τα ερεθίσματα που δημιούργησε το τραγούδι στο δημιουργό του βίντεο
- αποτελέσει πηγή έμπνευσης ώστε να φτιάξουν κάτι, αντίστοιχο, δικό τους

Είναι αυτονόητο ότι, για να είναι όσο το δυνατό πιο αποτελεσματική η χρήση του βίντεο στο πλαίσιο του μουσικού μαθήματος, είναι απαραίτητη η κατάλληλη προετοιμασία, οργάνωση και σωστή χρήση (παρακίνηση και προσανατολισμός της σχετικής συζήτησης ή άλλου είδους ανταπόκρισης εκ μέρους των μαθητών) εντός της τάξης από τον εκπαιδευτικό.²⁶⁸

3. Μελέτη μελωδίας, ενορχήστρωσης: Μπορεί να εντοπιστούν οι ιδιαιτερότητες, οι επιρροές τόσο των μελωδιών όσο και των ενορχηστρωτικών επιλογών των τραγουδιών του όπως πχ τα «Μιλώ για σένα», «Τρεις ανθοί» (η λειτουργία του μπάσου, της ηλεκτρικής κιθάρας, της γκάιντας) κλπ.

4. Εντοπισμός στοιχείων (μελωδίας, ρυθμού, ενορχήστρωσης) παραδοσιακής/σύγχρονης μουσικής και μελέτη της μίξης τους. Αυτό μπορεί να γίνει σε πολλά τραγούδια του Θ.Π. Ένα

²⁶⁷ Κοκκίδου, Μ., *Μουσικό βίντεο. Οπτικοακουστική αφήγηση, Εργαλεία ανάλυσης, Εκπαιδευτικές εφαρμογές*, εκδ. Faggotobooks, Αθήνα 2019, σ. 123 και 507-516.

²⁶⁸ Βλ. σχετικά τη μεταπτυχιακή εργασία του Μ. Καραγιώργα «Το μουσικό βίντεο στο μάθημα της Μουσικής. Αρχές, κριτήρια και προτάσεις εφαρμογής» (Βλ. Βιβλιογραφία)

χαρακτηριστικό από αυτά είναι ο «Πεχλιβάνης» (χρήση μπουζουκιού στην αρχή και μετά ηλεκτρικών οργάνων).

5. Συμβολή στην οργανογνωσία: Στα τραγούδια του Θ.Π. χρησιμοποιούνται και ακούγονται πολλά μουσικά όργανα. Εκτός από τα κλασικά και παραδοσιακά και αρκετά ιδιαίτερα και «περίεργα» (σπάνια, όχι τόσο γνωστά). Στην ιστοσελίδα «Κοιλάδα των Τεμπών» (βλ. Ιστογραφία) καταγράφονται σχεδόν όλα αυτά (φυσικά μπορούν να αναζητηθούν πληροφορίες και από άλλες πηγές). Είναι μια πολύ καλή αφορμή και ευκαιρία για τους μαθητές να τα γνωρίσουν, αν όχι βιωματικά, έστω και μόνο ακουστικά και οπτικά.

6. Ανάλυση/σχολιασμός/σύγκριση δύο ή περισσοτέρων εκτελέσεων είτε από studio είτε από live εκτελέσεις. Πχ τα τραγούδια: «Ραμόν», «Αυτό», «Άστρο του πρωινού» κ.ά. Μπορεί να σχολιαστεί/μελετηθεί τόσο η διαφορετική ενορχήστρωση όσο φυσικά και η τραγουδιστική ερμηνεία.

7. Μελέτη μουσικής γραφής/παρτιτούρας. Κάποια από τα τραγούδια του γραμμένα σε νότες βρίσκονται στην ιστοσελίδα «Κοιλάδα των Τεμπών» (βλ. Ιστογραφία). Είναι επίσης ωφέλιμο και διδακτικό να προσπαθήσουν οι ίδιοι οι μαθητές (με τη βοήθεια του καθηγητή) να το κάνουν.

8. Εκμάθηση - εκτέλεση τραγουδιών (παίξιμο οργάνων, φωνητική ερμηνεία): Δεν χρειάζεται, πιστεύουμε, να αποδειχθεί η αξία και η ωφέλεια της δραστηριότητας αυτής και της προσωπικής/βιωματικής επαφής με το έργο ενός καλλιτέχνη. Στην περίπτωση του τραγουδιού είναι δυνατό αυτό να αποδώσει τη μέγιστη δυνατή ωφέλεια καθώς, σε σχέση με άλλα είδη τέχνης, το τραγούδι μπορεί να αναπαραχθεί τραγουδιστικά (σχεδόν) από τον καθένα. Και, επιπλέον, υπάρχει η φυσική δυνατότητα στον καθένα να δώσει/προσθέσει τα δικά του στοιχεία και χαρακτηριστικά κατά την όποια εκτέλεση και να απολαύσει στο μέγιστο βαθμό το όφελος. Η δραστηριότητα μπορεί και πρέπει να συνδέεται και να συνδυάζεται και με όλες σχεδόν τις υπόλοιπες, καθώς μπορούν να αλληλοτροφοδοτηθούν και να αυξήσουν το όφελος για τους συμμετέχοντες.

Πολλές είναι οι δραστηριότητες που μπορούν να πραγματοποιηθούν ανάλογα με την τάξη και το επίπεδο των μαθητών. Σε συνδυασμό με την ακρόαση και μετά από αυτήν μπορεί να γίνει και φωνητική αναπαραγωγή κάποιων (μελωδικά εύκολων) τραγουδιών (και με την παράλληλη ακρόαση ή θέαση του σχετικού βίντεο). Καλό και χρήσιμο είναι να δίνεται και το κείμενο των στίχων στους μαθητές, σε χαρτί ή προβαλλόμενο σε οθόνη. Ένα ερώτημα που έχει απασχολήσει τη σχετική έρευνα είναι το εάν τα παιδιά μαθαίνουν πρώτα τη μελωδία ή

τους στίχους. Τα ευρήματα δείχνουν ότι συμβαίνουν και τα δύο και ο διδάσκων μπορεί να δοκιμάσει. Επίσης προτείνεται και η ταυτόχρονη παρουσίαση-εκμάθηση (μορφή Cestalt).²⁶⁹

Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί εδώ από τον υπεύθυνο καθηγητή Μουσικής στην επιλογή του/των τραγουδιού/ών που θα προτείνει στους μαθητές για αναπαραγωγή, ώστε να ανταποκρίνεται στις ικανότητες τουλάχιστον των περισσότερων. Πρέπει να ληφθούν προσεκτικά υπόψη τα χαρακτηριστικά του κάθε τραγουδιού που θα προταθεί: Το είδος της μελωδίας, η έκταση, η δυσκολία, ο ρυθμός και ο συνδυασμός με ενδεχόμενη κίνηση, οι στίχοι κλπ.²⁷⁰ Είναι καλό επίσης να διαφοροποιήσουμε τις απαιτήσεις μας για να δώσουμε την ευκαιρία σε όλα τα παιδιά να συμμετάσχουν. Η φωνητική αναπαραγωγή των τραγουδιών μπορεί να γίνεται και ομαδικά (σε μικρότερες ή μεγαλύτερες ομάδες) και ατομικά, ανάλογα με τις δυνατότητες των παιδιών. Δεν πρέπει να ξεχνάμε, άλλωστε, ότι ο σκοπός της δραστηριότητας δεν είναι η οπωσδήποτε άρτια και «επαγγελματική» αναπαραγωγή και η καλλιφωνία αλλά η συμμετοχή, η βίωση της εμπειρίας και η εμπέδωση μιας θετικής στάσης προς το τραγούδι, ως δημιουργήμα, καλλιτεχνικό και κοινωνικό γεγονός και ως δραστηριότητα.

9. Μελέτη της εκτέλεσης του κάθε τραγουδιού (είτε studio, είτε live): παίξιμο οργάνων, ερμηνεία κλπ. και καταγραφή των παρατηρήσεων των μαθητών. Μπορούν να κάνουν και άλλες, δικές τους, εναλλακτικές προτάσεις ερμηνείας/διασκευές.

10. Σύνθεση άλλης (νέας, πρωτότυπης) μουσικής πάνω στους υπάρχοντες στίχους. Αν υπάρχει το σχετικό ενδιαφέρον, αυτή είναι μια κατεξοχήν δημιουργική δραστηριότητα. Να σημειώσουμε επίσης ότι όλες οι απόπειρες εκτέλεσης των τραγουδιών ή/και διασκευών ή σύνθεσης εκ μέρους των παιδιών είναι εξαιρετικά χρήσιμο και ωφέλιμο από πολλές απόψεις να ηχογραφούνται και να γίνονται αντικείμενο επεξεργασίας, όσο είναι εφικτό, από τους ίδιους (εδώ μπορεί να συμβάλει και το μάθημα της Πληροφορικής, βλ. 4.3.1.7.).

11. Να σημειώσουμε, τέλος, ότι πολύ σημαντικές και για την κατανόηση της μουσικής των τραγουδιών μπορούν να είναι και όλες οι σχετικές με αυτήν πληροφορίες. Τέτοιες μπορεί να βρει κανείς σε κείμενα, συνεντεύξεις, κριτικές και σχόλια γύρω από τα τραγούδια που υπάρχουν άφθονα σήμερα στο διαδίκτυο καθώς επίσης και οι πληροφορίες που περιέχονται στα εξώφυλλα των άλμπουμ (CDs), όπως γραπτές πληροφορίες ή/και φωτογραφίες που αφορούν τους μουσικούς, τα όργανα, την ηχογράφιση κλπ. Η αξιοποίησή τους στο μάθημα

²⁶⁹ Σχετικά και περισσότερα για τους τρόπους διδασκαλίας του τραγουδιού βλ. στο Μακροπούλου, Ε. Βαρελάς, Δ. σ.40 κ εξής.

²⁷⁰ Σχετικά με τη σημασία των χαρακτηριστικών ως κριτήρια επιλογής βλ. στο Σταυρίδης, Μ., *Η μουσική στην εκπαίδευση, σύγχρονες τάσεις και αντιλήψεις*, εκδ. Gutenberg. Αθήνα 2000, σ.41-50.

της Μουσικής λειτουργεί και ως ενίσχυση του ερεθίσματος και του ενδιαφέροντος αλλά τροφοδοτεί και εμπλουτίζει το ίδιο το μουσικό περιεχόμενο.

4.3.1.3. Φυσική Αγωγή (χορός/ρυθμική κίνηση)

Η σύνδεση του τραγουδιού με το χορό και την κίνηση γενικότερα (από παλιά μέχρι σήμερα) είναι ένα από τα εγγενή χαρακτηριστικά του, όπως είναι ευνόητο και έχουμε ήδη αναφέρει. Μουσική και χορός ανήκουν στις (αποκαλούμενες από τους ειδικούς) τέχνες «διαδοχικής αντίληψης», καθώς και οι δύο αναπτύσσονται στο πλαίσιο του χρόνου. Έτσι, είναι φυσικό, το μάθημα της Φυσικής Αγωγής που διδάσκεται σε όλες της τάξεις, να είναι το επόμενο πιο σχετικό με το τραγούδι και γι αυτό πρόσφορο για την αξιοποίησή του.

Είναι δεδομένο και διακηρυγμένο στα σχετικά Α.Π. ότι το μάθημα της Φυσικής Αγωγής στο σχολείο δεν (πρέπει να) εξαντλείται μόνο στην «άθληση» και την άσκηση σε συγκεκριμένα αθλήματα/αγωνίσματα. Μπορεί και πρέπει να αποβλέπει και στην γενικότερη έκφραση των μαθητών μέσω της κίνησης του σώματός τους. Γι' αυτό σημαντικό διδακτικό αντικείμενο του μαθήματος είναι ο χορός και η ρυθμική κίνηση γενικότερα, όπως ορίζεται και στους γενικούς σκοπούς διδασκαλίας του μαθήματος. Στο σχετικό ΔΕΠΠΣ ορίζονται ως στόχοι, για το Γυμνάσιο, η «καλλιέργεια του ρυθμού» και η «εκτίμηση των αισθητικών στοιχείων των κινήσεων», ενώ ως μέσα αναφέρονται η εκμάθηση ελληνικών παραδοσιακών χορών αλλά και «οι ελεύθερες κινητικές δραστηριότητες με ή χωρίς μουσική».²⁷¹

Η σύνδεσή με το τραγούδι είναι μια πολύ καλή «ευκαιρία» και μια «πρόκληση» για το ίδιο το μάθημα και τους σκοπούς του: Διευρύνει τη θεματική του, ενεργοποιεί τους μαθητές, κινεί το ενδιαφέρον τους για κίνηση και γενικότερη έκφραση μέσω του σώματος.

Μια αρχική δυνατότητα είναι η χορευτική απόδοση τραγουδιών με κατάλληλο, για χορό, ρυθμό. Τόσο με παραδοσιακούς όσο και με μοντέρνους χορούς. Αρκετά από τα τραγούδια του Θ.Π. είναι γραμμένα σε ρυθμούς κατάλληλους για χορό, ειδικότερα ρυθμούς της παραδοσιακής μουσικής (πχ «Τα παξιμάδια», «Μείνε κοντά μου», «Το κομμωτριάκι», «Ανδρομέδα» και πολλά άλλα) που χορεύονται με τους αντίστοιχους γνωστούς παραδοσιακούς χορούς. Έτσι, μπορούν να επιλεγούν κάποια από τα τραγούδια του για τη διδασκαλία παραδοσιακών ή/και λαϊκών χορών: Συρτά, καλαματιανά, καρσιλαμάδες, «ηπειρώτικα» (συρτός στα δύο, στα τρία κλπ), ζεϊμπέκικα και άλλα. Αρκετά επίσης (πχ

²⁷¹ Βλ. ΔΕΠΠΣ Φυσικής Αγωγής, ΦΕΚ. Τ. Β' αρ. φύλλου 304/13-03-03. Διαθέσιμο στο: <http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/fek304.pdf> (ανακτήθηκε 20-3-23).

«Ηλιόπετρα», «Τρεις ανθοί», «Πες μου κάτι», «Γριές», «Ποιος θα με θυμάται») έχουν ρυθμό κατάλληλο για σύγχρονο/μοντέρνο χορό (σχεδιασμένο/οργανωμένο ή αυτοσχεδιαστικό).

Εκτός από το χορό, μια πολύ καλή δραστηριότητα είναι η κινητική δραματοποίηση τραγουδιών ή ορχηστρικών κομματιών. Πολλά από τα τραγούδια του Θ.Π. προσφέρονται για κάτι τέτοιο καθώς και ο στίχος τους αλλά και η ατμοσφαιρική μουσική τους μπορεί να τροφοδοτήσει τη φαντασία και τη κινητική δημιουργικότητα (κάποιων τουλάχιστον) μαθητών/τριών, αν φυσικά τους δοθεί με τον κατάλληλο τρόπο, στον κατάλληλο χώρο και χρόνο. Τέτοιες δραστηριότητες μπορούν να είναι είτε προγραμματισμένες (από τους ίδιους τους μαθητές ή/και με τη βοήθεια του καθηγητή Φυσικής Αγωγής) είτε, σε πιο προχωρημένο στάδιο, λιγότερο ή περισσότερο αυτοσχεδιαστικές.²⁷² Σε κάθε περίπτωση ο καθηγητής θα κρίνει τι θα προτείνει, ανάλογα με τις δυνατότητες και τις διαθέσεις των μαθητών του.

4.3.1.4 Καλλιτεχνικά (εικαστικές προεκτάσεις)

Είναι γνωστή η δυνατότητα διδακτικής σύνδεσης της μουσικής με τη ζωγραφική και τις άλλες εικαστικές τέχνες. Τα κοινά χαρακτηριστικά που έχουν τέχνες όπως η μουσική, ο χορός, το θέατρο, τα εικαστικά κ.ά έχουν ωθήσει πολλούς παιδαγωγούς να προτείνουν μια ολιστική προσέγγιση στη διδασκαλία των καλλιτεχνικών μαθημάτων που θα εστιάζει στην ενοποίηση ή -τουλάχιστον- στη διασύνδεσή τους, με το σκεπτικό ότι ο τρόπος αυτός ενισχύει και εμπλουτίζει τις εμπειρίες που αντλούν οι μαθητές από αυτά και αυξάνει τόσο το ενδιαφέρον τους όσο και την ωφέλεια που αποκομίζουν.²⁷³ Το αίτημα της διαθεματικότητας στη διδασκαλία της μουσικής άλλωστε αποτελεί κοινό γνώρισμα όλων σχεδόν των πιο γνωστών μουσικοπαιδαγωγικών συστημάτων (Orf, Kodaly, Dalcrose).²⁷⁴ Έτσι, τόσο οι στίχοι όσο και η μουσική ενός τραγουδιού μπορούν να αποτελέσουν αφορμή για εικαστική έκφραση.²⁷⁵

²⁷² Βλ. σχετικές προτάσεις στο Χρυσοστόμου, Σ. όπ.π., σ.133 κ.εξ.

²⁷³ Βλ. Κοκκίδου, Μ. «Διαθεματικά προγράμματα σπουδών. Γενική θεώρηση και προβληματισμοί», στο: *Τέχνη και διαθεματικές εφαρμογές*, (επιμ. Κοκκίδου Μ.) εκδ. Ωρίων, Αθήνα 2008.

²⁷⁴ Βλ. ενδεικτικά στο: Κτενιαδάκη, Α. *Το μάθημα της Μουσικής στην ελληνική γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση σήμερα*, μεταπτυχιακή εργασία, ΑΠΘ, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Θεσσαλονίκη Ιούνιος 2008. Διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/112799/files/KTENIADAKH.pdf> (ανακτήθηκε 21-9-22)

²⁷⁵ Θεωρητικές επισημάνσεις και πρακτικές προτάσεις βλ. και στο Χρυσοστόμου, Σ., όπ.π. σ.140 κ.εξ.

Ειδικά για τις εικαστικές τέχνες και τη διδακτική τους, υπάρχει πλουσιότητα βιβλιογραφία σχετικά με τους σκοπούς, τους στόχους, τα μέσα και τις μεθόδους διδασκαλίας τους και τα πολλαπλά οφέλη τους. Η L.Chapmann²⁷⁶ διακρίνει τρεις σκοπούς-άξονες στους οποίους μπορεί και πρέπει να αποσκοπεί η καλλιτεχνική εκπαίδευση: την προσωπική πλήρωση (έκφραση), την εκτίμηση της καλλιτεχνικής κληρονομιάς και τη συνείδηση του κοινωνικού ρόλου της τέχνης. Με βάση αυτούς, προτείνει συγκεκριμένες δραστηριότητες κατά είδος τέχνης (ζωγραφική, γλυπτική, χαρακτική, φωτογραφία κλπ) στις οποίες μπορεί να εμπλακεί και η μουσική.

Έτσι, μπορεί κανείς να ζητήσει από τους μαθητές να δημιουργήσουν ένα εικαστικό έργο (ζωγραφικό ή πλαστικό). Είναι αυτονόητο ότι δεν χρειάζεται να περιοριστούμε μόνο στην αποτύπωση σε χαρτί με κλασικά μέσα αλλά μπορούμε και πρέπει να επεκταθούμε και στη χρήση νέων τεχνικών δυνατοτήτων που δίνει η ψηφιακή τεχνολογία (χρήση υπολογιστή για δημιουργία σε ψηφιακό περιβάλλον). Και φυσικά, η εικαστική δημιουργία μπορεί να επεκταθεί πέραν της στατικής απεικόνισης και σε κινούμενη εικόνα (βίντεο).²⁷⁷ Τέτοιες δραστηριότητες μπορούν να αποτελέσουν και θέμα και περιεχόμενο μιας διαθεματικής δραστηριότητας (βλ. 4.3.2.2.): πχ η εικαστική έκφραση μιας σειράς (πχ αυτών ενός άλμπουμ) τραγουδιών του Θ.Π..

Να αναφέρουμε εδώ ενδεικτικά ότι το τελευταίο άλμπουμ του («Απροστάτευτος») συνοδεύεται από ζωγραφικούς πίνακες (6-10 για κάθε τραγούδι) τους οποίους δημιούργησε, εμπνεόμενη από τα τραγούδια του, η Αλέξια Οθωναίου (περιέχονται στην κασετίνα που περιλαμβάνει το CD και παρατίθενται μαζί με τους στίχους).

4.3.1.5. Φιλοσοφία (φιλοσοφικές αναζητήσεις)

Ως αυτόνομο μάθημα η Φιλοσοφία διδάσκεται σήμερα στη Β' τάξη του Γενικού Λυκείου. Από πλευράς περιεχομένου στίχων του Θ.Π., είναι το κατεξοχήν μάθημα (εκτός βέβαια από τη Λογοτεχνία αλλά και σε άμεση σχέση με αυτήν: βλ. παρακάτω) στο οποίο μπορεί να γίνει αξιοποίησή τους. Όπως προαναφέρθηκε (3.2.3.) οι στίχοι του είναι γεμάτοι με αναφορές που (είτε ευθέως είτε υπαινικτικά) μπορούν να θεωρηθούν φιλοσοφικές και μπορούν να οδηγήσουν σε τέτοιου περιεχομένου αναζητήσεις και προεκτάσεις. Στο πλαίσιο αυτό

²⁷⁶ Chapman, H. Laura, *Διδακτική της τέχνης, προσεγγίσεις στην καλλιτεχνική αγωγή*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1993.

²⁷⁷ Ενδεικτικές προτάσεις υπάρχουν στην εισήγηση της Ε. Περακάκη «Από τη μουσική στη ζωγραφική και από τη ζωγραφική στη μουσική: Όταν μαθητές Γυμνασίου δημιουργούν» (βλ. Βιβλιογραφία Ηλεκτρονική)

μπορούν να χρησιμοποιηθούν τραγούδια του Θ.Π. ως κείμενα που θέτουν φιλοσοφικούς προβληματισμούς σε μια σειρά από θέματα της ζωής. Αναφέρουμε κάποια από αυτά, με ενδεικτική (δεν είναι τα μόνα) αναφορά σε συγκεκριμένα τραγούδια:

- Προβληματισμός για τη θέση/στάση του ανθρώπου μέσα/απέναντι στο σύμπαν, με αφορμή την ενατένισή του: «Επιτύμβιο», «Ανδρομέδα», «Άστρο του πρωινού», «Ο κομήτης του Χάλεϋ», «Νυχτέρι».
- Η σχέση σώματος-ψυχής: «Ερημα κορμιά», «Οι καλόγεροι», «Αερικό».
- Ο ρόλος της τέχνης: «Όταν τραγουδάω», «Απόψε», «Τα τραγούδια που έγραψα», «Χέρια τρελαμένα».
- Η σχέση του ανθρώπου με τη μνήμη και το χρόνο: «Αγία Νοσταλγία», «Ποιος θα με θυμάται».
- Η «μοίρα», το πεπρωμένο: «Η βέρα».
- Ο χρόνος, η φθορά: «Βάλε κρασί», «Τα λάφυρα της νύχτας», «Ο τρυγητής», «Οι γριές».
- Ο ύπνος, τα όνειρα, «άλλες διαστάσεις» (;): «Κάτω απ' το μαξιλάρι», «Άδειοι τόποι», «Μηδεία-μα», «Το θηρίο».
- Αναζήτηση της «ουσίας» (;): «Άτμαν», «Αυτό», «Ό,τι δε μπόρεσε/Σαν αστραπή», «Το πορφυρό ποτάμι».
- Η (αξιοπρεπής) στάση απέναντι στον επικείμενο θάνατο αλλά -ουσιαστικά- και στην ίδια τη ζωή: «Ο Φορτίνο Σαμάνο».
- Αιώνια (αναπάντητα;) γενικότερα φιλοσοφικά/υπαρξιακά ερωτήματα: «Να ρωτάς», «Amor fati».

Είναι σημαντικό να τονίσουμε εδώ ότι:

- Στους περισσότερους στίχους του δεν τίθεται μόνο ένα ζήτημα αλλά αρκετά (πχ «Ο ποταμός»).
- Εκτός από συγκεκριμένες αναφορές όπως στα παραπάνω παραδείγματα, οι στίχοι (αν όχι όλων) των περισσότερων τραγουδιών του Θ.Π. έχουν φιλοσοφικό περιεχόμενο με μια ευρύτερη έννοια (όπως επισημίναμε και στο 3.2.3.) και συμβάλλουν στην αναζήτηση, την αυτογνωσία και στην καλλιέργεια μιας κριτικής στάσης απέναντι στα αιώνια ζητήματα της ανθρώπινης ύπαρξης. Έτσι, είναι πολλά αυτά των οποίων, κάποια λέξη/αναφορά, εικόνα ή γεγονός που αναφέρουν μπορούν, έστω και έμμεσα, να προκαλέσουν φιλοσοφικό προβληματισμό.
- Όλα αυτά τα θέματα τίθενται με λογοτεχνικό τρόπο, γι' αυτό και μπορούν να αποτελέσουν θαυμάσιες αφορμές και για ανίχνευση της σχέσης («συνομιλίας») Φιλοσοφίας-Λογοτεχνίας: πώς ο φιλοσοφικός στοχασμός εκφράζεται με τα υλικά του λογοτεχνικού λόγου ή/και πώς η

Λογοτεχνία (και ειδικότερα η Ποίηση) αποτελεί βέλτιστο πεδίο έκφρασης φιλοσοφικών αναζητήσεων.²⁷⁸

Είναι, πιστεύουμε, σημαντικό να αναδειχθεί (πέρα και από το στενό πλαίσιο ενός μαθήματος που, ως αυτόνομο αντικείμενο, διδάσκεται σε μία μόνο τάξη του Λυκείου), η φιλοσοφική διάσταση της γραφής του Θ.Π. που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της και ταυτόχρονα (και γι' αυτό) μία από τις κύριες ωφέλειες (όπως τις καταγράψαμε στο 4.2.) που μπορούν να αποκομίσουν από την επαφή μαζί της και οι έφηβοι μαθητές.

4.3.1.6. Ιστορία (ιστορικές αναφορές)

Η Ιστορία είναι ένα διδακτικό αντικείμενο το οποίο, περισσότερο ίσως από κάποια άλλα (λόγω του αντικειμένου του που είναι αρκετά θεωρητικό όσο και απομακρυσμένο από το ζωντανό παρόν των μαθητών), έχει ανάγκη την (όποια δυνατή) εποπτικότητα. Την προσφορά δηλαδή (ακουστικών, οπτικών ή/και άλλων) δεδομένων που θα κάνουν, σε όποιο βαθμό είναι δυνατό αυτό, πιο «ζωντανές» και παραστατικές τις παρεχόμενες ιστορικές πληροφορίες. Είναι γνωστή η σημαντική συμβολή της εικόνας (είτε στατικής, είτε κινούμενης-βίντεο) στην καλύτερη εμπέδωση της ιστορικής ύλης από τους μαθητές όλων των ηλικιών. Το ίδιο ισχύει και για τα όποια ακουστικά ερεθίσματα (ηχητικές πηγές-ντοκουμέντα). Το τραγούδι μπορεί να λειτουργήσει θετικά και σε αυτό το επίπεδο. Ως ερέθισμα (κυρίως οι στίχοι του) μπορεί να συμβάλει στην παρακίνηση του ενδιαφέροντος και στον εμπλουτισμό των πληροφοριών που μπορεί να αντλήσει κανείς από τη μελέτη των ιστορικών γεγονότων.

Αρκετές είναι οι (άμεσες ή έμμεσες) ιστορικές πληροφορίες/αναφορές που υπάρχουν, σε διάφορες μορφές, στα τραγούδια του Θ.Π. Κάποια ενδεικτικά παραδείγματα:

- «Όνειρο»: μια ονειρική/«εικαστική» παρουσίαση της Κωνσταντινούπολης. Παρόλο που το τραγούδι αναπαριστά νοητά την οθωμανική (κυρίως) περίοδο, χωρίς να λείπουν και οι διαχρονικές αναφορές, θα μπορούσε να γίνει αφορμή και κεντρικό σημείο αναφοράς ή πηγή πρόσθετων πληροφοριών και εικόνων σε μια διαθεματική εργασία με θέμα την πόλη αυτή γενικότερα. Ειδικότερα σε κεφάλαια της Ιστορίας Β' Γυμνασίου και Β' Λυκείου όπως: Η ίδρυση της Κων/πολης, η εποχή της ακμής, η Άλωση, κλπ.

²⁷⁸ Για το πολύ ενδιαφέρον και μεγάλο αυτό θέμα βλ. αναλυτικά το άρθρο του Σ.Βιρβιδάκη «Φιλοσοφία και/ή/ως Λογοτεχνία», *περιοδικό Cogito*, τευχ. 3, Ιούλιος 2005.

- «Α.Μάνθος»²⁷⁹ ή ο στίχος «...και σαν καρτέρι των ληστών στο Δήλεσι» από το τραγούδι «Πες μου κάτι». Μπορούν να αποτελέσουν αφορμές για διερεύνηση του θέματος της ληστείας στην ελληνική ύπαιθρο το 19^ο και 20^ο αιώνα.
- «Λεγεωνάριος»: μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μια (πλαστή) «πρωτογενής πηγή» για να εστιάσει κανείς στη μικροϊστορία της ρωμαϊκής εποχής: Πώς βλέπει τον τότε κόσμο και τη θέση του σ'αυτόν ένας απλός ρωμαίος πολίτης/στρατιώτης;
- «Ραμόν» (ψευδώνυμο του Τσε Γκεβάρα): για τα αντάρτικα κινήματα γενικώς και αυτά της Λατινικής Αμερικής ειδικότερα.
- «Ο Φορτίνο Σαμάνο»: για τη μεξικάνικη επανάσταση.
- «Αμερική»: Αφορμή για γνωριμία γενικότερα με την νεότερη ελληνική μετανάστευση (τέλη 19^{ου} - αρχές 20^{ου} αιώνα) και ειδικότερα προς την Αμερική (βλ. 5.3.2.).
- Συσχετισμούς με την Ιστορία μπορούν να γίνουν και μέσω αναφορών σε τοποθεσίες με ιστορικό ενδιαφέρον που αναφέρονται σε πολλά τραγούδια του: πχ Κροστάνδη, Βαστίλη κλπ.

Πέρα όμως από αναφορές σε τόπους ή ονόματα με συγκεκριμένο ιστορικό περιεχόμενο, οι περισσότεροι στίχοι του εμπεριέχουν την ιστορική (εκτός από - αλλά και σε σχέση με τη φιλοσοφική) διάσταση των πάντων μέσα από τη θεώρηση της σχέσης με το χρόνο και την προσωπική και συλλογική μνήμη. Βλ. πχ τα τραγούδια «Οδοιπόροι», «Άγιου» κ.ά.

4.3.1.7. Άλλα μαθήματα (ποικίλες διασυνδέσεις)

1. Νεοελληνική Γλώσσα:

Το μάθημα αυτό διδάσκεται φυσικά σε όλες τις τάξεις Γυμνασίου και Λυκείου. Τα θέματα που αποτελούν πεδία επεξεργασίας στο πλαίσιο του είναι πάρα πολλά και με πολλές, εννοείται, προεκτάσεις και δυνατότητες εμβάθυνσης. Διάφορα τραγούδια του Θ.Π. των οποίων το όλο θέμα ή κάποια αναφορά τους σχετίζεται με αυτά μπορούν να αποτελέσουν συνοδευτικό υλικό και να παράσχουν χρήσιμες πληροφορίες (λέξεις, εικόνες, νοήματα, απόψεις) που θα τροφοδοτήσουν την πληρέστερη διερεύνηση του θέματος σε επίπεδο περιεχομένου (ιδέες) και μορφής (εκφραστικοί τρόποι). Αναφέρουμε κάποια θέματα από τα σχολικά βιβλία της Ν.Γλώσσας και κάποια τραγούδια που μπορούν, αρχικά ως προς το περιεχόμενο, ενδεικτικά να αξιοποιηθούν:

²⁷⁹ Οι στίχοι είναι του Χρ. Μπράβου (βλ. Παράρτημα).

- «Ταξίδι στον κόσμο της φύσης» (Α' Γυμνασίου): είναι πολλά τα τραγούδια του Θ.Π. που έχουν, άμεσες και έμμεσες, αναφορές στο φυσικό περιβάλλον (βλ. και 3.2.3.)
- «Είμαστε όλοι διαφορετικοί. Είμαστε όλοι ίσοι» (Γ' Γυμνασίου): «Ο Χουμαγιούν και ο Βακάρ»
- «Η αγάπη/ο έρωτας» (Β' Λυκείου): «Ηλιόπετρα»
- «Το σχολείο στο χρόνο» (Β' Γυμνασίου): «Ο δάσκαλος»
- «Η Ελλάδα στον κόσμο» (Γ' Γυμνασίου): «Αγιάζι»

Εκτός όμως από το περιεχόμενο πολλά τραγούδια του Θ.Π. μπορούν να αξιοποιηθούν και λόγω της μορφής τους (γλώσσα, εκφραστικοί τρόποι κλπ). Με βάση και τα οριζόμενα στα σχετικά Α.Π. Γυμνασίου και Λυκείου, ο τρόπος που πλέον διδάσκεται και εξετάζεται²⁸⁰ το μάθημα της Ν.Γλώσσας το φέρνει αρκετά «κοντά» σε αυτό της Λογοτεχνίας. Για παράδειγμα, επιδιώκεται μέσω της διδασκαλίας ποικίλων ειδών κειμένων η ανάδειξη και η μελέτη των στοιχείων λογοτεχνικότητας του υπάρχουν και στον μη-λογοτεχνικό («δοκιμιακό») λόγο. Στο πλαίσιο αυτό, η ποιητική γλώσσα (το λεξιλόγιο, άλλοτε κοινό/καθημερινό και άλλοτε ιδιαίτερο/πιο σπάνιο, το ύφος αλλά και άλλες γλωσσικές επιλογές) των στίχων του Θ.Π. μπορεί να δώσει αρκετά (παρα)δείγματα για μελέτη μεταξύ άλλων:

- της παραστατικότητας και της εκφραστικής ευστοχίας στις περιγραφές
- της πολυσημίας και της υπαινικτικότητας του νοήματος των λέξεων
- της μεταφορικής («υποδηλωτικής» = ποιητικής) χρήσης της γλώσσας
- του λεξιλογίου τοπικών ή/και κοινωνικών ιδιολέκτων

στοιχείων χρήσιμων και απαραίτητων για τη γενικότερη γλωσσική παιδεία και καλλιέργεια των μαθητών και τη διεύρυνση των γλωσσικών εμπειριών τους. Σύμφωνα με τις σύγχρονες θεωρίες διδακτικής των γλωσσών, αφετηρία της διδασκαλίας πρέπει να είναι το κείμενο²⁸¹ και όλα τα γλωσσικά στοιχεία πρέπει να ανιχνεύονται και να μεταδίδονται στους μαθητές μέσα από την επαφή τους με διάφορα κείμενα προερχόμενα από ποικίλα γλωσσικά περιβάλλοντα (και λογοτεχνικά) και όχι μέσω της εκμάθησης κανόνων.

2. Γεωγραφία:

Έχουμε ήδη αναφέρει (βλ. 3.2.3.) ότι οι στίχοι του Θ.Π. έχουν πάρα πολλές αναφορές σε γεωγραφικές τοποθεσίες ή φυσικά φαινόμενα. Στο μάθημα της Γεωγραφίας (στο Γυμνάσιο)

²⁸⁰ Είναι ενδεικτικό ότι στο Λύκειο, πλέον, Γλώσσα και Λογοτεχνία συνεξετάζονται.

²⁸¹ Για ζητήματα θεωρίας και διδακτικής των κειμένων βλ. στο Γεωργακοπούλου, Α., Γούτσος, Δ. *Κείμενο και Επικοινωνία*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2011.

μπορούν να αξιοποιηθούν κάποια τραγούδια (ολόκληρα ή τμήματα από αυτά) ως αφόρμιση ή ενίσχυση των πληροφοριών του βιβλίου ή ως πηγή για περαιτέρω αναζήτηση στοιχείων. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε το τραγούδι «Ασπρομόντε» (αφορμή για αναφορά στα ελληνόφωνα χωριά της Κάτω Ιταλίας όπως: Ροχούδι, Βούας, Αμεντολέα) αλλά και πολλές άλλες αναφορές σε χώρες, πόλεις ή τοποθεσίες (βουνά, ποτάμια κλπ), περισσότερο ή λιγότερο γνωστές (μπορεί να προκληθεί το ενδιαφέρον για να τις «ανακαλύψει» κανείς): Μπεκάα,, Καύκασος, Βάλια Κάλντα, φαράγγια των Σίου, Ισπανία, Αμερική, Κίνα, Ιεριχώ, Άγιος Δομίνικος, Αγιάσος, Άνδεις, Κροστάνδη, Ανταρκτική, Κρεμόνα, Λαμπεντούζα, Αραράτ, Κίσαββος, Σμόλικας, Ευφράτης κ.ά. Εννοείται ότι για πολλές από αυτές τις τοποθεσίες είναι σκόπιμο να γίνει αναφορά και στο ιστορικο-κοινωνικό περιεχόμενό τους, με αναφορά (και σε άμεση σχέση) με το συγκεκριμένο του ίδιου του τραγουδιού.

Είναι αρκετές επίσης οι αναφορές του σε στοιχεία που σχετίζονται με τα ουράνια σώματα και το σύμπαν (βλ. 3.2.3.). Αν και η Αστρονομία, δυστυχώς, δεν διδάσκεται πλέον στο σχολείο ως χωριστό μάθημα, είναι πιθανόν δυνατό να γίνει αναφορά και αξιοποίηση των σχετικών στοιχείων στο πλαίσιο του μαθήματος της Γεωγραφίας.

Ας αναφέρουμε εδώ ξανά ότι γενικότερα όλο το «κλίμα» των στίχων του Θ.Π. προβάλλει και καλλιεργεί μια θετική στάση ζωής συνολικά απέναντι στο φυσικό περιβάλλον (σεβασμός και προστασία του ως πηγή ζωής και έμπνευσης), ιδιαίτερα ωφέλιμη και σημαντική για τους σημερινούς νέους/αυριανούς πολίτες.

3. Βιολογία:

Είναι πολλές οι αναφορές στα τραγούδια του Θ.Π. σε στοιχεία της χλωρίδας και της πανίδας, ελληνικής αλλά και παγκόσμιας. Πολλά ζώα (όλων των κατηγοριών) και φυτά (δέντρα, βότανα, καρποί), είτε κοινά είτε ασυνήθιστα αναφέρονται στους στίχους του. Έτσι, σ'αυτούς «συναντά» κανείς από άλογα, λύκους, μέλισσες και πλατάνια, παπαρούνες και θυμάρι μέχρι νυχτοκάβουρες, το πουλί γιάικ, την πεταλούδα Sara, και φρούτα του πάθους, λειχήνες του Αραράτ και κράνα.

Όλες αυτές οι αναφορές μπορούν να αποτελέσουν έναυσμα για σύνδεση των τραγουδιών με αντικείμενα που διδάσκονται στο μάθημα της Βιολογίας (διδάσκεται σε όλες σχεδόν τις τάξεις), τα οποία έτσι εμπλουτίζονται με την παρουσίαση κάποιων στίχων μόνο ή/και ολόκληρων των τραγουδιών τα οποία μπορούν να παρουσιαστούν ως συμπληρωματικά στοιχεία. Είναι αυτονόητο πως όλα αυτά είναι καλό και ωφέλιμο να συσχετιστούν, κατά το δυνατό, με τις αναφορές στους αντίστοιχους τόπους που υπάρχουν στο μάθημα της Γεωγραφίας, που είδαμε παραπάνω.

Να τονίσουμε γενικότερα ότι είναι δυνατό και ωφέλιμο να προτείνονται αναφορές που μπορούν να προκαλέσουν (διαθεματικές) συνδέσεις μεταξύ των διαφόρων γνωστικών αντικειμένων. Πχ η αναφορά σε έναν τόπο (πχ φαράγγια των Σίου, Αμερική) μπορεί να συσχετιστεί με τη γλωρίδα/πανίδα ή/και την ιστορία/τον πολιτισμό του.

4. Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή (ΚΠΑ) και Πολιτική Παιδεία (Π.Π.):

Το πρώτο μάθημα διδάσκεται στη Γ' τάξη Γυμνασίου ενώ το δεύτερο στην Α' Λυκείου. Στο πλαίσιο τους τίγονται κοινωνικά θέματα και προβλήματα όπως η μετανάστευση (υπάρχει ειδικό κεφάλαιο στην Π.Π.), η ξеноφοβία και ο ρατσισμός, τα ανθρώπινα δικαιώματα κ.ά. Κάποια τραγούδια του Θ.Π. που ασχολούνται με αυτά ή έχουν σχετικές αναφορές (πχ «Ο Χουμαγιούν», «Τάλα», «Ερώτηση κρίσεως», «Το σκουλαρίκι» κ.ά.) μπορούν να αξιοποιηθούν, ως αφορμή ή ως συνοδευτικό υλικό για την εξέτασή τους, είτε εντός της τάξης είτε σε διάφορες εργασίες που μπορούν να ανατεθούν.

5. Πληροφορική:

Το μάθημα της Πληροφορικής, που διδάσκεται φυσικά σε όλες τις τάξεις, είναι αυτό του οποίου οι γνώσεις μπορούν να βοηθήσουν τους μαθητές, σε πρακτικό επίπεδο, να χειριστούν το τραγούδι και τα περιεχόμενά του ως πληροφορίες. Με τη χρήση των κατάλληλων απαραίτητων λογισμικών μπορούν να επεξεργαστούν (πχ αναπαραγωγή, ταξινόμηση, ηχογράφηση κλπ) τον ήχο, την εικόνα (αν πρόκειται για βίντεο) και τις άλλες πληροφορίες (πχ τους στίχους) που ενσωματώνονται στα τραγούδια, είτε στα υπάρχοντα είτε σε αυτά που θα δημιουργήσουν οι ίδιοι.

Απαραίτητη κρίνεται επίσης η συμβολή των δεξιοτήτων που αποκτούν οι μαθητές μέσω αυτού του μαθήματος στην άντληση ποικίλων πληροφοριών από το διαδίκτυο. Η χρήση των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) είναι σήμερα όχι μόνο απαραίτητη πρακτικά αλλά και παιδαγωγικά, επειδή μπορεί να ενισχύσει το ενδιαφέρον των μαθητών για ενασχόληση με το εκάστοτε διδακτικό αντικείμενο, καθώς η επαφή τους με αυτό, με τη χρήση υπολογιστών, γίνεται περισσότερο εποπτική/βιωματική και διαδραστική και άρα πιο αποτελεσματική. Ωστόσο, ας τονιστεί εδώ, πρέπει να υπάρχει φροντίδα ώστε να χρησιμοποιούνται ως εργαλείο, χωρίς να αποσπούν και να απορροφούν το ενδιαφέρον των

μαθητών το οποίο καλό είναι να μένει επικεντρωμένο στο σκοπό (μελέτη και ενασχόληση με το έργο τέχνης) και όχι στο μέσον.²⁸²

4.3.2. Σε διαθεματικές διδακτικές προσεγγίσεις:

Πέρα από τα επιμέρους μεμονωμένα μαθήματα, τα τραγούδια μπορούν να αξιοποιηθούν διδακτικά και στο πλαίσιο ευρύτερων διαθεματικών διδακτικών προσεγγίσεων/δραστηριοτήτων («προγράμματα» ή «εργασίες», όπως αναφέραμε στο 4.3.) που υπερβαίνουν τα διδακτικά αντικείμενα που περιλαμβάνονται στα Α.Π. και στα σχολικά βιβλία. Δραστηριοτήτων που μπορεί να προτείνει ένας διδάσκων και να υλοποιήσουν οι μαθητές του, εάν και εφόσον υπάρχει ή έχει κινητοποιηθεί το σχετικό ενδιαφέρον τους.

Εδώ το πλαίσιο είναι πιο ελεύθερο και πρόσφορο από όλες τις απόψεις σε σχέση με τη διδακτική ώρα εντός τάξης (περιορισμοί διαθέσιμου χρόνου, χώρου, εξοπλισμού/υλικών αλλά και διδακτικού αντικειμένου/διδασκτέας ύλης) για να διερευνηθεί, να δουλευτεί και να αποδώσει τα οφέλη του το τραγούδι, ως καλλιτεχνικό μορφωτικό αγαθό. Αυτό άλλωστε ορίζεται και προτείνεται και στα σύγχρονα Α.Π. Πχ στη σχετική για την υλοποίηση τέτοιων προγραμμάτων Υ.Α.²⁸³ προτείνονται, μεταξύ άλλων, και η διοργάνωση εκδηλώσεων/παραστάσεων (μουσικών, χορευτικών, θεατρικών), εκθέσεων, εκδόσεων, η δημιουργία έργων, παρουσιάσεων (πχ εκπομπές) κ.ά.

4.3.2.1. Θεωρητική θεμελίωση

Η εισαγωγή της διαθεματικής προσέγγισης της παρεχόμενης από το σχολείο γνώσης αποτελεί κεντρικό ζήτημα στις αναζητήσεις και στους σχεδιασμούς της διεθνούς παιδαγωγικής θεωρίας και πρακτικής των τελευταίων δεκαετιών.²⁸⁴ Οι λόγοι που επιβάλλουν την υιοθέτησή της, οι αρχές και τα χαρακτηριστικά της έχουν αναλυθεί εκτενώς στη σύγχρονη βιβλιογραφία και δεν θα εκτεθούν εδώ. Θα αναφερθούμε μόνο, συνοπτικά, στα

²⁸² Για τις δυνατότητες αλλά και τους «κινδύνους» της χρήσης των ΤΠΕ βλ. τη διατριβή της Γ.Παντίδου «Κριτικές Προσεγγίσεις της διδασκαλίας της Ποίησης με τη συνδρομή των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνιών» (Βλ. Βιβλιογραφία ηλεκτρονική).

²⁸³ Βλ. την Υ.Α. Γ2/4867/1992 - ΦΕΚ 629/23-10-1992, όπ.π.

²⁸⁴ Για μια διεξοδική ανάλυση της διαθεματικής προσέγγισης της γνώσης στο σύγχρονο σχολείο βλ. το βιβλίο το οποίο έχει αξιοποιήσει και η παρούσα καταγραφή: Μανταλαγούρας, Η., *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση, Εννοιοκεντρική αναπλαισίωση και Σχέδια Εργασίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2006.

πλεονεκτήματα/οφέλη που έχει η υλοποίηση από τους μαθητές διαθεματικών δράσεων/εργασιών (ανεξάρτητα από το θέμα τους) για τη διδασκαλία όλων των αντικειμένων και ιδιαίτερα των «καλλιτεχνικών» που μας απασχολούν εδώ).²⁸⁵ Κάποια από αυτά (μεταξύ άλλων) είναι ότι:

- υλοποιούν στην πράξη το παιδαγωγικό αίτημα της «διαθεματικότητας» (ολιστικής θεώρησης της γνώσης που συνδέει τα διακριτά διδακτικά αντικείμενα/μαθήματα)
- προωθούν και ενθαρρύνουν (ως απαραίτητες για την υλοποίησή τους) τη χρήση σύγχρονων, αποδεδειγμένα πιο αποτελεσματικών μεθόδων διδασκαλίας: μέθοδος project,²⁸⁶ ομαδοσυνεργατική, διερευνητική, βιωματική, που προάγουν την αυτενέργεια των μαθητών έναντι των κλασικών «δασκαλοκεντρικών» μεθόδων
- βοηθούν την απόκτηση εμπειριών και γνώσεων μέσα από την ενασχόληση με αντικείμενα που είναι πιο κοντά στα ενδιαφέροντα των μαθητών και στην πραγματική ζωή τους
- συμβάλλουν στο ξεπέρασμα (κατά το δυνατό) της διάκρισης μεταξύ «κύριων» και «δευτερευόντων» διδακτικών αντικειμένων
- ενθαρρύνουν την εξωστρέφεια τόσο των συμμετεχόντων ατόμων ή ομάδων (μέσω εκδηλώσεων, παρουσιάσεων κλπ)
- συμβάλλουν στην καλλιέργεια κοινωνικών δεξιοτήτων (ομαδικότητα/συνεργατικότητα)
- ενθαρρύνουν, ενεργοποιούν και ευνοούν τους πιο «αδύναμους» (στις επιδόσεις στα καθαρώς γνωστικά αντικείμενα) μαθητές.

Ειδικότερα σε ό,τι αφορά το τραγούδι, οι διαθεματικές αυτές προσεγγίσεις είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικές καθώς, περισσότερο από τα επιμέρους μαθήματα, μπορούν να εξασφαλίσουν:²⁸⁷

- επαφή με όλο το έργο του δημιουργού ή με μεγαλύτερο μέρος του
- περισσότερες και καλύτερες διασυνδέσεις με άλλα (γνωστικά ή καλλιτεχνικά) αντικείμενα (έχουμε αναφερθεί στο 2.4.2.)
- γνωριμία με άλλες (εκτός του λόγου και της μουσικής) παραμέτρους/ιδιότητες του τραγουδιού: κοινωνικές, ιστορικές, πολιτιστικές κλπ

²⁸⁵ Για περισσότερα θεωρητικά και πρακτικά βλ. το ειδικό για το θέμα βιβλίο της Σ. Χρυσοστόμου, όπ.π. (βλ. και Βιβλιογραφία).

²⁸⁶ Μέθοδος διδασκαλίας η οποία αξιοποιεί το σκοπό της επίλυσης κάποιου «προβλήματος» ή της δημιουργίας κάποιου έργου. Ειδικότερα για αυτήν αλλά και γενικότερα για τη βιωματική προσέγγιση βλ. το: Χρυσafiδης, Κ., *Βιωματική-Επικοινωνιακή Διδασκαλία, Η Εισαγωγή της Μεθόδου Project στο Σχολείο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2000.

²⁸⁷ Βλ. σχετικά και στο: Πανόπουλος, Β., όπ. π.

- δυνατότητα συνολικής θεώρησης του κάθε τραγουδιού (και σύγκριση με άλλα): η εκτέλεση, η ερμηνεία, οι συνθήκες δημιουργίας του κλπ
- βιωματική επαφή, συμμετοχή, δημιουργία (ατομική ή συλλογική)/παραγωγή έργου
- δυνατότητα (ευκαιρία) έκφρασης μουσικών ή/και άλλων ικανοτήτων κάποιων μαθητών (παίξιμο, τραγούδι, γενικότερη καλλιτεχνική έκφραση).

Κατά την υλοποίηση τέτοιων δραστηριοτήτων οι μαθητές προχωρούν σε ενέργειες όπως:

- ακρόαση, παρακολούθηση, ανάγνωση (ηχητικού, οπτικού και άλλου υλικού)
- έρευνα/συλλογή/καταγραφή στοιχείων
- μελέτη και επεξεργασία των στοιχείων (οργάνωση, συσχετισμός, ταξινόμηση, ερμηνεία, εκμάθηση, δημιουργία, ηχογράφηση κλπ)
- καλλιτεχνική έκφραση: μουσική (εκτέλεση - τραγούδι), εικαστική ή κινητική
- παραγωγή παρουσιάσιμου έργου (πχ έντυπη ή ψηφιακή παρουσίαση)
- οργάνωση και πραγματοποίηση παρουσίασης (εκδήλωση, έκθεση, συναυλία, παράσταση, εκπομπή κλπ)

4.3.2.2. Οι προϋποθέσεις και οι δυνατότητες

Σε όποιο πλαίσιο κι αν υλοποιηθούν, για να λειτουργήσουν καλύτερα οι δραστηριότητες αυτές, είναι καλό και μάλλον απαραίτητο λόγω του χαρακτήρα τους (προαιρετικότητα, απαίτηση δουλειάς εκτός ωραρίου κλπ) να έχουν εξασφαλίσει την, κατά το δυνατό, ύπαρξη κάποιων προϋποθέσεων, όπως:

- ανίχνευση ή/και κινητοποίηση ενδιαφέροντος (δεν είναι υποχρεωτική δραστηριότητα)
- προσεκτική συγκρότηση ομάδας (δυνατή/πιθανή η επιλογή των συμμετεχόντων, βάσει κάποιων κριτηρίων που μπορούν να τεθούν)
- εξασφάλιση μέσων (πλαίσιο υλοποίησης, χρόνος, τόπος, μέσα/υλικά, κλπ)
- ορισμός πλαισίου εργασίας (θέμα, στόχος, χρονοδιάγραμμα, κανόνες κλπ)
- συμμετοχή (εάν είναι δυνατή) διδασκόντων κι άλλων ειδικοτήτων που θα παρέχουν χρόνο ή/και μέσα (πχ ο καθηγητής και το Εργαστήριο Πληροφορικής)

Σημαντικότερη από όλα όμως είναι, πιστεύουμε, η επιλογή του θέματος της εργασίας, η οποία θα πρέπει να λάβει υπόψη της.²⁸⁸

²⁸⁸ Για το θέμα αυτό καθώς και για ειδικότερες και γενικότερες συμβουλές/προτάσεις βλ. το: Κουλουμπαρίτση, Α., Μουρατιάν, Ζ., *Σχέδια Εργασίας στην Τάξη και στην Πράξη*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2004.

- τα ενδιαφέροντα των μαθητών
- τα χαρακτηριστικά τους (τάξη, ηλικία, αριθμός, μεταξύ τους σχέσεις κλπ)
- τις γνώσεις και τη διάθεση του ίδιου του εκπαιδευτικού
- τη δυνατότητα σύνδεσης με άλλα διδακτικά αντικείμενα
- την πρόσβαση στο (κάθε είδους) απαιτούμενο υλικό
- τις πρακτικές συνθήκες της σχολικής μονάδας

Το τραγούδι προσφέρεται ως αντικείμενο τέτοιων δραστηριοτήτων καθώς είναι ένα έργο τέχνης στο οποίο, όπως έχουμε προαναφέρει, «συναντώνται» διάφορες τέχνες. Την ιδιότητά του αυτή, όπως και τα άλλα χαρακτηριστικά του, έχουν αξιοποιήσει μέχρι τώρα αρκετοί εκπαιδευτικοί που έχουν υλοποιήσει με τους μαθητές τους πολιτιστικά προγράμματα και ποικίλες δράσεις που έχουν ως θέμα/άξονά τους το τραγούδι, όλων των ειδών.²⁸⁹

Μια ενδιαφέρουσα πρόταση εφαρμογής πολιτιστικού προγράμματος για τη μελοποιημένη ποίηση είναι αυτή που παρουσιάζει ο Β.Πανόπουλος. Με θέμα τη γνωριμία με τα μελοποιημένα ποιήματα που περιέχονται στα σχολικά βιβλία, μέσα από μια σειρά ενεργειών/δράσεων (αναγνώσεις, ακροάσεις, ηχογραφήσεις, επισκέψεις κλπ), επιδιώκεται, μεταξύ άλλων, οι μαθητές: α) γνωρίσουν ποιητές, συνθέτες/τραγουδοποιούς β) να συνειδητοποιήσουν τη σύζευξη λόγου-μουσικής γ) να συγκροτήσουν ορχήστρες δ) να παρουσιάσουν τα δημιουργήματά τους με εκθέσεις, παραστάσεις, συναυλίες κλπ.²⁹⁰

Δραστηριότητες σαν αυτές που θα προτείνουμε παρακάτω μπορούν να ανατεθούν και να υλοποιηθούν τόσο ως «πολιτιστικά προγράμματα» όσο και ως «εργασίες» στο πλαίσιο είτε κάποιου από τα διδασκόμενα μαθήματα είτε των «Εργαστηρίων Δεξιοτήτων» στο Γυμνάσιο. Το ακριβές πλαίσιο υλοποίησης θα το αποφασίσει ο διδάσκων σε συνεννόηση με τους μαθητές του και λαμβάνοντας υπόψη του διάφορα κριτήρια όπως η φύση και ο χαρακτήρας του θέματος, ο αριθμός των εμπλεκομένων, ο διαθέσιμος χρόνος, η απαιτούμενη διάρκεια, τα διαθέσιμα μέσα κλπ.

Παραθέτουμε παρακάτω μερικές ιδέες/δυνατότητες που έχουν επίκεντρο τα τραγούδια του Θ.Π. και αξιοποιούν τις δυνατότητες που αυτά προσφέρουν:

²⁸⁹ Τα περισσότερα από αυτά δεν έχουν δημοσιοποιηθεί ευρέως (έντυπα ή διαδικτυακά) πέρα από το χώρο του σχολείου ή της υπηρεσίας. Ένα από τα δημοσιευμένα είναι το πρόγραμμα με τίτλο «Μελοποιημένη ποίηση» που έχει προταθεί/υλοποιηθεί με υπεύθυνο τον Ηλία Αναγνώστου σε έξι σχολεία ως καινοτόμος εκπαιδευτική δράση στο πλαίσιο του έργου «Σχολεία Εφαρμογής Πειραματικών Προγραμμάτων Εκπαίδευσης» που υλοποίησε το Π.Ι. την περίοδο 1997-2000. Συνοπτική περιγραφή του προγράμματος βλ. στο: <http://www.pi-schools.gr/programs/seppe/ppe/Politismos/ppe69.htm> (ανακτήθηκε 20-3-2023)

²⁹⁰ Το πρόγραμμα υλοποίησε το 2003-04 σε δημοτικό σχολείο του Πειραιά η δασκάλα Σ.Λιακοπούλου. Βλ. αναλυτική παρουσίαση της πρότασης στο Πανόπουλος, Β., όπ.π. σ.82-95.

- Επίσκεψη των μαθητών σε κάποιο μέρος όπου θα μπορούσαν να συναντήσουν τον ίδιο από κοντά (χωρίς απαραίτητα να παρακολουθήσουν κάποια συναυλία του). Έτσι, θα έχουν την ευκαιρία να συνομιλήσουν μαζί του. (Είναι, ας το τονίσουμε, πολύ σημαντικό πλεονέκτημα από παιδαγωγική άποψη το ότι πρόκειται για έναν εν ζωή και εν δράσει καλλιτέχνη).²⁹¹

- Παρακολούθηση κάποιας/ων ζωντανής/ών συναυλίας/ών του. Μπορεί φυσικά να συνδυαστεί με τα προηγούμενα

(Και τα δύο παραπάνω μπορούν να υλοποιηθούν στο πλαίσιο εκπαιδευτικών εκδρομών του σχολείου).

- Οργάνωση εκπαιδευτικής επίσκεψης του ίδιου στο σχολείο και διοργάνωση εκδήλωσης/συναυλίας (βλ. σχετικά στο 4.1.).

Είναι αυτονόητα πως και τα τρία παραπάνω αποτελούν ιδανικές εμπειρίες για τους μαθητές, με πολλαπλά οφέλη.

- Δημιουργία βίντεο με ζωντανές εμφανίσεις του που παρακολούθησαν (και βιντεοσκοπήσαν) οι μαθητές. Μπορεί να συνοδεύεται και από άλλο σχετικό πληροφοριακό υλικό.

- Συγκέντρωση και μελέτη (αποδελτίωση) συνεντεύξεων (έντυπων, ηλεκτρονικών, τηλεοπτικών/ραδιοφωνικών) και άλλων κειμένων του Θ.Π. ή/και κριτικών και απόψεων άλλων για το έργο του και παρουσιάσή τους.

- Εκμάθηση/εκτέλεση τραγουδιών του (παίξιμο οργάνων, τραγούδι).

- Πραγματοποίηση εκδηλώσεων/συναυλιών με δικά του τραγούδια (ως συνέχεια του προηγούμενου).

- Δημιουργία «ταινίας» (βίντεο) με θέμα ή με αφορμή κάποιο ή κάποια τραγούδια του (πχ κάποια ιστορία που αφηγούνται). Μπορεί να περιλαμβάνει εικαστικές δημιουργίες ή/και (οποιασδήποτε μορφής) δραματοποίηση από τους μαθητές.

- Δημιουργική γραφή, «μετάπλαση» (απόδοση με άλλα λόγια, σε πεζό ή/και ποιητικό κείμενο) στίχων από τραγούδια του.

- Εικαστική (κλασική ή/και ψηφιακή-πολυμεσική) έκφραση: ζωγραφική απεικόνιση με έμπνευση στίχους ή ολόκληρα τραγούδια του.

- «Δημιουργική» ακρόαση τραγουδιών: αναζήτηση στοιχείων σχετικά με τη δημιουργία τους, την ηχογράφησή τους, κατάταξή τους με βάση κάποιο κριτήριο (μουσικό, στιχουργικό ή άλλο). Υλικό μπορεί να αντληθεί, εκτός του διαδικτύου, και στις πληροφορίες που περιέχονται στα άλμπουμ (CDs).

²⁹¹ Η σημασία της ζωντανής επαφής των μαθητών με τους ίδιους τους συγγραφείς τονίζεται και από τις προτάσεις του συνεδρίου του Σεριζί για τη Λογοτεχνία (βλ. 2.1.1.). Βλ. σχετικά και στο Τσακρής, Π., όπ.π. σ.32.

- Παρουσίαση των στοιχείων αυτών σε πραγματική ή ψηφιακή μορφή (δημιουργία λευκώματος, ηλεκτρονικής παρουσίασης, έκθεσης κλπ)
- Προετοιμασία και δημιουργία «ραδιοφωνικής εκπομπής»: δημιουργία λίστας τραγουδιών (μπορεί να γίνει με βάση κάποιο κριτήριο ή και ελεύθερα, χωρίς αυτό) και συγγραφή των συνοδευτικών κειμένων με τα σχετικά σχόλια/πληροφορίες γι' αυτά.
- Μελέτη της ορχηστρικής/κινηματογραφικής-θεατρικής μουσικής του: παρακολούθηση των σχετικών ταινιών και συγκέντρωση/καταγραφή των σχετικών πληροφοριών.
- Συγκέντρωση και εξέταση τραγουδιών σχετικών με κάποιο θέμα (πχ τα βουνά, τα ποτάμια, το σύμπαν, η μετανάστευση κ.ά.) και στη συνέχεια
- Αξιοποίησή τους σε άλλα Προγράμματα με σχετικό θέμα.

Παράδειγμα: Σε Προγράμματα Περιβαλλοντικής Αγωγής των οποίων το θέμα μπορεί να σχετίζεται πχ με τόπους ή φυσικά φαινόμενα/στοιχεία, κάποια τραγούδια του με σχετικό θέμα ή σχετικές αναφορές (λέξεις, στίχους, εικόνες) μπορούν να αποτελέσουν συνοδευτικό/βοηθητικό/υποστηρικτικό υλικό. Βλ. πχ την εργασία του Β.Μανέλα για τα βουνά (4.1.). Ειδικότερο παράδειγμα: καθώς η Αστρονομία δεν διδάσκεται ως χωριστό μάθημα, μια ειδική εργασία σχετική με κάποιο τέτοιο θέμα μπορεί να συγκεντρώσει και να αξιοποιήσει τις σχετικές αναφορές των τραγουδιών του.

- Θέατρο/δραματοποίηση: θεατρική απόδοση/«δραματοποίηση» της ιστορίας ενός τραγουδιού ή ενός περιστατικού από αυτά που αναφέρονται σε τραγούδια του.²⁹² Δυστυχώς στη Β/βάθμια εκπαίδευση η «Θεατρική Αγωγή» δεν προβλέπεται (όπως στην Α/βάθμια) και δεν υφίσταται ως διακριτό διδακτικό αντικείμενο («μάθημα»). Το σημαντικό αυτό κενό επιχειρούν να καλύψουν κάποιοι εκπαιδευτικοί, που αναγνωρίζουν την αξία της θεατρικής παιδείας, με διάφορες δικές τους πρωτοβουλίες. Η δυνατότητα αυτή δίνεται στο πλαίσιο των διαθεματικών (εξωδιδακτικών) δραστηριοτήτων. Είναι γνωστά τα οφέλη, σε όλα τα επίπεδα, που προσφέρει η δραματοποίηση (σε όλες τις μορφές της), στο πλαίσιο πολλών αντικειμένων διδασκαλίας, ειδικά σε αυτά των ανθρωπιστικών σπουδών και ειδικότερα στη Λογοτεχνία.²⁹³ Από σχετικές μελέτες και έρευνες προτείνονται δραστηριότητες που μπορούν να εκτείνονται από την απλή δραματοποίηση ή/και το θεατρικό παιχνίδι, μέχρι την υλοποίηση ευρύτερων θεατρικών προγραμμάτων/παρουσιάσεων. Κάποια από τα τραγούδια του Θ.Π. προσφέρονται για δραματοποίηση (θεατρική αναπαράσταση). Πχ «Το σκουλαρίκι», «Η ουρά του αλόγου» ή

²⁹² Και για αυτό το θέμα υπάρχουν ενδιαφέρουσες προτάσεις στο Χρυσοστόμου, Σ., ό.π. σ.145-149.

²⁹³ Για το θέμα αυτό βλ. περισσότερα στη διδακτορική διατριβή της Μ. Κατσαρίδου «Η μέθοδος της δραματοποίησης στη διδασκαλία της Λογοτεχνίας» (βλ. Βιβλιογραφία).

«Η κοιλάδα των Τεμπών». Ωστόσο, πέρα από αυτά που αφηγούνται μια ιστορία, πολλά άλλα που έχουν πιο «αφηρημένα» θέματα μπορούν, αν υπάρχει η διάθεση και η φαντασία εκ μέρους των μαθητών ή/και του διδάσκοντα, να δραματοποιηθούν, σε συνδυασμό και με την κινητική/ρυθμική (χορευτική) απόδοση, με ή και χωρίς λόγια/στίχους (παντομίμα) που προτάθηκε παραπάνω στο πλαίσιο της Φυσικής Αγωγής (4.3.1.3.)²⁹⁴

²⁹⁴ Για περισσότερα και για σχετικές ιδέες/προτάσεις βλ. τα κεφ. 5,6,7 στο: Παπαζαρής, Α., κ.ά. *Διαθεματικές Δραστηριότητες με Άξονα τη Μουσική*, εκδ. Δίπτυχο, Αθήνα 2003.

5. Προτάσεις διδακτικής αξιοποίησης τραγουδιών του Θ.Π.

Με βάση όσα έχουν εκτεθεί παραπάνω θα προχωρήσουμε σε προτάσεις συγκεκριμένων τραγουδιών του Θ.Π. που πιστεύουμε ότι προσφέρονται για αξιοποίηση στη διδακτική πράξη του Γυμνασίου και του Λυκείου καθώς πληρούν τα κριτήρια και τις προϋποθέσεις που ισχύουν και έχουμε αναλύσει.

5.1. Γενικές κατευθύνσεις.

Θεωρούμε σημαντικό να διευκρινίσουμε και να τονίσουμε κάποια βασικά θέματα, σχετικά και σύμφωνα με τις θεωρητικές και πρακτικές αναζητήσεις της σύγχρονης διδακτικής (ειδικότερα της Λογοτεχνίας και της Μουσικής), όπως έχουμε παραπάνω αναφέρει.

1. Όταν μιλάμε για ένα έργο τέχνης (όπως το τραγούδι που είναι έργο λόγου και μουσικής) είναι αυτονόητο ότι η χρήση του όρου «διδασκαλία» είναι «προβληματική» και συζητήσιμη, καθώς λόγω της φύσης του αντικειμένου, αυτή (πρέπει να) είναι πολύ διαφορετική από αυτήν άλλων («γνωστικών») διδακτικών αντικειμένων. Κι έχουν ειπωθεί και γραφτεί πολλά σχετικά με τη «διδασκτική των τεχνών».²⁹⁵ Έτσι, λέγοντας «διδασκαλία» συνήθως εννοούμε περισσότερο την προσπάθεια γνωριμίας του σχετικού υλικού με τους μαθητές ή, στην καλύτερη περίπτωση, τη «μεσολάβηση» (με όποιους τρόπους κρίνεται καταλληλότερο) ανάμεσα στο έργο και σ'αυτούς. Στην κατεύθυνση αυτή επιχειρούμε να συνεισφέρουμε, εστιάζοντας στα τραγούδια ενός συγκεκριμένου δημιουργού και προτείνοντάς τα. Εδώ αξίζει να αναφερθεί και η άποψη του ίδιου του Θ.Π. ο οποίος, στην ερώτηση περί του ρόλου της διδασκαλίας των στίχων (ειδικότερα) των τραγουδιών γενικά, πιστεύει ότι «εξαρτάται από τη “διδασκαλία”». Η πραγματική και ουσιαστική διδασκαλία είναι η μη διδασκαλία. Είναι η πρόκληση αφορμών για να πυροδοτηθεί ελεύθερα και χωρίς χειραγώγηση ο εσωτερικός κόσμος των μαθητών και γενικά των ανθρώπων» (βλ. Παράρτημα Δ, ερ.7).

2. Αναφερθήκαμε ήδη (βλ.2.1.) στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει τόσο η Λογοτεχνία όσο και η Μουσική ως διδακτικά αντικείμενα, πράγμα που δικαιολογεί τη

²⁹⁵ Μια ενδιαφέρουσα και περιεκτική αναφορά στο θέμα της διδασκαλίας των Τεχνών στο σύγχρονο σχολείο αποτελεί το διαδικτυακό άρθρο της επ. καθηγήτριας Ξ.Αραπάκη «Οι διαφορετικές σημασίες της διδακτικής των εικαστικών τεχνών». Διαθέσιμο στο: <https://www.xarapaki.gr/el/wp-content/uploads/2013/07/%CE%93-13.-2002-%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%A0-%CE%94%CE%99%CE%91%CE%A6-%CE%A3%CE%97%CE%9C-%CE%94%CE%99%CE%94%CE%91%CE%9A%CE%A4.pdf> (ανακτήθηκε 20-3-23)

δυσκολία και την «αμηχανία» που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων όταν καλούνται να τα «διδάξουν». Η συνειδητοποίηση αυτών των ιδιαιτεροτήτων καθιστά δύσκολη, συζητήσιμη ακόμα και προβληματική κάθε προσπάθεια διατύπωσης προτάσεων διδασκαλίας, καθώς, όπως χαρακτηριστικά έχει επισημανθεί «από τη φύση του το ποίημα (αλλά και κάθε έργο τέχνης, θα συμπληρώναμε) αντιμάχεται τους σχεδιασμούς και τις στρατηγικές...»²⁹⁶ Σε ενίσχυση αυτής της θέσης, πρέπει να επισημάνουμε ότι τα μαθήματα της Λογοτεχνίας και της Μουσικής, λόγω της φύσης και του χαρακτήρα τους (τα αντικείμενά τους είναι «έργα τέχνης») προσφέρονται για την υιοθέτηση και την εφαρμογή εναλλακτικών μορφών προσέγγισης. Δίνουν τη δυνατότητα για πειραματισμό, διερεύνηση, προβληματισμό, αμφισβήτηση, προσωπικές παρεμβάσεις και πρωτοβουλίες (διδασκόντων και διδασκομένων). Η διαπίστωση αυτή δίνει ένα ιδιαίτερο χαρακτήρα στις όποιες προτάσεις διατυπώνει κανείς. Έτσι, αυτά που θα καταγράψουμε εδώ είναι προτάσεις και όχι δεσμευτικές «υποδείξεις»-«οδηγίες» εφαρμογής προκαθορισμένων με ακρίβεια διδακτικών πρακτικών. Διδάσκοντες και μαθητές θα (πρέπει να) συνδιαμορφώσουν/ καθορίσουν τελικά τόσο το περιεχόμενο όσο και την πορεία της όλης διδακτικής διαδικασίας.

3. Πρέπει να γίνει σαφές, όπως προκύπτει και από όσα έχουν εκτεθεί μέχρι τώρα, πως δεν ισχυριζόμαστε ότι το σύνολο των τραγουδιών του Θ.Π. προσφέρεται για διδασκαλία στην Εκπαίδευση. Υπάρχουν τραγούδια του που, για διαφορετικούς λόγους το καθένα, δεν προσφέρονται ή δεν ενδείκνυνται (πάντα κατά τη γνώμη μας και σύμφωνα με όσα ορίζονται στα Α.Π.) για αξιοποίηση στο χώρο του σχολείου. Κάποια, κυρίως λόγω των στίχων τους, δεν είναι κατάλληλα, από διάφορες απόψεις, για έφηβους/ανήλικους μαθητές (πχ. «Κακός λύκος», «Κωλοχανείο», «Λαγός»), ενώ κάποια άλλα, χωρίς να είναι ακατάλληλα, ίσως δεν είναι τόσο ελκυστικά, μουσικά και στιχουργικά, για την ίδια ηλικία, καθώς (δεν πρέπει να ξεχνάμε) δεν έχουν γραφτεί για παιδιά/εφήβους. Άλλωστε ούτε των άλλων (καταξιωμένων και αναγνωρισμένων) ποιητών επιλέγονται όλα τα κείμενα προκειμένου να προταθούν για διδασκαλία στα σχολεία. Πρέπει να επιλεγούν τα τραγούδια εκείνα που το περιεχόμενο και τα χαρακτηριστικά τους ανταποκρίνονται περισσότερο και καλύτερα στα κριτήρια και στους σκοπούς της εκπαίδευσης των μαθητών. Και φυσικά υπάρχουν αρκετά τέτοια και του Θ.Π.

4. Το τι, πού και πώς θα αξιοποιηθεί θα το κρίνει ο διδάσκων, ο οποίος θα αποφασίσει λαμβάνοντας υπόψη του διάφορες παραμέτρους/δυνατότητες όπως:

- την ειδικότητα και το μάθημα που διδάσκει
- το πλαίσιο (πού και πώς θα το χρησιμοποιήσει)

²⁹⁶ Σπανός, Ι.Γ., *Διδακτική Μεθοδολογία τ.Α' Η διδασκαλία του ποιήματος*, Αθήνα 1998 σ. 7

- τα χαρακτηριστικά/ το «επίπεδο» της τάξης ή ομάδας μαθητών του (ανάλογα αν πρόκειται για αξιοποίηση στο πλαίσιο κάποιου μαθήματος ή μιας διαθεματικής δράσης)
- τα ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις (ή/και προτάσεις) τους
- τα διαθέσιμα μέσα/υλικά και τις γενικότερες συνθήκες του σχολείου (πχ Εργαστήριο Πληροφορικής)

Κάποιες ειδικότερες παρατηρήσεις:

- α) Είναι καλό να δίνεται στα παιδιά η δυνατότητα επιλογής από μια ομάδα προσφερόμενων κειμένων, πχ από ένα άλμπουμ, με βάση ένα θέμα ή κάποιο άλλο κριτήριο.²⁹⁷
- β) Μπορεί να δοθεί ένα τραγούδι ως παράλληλο έργο, δίπλα και μαζί με το αντικείμενο ενός μαθήματος ή/και αυτόνομα, μόνο του.
- γ) Το όποιο τραγούδι (τόσο οι στίχοι όσο και η μουσική του) δεν πρέπει να «επιβάλλεται» αλλά να προτείνεται. Άλλωστε και τα σχολικά βιβλία είναι ανθολόγια στα οποία προτείνονται κείμενα για επιλογή.
- δ) Είναι, θεωρούμε, σημαντική και ωφέλιμη η συνολικότερη γνωριμία/μύηση με το ύφος και το κλίμα του έργου του Θ.Π. Κάθε προσπάθεια προσέγγισης ενός τραγουδιού είναι καλό να συνδέεται με το υπόλοιπο έργο του, όπως συμβαίνει και με κάθε δημιουργό/ποιητή.
- ε) Είναι καλό, έτσι, να δοθεί ένα ή περισσότερα τραγούδια του για «σύγκριση» ή «παραβολή».²⁹⁸
- στ) Μπορούν να υιοθετηθούν διάφορες παραλλαγές ως προς τον τρόπο παρουσίασης (ακρόαση- ανάγνωση) που μπορούν να λειτουργήσουν τροφοδοτικά και γόνιμα στην (αρχική και τελική) ευαισθητοποίηση και στον προβληματισμό των μαθητών. Έτσι μπορεί:
 - να δοθεί μόνο το κείμενο, χωρίς να ακουστεί η μουσική. Στην περίπτωση αυτή μπορεί να ζητηθεί από τους μαθητές να καταθέσουν τις ιδέες/προτάσεις τους σχετικά με την μελοποίηση των στίχων αυτών.
 - να γίνει ταυτόχρονη ακρόαση στίχων-μουσικής.
- ζ) είναι σημαντικό να υιοθετούνται βιωματικές και διαδραστικές μέθοδοι διδασκαλίας των τραγουδιών που ενεργοποιούν και εμπλέκουν τους μαθητές. Να μην γίνεται μια παθητική μετάδοση πληροφοριών ή παρουσίαση του υλικού αλλά αναζήτηση τρόπων εμπλοκής και ενεργητικής συμμετοχής-επικοινωνίας με αυτό.
- η) Είναι αυτονόητο ότι τα κριτήρια επιλογής πρέπει να είναι διαφορετικά για κάθε τάξη. Κάποια τραγούδια του θεωρούμε πως μπορούν να προταθούν για όλες τις ηλικίες των

²⁹⁷ Βλ. σχετικά με το θέμα αυτό στο: Τσακρής, Π., όπ.π. σ.30-31.

²⁹⁸ Για το θέμα της συγκριτικής εξέτασης των λογοτεχνικών κειμένων βλ. περισσότερα στο: Τσακρής, Π., όπ.π. σ.33.

μαθητών, ενώ κάποια άλλα ενδείκνυνται περισσότερο για κάποια συγκεκριμένη τάξη (και λόγω διαφορετικής ηλικίας των μαθητών και λόγω συσχετισμού με κάποιο μάθημα/διδασκτικό αντικείμενο της τάξης αυτής).

θ) Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, τα περισσότερα τραγούδια του Θ.Π. έχουν στενούς, εσωτερικούς και εξωτερικούς, δεσμούς με την παραδοσιακή στιχουργία και μουσική (δημοτικά τραγούδια). Είναι χρήσιμο και σκόπιμο να αξιοποιηθούν όσα στοιχεία αυτών των δεσμών είναι δυνατό, στο πλαίσιο της ωφελιμότητας της γνωριμίας των μαθητών με την παράδοση αυτή και την γόνιμη και όχι στεία επαφή μαζί της. Είναι σημαντικό να δουν και να κατανοήσουν οι μαθητές ότι σε κάποια σημερινά τραγούδια υπάρχουν επιβιώσεις, επιρροές και κάθε είδους «συνομιλίες» (σε επίπεδο στίχου, μουσικής, θεματολογίας και γενικότερης αισθητικής) με ό,τι ονομάζουμε δημοτική αλλά και λαϊκή παράδοση. Αυτό μπορεί να γίνει στο πλαίσιο διαφόρων μαθημάτων ή/και δραστηριοτήτων.²⁹⁹

5.2. Επιλογή τραγουδιών για διδακτική αξιοποίηση

Θα προχωρήσουμε σε προτάσεις συγκεκριμένων τραγουδιών του Θ.Π. που, κατά τη γνώμη μας, μπορούν να αξιοποιηθούν με διάφορους τρόπους, στο πλαίσιο των μαθημάτων που διδάσκονται εντός τάξης: τα περισσότερα σίγουρα στη Λογοτεχνία αλλά και στη Μουσική ή/και σε άλλα μαθήματα. Ο κάθε διδάσκων θα κρίνει και θα επιλέξει ποια θα αξιοποιήσει, πού και πώς.

Η επιλογή μεταξύ των 165 τραγουδιών (με στίχους) του Θ.Π. δεν είναι εύκολη υπόθεση. Με την εξαίρεση κάποιων λίγων που, όπως προαναφέραμε, δεν είναι (λόγω στίχων) κατάλληλα για ανήλικους μαθητές, πιστεύουμε πως τα περισσότερα μπορούν να προταθούν για διδακτική αξιοποίηση. Αναγκαστικά θα επιλέξουμε και θα προτείνουμε εδώ κάποια με τα εξής κριτήρια (τα οποία, κατά προσέγγιση, συντρέχουν ταυτόχρονα):

α) οι στίχοι τους (το θέμα ή/και η μορφή τους):

- προσφέρονται για αξιοποίηση στο μάθημα της Λογοτεχνίας
- δίνουν ευκαιρίες και αφορμές τόσο για συνδέσεις με άλλα διδακτικά αντικείμενα όσο και με άλλα τραγούδια του Θ.Π.

β) η μουσική τους (μελωδία, ρυθμός, ενορχήστρωση, ερμηνεία):

- έχει στοιχεία που να μπορούν, ίσως, να «τραβήξουν» το ενδιαφέρον των μαθητών

²⁹⁹ Περισσότερα, θεωρητικά και πρακτικά, για το θέμα της αξιοποίησης του παραδοσιακού πολιτισμού στην εκπαίδευση βλ. στο Μπενέκος, Δ., *Πολιτισμική παράδοση και Εκπαίδευση, Μορφωτική προσέγγιση-εκπαιδευτικές εφαρμογές*, εκδ. Τυπωθήτω Αθήνα 2006.

- ενδείκνυται για εξέταση της σχέσης της με τους στίχους
- προσφέρεται για αναλυτικότερη εξέταση/επεξεργασία στο μάθημα της Μουσικής

γ) ως συνολικό δημιούργημα:

- είναι χαρακτηριστικά και αντιπροσωπευτικά του έργου του Θ.Π.
- είναι από τα «γνωστά» και αναγνωρίσιμα
- δίνουν ευκαιρίες για καλύτερη γνωριμία με τον ίδιο και με το έργο του

Η επιλογή αυτή είναι φυσικά ενδεικτική και όχι αποκλειστική ή περιοριστική. Εννοείται πως και πολλά άλλα, πέραν αυτών, μπορούν να επιλεγούν (με αυτά ή/και με άλλα κριτήρια) τόσο από τον διδάσκοντα όσο και από τους ίδιους τους μαθητές, εφόσον κινηθεί το ενδιαφέρον τους μέσα από την επαφή με το έργο του. Κάποια προσφέρονται για αναλυτική εξέταση ενώ για άλλα πιθανόν αρκεί μια ενημερωτική επαφή (εξαρτάται και από την ανταπόκριση των μαθητών).

Για κάποια σημειώνουμε σύντομες ενδεικτικές προτάσεις αξιοποίησης/διδασκτικές επισημάνσεις (και «υπόδειξη» τάξης ή/και μαθήματος) οι οποίες απορρέουν από όσα εκθέσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια σχετικά με την διδακτική αξιοποίησή τους στη Β/βάθμια Εκπαίδευση ειδικότερα. Εννοείται πως είναι κάποιες από τις πολλές που θα μπορούσε να κάνει κανείς και γίνονται με σκοπό να βοηθήσουν δίνοντας ιδέες και κατευθύνσεις και όχι για να περιορίσουν τον εκάστοτε διδάσκοντα. Εκτός όμως από τις ειδικές επισημάνσεις θεωρούμε ότι σε όλα ισχύουν και πρέπει/μπορεί να επιδιώκονται τα εξής:

- να επισημαίνονται και να αναδεικνύονται τα χαρακτηριστικά και οι αρετές της γραφής του Θ.Π. (πχ η πλούσια και «διεισδυτική» εικονοποιία τους, βλ. 3.2.3.)
- να αναδεικνύεται το νοηματικό τους βάθος (ζητήματα που θέτουν, προεκτάσεις κλπ)
- να μελετώνται τα χαρακτηριστικά στοιχεία (βλ. 3.2.4.) της μουσικής του προσέγγισης (μελωδία, ενορχήστρωση, εκτέλεση-ερμηνεία)
- να εξετάζεται, όσο γίνεται, η σχέση του λόγου με την εκάστοτε μουσική τους
- να γίνεται προσπάθεια να παιχτούν και να τραγουδηθούν
- να συνδέονται/συσχετίζονται (με όποιους τρόπους είναι, κατά περίπτωση, πρόσφορο) με άλλα έργα τέχνης
- να αξιοποιούνται ως αφορμή για παράλληλη καλλιτεχνική (συγγραφική, μουσική, εικαστική) έκφραση και δημιουργία.

Φυσικά, (πρέπει να το τονίσουμε αυτό) κανείς δεν μπορεί να προδιαγράψει τι από όλα αυτά και πώς θα επιδράσει στους μαθητές. Ας έχουμε επίγνωση του ότι η «μαγεία» των στίχων ή της μουσικής ενός τραγουδιού αλλά και της διδασκαλίας δεν περιγράφεται ούτε

αναλύεται με κανενός είδους λόγια (οδηγίες και συμβουλές). Δεν πρέπει να μας διαφεύγει, έτσι κι αλλιώς, ότι η Τέχνη είναι ένα «μυστήριο»: η παραγωγή της, η λειτουργία και η επίδρασή της. Η επαφή μαζί της είναι απρόβλεπτη, απροσχεδιάστη και, τελικά, αποκαλυπτική. Ένα μυστήριο όμως που, αυτό το ξέρουμε, (μπορεί να) είναι ωφέλιμο και λυτρωτικό για όποιον το δεχτεί. Οφείλουμε να τη συστήσουμε, να τη φέρουμε κοντά στους νέους μαθητές, όσο και όπως μπορούμε καλύτερα, και εντός του σχολείου. Και να την αφήσουμε να λειτουργήσει... Σε όσους, όσο και όπως...

Με βάση όλα τα παραπάνω θα προτείνουμε εδώ 33 τραγούδια (3 επιπλέον βρίσκονται στο 5.3.):³⁰⁰

1.Τειρεσίας

- Αφορμή για συζήτηση/αναζήτηση και γενικότερο προβληματισμό πάνω στο θέμα του τίτλου ενός τραγουδιού ή, γενικότερα ποιήματος/λογοτεχνικού κειμένου.
- Αφορμή για διαθεματική προσέγγιση στο ρόλο και τα χαρακτηριστικά του «μάντη» γενικώς και της «μαντείας» στα αρχαία χρόνια αλλά και διαχρονικά.
- Επισήμανση της εικονοποιίας («λίμνη» του καθρέφτη, χαρακτηριστικά και κίνηση ζαρκαδιών, ομίχλη στον κάμπο). Προσφέρεται και για εικαστική αναπαράσταση.
- Διερεύνηση της σχέσης με τη μουσική του: Υπηρετεί (η σχεδόν απαγγελτική μελωδία, η - χαμηλόφωνη- ερμηνεία, η ενορχήστρωση) το κλίμα και το νόημα του κειμένου;
- Διδακτική διερεύνηση ερωτημάτων:

α) Ποιο είναι το αίνιγμα που χρειάζεται λύση; Ποια η ερμηνεία του από τον μάντη;

β) Η πλάση «απλώνει το μπράτσο της να κρατηθεί» όποιος επιχειρεί να την «ψηλαφίσει»;

2.Τρεις ανθοί

- Ποιος μιλάει σε ποιον (τα ρήματα σε προστατική και υποτακτική);
- Για ποιο «πανηγύρι» γίνεται λόγος;
- Ιδιαίτερη αναφορά στις εικόνες: «οι άρχοντες που γίνονται κουρέλια» και «οι όμορφες στιγμές που γλιστράν σα χέλια» καθώς επίσης και στους «νυχτοκάβουρες», στα «αηδονάκια της βροχής» και βέβαια στους «τρεις ανθούς του κρόκου».
- Η «σιγή του τελευταίου»/η «κραυγή του πρώτου»: περιγραφή (;) και αντιπαράθεσή τους. (γιατί όχι και «κραυγή του τελευταίου» και «σιγή του πρώτου»;
- Ο ρόλος της μουσικής επένδυσης και της ενορχήστρωσης (πχ η χρήση του μπάσου, της ηλ. κιθάρας, της γκάιντας)

³⁰⁰ Οι στίχοι και οι ηλεκτρονικές διευθύνσεις (για ακρόαση) όλων των προτεινόμενων τραγουδιών βρίσκονται στο Παράρτημα Γ.

3.Αυτό

- Κινητοποιεί δημιουργικά και γόνιμα το στοχασμό και την αναζήτηση για το τι μπορεί να είναι το «Αυτό». Φυσικά, δεν χρειάζεται (και μάλλον δεν πρέπει) να δοθεί (μονο)λεκτική απάντηση από τους μαθητές. Μπορεί, ωστόσο, να τους δοθεί η δυνατότητα να το εκφράσουν με άλλους δικούς τους τρόπους, «συνομιλώντας» με το κείμενο.
- Επισήμανση και σχολιασμός των ενεργειών/καταστάσεων που κάνει/παθαίνει/εμπλέκεται «αυτό».
- Να ακουστούν και οι 2 εκτελέσεις του τραγουδιού (1^η με τον Δ.Σαββόπουλο, 2^η ζωντανή με τη Μ.Ζαμάνη).

4.Άστρο του πρωινού

Οι στίχοι είναι διασκευή του Θ.Π. ενός τραγουδιού των Ινδιάνων Paunee της Β.Αμερικής, σε μετάφραση Α.Δικταίου. Μπορεί να αξιοποιηθεί στη Λογοτεχνία Β' Γυμνασίου, στην ενότητα «Ο άνθρωπος και η φύση», σε σχέση με το κείμενο του Ινδιάνου Σιάτλ «ένα παλιό μήνυμα για το σύγχρονο κόσμο».

- Αφορμή για αναφορά στον πολιτισμό των ιθαγενών της προκολομβιανής Αμερικής.
- Ιδανικό για μελέτη της σχέσης (τους/μας) με τη φύση
- Καλό είναι να ακουστούν και οι δύο εκτελέσεις (τραγουδισμένο από τον Θ.Π. και από τον Ν.Παπάζογλου)

5.Απόψε

- Η νύχτα, ως ώρα περισυλλογής και η επίδρασή της στην ψυχολογία του ανθρώπου/καλλιτέχνη (:)
- Ο ρόλος της τέχνης γενικά και του τραγουδιού ειδικότερα (βλ. και το σενάριο της Μ.Αρετάκη στο 4.1.)
- Αφορμή για παρακολούθηση και σχολιασμό της ταινίας «Ο ταχυδρόμος» με τον Μάσιμο Τροϊζι που αναφέρεται στους στίχους.
- Συσχετισμός με άλλα τραγούδια του Θ.Π. («Νυχτέρι») και άλλων για τη νύχτα.
- Μπορεί να αξιοποιηθεί η διδακτική πρόταση της Μ.Φραγκαντώνη, στην οποία το τραγούδι προτείνεται ως κείμενο αφορμής για δημιουργική γραφή (βλ. 4.1.).

6.Νυχτέρι

Συσχετισμός με το προηγούμενο ή/και με άλλα που αναφέρονται στην ώρα αυτή και στην επίδρασή της.

7.Ηλιόπετρα

Ν.Γλώσσα Α' Λυκείου, στην ενότητα «Αγάπη-Ερωτας», ή στη Λογοτεχνία όλων των τάξεων.

Οι στίχοι του είναι διασκευή από τον Θ.Π. του ομώνυμου ποιήματος του Μεξικανού ποιητή Οκτάβιο Παζ.³⁰¹ Μπορεί να δοθεί στους μαθητές και χωρίς (τουλάχιστον αρχικά) να το γνωρίζουν αυτό. Αν και όταν το μάθουν όμως, τότε ως κείμενο είναι, πιστεύουμε:

- Αφορμή για μια πρώτη γνωριμία με ένα από τα αντιπροσωπευτικά ποιήματα της σύγχρονης λατινοαμερικάνικης ποίησης και με έναν από τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους της.
- Ιδανικό για γνωριμία με την ιδέα της έμπνευσης από ένα ποίημα: η μετάφραση, η «μεταγραφή»/διασκευή του αρχικού.

Κανό είναι ο διδάσκων να έχει υπόψη του τη φιλολογική ανάλυση της Αρετής Βόλαρη.³⁰²

8.Στυλίστης

- Επισήμανση της διαλογικής μορφής των στίχων και της ερμηνείας (άντρας-γυναίκα)
- Σχολιασμός του τίτλου.
- Μελέτη της εικονοπλασίας.
- Αφορμή για γνωριμία με τη χώρα προέλευσης (Τουρκμενιστάν) του συγκροτήματος Askhabad και το μουσικό πολιτισμό της.
- Σχολιασμός ενορχηστρωτικών επιλογών.

9.Ο δάσκαλος

Λογοτεχνία Β' Γυμνασίου, ενότητα «Παλιότερες μορφές εκπαίδευσης» ή Ν.Γλώσσα Β' Γυμνασίου, ενότητα «Το σχολείο στο χρόνο».

Μια καθαρή και διεισδυτική ματιά σε διδακτικές συμπεριφορές του παρελθόντος και μια αφορμή για προβληματισμό γύρω από το ρόλο της προσωπικότητας του (κάθε) δασκάλου και της εκπαίδευσης γενικότερα.

10.Rue de bella vista

Οι στίχοι έχουν γραφτεί κατόπιν επιρροής από την ανάγνωση από τον Θ.Π. του «Βιβλίου της ανησυχίας» του Πορτογάλου συγγραφέα Φ. Πεσόα. Η ακρόαση και μελέτη του τραγουδιού μπορεί να είναι μια καλή αφορμή για γνωριμία (συνοπτικά) με το έργο και την προσωπικότητά του. Φυσικά, και εκτός αυτού οι στίχοι διατηρούν την αξία τους αλλά αν διαβαστεί (ίσως από κάποιους μαθητές) το βιβλίο αποκτάει ενδιαφέρον και η συγκριτική τους μελέτη: Τι και γιατί «πήρε» ο Θ.Π. από τον Φ.Π. και πώς το «μετέπλασε» σε στίχο/μουσική;

³⁰¹ Οι πρωτότυποι στίχοι (σε μετάφραση Κώστα Κουτσουρέλη): <https://3pointmagazine.gr/%CE%B7%CE%BB%CE%B9%CF%8C%CF%80%CE%B5%CF%84%CF%81%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BF%CE%BA%CF%84%CE%AC%CE%B2%CE%B9%CE%BF-%CF%80%CE%B1%CF%82/> (ανακτήθηκε 20-3-23).

³⁰² Βλ. την ιστοσελίδα: <https://criticism.gr/iliopetra-tou-thanasi-papakonstantinou/> (ανακτήθηκε 20-3-23).

11.Κοιλάδα των Τεμπών

Λογοτεχνία Γ' Γυμνασίου: παράλληλα με κάποια από τα δημοτικά τραγούδια του σχολικού βιβλίου.

- Επισήμανση και ανάλυση των στοιχείων που το καθιστούν (από κάποιες απόψεις) σύγχρονη «παραλογή».
- Πρόσφορο για δραματοποίηση και εικαστική δημιουργία και για πολλές προεκτάσεις (Γεωγραφία, Ιστορία).

12.Η ουρά του αλόγου

Είναι ίσως είναι πολύ πιο πρόσφορο για εξέταση ως «παραλογή», ωστόσο η ύπαρξη της λέξης «στραβογάμησε» μάλλον δεν επιτρέπει, (;), τη χρήση του στο σχολικό περιβάλλον

13.Όνειρο

- Αφορμή για «γνωριμία» με την Κων/πολη και προβληματισμό για τη σημασία του «ονείρου» στη ζωή μας.
- Κατάλληλο για εικαστική απεικόνιση και μουσική εκμάθηση (όργανο-φωνή).
- Μπορεί να αξιοποιηθεί και ως θέμα διαθεματικής εργασίας (Ιστορία).

14.Πεχλιβάνης

- Αναφορά στις συνθήκες έμπνευσης των στίχων (αξιοποίηση του ηχητικού αποσπάσματος της αρχής για την Πακίτα Γκαλιέγο). Αναζήτηση πληροφοριών για τη σημασία της λέξης «πεχλιβάνης».
- Μελέτη της μουσικής: μελωδία χαρακτηριστική, ρυθμός και ενορχήστρωση (μίξη παραδοσιακού και ροκ). Πρόσφορο για (οργανική και φωνητική) εκμάθηση.

15.San Michele

- Αναφορά στη ζωή του ιταλού αναρχικού Τζούλιο Μανιέρι και στη σχετική ταινία των αδελφών Ταβιάνι. Δεν είναι τυχαίο (;) ότι με αυτό ο Θ.Π. ανοίγει συνήθως τις συναντήσεις του.
- Η προσπάθεια για να ξαναβρεθεί «η άκρη του νήματος...» γίνεται αφορμή για να περιγραφεί η παρελθούσα (ή και παρούσα;) πραγματικότητα.

16.Ραμόν

- Αναφορά στην προσωπικότητα του Τσε Γκεβάρα, που είχε χρησιμοποιήσει αυτό το ψευδώνυμο
- Οι 3 εκτελέσεις του τραγουδιού (βλ. Παράρτημα) μπορούν να μελετηθούν συγκριτικά και στο μάθημα της Μουσικής.

17.Ο Φορτίνο Σαμάνο

- Αναφορά στο μεξικάνο επαναστάτη και τη στάση του απέναντι στον επικείμενο θάνατό του.

- Η συνεξέταση με τα δύο προηγούμενα μπορεί να οδηγήσει, εκτός των άλλων, στο να τεθεί το ζήτημα: από ποιες προσωπικότητες και γιατί εμπνέεται ο Θ.Π. και ποιες πλευρές τους « φωτίζει»;

18.Διάφανος

Ευκαιρία για γνωριμία με το λατινοαμερικάνο ποιητή Καίσαρα Βαλιέχο (οι στίχοι γράφτηκαν μετά από ανάγνωση δικού του ποιήματος) και για τη διερεύνηση της επιρροής του στο έργο του Θ.Π.

19.Αποσπερίτης

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά (μελωδία, ενορχήστρωση, στίχοι, ερμηνεία) τραγούδια του. Στίχοι και μουσική πρόσφορα για επεξεργασία και πολλές διασυνδέσεις με θέματα και αντικείμενα.

20.Η παραβολή του ασώτου

Ποιητική διαπραγμάτευση της «μέθης» με μουσική «Χατζιδακικών» προδιαγραφών.

21.Όταν τραγουδάω

Μια γλαφυρή «εξομολόγηση» γύρω από τη δύναμη του τραγουδιού και τη σχέση μας μ' αυτό.

22.Φεϊρούζ (σε σχέση και με το προηγούμενο). Χαρακτηριστικό του θαυμασμού του για τη Λιβανέζα ερμηνεύτρια (αφορμή για γνωριμία με αυτήν).

23.Μιλώ για σένα

«Φιλοσοφικοί» στίχοι «ντυμένοι» μια εκστατική μουσική και ενορχήστρωση (ρυθμός, μελωδία, όργανα: αντικείμενο εξέτασης στο μάθημα της Μουσικής).

24.Όταν χαράζει

Ένα από τα πιο γνωστά του. Αποτύπωση της επίδρασης της ώρας του πρωινού. Μελέτη μελωδίας και ενορχήστρωσης.

25.Τρία Ρουμπαγιάτ

Αναφορά στον Πέρση ποιητή Ομάρ Καγιάμ που έχει γράψει τους στίχους σε αυτό το βαθιά φιλοσοφικό τραγούδι.

26.Α.Μάνθος

Οι στίχοι είναι του Χρ. Μπράβου (μπορεί να γίνει αναφορά και στον «Ημερο ύπνο», επίσης με δικούς του στίχους. Αναφορά στην ιστορία της ληστείας και της φωτογραφίας στον ελληνικό χώρο μέσα από ένα στοχαστικό-ατμοσφαιρικό τραγούδι.

27.Να ρωτάς

Με μουσική του Σ.Μάλαμα. Αφορμή για γνωριμία με το έργο του και την πολυετή, γόνιμη και πολυδιάστατη συνεργασία του με τον Θ.Π.

28.Άγιοι

Η μουσική είναι του Μ.Πάππου. Ένα τραγούδι-«προσευχή»: Ποιοι είναι οι «Άγιοι»;

29.Σιμόν

Ένας άνεμος γίνεται αφορμή να πει κανείς πολλά, για πολλά.

30.Αδειοί τόποι

Χαρακτηριστικό του (στιχουργικού και μουσικού) «ύφους» του Θ.Π.

31.Sara

Χαρακτηριστικό της «προσήλωσης» του Θ.Π. σε αθέατες πλευρές της ύπαρξης: «Κουβέντα με ένα έντομο» (;) Υπάρχουν δύο εκτελέσεις: Με τον Θ.Π. και με τον Δ.Σαββόπουλο.

32.Ανδρομέδα

Πολύ γνωστό και χαρακτηριστικό τραγούδι του.

Μελέτη του ρυθμού, της μελωδίας και της ενορχήστρωσης στο μάθημα της Μουσικής.

33.Ένα φιλί αμέθυστο

«Ευτυχής» συνύπαρξη στίχων, μελωδίας, ενορχήστρωσης.

5.3. Προτάσεις διδασκαλίας

Μία από τις βασικές αρχές της διδακτικής είναι η αναγκαιότητα της καλής προετοιμασίας, από όλες τις απόψεις, του εκπαιδευτικού. Στο πλαίσιο αυτό κρίνεται απαραίτητη η σύνταξη, εκ μέρους του, «σχεδίων μαθήματος» ή διδακτικών «σεναρίων» στα οποία καταγράφονται, έστω σε αδρές γραμμές, τα βασικά στοιχεία (επιδιώξεις, μέσα, βήματα-ενέργειες κλπ) της διδασκαλίας που προτίθεται να υλοποιήσει. Το πώς ακριβώς θα υλοποιηθεί η διδασκαλία είναι αυτονόητο πως δεν μπορεί να προδιαγραφεί. Μπορεί και είναι απαραίτητο να προσχεδιαστεί αλλά με τέτοιο τρόπο ώστε να υπάρχει η δυνατότητα της αναπροσαρμογής του όταν και όπως κριθεί απαραίτητο, σύμφωνα με την ανταπόκριση και τις αντιδράσεις των μαθητών.

Θα προχωρήσουμε στην παρουσίαση διδακτικών προτάσεων συγκεκριμένων τραγουδιών του Θ.Π. τόσο στο πλαίσιο της διδασκαλίας συγκεκριμένων μαθημάτων όσο και στο πλαίσιο μιας διαθεματικής προσέγγισης. Και για τις δύο περιπτώσεις είναι πολλά τα τραγούδια του που θα μπορούσε να επιλέξει κανείς, αλλά εδώ θα καταγράψουμε:

- δύο διδακτικές προτάσεις («σχέδια μαθήματος») για εφαρμογή στο πλαίσιο των μαθημάτων της Λογοτεχνίας και της Μουσικής (ένα τραγούδι για κάθε ένα) και
- ένα διδακτικό «σενάριο» ενός τραγουδιού το οποίο μπορεί να εφαρμοστεί στο πλαίσιο και άλλων μαθημάτων, εκτός αυτών των δύο.

Να σημειώσουμε πως και στις δύο περιπτώσεις ο σκοπός μας δεν είναι να παρουσιάσουμε λεπτομερή και αναλυτική περιγραφή της πορείας της διδασκαλίας αλλά να δώσουμε τις βασικές κατευθύνσεις (ως προτάσεις) που μπορεί να ακολουθήσει η αξιοποίηση ενός τραγουδιού του Θ.Π. στο σχολείο, (είτε στο πλαίσιο της σχολικής τάξης είτε εκτός αυτής) ως προς το στιχουργικό και το μουσικό τους μέρος. Οι προτάσεις μας λαμβάνουν υπόψη τις γενικές κατευθύνσεις που πρέπει να διέπουν την αξιοποίηση κάθε προσφερόμενου στην εκπαίδευση έργου τέχνης, όπως το τραγούδι. Σύμφωνα με αυτές,³⁰³ μέσα από την επαφή τους με το τραγούδι, επιδιώκουμε οι μαθητές:

- να ακούσουν προσεκτικά τη μουσική, να διαβάσουν τους στίχους (παρατήρηση)
- να αισθανθούν/αντιδράσουν, να συζητήσουν γι' αυτό (ανταπόκριση)
- να παίζουν όργανα, να τραγουδήσουν (ανάπτυξη δεξιοτήτων)
- να συσχετίσουν, να συγκρίνουν, να το «εντάξουν» κάπου (κατανόηση)
- να εκτιμήσουν, να κρίνουν, να «βαθμολογήσουν» (αξιολόγηση)
- να παράξουν έργο, να συνθέσουν, να αυτοσχεδιάσουν (δημιουργία).

5.3.1. «Σχέδια μαθήματος» ωριαίας/δύωρης διδασκαλίας

Θεωρώντας γνωστές τις δυσκολίες της «διδασκαλίας» έργων τέχνης στο πλαίσιο μιας σχολικής τάξης και έχοντας υπόψη όσα γενικά αναφέρθηκαν στο 5.1. σχετικά με τη διδακτική των καλλιτεχνικών μαθημάτων, σε ό,τι αφορά ειδικά τα «σχέδια μαθήματος» ως προσθέσουμε εδώ τα εξής:

- Είναι δυνατό να αξιοποιηθεί ως πλεονέκτημα (για την αποδοτικότητα της πρότασης) το ότι στο μάθημα της Μουσικής οι μαθητές δεν αξιολογούνται/βαθμολογούνται με γραπτές εξετάσεις, όπως (καλώς ή κακώς) σε αυτό της Λογοτεχνίας.
- Αν και η διάρκεια της κάθε πρότασης ορίζεται κατά προσέγγιση σε 1-2 διδακτικές ώρες, αυτή μπορεί να αναπροσαρμοστεί ανάλογα με την εξέλιξή της και το ενδιαφέρον των μαθητών.
- Είναι προτάσεις «γνωριμίας» των μαθητών με αυτά τα έργα τέχνης. Δεν επιδιώκουμε να «μάθουν» κάτι, (να απομνημονεύσουν/αναπαραγάγουν κανενός είδους «γνώσεις»).
- Επιδιώκουμε να κεντρίσουμε το ενδιαφέρον και την ευαισθησία όσο το δυνατό περισσότερων μαθητών, γνωρίζοντας ότι το όποιο όφελος από την επαφή με την τέχνη πολύ δύσκολα ανιχνεύεται και καταγράφεται (πώς;) άμεσα.

³⁰³ Βλ. σχετικά και αναλυτικά στο Χρυσοστόμου, Σ., όπ.π. σ. 116-119 και 122-125.

- Οφείλουμε, σε κάθε περίπτωση, να δώσουμε το «ερέθισμα» σε όλους αλλά πρέπει να είμαστε έτοιμοι, αν χρειαστεί να διαφοροποιήσουμε (κατά μαθητή) ανάλογα, κατά το δυνατό, τις προτάσεις και τις δράσεις μας. Να δίνουμε στον καθένα αυτό που μπορεί να πάρει και να του ζητάμε αυτό που μπορεί να δώσει.³⁰⁴ Είναι σημαντικό και απαραίτητο να σεβόμαστε τις επιθυμίες και τα όρια των μαθητών, ειδικά της εφηβικής ηλικίας.
- Αναμένουμε, επιδιώκουμε και ενθαρρύνουμε την έκφραση των μαθητών, την, με οποιοδήποτε πρόσφορο τρόπο, «συνομιλία» τους με το προσφερόμενο έργο.

Α. Στο μάθημα της Λογοτεχνίας:³⁰⁵

Τίτλος: Το τραγούδι «Αερικό»³⁰⁶

Μάθημα: Νεοελληνική Γραμματεία

Προτεινόμενες τάξεις: Α'/Β'/Γ' Λυκείου

Διάρκεια: 1-2 διδακτικές ώρες

Στόχοι:

- Να γνωρίσουν ένα από τα πιο γνωστά και χαρακτηριστικά (τόσο της μουσικής όσο και της στιχουργίας του) τραγούδια του Θ.Π.
- Να προβληματιστούν πάνω στη «διάκριση» υλικού και πνευματικού στοιχείου της ανθρώπινης υπόστασης
- Να διαπιστώσουν τις επιρροές από το δημοτικό τραγούδι
- Να το συνδέσουν με άλλα κείμενα σχετικά με αυτό το θέμα
- Να το χρησιμοποιήσουν ως αφορμή για καλλιτεχνική έκφραση

Μεθοδολογία:

Ανάγνωση, ακρόαση/παρακολούθηση βίντεο, καταγραφή/συγγραφή, (καθοδηγούμενη) συζήτηση-διάλογος, καταιγισμός ιδεών (brainstorming),³⁰⁷ εικαστική έκφραση (ατομική ή ομαδική), τραγουδιστική (ή οργανική) απόδοση.

³⁰⁴ Βλ. και στο Παπαζαρή, 1991, σ.122.

³⁰⁵ Πολύ βοηθητικό στάθηκε εδώ το σύγγραμμα της Π. Πηγιάκη «Προετοιμασία, Σχεδιασμός και αξιολόγηση της Διδασκαλίας, Διδακτική μεθοδολογία» καθώς επίσης και του Π.Τσακρή, όπ.π. (βλ. Βιβλιογραφία και για τα δύο).

³⁰⁶ Οι στίχοι του τραγουδιού και οι ιστοσελίδες για την ακρόασή του βρίσκονται στο Παράρτημα Γ.

³⁰⁷ Διδακτική τεχνική κατά την οποία ζητείται από τους μαθητές να καταθέσουν λέξεις, προτάσεις, ιδέες για κάποιο θέμα οι οποίες αναγράφονται σε κοινή θέα (πχ πίνακας). Λέγεται και «Ιδεοθύελλα». Βλ. στο Πηγιάκη, Π., όπ.π. σ.120.

Υλικά και μέσα:

υπολογιστής (με τα κατάλληλα λογισμικά) και οθόνη προβολής, ιστοσελίδες, βιβλία, μουσικά όργανα, φύλλα εργασίας (περιλαμβάνουν στίχους, πληροφορίες, ερωτήσεις για συμπλήρωση)

Υλοποίηση:

- Ως αφόρμηση μπορεί να λειτουργήσει κάποιο σχετικό με το θέμα κείμενο του μαθήματος ή κάποια σχετική συζήτηση/πρόταση.
- Ακούν το τραγούδι και παρακολουθούν βίντεο από ζωντανές εκτελέσεις στις οποίες θα καταγράφεται και η συμμετοχή του κοινού. Να ακουστούν και οι δύο εκτελέσεις (1^η με τη Μελίνα Κανά, 2^η με το Φ.Σιώτα).
- Συγκρίνουν τις διαφορετικές εκτελέσεις του τραγουδιού που άκουσαν
- Συζητούν ελεύθερα (με κατευθυνόμενο διάλογο) τις εντυπώσεις τους, διατυπώνουν και καταγράφουν κρίσεις για το τραγούδι και το θέμα του.
- Να αναζητήσουν (με καθοδήγηση) σχέσεις και ομοιότητες με τα δημοτικά τραγούδια (πχ 15 σύλλαβος στίχος στα κουπλέ, χρήση του μοτίβου του πουλιού κ.ά.)
- Να αναζητήσουν σχέσεις με άλλους στίχους που θα τους δοθούν στους οποίους προβάλλεται η σημασία και η δύναμη του «εσωτερικού κόσμου» (πχ «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι» Δ.Σολωμού, «Τι κι αν με ρίξεις στο κελί» του Κ.Βίρβου³⁰⁸)
- Ιδέες/προτάσεις για συζήτηση (με κατευθυνόμενο διάλογο και «καταιγισμό ιδεών») γύρω από θέματα όπως:
 - α) Η σημασία της λέξης «αερικό».
 - β) Τι σημαίνει να ζει κανείς σαν «αερικό»;
 - γ) Τι σημαίνει ότι ο νους μας είναι «αληταριό»;
 - δ) Ποιοι και πώς «χτίζουν φυλακές»;
 - ε) Αισθάνονται σήμερα ότι γύρω τους/μας «ο κλοιός στενεύει»; Σε τι και πώς;
 - στ) Πιστεύουν ότι ο νους μας «όλο θα δραπετεύει» (στο μέλλον);
 - ζ) Έχουν βιώσει συγκρούσεις ανάμεσα στο «μέσα» και το «έξω» τους;
 - η) Γιατί το τραγούδι έχει επιλεγεί ως συνοδευτικό σε συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας; (βλ.3.4.)

³⁰⁸ Τους στίχους του τραγουδιού βλ. εδώ:
<https://www.greekstixoi.gr/stixoi/%CF%84%CE%B9-%CE%BA%CE%B9-%CE%B1%CE%BD-%CE%BC%CE%B5-%CF%81%CE%AF%CE%BE%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%B5%CE%BB%CE%AF-1964/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Επέκταση/διαθεματικές συνδέσεις:

- Εικαστική έκφραση με αφορμή το τραγούδι (πχ να ζωγραφίσουν κάτι)
- Δημιουργική γραφή: Να περιγράψουν κάποιον που ζει ως «αερικό»; Τι θα είχε να πει;
Να περιγράψουν τον δικό τους «κλοιό»/ «φυλακή» και τις δικές τους «δραπετεύσεις»
- Να μάθουν να παίζουν (όσοι/ες θέλουν/ξέρουν) και να τραγουδούν το τραγούδι
- Να αναζητήσουν άλλα τραγούδια του Θ.Π. με παρόμοιο θέμα/περιεχόμενο.

B. Στο μάθημα της Μουσικής:³⁰⁹

Τίτλος: Το τραγούδι «Η τράτα»³¹⁰

Μάθημα: Μουσική

Προτεινόμενη τάξη: Α' Γυμνασίου

Προτεινόμενη διάρκεια: 1-2 διδακτικές ώρες

Στόχοι:

- Να γνωρίσουν ένα από τα πιο γνωστά και χαρακτηριστικά (τόσο της μουσικής όσο και της στιχουργίας) τραγούδια του Θ.Π.
- Να το απολαύσουν ακούγοντας και τραγουδώντας το
- Να αναζητήσουν το νόημα της λέξης «τράτα» (είδος αλιευτικού σκάφους) στο ποίημα.
Να μελετήσουν τη «σύνδεση» της τράτας με το φεγγάρι
- Να διαπιστώσουν τις (νοηματικές, λεξιλογικές αισθητικές, μουσικές) συνδέσεις/συγγένειες του τραγουδιού με την παράδοση (τραγούδι «Η τράτα μας η κουρελού»)
- Να αντιληφθούν τη συνέχεια της μουσικοποιητικής ελληνικής παράδοσης μέσα και γύρω από κάποιους θεματικούς άξονες (μορφές, θέματα, εικόνες, φαινόμενα) που γίνονται αντικείμενο επεξεργασίας διαχρονικά
- Να το χρησιμοποιήσουν ως ερέθισμα για περαιτέρω δική τους καλλιτεχνική επεξεργασία

Μεθοδολογία:

Ανάγνωση, ακρόαση/παρακολούθηση βίντεο, καταγραφή/συγγραφή, (καθοδηγούμενη) συζήτηση-διάλογος, καταιγισμός ιδεών (brainstorming), εικαστική έκφραση (ατομική ή ομαδική), τραγουδιστική (ή οργανική) απόδοση

³⁰⁹ Χρήσιμο βοήθημα είναι το βιβλίο της Ε.Περακάκη «Σχεδιάζοντας το σχολικό μάθημα Μουσικής» (βλ. Βιβλιογραφία).

³¹⁰ Οι στίχοι του τραγουδιού και οι ιστοσελίδες για την ακρόασή του βρίσκονται στο Παράρτημα Γ.

Υλικά και μέσα:

υπολογιστής (με τα κατάλληλα λογισμικά) και οθόνη προβολής, ιστοσελίδες, βιβλία, μουσικά όργανα, φύλλα εργασίας (περιλαμβάνουν στίχους, πληροφορίες, ερωτήσεις για συμπλήρωση)

Υλοποίηση:

Αφόρμηση: Στο βιβλίο της Α' τάξης γίνεται αναφορά σε μελωδίες και ρυθμούς ελληνικών παραδοσιακών τραγουδιών. Επίσης προτείνεται σχέδιο εργασίας/project που θα μπορούσε να γίνει με θέμα «Το φεγγάρι».

- Ακούν το τραγούδι και παρακολουθούν βίντεο από ζωντανές εκτελέσεις στις οποίες θα καταγράφεται και η συμμετοχή του κοινού.
- Συζητούν ελεύθερα (με κατευθυνόμενο διάλογο) τις εντυπώσεις τους, διατυπώνουν και καταγράφουν κρίσεις για το τραγούδι και το θέμα του.
- Μαθαίνουν (με καθοδήγηση) να το τραγουδούν ατομικά-συλλογικά/εκτελούν με όργανα (όσοι ξέρουν/μπορούν).
- Εντοπίζουν τα όργανα που παίζουν και μαθαίνουν γι' αυτά.
- Αναζητούν τις σχέσεις του τραγουδιού με τα δημοτικά τραγούδια (πχ 15 σύλλαβος στίχος)
- Επιχειρούν (με τη βοήθεια του καθηγητή) να καταγράψουν σε νότες τμήμα της μελωδίας.
Προσφέρεται καλύτερα η εισαγωγή όπου μπορούν να μελετήσουν και τη β' φωνή (βιολί).
- Να ακούσουν το παραδοσιακό τραγούδι «Η τράτα μας η κουρελού»³¹¹ και να μάθουν την ιστορία του.
- Να ακούσουν συγκριτικά το ρυθμό των δύο τραγουδιών: 8σημος σε διαφορετική εκδοχή στα δύο τραγούδια, και διαφορά κουπλέ-ρεφραίν.
- Καταγράφουν τις παρατηρήσεις τους στα φύλλα εργασίας.

Επέκταση/διαθεματικές συνδέσεις:

- Να βρουν πληροφορίες για το φεγγάρι και τη θέση του στη ζωή των ανθρώπων
- Να αναζητήσουν άλλα έργα τέχνης (τραγούδια, ποιήματα, εικαστικά έργα), παλαιότερα ή νεότερα, τα οποία έχουν θέμα ή αναφορές στο φεγγάρι
- Να μάθουν να χορεύουν το χορό «συρτός» (σε συνεργασία με τον καθηγητή Φ.Αγωγής)
- Να αναζητήσουν και να ακούσουν άλλα τραγούδια με σχετικό ή παραπλήσιο θέμα του Θ.Π.

³¹¹ Να επισκεφθούν ιστοσελίδες όπως πχ: <https://www.domnasamiou.gr/?i=portal.el.songs&id=458> (βλ. Ιστογραφία) όπου θα βρουν ποικίλο πληροφοριακό υλικό.

ή/και άλλων δημιουργών

- Να εκφραστούν εικαστικά με αφορμή το τραγούδι (πχ να ζωγραφίσουν κάτι)
- Να μάθουν να το παίζουν (όσοι/ες θέλουν/ξέρουν) και να το τραγουδούν

5.3.2. «Διδακτικό σενάριο» διαθεματικής προσέγγισης τραγουδιού

Ο όρος «σενάριο» διδασκαλίας έχει εισαχθεί τα τελευταία χρόνια στην εκπαιδευτική ορολογία για να περιγράψει ουσιαστικά ένα πιο ανεπτυγμένο (θεματικά και χρονικά) σχέδιο διδασκαλίας/εργασίας ενός θέματος που προτείνεται να εξεταστεί:

- διαθεματικά και
- (συνήθως) ομαδοσυνεργατικά: οι μαθητές χωρίζονται σε ομάδες που επεξεργάζονται ένα μέρος του θέματος
- με βάση την αρχή της διερευνητικής μάθησης: οι μαθητές αναζητούν και βρίσκουν κυρίως μόνοι τους τις πληροφορίες που χρειάζονται
- (όσο το δυνατό περισσότερο) βιωματικά: συμμετέχουν δημιουργώντας οι ίδιοι κάτι παρουσιάσιμο³¹²

Το σενάριο που προτείνουμε αξιοποιεί το τραγούδι του Θ.Π. «Στην Αμερική»³¹³ για τη διαθεματική διερεύνηση της μετανάστευσης των Ελλήνων.

Τίτλος: «Η ελληνική μετανάστευση στην Αμερική μέσα από ένα σημερινό τραγούδι»

Θεωρητικό πλαίσιο/σκεπτικό σεναρίου:

Το τραγούδι χρησιμοποιείται ως αφορμή για να ανιχνευθούν τα θέματα που θέτουν κυρίως οι στίχοι του και οι συνδέσεις τους με διάφορα γνωστικά αντικείμενα, ώστε οι μαθητές να οδηγηθούν σε μια κριτική θεώρηση του φαινομένου της μετανάστευσης γενικότερα και, ως μέρος αυτής, της αισθητικής/καλλιτεχνικής διαπραγμάτευσής του από το τραγούδι (όχι μόνο το συγκεκριμένο).

Πρακτικό πλαίσιο υλοποίησης/σύνδεση με τα Α.Π.:

³¹² Περισσότερα θεωρητικά και πρακτικά για τα διδακτικά «σενάρια» βλ. στο: Τσεχερίδης, Σ., *Διδακτικό σενάριο, η αποτύπωση της διδακτικής πράξης*, εκδ. Μάτι, Κατερίνη 2018.

³¹³ Οι στίχοι του τραγουδιού και οι ιστοσελίδες για την ακρόασή του βρίσκονται στο Παράρτημα Γ.

Επειδή είναι σχεδόν αδύνατο να υλοποιηθεί στο χωροχρονικό πλαίσιο της σχολικής τάξης, προτείνεται ως «εργασία» που μπορεί να ανατεθεί:

- στο πλαίσιο διαφόρων μαθημάτων (όχι μόνο της Μουσικής ή της Λογοτεχνίας αλλά και της Ιστορίας ή της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής και της Πολιτικής Παιδείας)

- στο πλαίσιο των «Εργαστηρίων Δραστηριοτήτων» (βλ. 4.3.)

Σε κάθε περίπτωση, το θέμα, η διασύνδεση των γνωστικών περιοχών και η μεθοδολογία εντάσσονται πλήρως στους επιδιωκόμενους σκοπούς των Α.Π. όλων των εμπλεκόμενων γνωστικών αντικειμένων και τους υλοποιούν κατά τον καλύτερο τρόπο.

Προτεινόμενη τάξη υλοποίησης:

Χωρίς να αποκλείεται η υλοποίηση σε οποιαδήποτε άλλη τάξη (εάν υπάρχει το σχετικό ενδιαφέρον και το κατάλληλο έναυσμα), θεωρούμε πιο πρόσφορο να εφαρμοστεί στη Γ' Γυμνασίου.³¹⁴

Διασύνδεση γνωστικών αντικειμένων:

Ιστορία/Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, Λογοτεχνία, Μουσική, Εικαστικά, Πληροφορική.

Χώρος, χρόνος υλοποίησης:

Ένα μέρος (εκτός από τις παρουσιάσεις των ομάδων) μπορεί να υλοποιηθεί στη σχολική τάξη ή σε εργαστήριο Πληροφορικής. Ωστόσο, είναι φανερό πως είναι απαραίτητο η περισσότερη δουλειά (αναζήτηση υλικού, προετοιμασία, συγγραφή, παρουσιάσεις) να γίνει σε άλλο χώρο και χρόνο. Έτσι, και ο τελευταίος δε μπορεί να υπολογιστεί με διδακτικές ώρες και άρα να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Επιπλέον, εξαρτάται και από τις δυνατότητες των μαθητών της κάθε ομάδας.

Μέθοδοι εργασίας/μάθησης:

Διερευνητική, ομαδοσυνεργατική, μέθοδος project (παραγωγή έργου), βιωματική (δραματοποίηση, μουσική εκτέλεση), διαλογική

Μέσα-υλικά:

³¹⁴ Στην τάξη αυτή η ύλη της Ιστορίας σχετίζεται με την περίοδο αυτή και, το κυριότερο, προβλέπονται τα «Εργαστήρια Δεξιοτήτων». Η ελληνική μετανάστευση στην Αμερική παρουσιάζεται βέβαια καλύτερα στα βιβλία Ιστορίας της Γ' Λυκείου (Γενικής Παιδείας και Προσανατολισμού) αλλά στην τάξη αυτή, δυστυχώς, είναι μάλλον πρακτικά αδύνατο οι μαθητές να ασχοληθούν με κάτι πέρα από την εξεταστέα ύλη.

Βιβλία, υπολογιστές με τα κατάλληλα λογισμικά (επιθυμητή η συνεργασία του καθηγητή Πληροφορικής), μουσικά όργανα, φύλλα εργασίας.

Στόχοι:

- Να γνωρίσουν, όσο το δυνατό, κάποιες από τις (κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές) παραμέτρους της μετανάστευσης των Ελλήνων στην Αμερική
- Να συνειδητοποιήσουν την ιδιότητα/ικανότητα ενός τραγουδιού και ενός τραγουδοποιού να περιγράφει/αποτυπώνει (είτε όταν το ζει ο ίδιος είτε και σε άλλο ιστορικό χρόνο) στιχουργικά και μουσικά ένα σημαντικό κοινωνικό θέμα
- Να συνειδητοποιήσουν και να πραγματοποιήσουν τη σύνδεση πληροφοριών από διάφορα γνωστικά αντικείμενα που έχουν διδαχθεί γύρω από ένα κοινό άξονα/θέμα (μετανάστευση).
- Να προβληματιστούν γενικότερα πάνω στο θέμα της μετανάστευσης διαχρονικά (αιτίες, χαρακτηριστικά, συνέπειες) και στο ρόλο της στην παγκόσμια κοινωνική/πολιτισμική ιστορία και εξέλιξη
- Να συνειδητοποιήσουν ομοιότητες και διαφορές με σύγχρονα μεταναστευτικά ρεύματα
- Να απολαύσουν και να μάθουν ένα από τα γνωστά τραγούδια του Θ.Π.
- Να διαπιστώσουν τη σχέση της μουσικής (μελωδία, ενορχήστρωση, εκτέλεση) του συγκεκριμένου τραγουδιού με τα τραγούδια των Ελλήνων της Αμερικής των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Πορεία υλοποίησης:

- Ακούν το τραγούδι και παρακολουθούν βίντεο από διάφορες ζωντανές εκτελέσεις του από συναυλίες του Θ.Π. (είναι καλό να ακούσουν και άλλα τραγούδια του).
- Διαβάζουν προσεκτικά και μελετούν τους στίχους
- Συζητούν ελεύθερα τις εντυπώσεις τους, διατυπώνουν και καταγράφουν κρίσεις για το τραγούδι και το θέμα του.
- Χωρίζονται (λαμβάνοντας υπόψη τα ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις τους) οι μαθητές σε 4 ομάδες εργασίας (των 4-5 ατόμων), η κάθε μία από τις οποίες αναλαμβάνει ένα από τα παρακάτω θέματα:
 1. Με αφορμή το στίχο «Ελλάδα, σαν αγριόχορτο φύτευες και κεί...»:
Οι Έλληνες ως μετανάστες (διαχρονικά)
 2. Με αφορμή το στίχο «τα χρόνια τα παλιά βαριά φορτία φεύγαν για την Αμέρিকা...»:
Η μετανάστευση των Ελλήνων στην Αμερική (ποιοι, από πού, πότε)
 3. Με αφορμή τους στίχους «Μαζί με τη Μαρίκα, το Δούσια, τον Κωστή...»

και «Του Κατσαρού...του»:

Τα τραγούδια των Ελλήνων μεταναστών της Αμερικής (οι αναφερόμενοι είναι από αυτούς)

4. Με αφορμή το στίχο «θα τους στοιβάξουν στη σειρά οι ξένοι πολιτσίμάνοι»:

Η άφιξη και η είσοδος των μεταναστών στην Αμερική: οι διαδικασίες ελέγχου

- Παραλαμβάνουν ανά ομάδα τα φύλλα εργασίας τους (με οδηγίες, προτεινόμενες πηγές πληροφοριών)

- Επισκέπτονται ιστοσελίδες και βιβλιοθήκες (του σχολείου ή/και άλλες) και συλλέγουν:

α) ιστορικές πληροφορίες

β) οπτικό υλικό (φωτογραφίες, βίντεο)

γ) ηχητικό υλικό (άλλα σχετικά τραγούδια)

- Καταγράφουν και μελετούν το υλικό ανά ομάδα

- Δουλεύουν σε ομάδες ως εξής :

1. Ετοιμάζουν μια προβολή (κείμενα και εικόνες/βίντεο) με πληροφορίες για τη μετανάστευση των Ελλήνων διαχρονικά.

2. Γράφουν υποθετικές επιστολές που θα έγραφαν προς τους δικούς τους στην Ελλάδα περιγράφοντας την εμπειρία του ταξιδιού και τις πρώτες εντυπώσεις τους.

3. Μαθαίνουν να παίζουν/τραγουδούν κάποια τραγούδια των Ελλήνων της Αμερικής.

4. Ετοιμάζουν μια δραματοποίηση/αναπαράσταση (γράψιμο διαλόγων, παίξιμο ρόλων) της διαδικασίας ελέγχου των μεταναστών κατά την άφιξή τους.

- Καταγράφουν τα αποτελέσματα της έρευνας και της επεξεργασίας τους στα φύλλα εργασίας (κατά ομάδα): δημιουργία παρουσίασης, συγγραφή, ηχογράφηση, βιντεοσκόπηση, συνδυασμός αυτών.

- Η κάθε ομάδα παρουσιάζει το έργο της στην ολομέλεια της τάξης:

1. Παρουσίαση προβολής

2. Ανάγνωση «επιστολών»

3. Εκτέλεση τραγουδιών

4. Παρουσίαση δραματοποίησης

Η κάθε παρουσίαση μπορεί να συνοδεύεται και από άλλο πρόσθετο σχετικό υλικό.

Επέκταση/διάχυση αποτελεσμάτων:

Οι παρουσιάσεις τους μπορούν να αποτελέσουν το υλικό μιας ειδικής εκδήλωσης με σχετικό θέμα που θα απευθύνεται σε ευρύτερο (μαθητικό ή/και εξωσχολικό) κοινό.

6. Επίλογος

Όσο κι αν θα το θέλαμε, το σύγχρονο ελληνικό σχολείο (ειδικά της Β/βάθμιας) απέχει πολύ (για διάφορους λόγους) από το να είναι ένας χώρος καλλιέργειας των τεχνών και δημιουργικής επαφής των νέων μαθητών με αυτές. Είναι γνωστό το γενικότερο πρόβλημα της υποβάθμισης και του ουσιαστικού ελλείμματος της καλλιτεχνικής αλλά (τελικά) και της ανθρωπιστικής παιδείας στη χώρα μας (βλ. και 2.2.).

Ζούμε σε μια εποχή στην οποία η κοινωνία και μαζί και τα προϊόντα της (άρα και το τραγούδι, όπως όλα τα έργα τέχνης) αλλάζουν γρήγορα και ριζικά. Οι ανθρωπιστικές σπουδές φαίνεται ότι εξασθενούν σε μια εποχή που, για πολλούς, είναι μάλλον πιο απαραίτητες από ποτέ. Το τραγούδι (που ενσωματώνει λόγο και μουσική) είναι ένα σημαντικό κομμάτι των ανθρωπιστικών σπουδών. Αν θέλουμε να διδάξουμε ανθρωπισμό, οφείλουμε να διδάξουμε (εκτός από μουσική και ποίηση χωριστά) και τραγούδια. Τραγούδια που καλλιεργούν και προάγουν τις ανθρωπιστικές αξίες. Τέτοια είναι και αυτά του Θ.Π.

Ταυτόχρονα, το γενικότερο κοινωνικό κλίμα της εποχής μας δεν προωθεί και δεν προβάλλει καθόλου καλλιτέχνες και ανθρώπους σαν τον Θ.Π. που έχουν, φύσει και θέσει, ένα χαμηλό αισθητικό και κοινωνικό «προφίλ». Έτσι, είναι πολύ δύσκολη η προσπάθεια μύησης των σημερινών παιδιών με το έργο τέτοιων καλλιτεχνών. Έτσι συνέβαινε πάντα αλλά σήμερα, πιστεύουμε, είναι άνισος ο «ανταγωνισμός» με το πνεύμα της εποχής και με τα πρότυπα που προβάλλονται με πιο γοητευτικούς (πχ φαντασμαγορική εικόνα, ένταση κλπ) τρόπους: τηλεόραση, διαδίκτυο κλπ.³¹⁵

Ως εκπαιδευτικοί οφείλουμε όμως να το προσπαθούμε. Όλες οι προσπάθειες/αλλαγές (και στην εκπαίδευση) εκκινούν από κάποιες προτάσεις. Σε αυτό στοχεύει να συμβάλει και η παρούσα εργασία: Να κινήσει το ενδιαφέρον για τη μελέτη του έργου του Θ.Π. και να δείξει ότι έχει και διδακτική-παιδευτική αξία τέτοια που το καθιστά κατάλληλο για διδασκαλία στην εκπαίδευση των νέων. Το ίδιο έγινε κάποτε και με τους περισσότερους λογοτέχνες των οποίων το έργο διδάσκεται σήμερα (πχ, Καββαδίας, Αναγνωστάκης αλλά και τόσοι άλλοι): κάποιιοι κάποτε πρότειναν (και σε κάποιες περιπτώσεις αγωνίστηκαν γι' αυτό) την εισαγωγή τους στα σχολικά βιβλία. Το ίδιο «δειλά» εισήχθησαν και οι στίχοι τραγουδιών, όπως αναφέραμε. Αρχικά στα μέσα της δεκαετίας του 2000, στα βιβλία του Γυμνασίου. Σήμερα στα προτεινόμενα θέματα της Τράπεζας Θεμάτων του Λυκείου και σύντομα αναμένεται να

³¹⁵ Βέβαια, ως έχουμε υπόψη, το «ποιοτικό» ήταν πάντα, σε κάθε εποχή, «χαμηλόφωνο» και ξέχωρο από το «συρμό».

εισαχθούν και περισσότερο (βλ. Εισαγωγή, σχετικά με τις σχεδιαζόμενες αλλαγές στον τρόπο διδασκαλίας της Λογοτεχνίας).

Αρχικά ως μεμονωμένες ατομικές προτάσεις που μπορούν να υλοποιηθούν από κάποιους εκπαιδευτικούς και στη συνέχεια ως διαμορφωμένη επίσημη πρόταση από τα αρμόδια όργανα του Υπουργείου. Γιατί, παρόλο που τα τραγούδια του (οι στίχοι και η μουσική τους) μπορούν να διδαχθούν ως επιλεγμένα αντικείμενα από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς, η συστηματικότερη ένταξή τους στα διδακτικά βιβλία και στο αναλυτικό πρόγραμμα έχει και συμβολική σημασία και θα δώσει μια άλλη ώθηση. Στην Α/βάθμια έχει γίνει αρκετή δουλειά (θεωρητικά και πρακτικά) πάνω στην αξιοποίηση του τραγουδιού. Υπάρχουν ήδη αρκετοί στίχοι τραγουδιών στα σχολικά ανθολόγια. Το τραγούδι, σε αρκετές μορφές του, είναι σε μεγάλο βαθμό ενταγμένο, ως δραστηριότητα (εντός και εκτός τάξης και ωρολογίου προγράμματος), στο Νηπιαγωγείο και στο Δημοτικό. Είναι καιρός να γίνει το ίδιο και στη Β/βάθμια. Και ειδικότερα για τα τραγούδια του Θ.Π.

Είναι βέβαια δεδομένο ότι υπάρχουν αρκετές δυσκολίες σε ένα τέτοιο εγχείρημα, θεωρητικές³¹⁶ και κυρίως πρακτικές. Ενώ σε θεωρητικό (θεσμικό) επίπεδο η δυνατότητα παρέχεται και ενθαρρύνεται από τους κεντρικούς εκπαιδευτικούς σχεδιασμούς (διακηρύξεις, οδηγίες, Α.Π. κλπ) στη σημερινή ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα (ειδικά της Β/βάθμιας) υπάρχουν αρκετά εμπόδια που θα πρέπει να αντιμετωπίσει όποιος αναλάβει την πρωτοβουλία. Το τραγούδι, ως σύνθετο έργο τέχνης, είναι δύσκολο να «χωρέσει» και να διδαχθεί στο υπάρχον σχολικό σύστημα, το χωρισμένο σε διδακτικά αντικείμενα που διδάσκονται από χωριστές ειδικότητες εκπαιδευτικών. Ωστόσο, έστω και η αξιοποίηση των μερών του στο πλαίσιο του κάθε μαθήματος, όπως δείξαμε, μπορεί να έχει θετικά αποτελέσματα τόσο για το ίδιο όσο και για τα διδακτικά αντικείμενα με τα οποία συνδέεται. Τουλάχιστον στις διαθεματικές προσεγγίσεις που μπορούν να υλοποιηθούν, όπως είδαμε, από κάποιους εκπαιδευτικούς, οποιασδήποτε ειδικότητας. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να τονίσουμε βέβαια πως για όλα αυτά, αλλά περισσότερο όταν μιλάμε για εκτός τάξης δραστηριότητες, απαραίτητη προϋπόθεση είναι να υπάρχει το μεράκι (ή, ας πούμε καλύτερα, η «τρέλα») του εκπαιδευτικού, όπως συμβαίνει βέβαια για κάθε διδασκόμενο αντικείμενο.

Πέρα από τις όποιες πρωτοβουλίες αξιοποίησης των τραγουδιών του Θ.Π. από μεμονωμένους εκπαιδευτικούς θα προτείνουμε εδώ κάποιες παρεμβάσεις που μπορούν να γίνουν:

³¹⁶ Η ίδια η διαθεματική προσέγγιση της διδασκαλίας των τεχνών αμφισβητείται, με διάφορα επιχειρήματα, από κάποιους θεωρητικούς. Βλ. στο Χρυσοστόμου, Σ., όπ.π. σ.115-116.

Πιστεύουμε, όπως προκύπτει από όσα αναπτύξαμε, ότι θα πρέπει γενικότερα το τραγούδι, ως καλλιτεχνικό προϊόν και μορφωτικό αγαθό, και ειδικότερα το σύγχρονο ελληνικό, να ενταχθεί περισσότερο στα Α.Π.Σ. της Β'/βάθμιας (σε όλες τις τάξεις) και να προτείνεται από αυτά: Τόσο οι στίχοι του όσο και η μουσική του, τουλάχιστον στα αντίστοιχα μαθήματα (Λογοτεχνία, Μουσική). Πιστεύουμε ότι πρέπει να συνεχιστεί και να αναπτυχθεί περισσότερο η διδακτική αξιοποίησή του, που έχει ήδη ξεκινήσει, σε επίπεδο κεντρικών εκπαιδευτικών σχεδιασμών. Είναι αυτονόητο ότι αυτό από μόνο του δεν είναι αρκετό. Οι σκοποί και οι στόχοι που θέτουν τα Α.Π. δεν επιτυγχάνονται στο σύνολό τους και στο έπακρο. Ωστόσο λειτουργούν ως «οδηγοί» της προσπάθειας του κάθε εκπαιδευτικού και δίνουν σαφώς μια κατεύθυνση. Κανένα επίσης διδακτικό αντικείμενο δεν μπορεί να εξασφαλίσει την επίτευξη των όποιων στόχων τίθενται. Καθετί που επιλέγεται και προτείνεται για διδασκαλία μπορεί μόνο να συμβάλει προς αυτή την κατεύθυνση. Και είναι, πιστεύουμε, σημαντικό το να αναβαθμιστεί η θέση του σύγχρονου ελληνικού τραγουδιού στα σχολεία της Β'/βάθμιας, ως ένα αντικείμενο που μπορεί να συμβάλει πολύ στην ενίσχυση της καλλιτεχνικής και ανθρωπιστικής παιδείας.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά τα τραγούδια του Θ.Π. θα προτείναμε πιο συγκεκριμένα τα εξής:

- Να ενταχθούν κάποια τραγούδια του, ως προτεινόμενα διδακτικά αντικείμενα, στα σχολικά βιβλία όλων των τάξεων, ή έστω κάποιων. Σε ό,τι αφορά τη Λογοτεχνία, τα σχολικά βιβλία, ως γνωστό, είναι ανθολόγια. Οι συντάκτες τους κάνουν προτάσεις από τις οποίες ο φιλόλογος επιλέγει τι θα διδάξει. Θεωρούμε ότι είναι καλό και ωφέλιμο να υπάρχουν οι στίχοι των τραγουδιών του Θ.Π. μέσα στις προτάσεις του σχολικού εγχειριδίου ώστε να αποτελούν προσιτές επιλογές των εκπαιδευτικών και των μαθητών. Κάτι αντίστοιχο μπορεί να γίνει και στα βιβλία Μουσικής. Ειδικά σε αυτό της Γ' Γυμνασίου, όπου υπάρχει κεφάλαιο στο οποίο παρουσιάζονται 6 σημαντικοί έλληνες συνθέτες (βλ. 2.4.1.), μπορεί να παρουσιάζεται (μετά το Δ.Σαββόπουλο) ως ένας από τους πιο αξιόλογους σύγχρονους έλληνες τραγουδοποιούς. Κάτι τέτοιο θα αποτελούσε μια κίνηση αναγνώρισης και προώθησης του έργου του στους μαθητές.
- Να ενταχθούν οι στίχοι κάποιων τραγουδιών του στα προτεινόμενα κείμενα και θέματα εξετάσεων που περιλαμβάνονται στην Τράπεζα Θεμάτων για το Λύκειο (βλ. 2.4.1.)
- Να ενταχθούν κάποια τραγούδια του στο αποθετήριο «Ευτέρπη» (βλ. 2.4.1.)
- Να δημιουργηθεί ένα εκπαιδευτικό αποθετήριο ειδικά για αυτόν και το έργο του, είτε σε έντυπη, όπως αυτό για τον Μ.Θεοδωράκη, είτε σε ψηφιακή μορφή, όπως αυτό για τη Μαρίζα Κωχ (βλ. 2.4.1.)

- Να εφαρμοστούν διάφορες προτάσεις διδασκαλίας τραγουδιών του που έχουν διατυπωθεί, να δοκιμαστούν στην πράξη και να βγουν τα σχετικά συμπεράσματα. Μέχρι σήμερα, από όσο γνωρίζουμε, δεν υπάρχουν δημοσιευμένα αποτελέσματα τέτοιων εφαρμογών. Ελπίζουμε και ευχόμαστε σύντομα να υπάρξουν. Αυτό θα έδινε ισχυρή ώθηση τόσο σε κάποιους εκπαιδευτικούς, ώστε να επιχειρήσουν και οι ίδιοι κάτι αντίστοιχο ή/και να υποβάλουν τις δικές τους προτάσεις, όσο και στις αρμόδιες υπηρεσίες που σχεδιάζουν τα Προγράμματα και τα περιεχόμενα της Εκπαίδευσης ώστε να συμπεριλάβουν και δικά του τραγούδια. Σε κάθε περίπτωση, η πράξη μπορεί να οδηγήσει σε τροποποιήσεις/βελτιώσεις των όποιων θεωρητικών προτάσεων.

Φυσικά, τίποτα απ'ό,τι έχουμε προτείνει εδώ δεν φιλοδοξεί να προβληθεί ως μοναδικό ή αποκλειστικό. Εξυπακούεται ότι όλα τα παραπάνω μπορούν και πρέπει να τύχουν περαιτέρω επεξεργασίας και, όπου χρειαστεί, να γίνουν τροποποιήσεις/βελτιώσεις.

Είναι αυτονόητο ότι η προσπάθεια για διδακτική-παιδευτική (με την ευρεία έννοια) αξιοποίηση των τραγουδιών (όχι μόνο του Θ.Π.) δεν εξαντλείται στη διδασκαλία τους σε κάποιες διδακτικές ώρες και δεν περιορίζεται μόνο στο σχολικό περιβάλλον. Καμία μέθοδος και καμία διδακτική πρόταση δεν είναι ικανή να εξασφαλίσει την επιτυχία (;) «επαφή» όλων των μαθητών (όπως και των ενηλίκων, φυσικά) με ένα διδακτικό αντικείμενο, πολύ δε περισσότερο με ένα έργο τέχνης. Το ενδιαφέρον και η αγάπη των μαθητών για αυτό, είναι πράγματα που ούτε είναι ούτε πρέπει να θεωρούνται δεδομένα αλλά ζητούμενα. Το σχολείο μπορεί μόνο ίσως να τους προσφέρει το ερέθισμα το οποίο θα αποτελέσει ενδεχομένως, και σε διαφορετικό βαθμό για τον καθένα, κίνητρο για περισσότερη επαφή και ενασχόληση μαζί του στην υπόλοιπη ζωή τους. Αυτό βέβαια ισχύει και για όλα τα προσφερόμενα από το σχολείο αντικείμενα. Πολύ δε περισσότερο, ένα αντικείμενο όπως το τραγούδι, όπως και κάθε έργο τέχνης, αποτελεί ένα μορφωτικό αγαθό που επιδρά στους δέκτες του σε χρόνο και με τρόπο που ξεπερνά πολύ το σχολικό πλαίσιο και ωράριο. Το σχολείο μπορεί και πρέπει, πιστεύουμε, να συστήσει στους μαθητές, μαζί με τα άλλα αντικείμενα που προσφέρει, και το τραγούδι. Μπορούμε και πρέπει να «συστήσουμε» τον ποιοτικό λόγο (ποίημα) μέσω της μουσικής που το «ντύνει», ή/και την ποιοτική μουσική μέσα και από το στίχο που τη συνοδεύει. Τραγούδια όπως αυτά του Θ.Π. είναι πολύ καλά δείγματα/προϊόντα που μπορούν να υπηρετήσουν αυτό το σκοπό.

Η «παιδεία», η αισθητική και πνευματική καλλιέργεια του ανθρώπου, είναι μια κοπιώδης και διαρκής, δια βίου, προσπάθεια που ούτε αρχίζει ούτε φυσικά τελειώνει με τη φοίτησή του στο οποιοδήποτε σχολείο. Αν αυτό μπορέσει να του δώσει έστω κάποιο ερέθισμα (τέτοιο είναι, θεωρούμε, και τα τραγούδια του Θ.Π.) που θα τον βοηθήσει να μπει

σε μια τέτοια διαδικασία, τότε έχει επιτύχει σε μεγάλο βαθμό το σκοπό του. Και είναι αρμοδιότητα και «χρέος» των θεσμών και των ανθρώπων της εκπαίδευσης να (το) προτείνουν, να (το) επιδιώκουν και να (το) προσπαθούν...

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Α. Εργογραφία του Θ.Π.:³¹⁷

α) Προσωπικά άλμπουμς (συλλογές τραγουδιών):

1. Αγία Νοσταλγία (Απρίλιος 1993)
2. Στην Ανδρομέδα και στη Γη (Μάιος 1995)
3. Της αγάπης Γερακάρης (Οκτώβριος 1996)
4. Λάφυρα (1998)
5. Βραχνός Προφήτης (Ιούλιος 2000)
6. Αγρύπνια (Απρίλιος 2001)
7. Τα ζωντανά (Ιούνιος 2004, ζωντανές ηχογραφήσεις από συναυλίες του)
8. Οι πρώτες ηχογραφήσεις (2005, ειδική έκδοση του περιοδικού «Δίφωνο»)
9. Η βροχή από κάτω (Απρίλιος 2006)
10. Διάφανος (Απρίλιος 2006)
11. Ο Σαμάνος (Ιούλιος 2008)
12. Ο ελάχιστος εαυτός (Φεβρουάριος 2011)
13. Μαγγανείες (Μάιος 2012)
14. Πρόσκληση σε δείπνο κυανίου (2014)
15. 5 χειμώνες - 6 καλοκαίρια (2016, ζωντανές ηχογραφήσεις από συναυλίες του)
16. Με στόμα που γελά (2018)
17. Απροστάτευτος (2021)

³¹⁷ Για τη δισκογραφία του Θ.Π. βλ. και την ιστοσελίδα «discogs»:

<https://www.discogs.com/artist/2045324-%CE%98%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-%CE%98%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Αρκετές πληροφορίες για το έργο του γενικότερα υπάρχουν στην ιστοσελίδα stixos.eu :

<https://stixos.eu/%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B7%CE%BD%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%AE%CF%82/%CE%B8%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Μία αρκετά καλά ενημερωμένη βιογραφία και εργογραφία του Θ.Π. υπάρχει στην ιστοσελίδα «tralala»:

<https://www.tralala.gr/mousikes-biografies-thanashs-papakonstantinou/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Επίσης στην ιστοσελίδα: <https://www.rocking.gr/guides/buyers-guide-thanasis-papakonstantinou/32642> (ανακτήθηκε 20-3-23)

β) Άλμπουμς άλλων καλλιτεχνών που περιλαμβάνουν τραγούδια των οποίων εμφανίζεται ως δημιουργός ή συν-δημιουργός:

1. «Αγώνες Ελληνικού Τραγουδιού Κέρκυρα '82» (1982):

Περιλαμβάνεται ένα δικό του (στίχοι και μουσική) τραγούδι με τίτλο «Η χελώνα» με ερμηνευτή τον Πάνο Τσαπάρα. Πρόκειται για το πρώτο τραγούδι του που δισκογραφήθηκε.

2. «Διαίρεση» (1984):

Περιλαμβάνονται 2 τραγούδια με δικούς του στίχους («Λεγεωνάριος», «Ο μαύρος γάτος») με ερμηνευτή τον Βασίλη Παπακωνσταντίνου που έχει γράψει και τη μουσική τους.

3. «Κύκλος» (1993):

Περιλαμβάνονται 2 τραγούδια με δικούς του στίχους («Φάλτσος χρησμός», «Να ρωτάς») με ερμηνευτή το Σωκράτη Μάλαμα που έχει γράψει και τη μουσική τους.

4. «Ζωή λαθραία» (1997):

Περιλαμβάνονται 4 τραγούδια σε δικούς του στίχους και μουσική του Μιχάλη Χανιώτη με ερμηνεύτρια τη Λιζέτα Καλημέρη.

5. «Ο Φύλακας κι ο Βασιλιάς» (2000):

Περιλαμβάνεται το τραγούδι του «Χαμένο ρούχο» σε δικούς του στίχους με ερμηνευτή τον Σωκράτη Μάλαμα που έχει γράψει και τη μουσική.

6. «Τα μυστικά του κήπου» (2001):

Περιλαμβάνεται το τραγούδι «Μυστικό» σε δικούς του στίχους και μουσική του Νίκου Κηπουργού με ερμηνευτή το Χρήστο Θηβαίο.

7. «Ένα» (2002):

Περιλαμβάνεται το τραγούδι «Το πορφυρό ποτάμι» σε δικούς του στίχους με ερμηνευτή το Σωκράτη Μάλαμα που έχει γράψει και τη μουσική.

8. «Όσα σου μοιάζουν» (2003):

Περιλαμβάνεται το τραγούδι «Ποταμός» σε δικούς του στίχους και μουσική Μανώλη Πάππου με ερμηνεύτρια τη Σοφία Παπάζογλου.

9. «Κράτησέ με» (2006):

Στο άλμπουμ με τη μουσική (original soundtrack) από την ομώνυμη ταινία της Λουκίας Ρικάκη περιλαμβάνονται 2 κομμάτια (Αδερφέ μου, Τα Φτερά του Αγγέλου) σε μουσική δική του και στίχους της Λ.Ρικάκη που ακούγονται από τη φωνή της Κατερίνας Λυπηρίδου.

10. «Λάργκο» (2016):

Περιλαμβάνονται 2 τραγούδια σε δικούς του στίχους (Απ' την αρχή του κόσμου, Κωλοχανείο) με ερμηνευτή τον Κωσταντή Παπακωνσταντίνου που έχει γράψει και τη μουσική τους.

11. «Τα λάθη» (2017):

Περιλαμβάνεται το τραγούδι «Λαγός» σε στίχους και μουσική δική του με ερμηνευτή τον Κωσταντή Παπακωνσταντίνου.

12. «Ταξιδιώτες της σιωπής» (2020):

Περιλαμβάνεται το τραγούδι «Καρβουνάκι» σε δικούς του στίχους και μουσική Μιχάλη Χανιώτη με ερμηνεύτρια την Εύα Σταμπολίδου.

13. «Χειμωνανθός» (2010):

Περιλαμβάνεται σε β' εκτέλεση το τραγούδι «Στις χαραυγές ξεχνιέμαι» σε στίχους και μουσική δική του και ερμηνευτή το Γιάννη Χαρούλη.

14. «Το μαντήλι της νεράιδας» (2000):

Περιλαμβάνονται 2 τραγούδια: α) «Μια μάνα που 'χε ένα γιο»: σε παραδοσιακούς στίχους και μουσική του Θ.Π. με ερμηνεύτρια τη Μελίνα Κανά. β) «Η ουρά του αλόγου»: σε στίχους και μουσική δική του με ερμηνεύτρια τη Φένια Παπαδόδημα. Και τα δύο αυτά τραγούδια βρίσκονται επίσης στο άλμπουμ «Μαγγανείες» (2012) με ερμηνευτή το Γιάννη Χαρούλη σε β' εκτέλεση.

15. «Ο Γαργαληστής» (2005):

Ο Θ.Π. ερμηνεύει το τραγούδι «Πυγολαμπίδες Κολυμβήτριες» σε στίχους και μουσική του Δημήτρη Μπασλάμ. Πρόκειται για τη μοναδική συμμετοχή του ως ερμηνευτής μόνο, σε μη δικό του τραγούδι.

γ) Μουσική για κινηματογράφο-θέατρο:

Κινηματογράφος:

1. «Ο βασιλιάς» Σκηνοθεσία: Νίκος Γραμματικός 2002

2. «Είναι ο θεός μάγειρας;» Σκηνοθεσία: Στέργιος Νιζήρης 2004

3. «Κράτησέ με» Σκηνοθεσία: Λουκία Ρικάκη 2006

4. «Υγραέριο» (μικρού μήκους) Σκηνοθεσία: Μπουγιάρ Αλιμάνι 2006

5. «Μικρό έγκλημα» Σκηνοθεσία: Χρίστος Γεωργίου 2008

σε συνεργασία με το γιο του, Κωσταντή Παπακωνσταντίνου

6. «Μήδεια, Κρείσσων των εμών βουλευμάτων» Σκηνοθεσία: Νίκος Γραμματικός 2014

7. «Η αρχαιολόγος» Σκηνοθεσία: Κίμων Τσακίρης 2015 (ο Θ.Π. έχει γράψει τους στίχους σε ένα τραγούδι της ταινίας τη μουσική της οποίας έχει γράψει ο γιος του, Κωσταντής Παπακωνσταντίνου)

8. «Στα κέρατα του Ταύρου» Μουσικό ντοκιμαντέρ. Σκηνοθεσία: Θανάσης Παπακώστας, 2007

Θέατρο:

1. «Το ημερολόγιο της Άμμου» του Δημήτρη Κορδάτου

Σκηνοθεσία: Τάσος Μπαντής, θέατρο ΕΜΠΡΟΣ 2001

2. «Η μοιρασιά του διαβόλου» του Φαμπρίς Μελκίό

Σκηνοθεσία: Πέτρος Σεβαστίκογλου, ΚΘΒΕ 2004

Επίσης, έχει γράψει τη μουσική για τη χορευτική παράσταση «Μυστικός Δείπνος» της ομάδας σύγχρονου χορού «Sinequanon», το 2004

δ) Διασκευές τραγουδιών του στη δισκογραφία:

Το μουσικό συγκρότημα Night on earth στο άλμπουμ του «Second hand» (2008) διασκεύασε και επανεκτέλεσε τραγούδια του Θ.Π.

ε) Δικά του μουσικά κομμάτια που είναι δημοσιοποιημένα (μέχρι σήμερα) μόνο στο διαδίκτυο:

- «Ματέρα», «Ο δάσκαλος», «Αγιάζι» και τα τρία σε δικούς τους στίχους και μουσική.

Τα δύο πρώτα ερμηνεύει ο ίδιος και το τρίτο ο Απόστολος Σιαραμπής.

- «Τον που παιδεύει ο έρωτας» σε δική του μουσική και στίχους του Ομάρ Καγιάμ με ερμηνευτή το Γιώργο Μιχαήλ (ηχογράφηση από συναυλία).

- «Η αρχαιολόγος»: σε δικούς του στίχους και μουσική του Κωσταντή Παπακωνσταντίνου.

- Τα ορχηστρικά «Ορχηστριφνό» και «Απογευματινό».

Β. Αριθμητικά στοιχεία των τραγουδιών του Θ.Π.:

α) Πλήρη στοιχεία των 187 κομματιών, τραγουδιών και ορχηστρικών (ΟΡΧ) του Θ.Π. (Θ):

α/α συνολικός		α/α στο άλμπουμ	Τίτλος κομματιού	Τίτλος άλμπουμ	Χρονο-λογία	Στίχοι	Μουσική	Ερμηνεία	Παρατηρήσεις
1	Προσωπική δισκογραφία	1	Το ματισοφτάρι	Πρώτες ηχογραφήσεις	2005	Θ	Θ	Θ	
2		1	Στις χαρηντές ξεχνιέμαι	Αγία Νοσταλγία	1993	Θ	Θ	Γιώργος Μιχαήλ	2η εκτέλεση του τραγουδιού υπάρχει στο προσωπικό άλμπουμ του Γ.Χαρούλη "Χαμωναθός" (2006)
3		2	Επιτόμβιο	>>		Θ	Θ	>>	
4		3	Χέρια τρελαμένα	>>		Θ	Θ	Θ	
5		4	Κακός λύκος	>>		Θ	Θ	Θ	
6		5	Με το φεγγάρι πιες	>>		Ομάρ Καγιάν	Θ	Γ. Μιχαήλ	Μετάφραση: Κωνσταντίνος Κατσιμπαλής
7		6	Πιάστα με κερασάκι	>>		Θ	Θ	Θ	
8		7	Οργανικό	>>		ΟΡΧ	Θ		
9		8	Όνειρο	>>		Θ	Θ	Γ. Μιχαήλ	
10		9	Τρία ρουμπαιγιάτ	>>		Ομάρ Καγιάν	Θ	Γ. Μιχαήλ	Μετάφραση: Κωνσταντίνος Κατσιμπαλής
11		10	Διάφανες αυλαίες	>>		Ανδρέας Εμπερίκος	Θ	Θ	
12		11	Ο κλητηλανόκτης	>>		Θ	Θ	Γ. Μιχαήλ	
13		12	Ο κομήτης του Χάλεϋ	>>		Θ	Θ	Θ	
14		13	Αγία Νοσταλγία	>>		Θ	Θ	Θ	2η εκτέλεση με το Σ. Μάλαμα στην "Αγρόπνια"
15		1	Ανδρομέδα	Στην Ανδρομέδα και στη γη	1995	Θ	Θ	Θ	
16		2	Πλάνα ξενιτιά	>>		Θ	Θ	Μελίνα Κανά	
17		3	Αστρο του προינוύ	>>		Θ διασκευή	Θ	Θ	Διασκευή των στίχων ενός τραγουδιού των Ινιδάνων Ραυνec της Β.Αμερικής σε μετάφραση του Άρη Δικταίου. Η τίτλωνταία στροφή είναι του Θ.Π. Υπάρχει 2η εκτέλεση με το Ν. Παπάζογλου στην "Αγρόπνια"
18		4	Του κάτω κόσμου οι φυλάκες	>>		Θ	Θ	Σωκράτης Μάλαμας	
19		5	Κάτω απ' το μαξιλάρι	>>		Θ	Θ	Θ	
20		6	Νυχτέρι	>>		Θ	Θ	Θ	
21		7	Η βέρα	>>		Θ	Θ	Σ. Μάλαμας	
22		8	Δέντρο μοναχό	>>		Θ	Θ	Μ. Κανά	
23		9	Η τράτα	>>		Θ	Θ	Θ	
24		10	Οι καλόγεροι	>>		Θ	Θ	Σ. Μάλαμας	
25		11	Όσοι	>>		Θ	Θ	Θ	
26		12	Οι πότες της στοργυλής τραπέζης	>>		Θ	Θ	Θ	
27		1	Στη φωτιά	Της αγάπης γερακάρης	1996	Θ	Θ	Μ. Κανά	
28		2	Φείροϋς	>>		Θ	Θ		
29		3	Μαλαματένια μου ζωή	>>		Θ	Θ	>>	
30		4	Όταν τραγουδάω	>>		Θ	Θ	>>	
31		5	Ο τρυγητής	>>		Θ	Θ	>>	
32		6	Αποσπερίτης	>>		Θ	Θ	>>	
33		7	Έρμη κορμά	>>		Θ	Θ	>>	
34		8	Ένα φυλί αμάθυστο	>>		Θ	Θ	>>	
35		9	Βάρδια	>>		Γιώργος Αθανασόπουλος	Θ	>>	
36		10	Σόμα που χορεύεις	>>		Θ	Θ	>>	
37		11	Η παραβολή του ασότου	>>		Θ	Θ	>>	
38		1	Γιορτή	Λάφυρα	1998	ΟΡΧ	Θ		
39		2	Αερικό	>>		Θ	Θ	Μ. Κανά	2η εκτέλεση με τον Φ. Σιώτα στο "Διάφανο"
40		3	Βάλε κρασί	>>		Θ	Θ	>>	
41		4	Στυλίτης	>>		Θ	Θ	Θ + Μ. Κανά	
42		5	Όποιος αγάπησε δεν ξέρει να πα	>>		Θ	Θ	>>	
43		6	Η λάθος μορσασιά	>>		Αδριανή Διαγονμά	Θ	>>	2η εκτέλεση με το Σ. Μάλαμα στο "Με στόμα που γελά"
44		7	Αρματολός	>>		ΟΡΧ	Θ		
45		8	Μιλώ για σένα	>>		Θ	Θ	>>	
46		9	Τα λάφυρα της νύχτας	>>		Θ	Θ	>>	
47		10	Αλεξάνδρα	>>		Θ	Θ	>>	
48		11	Απόψε	>>		Θ	Θ	>>	
49		12	Αποχαρτισμός	>>		ΟΡΧ	Θ		
50		1	Ήμερος ύπνος	Βρασμός προφήτης	2000	Χρήστος Μπράβος	Θ	Θ	
51		2	Όταν χαράζει	>>		Θ	Θ	Γιάννης Αγγελάκας	
52		3	Παλιά πληγή	>>		Θ	Θ	Θ	
53		4	Α. Μάνθος	>>		Χρ. Μπράβος	Θ	Θ	

54	5	Πεχλιβάνης	>>		Θ	Θ	Θ	
55	6	Οι τρεις ανθοί	>>		Θ	Θ	Λιζέτα Κάλνιμπερ	
56	7	Οι γριές	>>		Θ	Θ	Θ	
57	8	Άπμαν	>>		Θ	Θ	Γ. Αγγελάκας	
58	9	Ούτε τριγμός, ούτε λυγμός	>>		Θ	Θ		
59	10	Σαμπάχ	>>		Θ	Θ	Γ. Αγγελάκας	
60	11	M81	>>		OPX	Θ		
61	1	Αγρόπνια	Αγρόπνια	2001	Θ διασκευή	Θ	Θ	Διασκευή της μετάφρασης του Γ. Καραβασίλη του ποιήματος "Insomnie" του Τριστάν Κορμπιέρ
62	2	Σ' αφήνω γιαά	>>		Θ	Θ	Κώστας Έξαρχος	
63	3	Άδειοι τόποι	>>		Θ	Θ	Σ. Μάλαμας	
64	4	Liquid	>>		Θ	Θ	Θ	Οι στίχοι δεν ακούγονται στη studio α' εκτέλεση. Μόνο σε live εκτελέσεις.
65	5	Τειρασίας	>>		Θ	Θ	Σ. Μάλαμας	
66	6	Έργο Αρ.1 σε ΜΙb για τσακούρι και τηλαόραση	>>		OPX	Θ		
67	7	Ενύπνιο	>>		OPX	Θ		
68	8	Rua da bella vista	>>		Θ	Θ	Σ. Μάλαμας	
69	9	Κάλαντα	>>		Δημοτικό (Βαϊτικά)	Θ	Κωσταντής και Αριστοτέλης Παπακωνσταντίνου	
70	10	Δρομέας	>>		OPX	Θ		
71	11	Να βγαίνεις απ' το όνειρο	>>		Γιάννης Ζαρκάδης	Θ	Θ	
72	1	Ό,τι δε μπόρεσε	Η βροχή από κάτω	2006	Θ	Θ	Κωσταντής και Αριστοτέλης Παπακωνσταντίνου	Οι στίχοι απλώς αναγινώσκονται. Οι ίδιοι στίχοι με την προσθήκη ενός κουπλέ βίσκονται και στο τραγούδι "Σαν αστραπή" στο άλμπουμ "Ο Σαμάνος"
73	2	Βάλμα Κάλντα	>>		Θ	Θ	Θ	
74	3	Ο σκύλος των άστρων	>>		OPX	Θ		
75	4	Ορυχεία	>>		Θ	Θ	Θ	Σε 2η εκτέλεση με τον Δ. Σαββόπουλο στο "Σαμάνο"
76	5	Λυπη πόλη	>>		F.G.Lorca	Θ	Θ + Μάρθα Φριντζήλα	Μετάφραση: Μαρία Ευσταθιάδη
77	6	Μου'κλασε τ'αρχίδια κύριε Μοίραρχε	>>		OPX	Θ		
78	7	Sara	>>		Θ	Θ	Θ	Σε 2η εκτέλεση με τον Δ. Σαββόπουλο στο "Σαμάνο"
79	8	Η βροχή από κάτω	>>		OPX	Θ		
80	9	Το όνειρο της σκιάς	>>		OPX	Θ		
81	10	Τα μολύβια	>>		Θ	Θ	Θ	
82	11	O Tselnikas	>>		OPX	Θ		
83	12	O Satie στη Χιμάρα	>>		OPX	Θ		
84	13	Τώρα τέλος	>>		OPX	Θ		
85	1	Διάφανος	Διάφανος	2006	Θ	Θ	Σ. Μάλαμας	Οι στίχοι γράφτηκαν μετά από ανάγνωση ποιημάτων του Cesar Vallejo
86	2	Περσρόνη	>>		Θ	Θ	Μ. Φριντζήλα	
87	3	Στην Αμερική	>>		Θ	Θ	Σ. Μάλαμας	
88	4	Πες μου κάτι	>>		Θ	Θ	Θ + διάφοροι	
89	5	Οι μύγες βαλσαμώνονται με βαλς	>>		OPX	Θ		
90	6	Το κομμωτήρι	>>		Θ	Θ	Μ. Φριντζήλα	
91	7	Τα παζμάδια	>>		Θ	Θ	Σ. Μάλαμας	
92	8	360 χλμ.	>>		Θ	Θ	Μ. Φριντζήλα	
93	9	You, the Universe	>>		OPX	Θ		
94	10	Στην κοιλάδα των Τεμπόν	>>		Θ	Θ	Σ. Μάλαμας	
95	11	Βασιλιάς	>>		Θ	Θ	Μ. Φριντζήλα	
96	12	Η μισχοροκεφαλή	>>		Θ	Θ	Θ	
97	1	Ασπρομόντε	Ο Σαμάνος	2008	Θ	Θ	Διονύσης Σαββόπουλος	
98	2	Αυτό	>>		Θ	Θ	Δ. Σαββόπουλος + Θ	
99	3	Ο Φορτίνο Σαμάνο	>>		Θ	Θ	>>	
100	4	Ζεμπέκακο της Κυριακής	>>		Θ	Θ	Δ. Σαββόπουλος	
101	5	Ramon	>>		Θ	Θ	Δ. Σαββόπουλος + Θ	Στις "Μαργανείες" υπάρχει μια στιχουργικά επανωμένη (ένα επιπλέον κομμάτι και μια διαφοροποίηση) εκτέλεση με τον Γ. Χαρούλη.
102	6	Σαν αστραπή	>>		Θ	Θ	Θ	
103	7	Το κάλεσμα	>>		Θ	Θ	>>	
104	8	Ο μεθυστής	>>		Πωχοπρόδρομος	Θ	Γιάννης Χαρούλης + Θ	
105	9	Αττινσε	>>		Θ	Θ	Δ. Σαββόπουλος	
106	10	Όλα τα προινά	>>		Θ	Θ	>>	
107	1	Loco - motivo	Ο ελάχιστος εαυτός	2011	OPX	Θ		

108	2	Ο ελάχιστος εαυτός	>>		Θ	Θ	Θ	
109	3	Ποιος θα με θυμάται	>>		Θ	Θ	Φώτης Σιώτας	
110	4	San Michele	>>		Θ	Θ	Θ	
111	5	Ανταρκτική	>>		Θ	Θ	Θ + Ορφάας Περίδης	
112	6	Σαν παιδί	>>		Θ	Θ	Φ. Σιώτας	
113	7	Του έρωτα και του θανάτου	>>		Μαρία Μουτσάκη	Θ	Θ	
114	8	Ομίλη	>>		Θ	Θ	Ο. Περίδης	
115	9	Ερώτηση κρίσιως	>>		Θ	Θ	Θ	
116	10	Σιμών	>>		Θ	Θ	Θ	
117	11	Φέγγαρος	>>		ΟΡΧ	Θ		
118	12	Τα τραγούδια που έγραψα	>>		Θ	Θ	Θ	
119	1	Άγριοι	Μαγγανιές	2012	Θ	Μ.Πάππος	Γ. Χαρούλης	
120	2	Ανεμόσκαλα	>>		Ξενοφών Γκακαδάκης	Θ	>>	
121	3	Οδοπόροι	>>		Θ	Θ	>>	
122	4	Πλόστρα του ουρανού	>>		Θ	Θ	>>	
123	5	Το σκουλαρίκι	>>		Θ	Θ	>>	Ζωντανή ηχογράφιση από το "Σταυρό του Νότου"
124	6	Μια μάνα που'χε ένα γιο	>>		Παραδοσιακό	Θ	>>	Η 1η εκτέλεση βρίσκεται στο άλμπουμ της Φένιας Παπαδόδημα "Τραγουδώντας παραμύθια-το μαντήλι της νεράιδας" (2000)
125	7	Μαγγανιές	>>		Θ	Θ	>>	
126	8	Η ουρά του αλόγου	>>		Θ	Θ	>>	Η 1η εκτέλεση βρίσκεται στο άλμπουμ της Φένιας Παπαδόδημα "Τραγουδώντας παραμύθια-το μαντήλι της νεράιδας" (2000)
127	9	Ο ακίνητος	>>		Θ	Θ	>>	
128	10	Τότε κι εγώ	>>		Θ	Θ	>>	
129	11	Η πρώτη άνοιξη	>>		Θ	Θ	>>	
130	12	Ραμόν	>>		Θ	Θ	>>	Μια διαφορετική εκτέλεση (χωρίς ένα κουπλέ) βρίσκεται στο "Σαμόνο" με τον Δ. Σαββόπουλο
131	1	Χαρτοκόπτης	Πρόσκληση σε δείπνο κυανίου	2014	Θ	Θ	Αριστοτέλης Πατακονοσταντίνου	
132	2	A. Select	>>		Θ	Θ	Θ	
133	3	Amor Fati	>>		Θ	Θ	Μ. Κανά	
134	4	Η εξαφάνιση	>>		Θ	Θ	Θ + Ματούλα Ζαμάνη	
135	5	Η Αλίκη στη χώρα των τραυμάτων	>>		Θ	Θ	Θ	
136	6	Μήδεια-μα	>>		Θ	Θ	Μ. Ζαμάνη	
137	7	Ηλιόπετρα	>>		Θ διασκευή	Θ	Σ. Μάλαμας	Στηριγμένο στο ομώνυμο ποίημα του Οκτάβιο Πας
138	8	Ο Χουμαγιούν και ο Βακάρ	>>		Θ	Θ	Θ	
139	9	Το θηρίο	>>		Θ	Θ	Θ	
140	10	Το φύεμα	>>		Σταμάτης Δαγδαλένης	Θ	Παντελής Ζαμπύλης+Σοφία Σαρρή	
141	11	Supermoon	>>		ΟΡΧ	Θ		Συνοδεύεται από κείμενο με τίτλο "10 ερωτήσεις για το
142	1	Στα πόδια της	Με στόμα που γιλά	2018	Τάσος Λειβαδίτης	Θ	Θ	Απόσπασμα από το ποίημα του Τάσου Λειβαδίτη "Καντάτα"
143	2	Ρύκε	>>		Θ	Θ	Σ. Μάλαμας	
144	3	Είχα τον κήπο της Εδέμ	>>		Θ	Θ	>>	
145	4	Η καλύβα	>>		Θ	Θ	>>	Μία άλλη εκτέλεση, με ερμηνευτή το Γ. Μιχαήλ, με διαφοροποίηση στους στίχους και τίτλο "Οι παμπόνηρες στηλιάς" υπάρχει στο διαδικτυο.
146	5	Απόδραση	>>		Θ	Θ	>>	
147	6	Σκέψη μου ξημερωμένη	>>		Θ	Θ	>>	
147	7	Γυναίκας	>>		Θ διασκευή	Θ	>>	Στηριγμένο στο ποίημα του Χέρμαν Έσσε "Γυναίκας αγαπώ"
149	8	Το ζητιανόξυλο	>>		Θ	Θ	>>	
150	9	Κάρτες	>>		Θ	Θ	>>	
151	10	Τάλα	>>		Θ	Θ	>>	
152	11	Μείνε κοντά μου	>>		Θ	Θ	>>	
153	12	Τρυφερή σκιά	>>		Θ	Θ	>>	
154	1	Αδέσποτη ζωή	Απροστάτευτος	2021	Θ	Θ	Θ + Σ. Μάλαμας	
155	2	Γυναίκα με βροχή	>>		Θ διασκευή	Θ	Σ. Μάλαμας	Ελεύθερη απόδοση του ομώνυμου ποιήματος του Jose Luis Vega από μετάφραση του Ρήγα Καπάτου
156	3	Ένωση	>>		Θ διασκευή	Θ	>>	Ελεύθερη απόδοση του ποιήματος "Θα 'ρθει μια μέρα" του Roberto Juarroz από μετάφραση του Ρήγα Καπάτου
157	4	Τόσα τραγούδια	>>		Θ	Θ	>>	
158	5	Είμ' ένα άστρο	>>		Θ διασκευή	Θ	>>	Ελεύθερη απόδοση του ομώνυμου ποιήματος του Hermann Hesse από μετάφραση της Σμαρώς Τάση

159	Προσωπική δισκογραφία	6	Άλλοι	>>		Θ διασκευή	Θ	>>	Ελεύθερη απόδοση του ποιήματος "Πάρισι, Οκτώβρης 1936" του Cesar Vallejo από μετάφραση του Ρήγα Καπάτου
160		7	Ειμ' ένας μόνο	>>		Θ διασκευή	Θ	>>	Ελεύθερη απόδοση του ποιήματος "Σώμα πολλαπλασιασμένο" του Jorge Eduardo Eielson από μετάφραση του Ρήγα Καπάτου
161		8	Η γυναίκα απ' την Τυφλίδα	>>		Θ	Θ	>>	
162		9	Ανίκητος	>>		Θ διασκευή	Θ	>>	Ελεύθερη απόδοση του ομώνυμου ποιήματος "Έλεγχο όχι θλιμμένο" του Washington Delgado από μετάφραση του Ρήγα Καπάτου
163		10	Με τα χρόνια	>>		Θ	Θ	Θ	
164	Σε δισκογραφία άλλων	1	Η χελώνα	Αγόνες Ελληνικού Τραγουδιού Κέρκυρα '82	1982	Θ	Θ	Πάνος Τσαπάρης	
165		2	Λεγωνάριος	Διαίρεση	1984	Θ	Β. Παπακωνσταντίνου	Βασίλης Παπακωνσταντίνου	
166		3	Ο μπόρος γάτος	>>	>>	Θ	>>	>>	
167		4	Ναι ρωτάς	Κύκλος	1993	Θ	Σ.Μάλαμας	Σ. Μάλαμας	
168		5	Φάλτσος χρησμός	>>	>>	Θ	>>	>>	
171		6	Γράμμα	Ζωή λαθραία	1997	Θ	Μιχάλης Χανκώτης	Λ. Καλημέρη	
172		7	Παραβάτες	>>	>>	Θ	>>	>>	
173		8	Στα χαρακώματα	>>	>>	Θ	>>	>>	
174		9	Του χρόνου σκιά	>>	>>	Θ	>>	>>	
169		10	Χαμένο ρούχο	Ο φύλακας κι ο βασιλιάς	2000	Θ	>>	>>	
176		11	Μυστικό	Τα μυστικά του κήπου	2001	Θ	Νίκος Κηπουργός	Χρήστος Θηβαίος	
170		12	Το πορφύρεο ποτάμι	Ένα	2002	Θ	>>	>>	
177		13	Ο ποταμός	Όσα σου μοιάζουν	2003	Θ	Μανώλης Πάππος	Σοφία Παπάζογλου	
178		14	Απ' την αρχή του κόσμου	Λάργκο	2016	Θ	Κωσταντής Παπακ'νου	Κωσταντής Παπακ'νου	
179		15	Κωλογανείο	>>	>>	Θ	>>	>>	
180		16	Λαγός	Τα λάθη	2017	Θ	Θ	>>	
175		17	Καρβουνάκι	Ταξιδιώτες της σιωπής	2020	Θ	Μιχάλης Χανκώτης	Εύα Σταμπολίδου	
181	Στο διαδικτυακό μόνο	1	Ματέρα		2018	Θ	Θ	Θ	
182		2	Ο δάσκαλος		2021	Θ	Θ	Θ	
183		3	Αγιάζι		2021	Θ	Θ	Απόστολος Σιαραμπής	
184		4	Τον που παιδεύει ο έρωτας		;	Ομάρ Καγιάμ	Θ	Γ. Μιχαήλ	Από ζωντανή ηχογράφιση. Μετάφραση στίχων: Κωνσταντίνος Κατσιματάλης
185		5	Ορχηστρικό		2014	OPX	Θ		
186		6	Απογευματινό		2016	OPX	Θ		
187		7	Η αρχαιολόγος		2015 (;	Θ	Κωσταντής Παπακ'νου	Θ.Π.	Υπάρχει μόνο στο soundtrack της ταινίας "Η αρχαιολόγος"

β) Συγκεντρωτικός αριθμητικός πίνακας των κομματιών (τραγούδια και ορχηστρικά) των οποίων ο Θ.Π. είναι συν/δημιουργός:

	Τίτλος άλμπουμ προσωπικής δισκογραφίας	Σύνολο μουσικών κομματιών Θ.Π. στο άλμπουμ	Σε 1η εκτέλεση	Σε 2η εκτέλεση	Κομμάτια με μουσική Θ.Π.	Ορχηστρικά	Τραγούδια (με στίχους)	Τραγούδια με μουσική Θ.Π.	Τραγούδια με μουσική άλλων	Τραγούδια με στίχους Θ.Π.	Τραγούδια με στίχους άλλων	Τραγούδια με διασκευή-Ελενθήρη απόδοση στίχων	Τραγούδια με στίχους και μουσική Θ.Π.	Τραγούδια μόνο ως ερμηνευτής
Εντός δισκογραφίας	Προσωπική δισκογραφία	Αγία Νostalγία	13	13	13	1	12	12		9	3		9	
		Στην Ανδρομέδα και στη γη	12	12	12		12	12		12		1	12	
		Της αγάπης γερακάρης	11	11	11		11	11		10	1		10	
		Λάφυρα	12	12	12	3	9	9		8	1		8	
		Βραχνός προφήτης	11	11	11	1	10	10		8	2		8	
		Αγρύπνια	13	11	2	11	3	8	8		6	2	1	6
		Τα ζωντανά (live)	18		18									
		Οι πρώτες ηχογραφήσεις	8	1	7	1		1	1				1	
		Η βροχή από κάτω	13	13		13	7	6	6		5	1		5
		Διάφανος	13	12	1	12	2	10	10		10			10
		Ο Σαμάνος	12	10	2	10		10	10		9	1		9
		Ο ελάχιστος εαυτός	12	12		12	2	10	10		9	1		9
		Μαγγανείες	12	12		11		12	11	1	10	2		9
		Πρόσκληση σε δείπνο κυανίου	11	11		11	1	10	10		9	1	1	9
		5 χειμώνες 6 καλοκαίρια (live)	12		12									
		Με στόμα που γελά	13	12	1	12		12	12		11	1	1	11
		Απροσάτευτος	10	10		10		10	10		10		6	10
		ΣΥΝΟΛΑ προσωπικής δισκογραφίας	163	43	162	20	143	142	1	127	16	10	126	
	Σε δισκογραφία άλλων			17	3	2		17	2	15	17		2	1
Εκτός δισκογραφίας (μόνο στο διαδίκτυο)			7		6	2	5	4	1	4	1		3	
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ			187	46	170	22	165	148	17	148	17	10	131	1

Γ. Στίχοι και ηλεκτρονικές διευθύνσεις³¹⁸ τραγουδιών του Θ.Π:

α) Τα 36 τραγούδια που προτείνονται για διδακτική αξιοποίηση στο κεφάλαιο 5 (αλφαβητικά):

1. Άγιοι

Σα να μη γεννήθηκαν ποτέ, σα να 'ταν ένα ψέμα
άνθρωποι που δώσαν την χαρά, που 'φτασε και σε μένα.
Άγιοι που δεν θα γιορταστούν γιατί δεν θα τους βρουν τη μέρα που ταιριάζει,
άμυαλοι που πέσαν στην φωτιά για να 'χει τ' όνειρο φωλιά για να κουρνιάζει.

Δεν τους πρόβουν εικονίσματα κεριά και καντηλέρια.
Τις χοές μας που και που στη γη και τη ματιά στ' αστέρια.
Μέσα στις ζώης τον πανικό, ασίκικο χορό χορεύουν οι ψυχές τους.
Αχ καρδούλα δωσ' μου δύναμη, να βρω κάποια στιγμή και 'γω τις αντοχές τους.

https://www.youtube.com/watch?v=zWysRT_-ZYc&ab_channel=GiannisHaroulis-Topic

(η μουσική είναι του Μ.Πάππου)

2. Άδειοι τόποι

Όταν σταλάξει η κούραση το όπιό της το γλυκό,
βαθύς ο ύπνος έρχεται και των ψυχών την αύρα γεύεται.

Όσοι κοιμούνται, γίνονται παιδιά και παραδίνονται.
Πάνω από βλέφαρα κλειστά του χρόνου ο άνεμος λυσοσομανά.

Πριν μπεις για να ονειρευτείς, πρέπει ν' αφήσεις καταγής,

³¹⁸ Όλες οι ηλεκτρονικές διευθύνσεις ανακτήθηκαν στις 30-3-23

έξω απ' του ύπνου το τέμενος, τις αρετές σου ή το έρεβος.
Αδειοι μου τόποι, όνειρα, κόκκοι της άμμου, απόνερα.

https://www.youtube.com/watch?v=6SGte6fGgas&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

3.Αερικό

Όλα του κόσμου τα πουλιά όπου κι αν φτερουγίσαν
όπου κι αν χτίσαν τη φωλιά όπου κι αν κελαηδήσαν
Εκεί που φτερουγίζει ο νους εκεί που ξημερώνει
μαργώνουν τα πουλιά της γης κι ούτε ένα δεν ζυγώνει

Ανάσα είναι καυτερή και στέπα του Καυκάσου
η σκέψη που παραμιλά και λέει τα όνειρά σου
Όσες κι αν χτίζουν φυλακές κι αν ο κλοιός στενεύει
ο νους μας είναι αληταριό που όλο θα δραπετεύει
Σαν αερικό θα ζήσω σαν αερικό

https://www.youtube.com/watch?v=mu5fYg2lNBw&list=OLAK5uy_m9oG4p4H_TqJb1YoB2HBbSa4eZrsQxjCc&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

(εκτέλεση με Μ.Κανά)

https://www.youtube.com/watch?v=0VlefFUzN9U&list=PL2X2Nqm8_qesvtWGSKO8QCEctU_bWrnb0&index=8&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

(εκτέλεση με Φ.Σιώτα)

4.Α. Μάνθος

*“Όπου, στα 1923 ο επικηρυγμένος Θωμάς Γκαντάρας, ο ληστής,
αποφασίζει να φωτογραφηθεί...”*

Ο φωτογράφος των Τρικάλων Α. Μάνθος
έπαιρνε νύχτα τα στενά γυρνώντας σπίτι του.
Τους γάμους θα σκεφτότανε αλλά και τους θανάτους
που εκράτησε παντοτινά στο ακριβό χαρτί.

Μα πιο πολύ θυμότανε το βράδυ του Αυγούστου
που πόρτες έκλεισε βαριά, έλυσε τα σκυλιά
κλέφτης μην έρθει κι έπεσε για του δικαίου τον ύπνο
κλέφτης μην έρθει κι έπεσε όπως κάθε φορά.

Μήτε που άκουσε σκυλί, θυρόφυλλο να τρίζει
και απ' το φεγγίτη της σκεπής τον είδε να γλιστρά
από την άκρη Άγγελος, στα δόντια το μαχαίρι
Άγγελος, Εξάγγελος, μας ήρθε από μακριά

https://www.youtube.com/watch?v=IDjFWfNHD1Y&list=PL2X2Nqm8_qesPqh41pTDAqjWYR4bIS4Rx&index=4&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

5. Ανδρομέδα

Άντε, μες στης γης το πυρωμένο κέντρο, άντε, δυο πουλιά φιλιούνται σ' ένα δέντρο.
Άντε, πέφτει λάβα, λάβα απ' τα φιλιά τους άντε και φτερά απολιθωμένα απ' τα κορμιά τους.

Άντε, κει μακριά, μακριά στην Ανδρομέδα άντε, πίνουν τσίπουρο και τρων λακέρδα
άντε, κάτι όντα περίεργα κι ωραία άντε, πού 'ναι μόνα και ψάχνουν για παρέα.

Άντε, κει ψηλά στην άκαρπη Μελούνα άντε, φύτρωσε, φύτρωσε μια παπαρούνα
άντε, που 'χει στόμα, στόμα και δαγκάνει άντε, κι όλο λέει πως δεν το ξανακάνει.

Άντε, κει βαθιά, βαθιά στα σωθικά μου άντε, κάτι γίνεται κυρά μου.

Άντε, χίλια άλογα τυφλά γυρίζουν, άντε, έξοδο ζητάν και μ' αλωνίζουν.

Άντε, δω σιμά, κοντά δυο μέτρα βάθος, άντε, λεν πως φυλακίζουνε το πάθος.
Άντε, ρίχνουν χρώμα, με λουλούδια ραίνουν άντε, και θαρρούν, θαρρούν πως ξεμπερδεύουν.

https://www.youtube.com/watch?v=YeqeKoM4OM0&list=PL2X2Nqm8_qesrS_jjeFk0oGAE7RTmWWS6&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

6.Απόψε

Απόψε το τραγούδι θα 'ναι σαν προσευχή, θα είναι ελαιώνας σε ξεχασμένη γη.
Απόψε το τραγούδι θα γίνει αγκαλιά που θα χωράει και σένα κι ας είσαι μακριά.

Απόψε τη σελήνη δεν τη γελάει κανείς βασιλικό χαϊδεύει με το 'να χέρι της
κι εγώ που δεν κοιμάμαι, εγώ που ξαγρυπνώ, δεν ξέρω αν θα πεθάνω ή αν θα γεννηθώ.

Απόψε η καρδιά μου θα γίνει ένα παλιό ποδήλατο που θέλει να βγει στον ουρανό,
τον Μάσιμο Τροϊζι να βρει και να του πει πως μέσα σε μια νύχτα αλλάζει η ζωή.

https://www.youtube.com/watch?v=q_za_Y5Sezw&list=OLAK5uy_m9oG4p4H_TqJb1YoB2HBbSa4eZrsQxjCc&index=11&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

7.Αποσπερίτης

Η μέρα φεύγει, ποιος την κλέβει; Ήξερα μα ξέχασα.
Όσοι δουλέψαν κι όσοι παιδέψαν τα λερωμένα πέταξαν.

Κι εσύ αποσπερίτη μου του δειλινού ταιριάζεις.
Άδολα είναι τα μάτια σου και μην τα κατεβάζεις.

Οι πολιτείες πάντα χορεύουν σε ρυθμό κιρκαδιανό.
Τα φώτα ανάβουν να προλάβουν της νύχτας το μετέωρο.

Τα βήματά μας, άθελά μας, είναι δώρα ακριβά
γι' αυτούς που μένουν και περιμένουν το σούρουπο μian αγκαλιά.

Μες στο σκοτάδι θα 'ρθουν πάλι μακρινές μαρμαρυγές
να ψιθυρίσουν, να μας θυμίσουν τρεις απανωτές φορές.

https://www.youtube.com/watch?v=apclloXUnhQ&list=PL2X2Nqm8_qevFv8NqwIj5CnG7BAWCM6Ad&index=6&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

8.Άστρο του πρωινού

Του πρωινού άστρο θαμπό για χάρη σου αγρυπνούμε.
Η αναπνοή μας σου μιλά κι οι βράχοι κρυφακούνε,άστρο του πρωινού!

Το φως σου από ουρανό απόμακρο το στέλνεις,
άστρο θαμπό του πρωινού που τη ζωή μάς φέρνεις άστρο του πρωινού!

Ένα λοφίο πορφυρό φορώντας πλησιάζεις,
αστέρι, που πριν έρθεις καν,άστρο μου φεύγεις πάλι,άστρο του πρωινού!

Άστρο θαμπό του πρωινού βλέπουμε να σιμώνεις
κι όσο έρχεσαι, λαμπρύνεσαι,το φως σου δυναμώνεις,άστρο του πρωινού!

Άστρο θαμπό του πρωινού για χάρη σου αγρυπνούμε.
Και τούτη η μέρα ας μας βρει μ' αυτούς που αγαπούμε, άστρο του πρωινού!

https://www.youtube.com/watch?v=Ed8kby9b9Ws&list=OLAK5uy_kePajPEWApFDXl2h8nqUqYp9tNaKu8OcQ&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

9. Αυτό

Αυτό που μέσα μου ψάχνει κοιτάσματα, αυτό που μέσα μου χτίζει κελιά,
αυτό που γλιστρά σαν φίδι και χάνεται, αυτό που κλέβει απ' τους θεούς τη φωτιά...

Αυτό που αφήνεται σαν φύλλο στον άνεμο, αυτό που βουλιάζει βαρύ σαν οργή,
αυτό που δροσίζεται απ' την αύρα του σύμπαντος, που κοιμάται σαν γέρος και ξυπνά σαν
παιδί...

Αυτό που ματώνει τη μύτη του παίζοντας, αυτό που σαν σκόνη αιωρείται στο φως,
αυτό που διαλέγει τις μέρες που θα 'ρθουνε, που την ίδια ώρα είναι φίλος κι εχθρός...

Αυτό που γεννήθηκε πριν χρόνια αμνημόνευτα, αυτό που σκιάζει του νου τις αυλές,
αυτό που γίνεται στάχνα την άνοιξη και το χειμώνα άδειες χελιδονοφωλιές...

Αυτό που μιλά και μιλά δεν ακούγεται, αυτό που σωπαίνει και μου παίρνει τ' αυτιά,
αυτό που γλυκά το ταΐζω παινέματα, που τα βάζει στη γλώσσα του και τα φτύνει μετά...

Αυτό που με ξέρει σαν κάλπικο νόμισμα, αυτό που δεν ξέρω να περιγράψω σωστά,
αυτό που δεν ξέρεις ούτε συ που μ' αγάπησες, αυτό μου ζητάει να τραγουδήσω ξανά.

Εκτέλεση με Θ.Π. και Δ.Σαββόπουλο:

https://www.youtube.com/watch?v=iav0KFYWIUw&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

Εκτέλεση με Θ.Π. και Μ.Ζαμάνη:

https://www.youtube.com/watch?v=1598Z-VL9KA&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

10. Διάφανος

Στου δειλινού την άκρη αποκοιμήθηκα σαν ξένος σαν ξενάκι σαν παντάξενος.

Κι ήρθε και κατακάθισε πάνω μου σα σεντόνι όλη της γης η σκόνη.

Ήρθε με τη σειρά της κι η μαύρη θάλασσα· έφερε ένα καράβι ακυβέρνητο.
Ανέβηκα σαν άνεμος, ανέβηκα σαν κλέφτης, το ψέμα δεν το βλέπεις;

Στη πλώρη ακουμπισμένος ένας διάφανος τα κόκαλα μετράει, μένει άφωνος.
Τρώει την πέτρα σαν ψωμί ο Καίσαρας Βαλιέχο· άλλο αδερφό δεν έχω.

Σπιθίζει το τσιγάρο σε κάθε ρουφηξιά· η Ισπανία γέρνει κι η μόνη που νικά,
η ηδονή που μας γεννά, που παίζει το χαρτί μας χωρίς τη θέλησή μας.

Στου δειλινού την άκρη δεν βλέπεις όνειρα· αυτά που γίναν βλέπεις και τα επόμενα.
Βλέπεις τον άνθρωπο μικρό που τον πατάν στ' αλήθεια τα πόδια του τα ίδια.

https://www.youtube.com/watch?v=XJWxidSjo-A&list=PL2X2Nqm8_qesvtWGSKO8QCEctU_bWrnb0&index=1&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

11. Ένα φιλί αμέθυστο

Ένα φιλί που γεύτηκα στου σκοταδιού τη φύρα
μπορεί να το ονειρεύτηκα μπορεί και να το πήρα.

Για μέρες το 'χα πάνω μου, στα χείλη τυλιγμένο.
Της μέθης ήταν πρόσφορο και βάσανο κρυμμένο.

Της ζάλης τα φτηνά φιλιά στην άκρη θα τα αφήσω
κι ένα φιλί αμέθυστο θα 'ρθω να σου ζητήσω

https://www.youtube.com/watch?v=g7xkc5Q3cJo&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

12.Ηλιόπετρα

Γεννιέται ο κόσμος όταν φιλιούνται δυο Η αγάπη πόλεμος, πόρτα που ανοίγει
Μέσα στα σπλάχνα σταλάζει λίγο φως Είναι φεγγίτες τα σώματα που σμίγουν

Πλάι μου βαδίζεις σαν δέντρο σκιερό Κάτω από έναν ήλιο δίχως ηλικία
Τα μάτια σου είναι κρήνες ονείρου όπου παν Συχνά και ξεδιψάν τα άγρια θηρία

Αλλάζει ο κόσμος όταν φιλιούνται δυο Μεταμορφώνεται, όλα αγιάζουν
Ο σκλάβος βγάζει στους ώμους του φτερά Παύεις να είσαι ένας ακόμα ίσκιος

Ζητάω το πρόσωπό σου, ξανά παραληρώ Βραγιά των γιασεμιών και στην πληγή αλάτι
Αγκάθι του θανάτου, αυγή του φεγγαριού Γραφή θαλασσινή απάνω στο βασάλτη

Μικραίνει ο κόσμος όταν φιλιούνται δυο Γίνεται η κάμαρα κέντρο του κόσμου
Και μισανοίγει σαν φρούτο ώριμο Ή σαν αστέρι εκρήγνυται και σβήνει

Η φούστα σου παφλάζει φτιαγμένη από νερό Τα κόκαλά μου βρέχει με τη μία
Μα όσο και να βρέχεις δε θα φοβηθώ Γιατί είναι η κοιλιά σου ηλιόλουστη πλατεία

Γυμνός ο κόσμος όταν κυλιούνται δυο Από τον ίλιγγο πάνω στη χλόη
Λύνονται οι κάβοι, σαλπάρουν οι ψυχές Ο χώρος είναι σιωπή και φως μονάχα

https://www.youtube.com/watch?v=R1eNOx1Z4nM&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

13.Η παραβολή του ασώτου

Της νύχτας η ακταιωρός τους πλάνητες μαζεύει, με χάρδια τους χαζεύει, με χίλια ξωτικά.
Ξεχύνεται απ' τα αμπάρια της κρασί βαλσαμωμένο, κόκκινο, κεντημένο με σταυροβελονιά.

Ρίξε το σπέρτο μέσα σου, ρίξε το παραμύθι να ζοριστούν τα στήθη και να 'ρθουν πιο κοντά.
Στους άλλους πάντα δίνουμε ό,τι μας περισσεύει μα η μέθη δυσκολεύει θαρρώ τα πράγματα.

Στη μέση η Φιλίποβνα και γύρω οδαλίσκες ακόμα δε συνήλθες άσωτε υιέ.
Από παντού ακούγονται ζουρνάδες και νταούλια παρακαλās την πούλια να ψήσει ένα καφέ.

Όσοι σέρνονται τις νύχτες πέφτουνε σε μαύρες τρύπες.

https://www.youtube.com/watch?v=83pFNSknTog&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou
,

14.Η ουρά του αλόγου

Ο καβαλάρης τ' άλογο το 'χε μες στην καρδιά του.
Που να 'βρει φίλο πιο καλό να λέει τα μυστικά του.
Το τάιζε αγριοκρίθαρο, τετράφυλλο τριφύλλι,
στολίδια είχε στη σέλα του με λαμπερό κοχύλι.

Ήταν λευκό, ήταν κατάσπρο, ήταν γοργό και ξύπνιο,
κάλαζε στα γυμνά βουνά και ξέφευγε απ' τον ίσκιο.
Μα ένα παλιομεσήμερο, σε μια συκιά από κάτω,
αστρίτης στραβογάμησε και δίνει δαγκωσιά του.

Δεν πέρασαν πέντε λεπτά μα πέρασαν αιώνες
ο καβαλάρης το θρηνεί, χαϊδεύει τους λαγώνες.
«Σύντροφε που ξανοίγεσαι, που χάνεσαι και φεύγεις;
Ας δώσουμε όρκο. Με καιρούς θα σ' εύρω ή θα μ' εύρεις».

Σκυφτός γυρνάει στο σπίτι του, σκυφτός την πόρτα ανοίγει,
καρφώνει τα παράθυρα και στο πιστό το ρίχνει.
Το άλογο στο μεταξύ τα όρνια το τυλίξαν
το σκελετό και την ουρά μονάχα που τ' αφήσαν.

Περνούσε κι ένας μάστορας που 'μαθε στην Κρεμόνα
να φτιάχνει βιόλες και βιολιά που να κρατάνε χρόνια.
Είδε την τρίχα της ουράς άσπρη και μεταξένια,
την πήρε κι έφτιαξε μ' αυτή δοξάρια ένα κι ένα.

Δυο μήνες έκανε ο νιος ν' ανοίξει παραθύρι
την Τρίτη την πρωτομηνιά βγαίνει στο πανηγύρι.
Εκεί 'ταν λαουτιέρηδες που θέλαν' παρακάλια
ήταν κι ένας βιολιτζής που έπαιρνε κεφάλια.

«Γεια και χαρά στου βιολιτζή. Χρήμα πολύ θα δώσω.
Θέλω ν' ακούσω απ' τα καλά, μήπως και ξαλαφρώσω».

Δέκα φορές το πέρασε ρετσίνι το δοξάρι,
ταιριάζει στο σαγόνι του, τ' όργανο με καμάρι,
και σαν αρχίζει δοξαριές, μια πάνω και μια κάτω,
τον κόσμο φέρνει ανάποδα, τη γη μέσα στο πιάτο.

Πετάει με χούφτες τα λεφτά, ο άντρας και χορεύει
ακούγεται χλιμίντρισμα και το μυαλό του φεύγει.

https://www.youtube.com/watch?v=SxdExkP4yKU&ab_channel=GiannisHaroulis-Topic

15.Η τράτα

Είναι μια τράτα ολόχρυση με σουρωτήρι πάτο,
στο σκότος πλέει αβύθιστη με πλήρωμα φευγάτο.
Αντί πανιά πουκάμισα και για κουπιά τα χέρια.
Ψαρεύει αναστεναγμούς και τους πουλάει στ' αστέρια.

Χιλιάδες μάτια την κοιτάν, καρδιές την προσκυνάνε
κι όσοι παραλογίζονται πού πάει τη ρωτάνε.

«Πηγαίνω μεσοπέλαγα με τα άλμπουρα της νίκης,
για να χτενίσω τα λυτά μαλλιά της Βερενίκης».

Φεγγάρι, παλιοφέγγαρο, φεγγάρι μεταξένιο,
τη νύχτα κάνεις φωτεινή και μένα αλλοπαρμένο.
Οι πρώτοι και καλύτεροι σε ψάχναν στα ρυάκια
κι εγώ από τη Λάρισα σου στέλνω τραγουδάκια.

Ωρέ, η βάρκα μας, γκιόσα! Ωρέ, η κουρελού-γκιόσα!
Ρε, πότε εδώ και πότε αλλού, μες στα πελάγη του ουρανού.
Ωρέ, πότε εδώ και πότε αλλού, η βάρκα μας η κουρελού.

https://www.youtube.com/watch?v=J5KvobiN2Wk&list=OLAK5uy_kePajPEWApFDXl2h8nqUqYp9tNaKu8OcQ&index=9&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

16.Μιλώ για σένα

Μιλώ με τα ψηλά, τα απάτητα βουνά και τους μιλώ για σένα
πως έχεις ομορφιά και φρύδια τοξωτά σαν πέτρινα γεφύρια.
Και μ' απάντησαν:
«Τα γεφύρια χορταριάζουν. Άμοιρη ψυχή μην ξεγελαστείς».

Μιλώ με του ουρανού τα μαύρα σύννεφα και τους μιλώ για σένα
πως όταν περπατάς, γλυκά όπου πατάς η στέρφα γη ανθίζει.
Και μ' απάντησαν:
«Η γη ανθίζει εκεί που θέλει. Άμοιρη ψυχή μην ξεγελαστείς».

Μιλώ με τις πηγές που ζούνε μοναχές και τους μιλώ για σένα

πως όταν με κοιτάς, σαν λες πως μ' αγαπάς αγγέλοι φτερουγίζουν.

Και μ' απάντησαν:

«Είναι χάρτινοι οι αγγέλοι. Άμοιρη ψυχή μην ξεγελαστείς».

https://www.youtube.com/watch?v=JsOdAh0W4g0&list=OLAK5uy_m9oG4p4H_TqJb1YoB2HBbSa4eZrsQxjCc&index=8&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

17.Να ρωτάς

Ρώτα τον πρωτομάστορα που κλαίει στο γεφύρι
και το Σαμάνο που καλεί το γιαϊκ το πουλί
τα τσοπανάκια ρώτησε που `χουν τρανζιστοράκι
κι ακούν αναμετάδοση κάθε Κυριακή.

Ρώτα τον παραπόταμο π' αδειάζει στο ποτάμι
και το μαντήλι που γλιστρά πίσω απ' τα μαλλιά
τον ποδηλάτη στη βροχή που τρέχει ρώτησέ τον
και τη γριούλα π' αρχινά να βγάζει και φτερά.

Κάνε και μια ερώτηση στον Ολύμπου τις χαράδρες
ρώτα τους δώδεκα Θεούς τους ταραχοποιούς
κι αν θέλεις περισσότερα ρώτα τους πεθαμένους
με λίγα λόγια και καλά τα ψυχοσάββατα
ρώτα, ρώτα□

https://www.youtube.com/watch?v=_sl1O-tUZjo&ab_channel=SokratisMalamasOfficial

(η μουσική είναι του Σ.Μάλαμα)

18.Νυχτέρι

Σε τούτο το νυχτέρι η Σανκάρ κι η Μπαλιστρέρι μου κρατάνε συντροφιά.
Κι η νύχτα η κοροϊδεύτρα κράζει και λαλεί
πάλι νταλγκάδες το παιδί.

Αρχέγονες οι μνήμες, τα παπούτσια φαγωμένα απ' τις κοκκινόπετρες.
Στην ξενιτιά δεν πήγα ούτε' αρρώστησα
μα το κλαρίνο με τρυπά.

Ανάμεσα στο Βέγα,τον Ντενέμπ και τον Αλτάιρ υπάρχει μία θέση του ουρανού
όπου θα πάω σαν γίνω σκόνη αστρική,
για κει σας κλείνω ραντεβού.

https://www.youtube.com/watch?v=z2t2AUcgYOA&list=OLAK5uy_kePajPEWApFDXl2h8nqUqYp9tNaKu8OcQ&index=6&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

19.Ο δάσκαλος

Με τις παλάμες ανοιχτές τρεις μαθητές στην έδρα
αντίκρυ απ' τον δάσκαλο τα μάτια τους κλειστά.
Κι αυτός τη βίτσα σήκωσε σα να 'τανε ρομφαία
κι αντί για γνώση, απόγνωση μαθαίνει στα παιδιά.

Τα σύνεργα της τρέλας σου παράτα δασκαλάκο.
Μ' αυτή τη βέργα που κρατάς και νοιώθεις σαν θεός,
τα χέρια σκάβεις των παιδιών και το δικό σου λάκκο.
Άβουλοι πολίτες ίσον άχρηστος λαός.

Το 'να θα γίνει ναυτικός, το πρώτο, το χαμίνι.

Στον τάφο σου ρε δάσκαλε κατούρησε κρυφά.
Θα 'χει ένα κόμπο στο λαιμό και πίσω του θα φτύνει
είναι στο μεταίχμιο να πει το «άντε γεια!»

Το δεύτερο αποφάσισε το γένος του ν' αφήσει,
να γίνει πικραμύγδαλο μαζί με τα καλά,
να σας χαλάει τη νοστιμιά, να σας χαλάει τη γεύση
απάνω που νομίζετε πως είστε αφεντικά.

Το τρίτο, το πιο δύστυχο, που όλα τα υπομένει,
θα μεγαλώσει στη σκιά και - δεξ την μια ζαριά -
κι αυτό θα γίνει δάσκαλος, θα μοιάσει του δασκάλου.
Μόνος θα πορεύεται μες στην ερημιά.

Θα φτιάξει βίτσα αγκαθωτή απ' τα ριζά της βάτου,
τη γνώση θα 'χει πρόφαση για να 'χει να ξεσπά
και θα χτυπάει τους μαθητές σα να 'σαι συ μπροστά του.
Φουκαρά μου δάσκαλε δεν πήρες μυρουδιά.

https://www.youtube.com/watch?v=KfysXk4Q-po&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

20.Οι τρεις ανθοί

Ξύπνα καρδιά μου, ξύπνησε δειλή και χαϊδεμένη,
το πανηγύρι άρχισε και δε μας περιμένει.
Ξύπνα να δεις τους άρχοντες πώς γίνονται κουρέλια
και τις στιγμές τις όμορφες σαν χέλια πώς γλιστράν.

Να δεις τους νυχτοκάβουρες πώς καίνε και παγώνουν
και τα αηδονάκια της βροχής τη λάσπη πώς ζυμώνουν.
Ξύπνα να δεις καμάρι μου τους τρεις ανθούς του κρόκου,

του τελευταίου τη σιγή, του πρώτου την κραυγή.

Να δεις τα γένια του Ομάρ να στάζουνε ρουμπίνια
και τους αλύτρωτους καημούς να πέφτουν σε καμίνια.

Ξύπνα, τις πύλες άνοιξε να μπουν οι κουρασμένοι.
Να μπω κι εγώ που μ' έπιασε η δίψα για ζωή.

https://www.youtube.com/watch?v=BNrwerKZUXI&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

21.Όνειρο

Τράβηξα δειλά-δειλά της κερκόπορτας το σύρτη
και πήραν φωτιά τα μάτια μου μάγκα μου απ' όσα είδα.

Πολιτεία απέραντη από γυαλί και κεχριμπάρι,
τα χρώματα της ίριδας της έπλεκαν στεφάνι.

Στα στενά της σέρνονταν άγιοι σκοτεινοί κι αγύρτες
και στο λιμάνι αθίγγανοι μυρίζανε παλάμες.

Ο Ανέστος τρυφερά γέμιζε καρφιά τα χέρια
κι ο Μεβλανά Τζελαλεδίν γυρνούσε και γυρνούσε.

Κι έτσι όπως χάζενα ντερβισάδες, μπεκτασήδες,
άλαλοι με κυκλώσανε μα ακόμα τους ακούω.

Σεμ ολντού ασίκ λαρί άνθρωπέ μου τί ξεφτίλα
να σου χαλάνε το όνειρο και συ να τους αφήνεις.

Πίσω ξαναγύρισα χίλια εννιακόσια ενενήντα,
με τα δίδυμα αγκαλιά κοιμάται η κυρά μου.

https://www.youtube.com/watch?v=DnWuwNt9Zok&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

22.Όταν τραγουδάω

Με κλειστά τα μάτια πάντα τραγουδάω γιατί στην καρδιά μου ο Ζέφυρος φυσά.
Έλα σκόρπισέ με Ζέφυρε σαν στάχτη σ' ολονών τα βάθη τα επτασφράγιστα.

Κάθισε κοντά μου Θάμυρη να πούμε τη χαρά του κόσμου, το παράπονο.
Κάθε μέρα χάνω, χάνω το όνειρό μου και το ξαναβρίσκω όταν τραγουδώ.

Τα τραγούδια παίρνουν κάτι απ' την ψυχή μας και το μεταφέρουν στο στερέωμα
Όπου αναβοσβήνει σα θλιμμένο πάλσαρ και το δρόμο δείχνει, για τους ναυαγούς.

Αχ ζωή μάγισσα να σε μάθω άργησα.

https://www.youtube.com/watch?v=JOXvj7aSfFs&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

23.Όταν χαράζει

Όταν χαράζει, ο πρώτος στεναγμός βγαίνει απ' τα πιο σφιγμένα χείλη.
Σαν πεταλούδα στην κάμαρη πετά ψάχνοντας άνοιγμα να φύγει.

Αν είσαι μόνος, αν είσαι αδύναμος η χαραυγή θα σε ξεκάνει.
Έχει το μύρο, έχει τη σιγαλιά, έχει τον ήλιο τον αλάνη.

Καινούρια μέρα, καινούριος στεναγμός στις εκβολές του θα προσφέρει
όσα χαθήκαν, όσα ξεχάστηκαν κι όσα γι' αυτά κανείς δεν ξέρει.

Πίσω απ' τους λόφους, πίσω απ' τα βλέφαρα υπάρχει τόπος και για σένα.
Χωρίς Βαστίλη, χωρίς ανάθεμα, χωρίς τα χείλη τα σφιγμένα.

https://www.youtube.com/watch?v=FgeY5pba-aQ&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

24.Ο Φορτίνο Σαμάνο

Ο Φορτίνο Σαμάνο καπνίζει και σκέφτεται:

«Είμ' ό,τι δεν έζησα. Είμαι η βροχή που θα 'ρθει
να δροσίσει άγνωστων γυναικών το κορμί.

Βράδυ, στα κρεβάτια τους, θα στενάζουν ξαναμμένες:

«Ποιος Σαμάνος έφερε τούτη τη βροχή;»

Ο στρατιώτης με τ' όπλο σημαδεύει και σκέφτεται:

«Με μια κίνηση απλή θα του κλέψω ό,τι έχει ζήσει.

Είμαι ένας μικρός θεός, είμ' ένα στοιχειό.

Πάνω από το αίμα του, αύριο εδώ, την ίδια ώρα,
ερπετά θα σέρνονται, όπως κάνω κι εγώ».

Το τελευταίο τσιγάρο κι εκείνο σκέφτεται:

«Θα γίνω γέλιο να κρυφτώ σε παιδιά που ξεφαντώνουν.

Ο καιρός θα χάνεται, ώσπου κάποιο απ' αυτά

θα φωνάζει *liberta!* Κι όπως θα κοιτάει τις κάννες,

θα βρεθώ στα χείλη του σαν τσιγάρο ξανά».

https://www.youtube.com/watch?v=zevyaRSb070&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

25.Πεχλιβάνης

«Φαίνεται σίγουρη για τον εαυτό της και αρκετά ανεξάρτητη η Πακίτα Γκαλιέγο.

*Ακούστε τί απάντησε όταν τη ρωτήσαμε αν γνώρισε ποτέ το φόβο. Να η απάντηση:
- Δεν τον γνώρισα. Και ...μη με ρωτάτε γι' αυτό παρακαλώ. Είμαι ...ευαίσθητη σ' αυτό το θέμα».*

Μια νύχτα θα 'ρθει από μακριά, βρ' αμάν, αμάν, αέρας πεχλιβάνης,
να μη μπορείς να κοιμηθείς, βρ' αμάν, αμάν, μόλις τον ανασάνεις.
Θα 'χει θυμάρι στα μαλλιά, βρ' αμάν, αμάν, κράνα για σκουλαρίκια
και μες στο στόμα θα γυρνάν, βρ' αμάν, αμάν, ρητορικά χαλίκια.

Θα κατεβεί σαν άρχοντας, βρ' αμάν, αμάν, θα κατεβεί σαν λύκος,
να πάρει χρώμα και ζωή, βρ' αμάν, αμάν, της μοναξιάς ο κήπος.
Τα μελίσσάκια θα γυρνάν, βρ' αμάν, αμάν, γύρω απ' τις πολυθρόνες
και το νερό το κρύσταλλο, βρ' αμάν, αμάν, θα ρέει απ' τις οθόνες.

Αγέρα να 'σαι τιμωρός, βρ' αμάν, αμάν, να 'σαι και παιχνιδιάρης
κι αν βαρεθεί η ψυχούλα μου, βρ' αμάν, αμάν, να 'ρθεις να μου την πάρεις.
Για να κοιτάζει από ψηλά, βρ' αμάν, αμάν, του κόσμου τη ραστώνη,
να ξεχαστεί σαν των βουνών, βρ' αμάν, αμάν, το περσινό το χιόνι.

https://www.youtube.com/watch?v=vmcPDi_W0BU&list=RDEMheb6nsZSvJfRxFTSFequPQ&start_radio=1&ab_channel=litbythemoon

26.Ramon

Σαν τις αλογόμυγες της άνοιξης την πλάτη
τώρα χάσκουν αδειανά τα πολυβολεία.

Τα κοιτώ κι αναριγώ που μια μέρα είδα
τον αντάρτη τον Ramon στου ουρανού την άκρη.

Άρμεγε μια αχτένιστη, μια ρούσα γίδα
κι όπως κοντοστάθηκα λόγο μ' απευθύνει:

«Είναι τόσο όμορφη η μέρα, που πονάει»
Και με μια γερή κλωτσιά όλο το γάλα χύνει.

Εκτέλεση Δ.Σαββόπουλου:

https://www.youtube.com/watch?v=VTXz_gS75R8&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

Εκτέλεση Γ.Χαρούλη:

https://www.youtube.com/watch?v=KVJEqHvZnX4&ab_channel=GiannisHaroulis-Topic

Εδώ η τελευταία φράση αντικαθίσταται από αυτή:

Στάθηκα στον παράδρομο

όσο πιο όμορφη είναι η μέρα τόσο πιο βάσανο η ζωή...

Εκτέλεση Μ.Ζαμάνη:

https://www.youtube.com/watch?v=ZRSIQzO43MI&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

27.Στην Αμερική

Ο τόπος που μεγάλωσα κρυφό παράπονο έχει,
που η θάλασσα δε δέχτηκε το χόμα του να βρέχει.
Παρ' όλα αυτά, του ωκεανού, ξέρω, το μαύρο κύμα
σε πάει ίσα στο βυθό σε πάει και στην Κίνα.

Α! και στην Αμερική μαζί με τη Μαρίκα, το Δούσια, τον Κωστή.

Τους βλέπω μπρος στα μάτια μου μες το παλιό βαπόρι
σα στρείδια στο κατάστρωμα οι μετανάστες όλοι.
Βουβές γυναίκες, άλαλες που δύναμη αναβλύζουν,
παιδάκια που δε νοιώθουνε το δρόμο που βαδίζουν.

Α! τα χρόνια τα παλιά βαριά φορτία φεύγαν για την Αμέρικα.

Του Κατσαρού ανεμίζουνε τα κατσαρά μαλλιά του,
καθώς κοιτάζει αντίθετα προς τη γενέτειρά του.

Του φέρνει ο άνεμος στ' αυτιά τραγούδια αγαπημένα,
τα 'παιξε στην κιθάρα του, τα 'δωσε και σε μένα.

Α! απ' την Αμερική μαζί με τη Μαρίκα, το Δούσια, τον Κωστή.

Και σαν το κουρελόβαρκο αδειάσει στο λιμάνι,
θα τους στοιβάξουν στη σειρά οι ξένοι πολισμένοι.
Άλλοι θα 'χουν τον τρόπο τους και θα ευδοκιμήσουν
κι άλλοι ως να πεθάνουνε τη δίψα δεν θα σβήσουν.

Α! στην Αμερική, Ελλάδα σαν αγριόχορτο φύτρωσες και κει.

https://www.youtube.com/watch?v=0hkSYTo8Lso&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

28.Στην κοιλάδα των Τεμπών

Μες στην κοιλά -όπως τα λέω- μες στην κοιλάδα των Τεμπών φόβος των μηχανοδηγών
είν' ένας γέ -όπως τα λέω- είν' ένας γέρο-πλάτανος μαγκούφης και παράφορος,
που πίνει απ' το -όπως τα λέω- που πίνει απ' το θολό νερό του ποταμού, το ιερό.

Πίνει κι απλώς -όπως τα λέω- πίνει κι απλώνει ρίζωμα βαθιά μέσα στα ανείπωτα.
Κι όποτε παί -όπως τα λέω-κι όποτε παίρνει ανάποδες γέρνει και πέφτει στις γραμμές.
Πιάνει το τρέ -όπως τα λέω-πιάνει το τρένο από τ' αυτί:"Μη τη περνάς τη Γευγελή".

Μένα μου το -όπως τα λέω-μένα μου το 'πε ο Πηγειός το μυστικό ο φλύαρος
πως ήταν ά -όπως τα λέω-πως ήταν άνθρωπος παλιά κι είχε παιδιά στην ξενιτιά.

https://www.youtube.com/watch?v=LqiUojhcuCw&list=PL2X2Nqm8_qesvtWGSKO8QCEctU_bWrnb0&index=11&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

29.Τρία Ρουμπαγιάτ

(στίχοι: Ομάρ Καγιάμ, μετάφραση: Κ.Κατσίμπαλης)

Σήκω και δώσε μου κρασί τα λόγια είναι χαμένα
απόψε το χειλάκι σου θα 'ναι το παν για μένα
κι όσο για τα ταξίματα και για τα κρίματά μου
τα βλέπω σαν τα κατσαρά μαλλιά σου μπερδεμένα

Για 'κείνα που δεν έκανα και που 'χω καμωμένα
αν έχω τη ζωή σωστά είτε στραβά παρμένα.
Αυτό θα 'ν' το μαράζι μου κρασί λοιπόν, ποιος ξέρει
μη βγαίνει τούτ' η αναπνοή στερνή φορά από μένα

Όταν θελήσει η μοίρα μου τον κόσμο αυτό ν' αφήσω
και κάθ' ελπίδα για ζωή απ' την καρδιά μου σβήσω
μια κούπα από τη στάχτη μου να φτιάξετε συντρόφοι
σαν θα γεμίζει με κρασί μπορεί να ξαναζήσω

https://www.youtube.com/watch?v=wKPBfNWkHcs&ab_channel=ThanasisPapakonstantino
u

30.Rua da bella vista

Μια νύχτα καλοκαιρινή, υγρή στη Λισσαβόνα,
ονειροπόλος ποιητής χαϊδεύει τη σιωπή·
-ο φόρος της διάνοιας πληρώνεται μ' αγρύπνια-
αγρίμι είναι που κρύβεται σε σώμα λογιστή.

Απ' τ' ανοιχτό παράθυρο κοιτά τους άδειους δρόμους.
Τη μέρα είν' ένα τίποτα. Το βράδυ είν' «εγώ»,
που κάθεσαι καρτερικά στην έρημη αποβάθρα,
να πάρει την κλινάμαξα που πάει στην άβυσσο.

Ανακαλεί τη θλίψη του, την αστραπή της γνώσης,
για κάθε του παρόρμηση που άφησε κρυφή
κι απ' το βιβλίο του Ιώβ χειροκροτά τη φράση:
«Κουράστηκε η ψυχή μου απ' τη ζωή».

Γλυκά θ' ανοίξει η κλειδαριά της πόρτας για το Σύμπαν,
ο υπάλληλος Πεσόα θ' αφήσει τις σκιές
και μένα, που ξαγρύπνησα, με πιάνει η ανησυχία,
αν είναι οι αναμνήσεις μου ψεύτικες ή σωστές.

https://www.youtube.com/watch?v=IwUc4MEaUbg&list=PL2X2Nqm8_qev1gFNgY7uahne2-ulab6e4&index=8&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

31.Στυλίτης

Πάνω στα λυτά σου τα μαλλιά φωλιάζουν λαμπυρίδες
Πάνω στα λυτά μαλλιά αχ την αγάπη μου είδες
Είδες το γέλιο του ουρανού του γερακιού το ράμφος
Είδες το πρώτο πέταγμα της αφορμής το άνθος

Πάνω στο λευκό σου το λαιμό πέφτει πυκνό το χιόνι
Πάνω στο λευκό λαιμόχέρι ζεστό ζυγώνει
Φέρνει τα πέντε δάκτυλα φέρνει τα δέκα χάρδια
Φέρνει και σώμα δύστροπο που έμαθε στα σκοτάδια

Πάνω στα ματόκλαδά σου ζει στυλίτης ξεχασμένος
Πάνω στα ματόκλαδα εσύ είσαι ανεβασμένος
Παίζεις λαούτο με φτερό και εγώ τα μάτια κλείνω
Γλιστράς από τα βλέφαρα και στην καρδιά σε αφήνω..

https://www.youtube.com/watch?v=U1zviuQ5snc&list=OLAK5uy_m9oG4p4H_TqJb1YoB2HBbSa4eZrsQxjCc&index=4&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

32.Σιμόν

Ψέλνει στη Σιμωνόπετρα κι ακούγεται στον Άδη,
μα οι τρομαγμένοι κάνουνε πως τάχα δεν ακούν.
Κλέβει το χνούδι απ' τα παιδιά, τα μονοπάτια σβήνει,
βαφτίζεται στην έρημο και γίνεται Σιμόν.

Στέλνει καράβια στο γκρεμό, τον ίσκιο ξεθωριάζει,
κάνει και μένα φρύγανο μα μένα δεν με νοιάζει.

Με το να χέρι στη χαρά και τ' άλλο στην ομίχλη,
δεμένο με γλεντήσανε τα λαίμαργα πουλιά.
Γυρεύω την πανσέληνο, να πέσει στο πηγάδι,
να κοιταχτώ, να θυμηθώ πως ήμουν παλιά.

Να θυμηθώ, να ξεχαστώ, να γίνω ερυθρελάτη·
οι ρίζες μου στον ουρανό, τα φύλλα στο κρεβάτι.

Να βρω και σας αδέρφια μου, που χετε ξεθυμάνει,
το φόβο και την ομορφιά να βάλουμε μαζί.
Να πλύνουμε με το κρασί τα νυσταγμένα μάτια
κι ύστερα να σαλπάρουμε στη θάλασσα πεζοί.

Και τα παρτάλια οι σκέψεις μας, πειρατική σημαία.
Όλα στραβά γινήκανε και όλα είν' ωραία.

[https://www.youtube.com/watch?v=XbDBwCHdTaU&ab_channel=ThanasisPapakonstantino](https://www.youtube.com/watch?v=XbDBwCHdTaU&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou)
u

33.San Michele

Δεν μ' αναγνωρίζετε γιατί έλειπα καιρό·τα δάκρυά μου δε σας λένε κάτι.

Λοιπόν διηγηθείτε μου τι έγινε εδώ,να βρω ξανά του νήματος την άκρη.

Πείτε μου εκείνες τις ιστορίες σας που κάνουν τα καλάμια να λυγίζουν
στα όρια των χωραφιών κι -εν μέσω άπνοιας-τα μέτωπα των αγροτών δροσίζουν.

Πείτε μου εκείνες τις ιστορίες σας.

Φωτογραφίες δείξ'τε μου αυτών που Κυριακή γεννήθηκαν κι εκείνων που 'χουν πέσει
από τη βάρκα λίγο πριν φτάσει στην ακτή γιατί η ζωή τους πια δεν τους αρέσει.

Τα τραγούδια πείτε μου που λέτε την αυγή σα σβήνουνε τα φώτα στην πλατεία,
καθώς και τ' απογεύματα, μετά την προσευχή και πριν να ξεκινήσει η αλητεία.

Τα τραγούδια πείτε μου που λέτε την αυγή.

Αν συνεχίζουν, πείτε μου, κοιτώντας τη φωτιά, οι άνθρωποι να κάθονται στις φτέρνες
και αν οι ομορφότερες γυναίκες, στα κρυφά, κάτω από τη γλώσσα εκτρέφουν σμέρνες.

Πείτε μου ακόμα αν έρχεται στην άκρη του χωριού ο λύκος του θανάτου τους χειμώνες,
που, σαν κουνούσε την ουρά, το γάλα έπηξε στα τρομαγμένα στήθη απ' τις λεχώνες.

Πείτε μου ακόμα αν έρχεται στην άκρη του χωριού.

Πείτε μου μη βρέθηκε κι η σκάφη που, παλιά, λουζόμουνα με ήλιο και με χιόνι
ή τα μαλιά που φύλαξε απ' την πρώτη μου κουρά η μάνα, που ακόμα ρούχα απλώνει.

Το πτυελοδοχείο του Μπακούνιν το χυτό συντρόφια μήπως βρέθηκε και κείνο,
να φτύσω μέσα με οργή, που οι νέες εποχές με κάνουνε να μοιάζω με κρετίνο.

Δεν μ' αναγνωρίζετε γιατί έλειπα καιρό.

https://www.youtube.com/watch?v=IRutFNSBkYc&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

34.Sara

Κι όμως εσύ, Sara, δε φοβάσαι τα φρούτα του πάθους.

Κυλά το δηλητήριο στο σώμα σου, Sara, κι όπου να 'ναι σου χαρίζει τα μαύρα φτερά.

Ντύνεσαι νύχτα ανάλαφρη, Sara, δεν ξέρω σε ποιους τόπους γυρνάς
με τέσσερα φεγγάρια στην πλάτη σου, Sara, τέσσερα γαλήνια ξέφωτα.

Το σκουλήκι της γνώσης ζήλεψε, Sara, -γόνιμη ομορφιά, ζιζάνιο-
φωλιάζει στη χλόη του στέρνου μου, Sara, και περιμένει τα δώρα απ' το κυάνιο.

Μπορεί στα φαράγγια των Σιου, Sara, μπορεί και στο Σμόλικά...

Κάνεις τις πέτρες να σκιρτάνε, Sara, σπάζοντας τον άγνωστο κώδικα.

Εκτέλεση Θ.Π.:

https://www.youtube.com/watch?v=-2PeokHuD0&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

Εκτέλεση Δ.Σαββόπουλου:

https://www.youtube.com/watch?v=JUZXzXyZsE&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

35.Τειρεσίας

Ξυπνάς και του καθρέφτη τη λίμνη αναταράζεις·

ζαρκάδια ξαφνιασμένα θα πεταχτούν.

Θα φύγουν για τα δάση κι από το είδωλό σου

θα λείπουνε τα μάτια και η φωτιά.

Θα ψάξεις τους δικούς σου, τυφλός και τρομαγμένος·

ήρθε ο καιρός να μάθεις ποιοι σ' αγαπούν,

μα η πόλη είναι άδεια κι ο μάντης Τειρεσίας

θ' αφήσει το χρησμό του στην ξένη γη, σε ξένη γη.

Τυφλός είναι κι εκείνος που κάνει ότι δεν ξέρει,
πως πίνει απ' το πηγάδι το σκοτεινό·
που, ό,τι τον κατατρώει, ανάγκη το 'χει κάνει
ή στην αυλή το κρύβει, να ξεχαστεί.

Την ώρα αυτή στον κάμπο ομίχλη κατεβαίνει·
τα σκιάχτρα, τα κουρέλια θα φοβηθεί;
Τρέξε να ψηλαφήσεις την πλάση ακριβέ μου,
το μπράτσο της απλώνει, να κρατηθείς.

https://www.youtube.com/watch?v=SRR05HKYHHQ&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

36.Φεϊρούζ

Φεϊρούζ βγες στο μπαλκόνι να σ' ακούσουν τα πουλιά,
του Λιβάνου οι μαύροι κέδροι κι οι λειχήνες του Αραράτ.

Φεϊρούζ καημέ μου Φεϊρούζ τους αναστεναγμούς μου αφήνω στα σταυροδρόμια της ζωής.
Φεϊρούζ καημέ μου Φεϊρούζ έμαθα πάντοτε να δίνω όσα δεν έδωσε κανείς.

Στείλε μου το «wa habibi» στις φτερούγες του νοτιά
να περάσει από τη Γαύδο και ν' ανέβει πιο ψηλά.

Η Ευαγγελία λέει τον αρχαγγελίτικο
και συ στις Μπεκάα τη θέρμη τραγουδάς το ανείπωτο.

https://www.youtube.com/watch?v=ud_IJrBtVo&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

β) 10 από τα τραγούδια που αναφέρονται στα υπόλοιπα κεφάλαια (εκτός από τα προτεινόμενα):

1.Αγία Νοσταλγία

Αγία Νοσταλγία πέλαγο ανοιχτό,
πόσα σκαριά έχεις πάρει για πάντα στο βυθό;

Αγία Νοσταλγία φιλώ την εικόνα σου.
Δεν έχω απόψε πού να πάω, δέξου με στο δώμα σου.

Αγία Νοσταλγία τις αγάπες μου καλώ
μέσα από καθρέφτη παραμορφωτικό.

Αγία Νοσταλγία της μνήμης αδερφή
είσαι αγκάθι, βάλσαμο τραγούδι και στριγκλιά μαζί.

Αγία Νοσταλγία ανίκητο θεριό
έχεις κλείσει την καρδιά μου σε λαβύρινθο.

Εκτέλεση Θ.Π.:

https://www.youtube.com/watch?v=QoK_iGVfa5o&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

Εκτέλεση Σ.Μάλαμα:

https://www.youtube.com/watch?v=CBoy7ucjZu4&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

2.Επιτύμβιο

Στο άπειρο πορεύομαι,
απ' το άπειρο ξεκίνησα.
Κέντρο του σύμπαντος κι αθάνατος
νόμισα ο άμυαλος πως ήμουνα.

https://www.youtube.com/watch?v=J2wUZGjB8Rg&list=PL2X2Nqm8_qet9tTPHaqVXDm2ZytZWtWtz&index=2&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

3.Κάτω απ' το μαξιλάρι

Κάτω απ' το μαξιλάρι είναι ένα βαθύ πηγάδι
που μέσα κατοικούν οι ψυχές που σ' αγαπούν.

Παλεύουν κάθε βράδυ με τα κιούγκια στο σκοτάδι
να φτάσουν στα ψηλά, πλάι στο μαχαραγιά.

Να σου μιλάν στον ύπνο, να σε μπάζουνε σε κήπο
με αϊ-γιάννη και λωτούς, με χειμωνανθούς.

Κι όταν σ' αναταράσσει -για τα σκάρτα που 'χεις πράξει-
κύμα φαρμακερό, να σου δίνουν φυλαχτό.

Χαϊμαλί από μετάξι, που 'χουν μέσα του φυλάξει
άχυρο απ' τη γη, που 'χει μείνει απάτητη.

Έρχονται και σε μένα πρόσωπα λησμονημένα,
άδεια και χλωμά από πριν κι από μετά.

Μου κρατάν το χέρι στο ταξίδι, στο καρτέρι,
στον ύπνο το βαθύ. Είναι λίγοι, είναι πολλοί.

Μέσα στο πηγάδι, κάτω απ' το μαξιλάρι
ρίχνονται οι ψυχές. Ήλιε μου τώρα βγες!

https://www.youtube.com/watch?v=-6vdz_TyNYM&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

4.Μαγγανείες

Στα μοναστήρια προσευχές, στα καπηλειά κουβέντες
και στα βαμμένα βλέφαρα γκρεμός για τους λεβέντες.

Του μήλου τα δαγκώματα αιώνιοι μελάδες
και τα κορίτσια τα παλιά αθόρυβες μανάδες.

Ανοίγει το ζεστό ψωμί, αχνός τριανταφυλλένιος
ανοίγει και μια φυλακή να βγει ο δικασμένος.

Τα βήματα, τα τρίμματα, του δρόμου κατακάθι,
της αγοράς τα κρίματα, του έρωτα τα πάθη.

Στη βάση του αντίχειρα το μαύρο μονοπάτι
και στην πλατεία του χωριού οι εκβολές του Ευφράτη.

Κάτω από φύλλα κίτρινα κοιμούνται καπετάνιοι
κι αυτό που χτες περίσσευε αύριο δε θα φτάνει.

https://www.youtube.com/watch?v=uiGeAIs4Fa0&list=OLAK5uy_lhzuog2oDypHMBXSihA6rHZPYjb85sE0k&ab_channel=GiannisHaroulis-Topic

5.Οι γριές

Καλή γριά μου γίνε, γίνε κοριτσάκι
και στα αγριολίβαδα τρέξε να κρυφτείς.
Ήλιος πυρπολητής κι ανάλαφρο αεράκι
μαζί σου παίζουν το παιχνίδι της ζωής.

Αλλιώς τα περιμέναμε κι αλλιώς μας ήρθαν,
λένε αναστενάζοντας στον τόπο μου οι γριές.

Σέρνουν βαρύ σταυρό και όταν αποθάνουν
τον κόβουν ξύλα οι γείτονες κι ανάβουνε φωτιές

https://www.youtube.com/watch?v=wXDpPNk3I2I&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

6.Ο Χομαγιούν και ο Βακάρ

Ο Χομαγιούν και ο Βακάρ, γι' αυτούς θα σου μιλήσω
Σαν άνθρωποι γεννήθηκαν, μα δίχως να το ξέρουν
γινήκαν όχθες ποταμού, πιο κάτω θα εξηγήσω

Τα όνειρα τους τα `τρωγε της φτώχειας το σκουλήκι
Τα βράδια μάτια ορθάνοιχτα, η χώρα της ανάγκης
απλώνει το βρωμόχερο, ζητά μπροστά το νοίκι
Θέλει μπροστά το νοίκι

Κι έρχεται η στιγμή, που λες, να φύγουν κι ό,τι γίνει
κι αν όπως τρέμεις το χαμό σε λυπηθεί το κύμα
στη Λαμπεντούζα βρίσκεσαι, ή και στη Μυτιλήνη

Ο Χομαγιούν και ο Βακάρ, το βάσανο του δρόμου
Παντού συρματοπλέγματα, μα αλήθεια ποιος πιστεύει
πως με τα φράγματα κρατά την ώσμωση του κόσμου

Ελλάδα, χώρα της ντροπής, και γι' άλλους κρύο σπίτι
ξέχασες που `ναι ιερό το βλέμμα του ικέτη
Τώρα πια οι μισάνθρωποι σε σέρνουν απ' τη μύτη
Σε σέρνουν απ' τη μύτη

Η ξενιτιά είναι βάσανο, κι άμα δε βγάζεις άκρη
για ρώτα τα τραγούδια σου, εκείνα της Καρπάθου
και τα' άλλα τα ηπειρώτικα, που φέρνουνε το δάκρυ

Ο Χομαγιούν και ο Βακάρ έχουν καρδιά μεγάλη
Βλέπουν το τραίνο να `ρχεται και δίχως να το νιώσουν
γίνονται όχθες και κυλά της ανθρωπιάς ποτάμι

https://www.youtube.com/watch?v=MGxcb1KPv4M&ab_channel=ThanasisPapakonstantino
u

7.Παλιά πληγή

Βαθιά πληγή, παλιά πληγή μονάκριβη, δική μου.
Την ξεριζώνω απ' την καρδιά, φυτρώνει στην αυλή μου.

Ανθίζει καταχείμωνο που οι φωνές κοπάζουν,
Έχει τη φυλλωσιά πυκνή και νύχια που χαράζουν.

Αγαπημένα πρόσωπα, αγαπημένα μάτια.
Έρχονται σαν τα κύματα κι αφήνουν κατακάθια.

Μαραίνεται απ' το γέλιο μου, πίνει απ' τα δάκρυά μου.
Έρχεται στις παρέες μου και κλέβει τη μιλιά μου.

Βαθιά πληγή, παλιά πληγή πες μου τί να κοιτάξω.
Να μπω σε κόσμο σκοτεινό ή πάλι ν' αγκαλιάσω;

https://www.youtube.com/watch?v=FQG-bmlJ9qk&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

8.Πλάνα ξενιτιά

Κόβω τη θάλασσα στα δυο κι ανοίγω μονοπάτι
στην αγκαλιά μου να 'ρθεις ξανά απ' το βυθό του χάρτη.

Να σταματήσεις τις ψευτιές πως θέλεις να γυρίσεις,
μα -δήθεν- πως ο Κύκλωπας προβάλλει αντιρρήσεις.

Στρέφω το πρόσωπο ψηλά στου ουρανού το θόλο,
να δεις τη θλίψη των ματιών μέσα από δορυφόρο.

Μα περιμένω άδικα, ξεθώριασε η μνήμη.
Αυτή η πλάνα ξενιτιά πόσους δεν καταπίνει.

https://www.youtube.com/watch?v=t71nrk-hXP&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

9. 360χλμ.

Τα δάχτυλά μου σαν κισσός τύλιξαν το τιμόνι·
η πέτρα του δαχτυλιδιού χάθηκε στο σκοτάδι.
Τα εκκλησάκια στις στροφές κουνάν λευκό μαντήλι
κι από τα μάτια τους κυλά το ταγκισμένο λάδι.

Πρώτα ο Καραβόμυλος, ύστερα η Στυλίδα
κι ύστερα την Ιεριχώ μπροστά στα μάτια μου είδα.
Δεν ξέρω που γεννήθηκα, θυμίστε μου που πάω.
Ξέχασα αυτούς που έψαχνα κι αυτούς που αγαπάω.

Έξω απ' τα τείχη, αγάλματα με στυλωμένα πόδια,
ο Νύσης δίνει στο Μηνά* το μέτρημα του χρόνου.
Υψώνονται τα χάλκινα, βουλιάζουν τα διόδια,
χάνονται και τα ξωτικά, τα δόκανα του δρόμου.

Το άσπρο βαμβάκι που έριξε η τρέλα του αχθοφόρου,
κρατάει το θόρυβο μακριά απ' τ' αυτιά του φθινοπώρου.
Δεν ξέρω που γεννήθηκα, θυμίστε μου που πάω.
Ξέχασα αυτούς που έψαχνα κι αυτούς που αγαπάω.

https://www.youtube.com/watch?v=uDxt8w9DeDU&ab_channel=palaioxwra21

10.Ο τρυγητής

Τα κάλλη σου βατόμουρα κι είπα να σου τα κόψω
αγκάθια μ' αγκυλώσανε μα ό,τι είναι θα τελειώσω.
Εμένα κι αν μου το αρνηθείς -κι ώσπου να καμαρώσεις-
θα 'ρθει ο άγριος τρυγητής κι ό,τι έχεις θα του δώσεις.
Γι' αυτό λοιπόν τα κάλλη σου σε μένα να τα δώσεις.

Παράβλεψε τα λάθη μου και τα ελαττώματά μου.
Κοίτα πως τρέμει η ανάσα μου και τα ακροδάχτυλά μου.
Στο φως που τρέχει γρήγορα ν' ανέβεις γητευτή μου
κι αν γελαστώ κι αν τυφλωθώ, θα 'ναι η αμοιβή μου.
Στο φως ν' ανέβεις και να 'ρθεις, αυτή είναι η γιορτή μου.

Θέλω να πω στους βάρβαρους και στους ειδωλολάτρες
πως έχω βάρος και Θεό και γι' αυτονών τις πλάτες.
Θεό που κάθεσαι στη γη -ξέρω τη γειτονιά του-
που 'χει την αυταρέσκεια και δε θεωρεί μπροστά του.
Μα σαν θα 'ρθει ο τρυγητής, θα βρει τη γιατρεία του.
Θα 'ρθει ο άγριος τρυγητής, να βρει τη γιατρεία του.

https://www.youtube.com/watch?v=JLeEyh1dlas&ab_channel=ThanasisPapakonstantinou

Α. Ερωτηματολόγιο και απαντήσεις Θ.Π.:

Παραθέτουμε τις απαντήσεις που έδωσε ο Θ.Π. στις ερωτήσεις που του θέσαμε (η επικοινωνία έγινε με ηλεκτρονικό ταχυδρομείο) τον Ιούνιο του 2022:

1. Πώς δημιουργείς συνήθως ένα τραγούδι; Πρώτα το στίχο και μετά τη μουσική; Το αντίστροφο; Και τα δύο ταυτόχρονα;

Θ.Π.: Όλες οι εκδοχές είναι δυνατές και έχουν συμβεί. Ειδικά, αφού είμαι και στιχουργός και συνθέτης.

2. Πιστεύεις ότι έχει κάποια σημασία/παίζει κάποιο ρόλο η σειρά δημιουργίας στίχων-μουσικής για το καθένα από αυτά ή για τη μεταξύ τους σχέση;

Θ.Π.: Όταν ένα τραγούδι χτίζεται με παράλληλη ανάπτυξη της μουσικής και του στίχου, όταν γεννιούνται μαζί, τότε είναι εξασφαλισμένη η συναισθηματική συνάφεια, που αποτελεί βασικό στοιχείο της έντασης ενός τραγουδιού.

3. Πιστεύεις ότι οι στίχοι που γράφεις έχουν λογοτεχνική/ποιητική αξία; Πιστεύεις ότι είναι και «ποίηση» ή μόνο «στίχοι» τραγουδιών; Μπορούν να «σταθούν» ανεξάρτητα από τη μουσική τους συνοδεία ως αυτόνομα (ποιητικά) κείμενα;

Θ.Π.: Αυτό, νιώθω άβολα να το απαντήσω. Ο χρόνος θα κρίνει. Νομίζω πως κάποια από αυτά μπορούν να σταθούν και μόνα τους χωρίς τη μεγάλη βοήθεια της μουσικής. Είμαι όμως και διστακτικός γιατί διαβάζω ποίηση και γνωρίζω πόσο ψηλά είναι ο πήχης.

4. Έχεις σκεφτεί ή θα επιθυμούσες να παρουσιαστούν κάποτε μόνο οι στίχοι σου (αυτοί που είναι ήδη σε τραγούδια ή άλλοι που ίσως δεν είναι ακόμα), χωρίς μουσική (πχ σε κάποιο βιβλίο); Θεωρείς μήπως ότι είναι φτιαγμένοι μόνο για να συνοδεύονται από μουσική;

Θ.Π.: Στα πλαίσια της αυτοδιαχείρισης, ίσως κάποια στιγμή, αν μαζέψω υλικό, να κάνω μια απόπειρα.

5. Πιστεύεις ότι το τραγούδι έχει, γενικά, «διδασκτική/παιδευτική» αξία; Αν ναι, με ποια έννοια; Ή σε ποιες περιπτώσεις; Με ποιες (ίσως) προϋποθέσεις;

Θ.Π.: Η μουσική και τα τραγούδια μπορούν να οδηγήσουν σε στοχασμό πάνω στην ανθρώπινη κατάσταση και-επομένως- έχουν επίδραση αντίστοιχη της παιδείας. Λειτουργούν όμως πιο υπαινικτικά και αυτό που κυρίως προσφέρουν είναι βίωμα και όχι αναγκαστικά κατανόηση. Εν τέλει, ενώ η παιδεία προσπαθεί να λύσει τα μυστήρια της ζωής, η τέχνη θέλει να τα φανερώσει και να τα κάνει πιο οικεία.

6. Πιστεύεις ότι τα τραγούδια, γενικά, μπορούν να αποτελέσουν διδακτικό αντικείμενο στο πλαίσιο της τυπικής (Δευτεροβάθμιας) εκπαίδευσης;

Θ.Π.: Μπορούν να κάνουν πιο εύκολη τη δουλειά των διδασκόντων. Λόγια, που οι μαθητές θα βαριόντουσαν να ασχοληθούν μαζί τους, κρυμμένα στον Δούρειο Ίππο της μουσικής, έχουν τη δυνατότητα να κεντρίσουν το ενδιαφέρον τους.

7. Μήπως η «διδασκαλία» τους αφαιρεί κάτι από την όποια αξία τους;

Θ.Π.: Εξαρτάται από τη «διδασκαλία». Η πραγματική και ουσιαστική διδασκαλία είναι η μη διδασκαλία. Είναι η πρόκληση αφορμών για να πυροδοτηθεί ελεύθερα και χωρίς χειραγώγηση ο εσωτερικός κόσμος των μαθητών (και γενικά των ανθρώπων).

8. Πιστεύεις ότι τα δικά σου τραγούδια έχουν τέτοια αξία; Οι στίχοι τους; Η μουσική τους; Και τα δύο (ως ενιαία φόρμα «τραγούδια»);

Θ.Π.: Μετά από χρόνια-και παίρνοντας υπ' όψη τις αντιδράσεις και τις κουβέντες όσων με ακούνε- έχω την αίσθηση ότι, με κάποιο τρόπο, απροσδιόριστο και χωρίς να το επιδιώκω, με μερικά τραγούδια μου σκαλίζω τη συνείδηση. Δεν υπάρχει διδαχή σε αυτά. Μόνο ανάδειξη εικόνων, που υπήρξαν ή θα υπάρξουν.

9. Θεωρείς «σωστό» να διδάσκονται οι στίχοι σου (ως λογοτεχνικά κείμενα), ανεξάρτητα από τη μουσική που τους συνοδεύει; Αντίστοιχα, η μουσική ανεξάρτητα από τους στίχους;

Θ.Π.: Δεν το σκέφτομαι και δεν με αφορά, με την έννοια ότι φύγαν από μένα, έχουν απογαλακτιστεί και ό,τι τους συμβεί θα είναι ευθύνη δικιά τους.

10. Θα μπορούσες να προτείνεις ποια από τα τραγούδια σου θα μπορούσαν να διδαχθούν στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση;

Θ.Π.: Όχι, γιατί δεν έχουν κάποια διδακτική τάση.

11. Έχεις ίσως να προτείνεις κάτι σχετικά με τον τρόπο διδακτικής αξιοποίησης, στο πλαίσιο του σχολείου, των (όποιων) δικών σου τραγουδιών;

Θ.Π.: Δεν μπορώ να σκεφτώ κάτι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Έντυπη

Αγγελάκος, Κ., Αργυροπούλου, Χ., Καρβέλη, Α., Ραυτοπούλου, Μ., *Νέα Ελληνικά Α' ΕΠΑΛ Γενικής Παιδείας*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος», χ.χ.

Αγγελάκος, Κ., Δελή, Χ., Κατσιαμπούρα, Ζ., Μπίστα, Π., *Νέα Ελληνικά Γ' ΕΠΑΛ*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος», χ.χ.

Αναγνωστόπουλος, Β., *Ποίηση και σχολείο*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1995

Αργυροπούλου, Χ., *Η ανθολογημένη ποίηση στο γυμνάσιο και το λύκειο*, εκδ. Ταξιδευτής, Αθήνα 2006

Αρντουέν, Ι., *Η καλλιτεχνική αγωγή στο σχολείο*, μτφρ. Μαριλένα Καρρά, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2000

Βαρβούνης, Μ.Γ., *Η διδασκαλία του δημοτικού τραγουδιού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, εκδ. Σμίλη, Αθήνα 1998

Βιρβιδάκης, Σ., «Φιλοσοφία και/ή/ως Λογοτεχνία», *περιοδικό Cogito*, τευχ. 3, Ιούλιος 2005

Βώρος, Φ.Κ., *Η φιλοσοφία της εκπαίδευσης*, Αθήνα, Εκπαιδευτικός Σύνδεσμος, 1997

Γαραντούδης, Ε., Χατζηδημητρίου Σ., Μέντη, Θ., *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος», χ.χ.

Γεωργακοπούλου, Α., Γούτσος, Δ. *Κείμενο και Επικοινωνία*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2011

Γεωργιάδης, Ν., *Από το Βυζάντιο στο Μάρκο Βαμβακάρη*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1997

Γραμματάς, Θ., Τζαμαργιάς, Π., *Πολιτιστικές εκδηλώσεις στο σχολείο, Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, εκδ. Διάδραση, Αθήνα 2011

Γρηγοριάδης, Ν., *Αναγνώσεις Λογοτεχνικών Κειμένων*, εκδ. Κώδικας, Αθήνα 1992

Γρηγοριάδης, Ν., Καρβέλης, Δ., Μηλιώνης, Χ., Μπαλάσκας, Κ., Παγανός, Γ., Παπακώστας, Γ., *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Τεύχος Γ' Γ' Γενικού Λυκείου*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος», χ.χ.

Δημητρακοπούλου, Μ., Τζένου, Μ., Ανδρούτσος, Π., *Μουσική Β' Γυμνασίου βιβλίο μαθητή*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος», 2019

Δημητρακοπούλου, Μ., Τζένου, Μ., Ανδρούτσος, Π., *Μουσική Γ' Γυμνασίου βιβλίο μαθητή*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος», 2019

Διονυσίου, Ζ., «*Διδάσκοντας μελοποιημένη ποίηση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: με αφορμή τρία ποιήματα του Νίκου Γκάτσου*», εισήγηση στο Συνέδριο της Εταιρείας Κερκυραϊκών Σπουδών «Νίκος Γκάτσος, Κι αν θα διψάσεις για νερό θα στύψουμε ένα σύννεφο», Κέρκυρα 11-13/11/2022

Διονυσίου, Ζ., «*Συμβολή στη διδακτική της Μουσικής*», στο: *Ζητήματα Μουσικής Παιδαγωγικής* (επιμ. Παπαπαναγιώτου Ξ.), εκδ. ΕΕΜΕ, 2009, σ.σ. 267-295

Διονυσίου, Ζ., «*Η ανάπτυξη της δημιουργικότητας στη σχολική μουσική εκπαίδευση*», στο *Σχολική Μουσική Εκπαίδευση: Ζητήματα σχεδιασμού, μεθοδολογίας και εφαρμογών* (επιμ. Ζ. Διονυσίου & Σ. Αγγελίδου), σσ. 43–64, εκδ. Ε.Ε.Μ.Ε, Θεσσαλονίκη 2008

Διονυσίου, Ζ. και Χολστ-Γουάρχαφτ, Γ., *Ένα ταξίδι στο Ρεμπέτικο για μικρούς και μεγάλους*, εκδ. Faggotobooks, Αθήνα 2022

Ζεάκης-Γλυνιάς, Α., Παπαχρόνης, Ι., Σίμος, Ι., Φραγκούλη, Α., *Μουσική Α' Γενικού Λυκείου*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» χ.χ.

Θεοδωράκης, Μ., *Ανατομία της Μουσικής*, β' έκδοση, εκδ. Γνώσεις, Αθήνα 1990

Θεοδωράκης, Μ., «Λίγες σκέψεις γύρω από τη σχέση Λογοτεχνίας και Μουσικής», *περιοδικό η λέξη*, τευχ. 108, σ.115, Αθήνα 1992

Θεοδωράκης, Μ., *Μαχόμενη Κουλτούρα*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1982

Καραγιώργης, Ε., *Το ελληνικό τραγούδι του 20ου αιώνα, μια διδακτική προσέγγιση για το λύκειο*, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού, Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων, Λευκωσία 2001

Κασίτα, Μ., «Το δημοφιλές τραγούδι ως έκφραση της λαϊκής κουλτούρας» *περιοδικό Τετράδια Μαρξισμού*, τευχ. 7, καλοκαίρι 2018

Κοκκίδου, Μ., *Διδακτική της Μουσικής, νέες προκλήσεις, νέοι ορίζοντες*, εκδ. Faggotobooks, Αθήνα 2015

Κοκκίδου, Μ., «Διαθεματικά προγράμματα σπουδών. Γενική θεώρηση και προβληματισμοί», στο: *Τέχνη και διαθεματικές εφαρμογές*, (επιμ. Κοκκίδου Μ.) εκδ. Ωρίων, Αθήνα 2008

Κοκκίδου, Μ., *Μουσικό βίντεο. Οπτικοακουστική αφήγηση, Εργαλεία ανάλυσης, Εκπαιδευτικές εφαρμογές*, εκδ. Faggotobooks, Αθήνα 2019

Κουλουμπαρίτση, Α., Μουρατιάν, Ζ., *Σχέδια Εργασίας στην Τάξη και στην Πράξη*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2004

Κυριακίδης, Σ., *Το δημοτικό τραγούδι*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1990

Λεούση, Λ., *Ιστορία της Ελληνικής Μουσικής 2000πΧ-2000μΧ*, εκδ. Άγκυρα, Αθήνα 2003

Μακροπούλου, Ε, Βαρελάς, Δ. *Μουσική, το πιο συναρπαστικό παιχνίδι*, εκδ. Faggoto, Αθήνα, 2001

Ματσαγγούρας, Η., *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση, Εννοιοκεντρική αναπλαισίωση και Σχέδια Εργασίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2006

Μίκη Θεοδωράκη *Ιστορίες, εκπαιδευτικό υλικό*, έκδοση: Γ.Γ. Περιφέρειας Κρήτης, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Χανίων, Περιφερειακό Ταμείο Ανάπτυξης Κρήτης, Χανιά 2005

Μήτσης, Ν., *Διδακτική του Γλωσσικού μαθήματος, Από τη Γλωσσική Θεωρία στη Διδακτική Πράξη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2004

Μικρούτσικος, Θ., «Η μουσική δεν είναι όχημα κανενός», *περιοδικό η λέξη*, τευχ. 108, σ.118, Αθήνα 1992

Μόσχος, Κ., Κανδυλάκη, Μ., Τόμπλερ, Μ., *Ανθολόγιο Μουσικών Κειμένων, Α',Β',Γ' Γυμνασίου*, ΟΕΔΒ, Έκδοση Α', Αθήνα 2007

Μπαλάσκας, Κ., *Ταξίδι με το κείμενο, Προτάσεις για την ανάγνωση της λογοτεχνίας*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1990

Μπαλάσκας, Κ., *Ανάγνωση Λογοτεχνίας, Μελετήματα*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2001

Μπαμπινιώτης, Γ., *Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998

Μπασαντής, Δ., *Η ποίηση στο ελληνικό τραγούδι*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 2017

Μπενέκος, Δ., *Πολιτισμική παράδοση και Εκπαίδευση, Μορφωτική προσέγγιση-εκπαιδευτικές εφαρμογές*, εκδ. Τυπωθήτω Αθήνα 2006

Μυλωνάς, Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Τραγουδιού*, (3 τόμοι) Κέδρος, Αθήνα 1984, 1985, 1992

Ναρ, Λ., «Να βρω ξανά του νήματος την άκρη...» *Σχεδιάσμα ποιητικής βιογραφίας του Θανάση Παπακωνσταντίνου*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2022

Πανόπουλος, Β., *Η ποίηση στα βιβλία του Δημοτικού Σχολείου, Όψις και Μελοποιία*, εκδ. Μουσικός Οίκος Φίλιππος Νάκας, Αθήνα 2005

Παπαζαρής, Α. *Η μουσική στην εκπαιδευτική διαδικασία, Θέματα παιδαγωγικής της μουσικής, διδακτικής και μάθησης*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1991

Παπαζαρής, Α., κ.ά. *Διαθεματικές Δραστηριότητες με Άξονα τη Μουσική*, εκδ. Δίπτυχο, Αθήνα 2003

Παπαζαρής, Θ., *Μουσική μάθηση και Εκπαίδευση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1999

Παπαθανασόπουλος, Α., *Ανθρωπιστική Παιδεία*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1987

Περακάκη, Ε., *Σχεδιάζοντας το σχολικό μάθημα Μουσικής*, εκδ. Faggotobooks, Αθήνα 2008

Πεσκετζή, Μ., *Θεωρία της Λογοτεχνίας και νεοελληνική κριτική*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003

Πηγιάκη, Π., *Προετοιμασία, Σχεδιασμός και αξιολόγηση της Διδασκαλίας, Διδακτική μεθοδολογία*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1998

Ράσης, Σ., *Η ανθρωπιστική παιδεία στη σύγχρονη εκπαίδευση*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988

Σέρρη, Λ., *Δημιουργική μουσική αγωγή για τα παιδιά μας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003

Σμωλ, Κ., *Μουσική - Κοινωνία - Εκπαίδευση*, μτφρ. Μιχ. Γρηγορίου, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1983

Σπανός, Ι.Γ., *Διδακτική Μεθοδολογία τ. Α' Η διδασκαλία του ποιήματος*, Αθήνα 1998

Σπυρόπουλος, Η., *Λογοτεχνία και Παιδεία*, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 1991

Σταματάκος, Ι., *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, εκδ. Βιβλιοπρομηθευτική, Αθήνα 1994

Σταυρίδης, Μ., *Η μουσική στην εκπαίδευση, σύγχρονες τάσεις και αντιλήψεις*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2000

Σταυρίδης, Μ., Σκορδή, Μ., Χατζηγεωργίου-Λυμπουρή, Α., *Μουσική Α' Γυμνασίου βιβλίο μαθητή*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος», 2019

Σταύρου, Γ., «Διδακτικές προσεγγίσεις παραδοσιακών τραγουδιών», στο *Σχολική Μουσική Εκπαίδευση: Ζητήματα σχεδιασμού, μεθοδολογίας και εφαρμογών* (επιμ. Ζ. Διονυσίου & Σ. Αγγελίδου), σσ. 159–172, εκδ. Ε.Ε.Μ.Ε, Θεσσαλονίκη 2008

Συνέδριο του Σεριζί, *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας*, μτφρ. Ι. Ν. Βασιλαράκης, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1985

«τραγουδι» Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, τ.58. Αθήνα, 1996

Τσακρής, Π. *Διδασκαλία της Λογοτεχνίας, εφαρμοσμένη διδακτική μεθοδολογία*, εκδ. Α.Α.Λιβάνη, Αθήνα 2007

Τσεχερίδης, Σ., *Διδακτικό σενάριο, η αποτύπωση της διδακτικής πράξης*, εκδ. Μάτι, Κατερίνη 2018

ΥΠΕΘ, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, *Λογοτεχνία. Φάκελος υλικού-Δίκτυα κειμένων Γ' Γενικού Λυκείου*, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και εκδόσεων «Διόφαντος» χ.χ.

Φρυδάκη, Ε., *Η θεωρία της Λογοτεχνίας στην πράξη της διδασκαλίας*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2003

Χατζιδάκης, Μ., *Ο καθρέφτης και το μαχαίρι*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1995

Χρυσafίδης, Κ., *Βιωματική-Επικοινωνιακή Διδασκαλία, Η Εισαγωγή της Μεθόδου Project στο Σχολείο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2000

Χρυσosτόμου, Σ., *Η Μουσική στην Εκπαίδευση. Το δίλημμα της διεπιστημονικότητας*, εκδ. Παπαργηγoρίου-Νάκας, 4^η έκδοση, Αθήνα 2020

Chapman, H. L., *Διδακτική της τέχνης, προσεγγίσεις στην καλλιτεχνική αγωγή*, μτφρ. Ανδρέας Λαπουρτας κ.ά., εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1993

Gelbart, M., *The Invention of 'Folk Music' and 'Art Music': Emerging Categories from Ossian to Wagner*, Cambridge University Press, Cambridge 2007

Goleman, D., *Η συναισθηματική νοημοσύνη, Γιατί το EQ είναι πιο σημαντικό από το IQ*, μτφρ. Άννα Παπασταύρου, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2009

Lesky, A. *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Αγ. Τσοπανάκης, εκδ. αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990

Machlis, J., Forney, K. *Η Απόλαυση της Μουσικής, Εισαγωγή στην Ιστορία - Μορφολογία της Δυτικής Μουσικής*, μτφρ. Δημ. Πυργιώτης, εκδ. Faggotobooks, Αθήνα 1996

Nef, K., *Ιστορία της Μουσικής*, μτφρ./επιμ. Φοίβος Ανωγειανάκης, εκδ. Βότσης, Αθήνα 1985

Vitti, M., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003

Ηλεκτρονική

Αγγελιδάκη, Μ., «*Η συνομιλία των Τεχνών: η αξιοποίηση των Τεχνών στη διδασκαλία της Λογοτεχνίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*» διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Ρέθυμνο 2018

Διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/44603> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Αγγελιδάκη, Μ., «*Η διδακτική της Λογοτεχνίας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση: αντιφάσεις και προοπτικές*», εισήγηση στο 8^ο Πανελλήνιο Συνέδριο του ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ., 18-19 Νοεμβρίου 2016

Διαθέσιμο στο:

http://www.elliepek.gr/documents/8o_synedrio_eisigiseis/48%CE%91%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%B4%CE%AC%CE%BA%CE%B7.pdf

(ανακτήθηκε 20-3-23)

Ανδρικόπουλος, Χ., *Προτάσεις για τη χρήση της μουσικής στη διδασκαλία της ποίησης κ.κ.*

Διαθέσιμο στο: <http://users.sch.gr/bandrik/poisi.htm> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Αντύπας, Γ., «*Μετασχηματίζουσα μάθηση-Η Αισθητική εμπειρία της τέχνης στην εκπαίδευση*», περιοδικό «εκπ@ιδευτικός κύκλος», Τόμος 7, τεύχος 2, 2019

Διαθέσιμο στο: https://journal.educircle.gr/images/teuxos/2019/teuxos2/teyxos_7_2_6.pdf

(ανακτήθηκε 20-3-23)

Αντωνίου, Μ., Δετσούδη, Ζ., «*Λίγα τραγούδια θα σου πω*», ΕΚΠΑ, Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής, Αθήνα 2004

Διαθέσιμο στο:

http://reader.ekt.gr/bookReader/show/index.php?lib=EDULLL&item=908&bitstream=908_01#page/5/mode/1up (ανακτήθηκε 20-3-23)

Αραπάκη, Ξ., «Οι διαφορετικές σημασίες της διδακτικής των εικαστικών τεχνών», διαδικτυακό άρθρο

Διαθέσιμο στο:

<https://www.xarapaki.gr/el/wp-content/uploads/2013/07/%CE%93-13.-2002-%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%A0-%CE%94%CE%99%CE%91%CE%A6-%CE%A3%CE%97%CE%9C-%CE%94%CE%99%CE%94%CE%91%CE%9A%CE%A4.pdf> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Γανίτου, Κ., «Η λογοτεχνική θεωρία μέσα από τα Α.Π.Σ.-Δ.Ε.Π.Π.Σ. στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», εισήγηση σε διημερίδα του Πανεπιστημίου Θράκης, 19-20/10/2012.

Διαθέσιμο στο:

http://mareponticum.bscc.duth.gr/index_html_files/ganitou_prak_2.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

Δαμουτζίδου, Η., «Πέρα από τα κλασικά: Η αξιοποίηση της δημοφιλούς μουσικής και των μουσικών προτιμήσεων των μαθητών για τη διδασκαλία Μουσικής στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση» πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, Θεσσαλονίκη 2010

Διαθέσιμο στο: <https://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/14015> (ανακτήθηκε 20-3-23)

ΔΕΠΠΣ - ΑΠΣ Νεοελληνικής Λογοτεχνίας για το Γυμνάσιο.

Διαθέσιμο στο:

http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/4deppsaps_Logotexnias_Gymnasiou.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ Μουσικής.

Διαθέσιμο στο:

http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/13deppsaps_Mousikis.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

Διονυσίου, Ζ., « Το τραγούδι στο σχολείο μέσα από το ψηφιακό μουσικό αποθετήριο *Ευτέρπη*», *Μουσικοπαιδαγωγικά*, τεύχος 13, 2015, σσ. 9-26

Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/310247478_To_tragoudi_sto_scholeio_mesa_apo_t_o_Psephiako_Mousiko_Apotheterio_Euterpe (ανακτήθηκε 20-3-23)

Καγιαλής, Τ., «Η λογοτεχνία στη μέση εκπαίδευση. Ο ρόλος της θεωρίας», περ. *Εντευκτήριο*, τευχ. 26, 1994, σ.67-81

Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/profile/Tasos-Michailidis-2/publication/334251649_E_didaktike_tes_logotechnias_ston_21_o_aiona_prokleseis_oria_kai_problematismoi/links/5d1f33c4a6fdcc2462c1826e/E-didaktike-tes-logotechnias-ston-21-o-aiona-prokleseis-oria-kai-problematismoi.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

Καραγιώρας, Μ., *Το μουσικό βίντεο στο μάθημα της Μουσικής. Αρχές, κριτήρια και προτάσεις εφαρμογής*, μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Σχολή Κοινωνικών Ανθρωπιστικών Σπουδών και Τεχνών, Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, Θεσσαλονίκη Ιούνιος 2017

Διαθέσιμο στο:

<https://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/21781> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Καρούμπαλη, Ε., *Η διδασκαλία των σύγχρονων δημοφιλών τραγουδιών υπό το πρίσμα της μετασχηματιστικής παιδαγωγικής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: We can do better*. Εισήγηση στο 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εκπαίδευση στον 21ο αιώνα: Ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, της δημιουργικότητας και της καινοτομίας. Πρακτικά Συνεδρίου Τόμος Β' Αθήνα 2021

Διαθέσιμο στο: <https://www.academia.edu/48855564> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Καρούμπαλη, Ε., «*Η μουσική που ακούν οι έφηβοι/ες στην Ελλάδα και το μάθημα της Μουσικής στο Γυμνάσιο: μια σχέση υπό διαπραγμάτευση*», 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο:

«Κοινωνία και Σχολείο, μια σχέση υπό διαπραγμάτευση», Χερσόνησος Κρήτης, Ιανουάριος 2016.

Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/324224572_E_mousike_pou_akoun_oi_epheboies_sten_Ellada_kai_to_mathema_tes_Mousikes_sto_Gymnasio_mia_schese_ypo_diapragmateus_e (ανακτήθηκε 20-3-23)

Καρούμπαλη, Ε., *Σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις στη διδασκαλία σύγχρονων δημοφιλών τραγουδιών στην εκπαίδευση. Το παράδειγμα της διδασκαλίας του τραγουδιού Whatever it takes των Imagine Dragons*. Συνεδριακό και Πολιτιστικό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα 12-13 Απριλίου 2019

Διαθέσιμο στο: <https://www.academia.edu/42042067/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Κατσαρίδου, Μ., «*Η μέθοδος της δραματοποίησης στη διδασκαλία της Λογοτεχνίας*», διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Θεσσαλονίκη 2011

Διαθέσιμο στο:

https://www.academia.edu/54520960/%CE%97_%CE%BC%CE%AD%CE%B8%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%82_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%B4%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82_%CF%83%CF%84%CE%B7_%CE%B4%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AF%CE%B1_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%AF%CE%B1%CF%82 (ανακτήθηκε 20-3-23)

Κατσίμπουρα, Ε., «*Διδασκαλία της Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο και διαθεματικότητα*», μεταπτυχιακή εργασία, ΑΠΘ Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Θεσσαλονίκη Οκτώβριος 2009

Διαθέσιμο στο:

<http://ikee.lib.auth.gr/record/114503/files/katsimpoura.pdf> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Κουρκούλη, Ε., & Κοκκίδου, Μ. «Κριτική σκέψη και μουσική εκπαίδευση: έρευνα δράσης». Στο Θ. Ράπτης & Δ. Κόνιαρη (Επιμ.), Μουσική Εκπαίδευση και Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί. Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε. (σσ. 23–30). Θεσσαλονίκη 2019.

Διαθέσιμο στο:

https://www.eeme.gr/images/stories/documents/dkoniari/8th_Conference_2018/Keimena_Prakt_2018/1%CE%B1%CE%91%CE%91%CE%9A%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%BF%CF%8D%CE%BB%CE%B7%CE%9A%CE%BF%CE%BA%CE%BA%CE%AF%CE%B4%CE%BF%CF%85_23-30.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

Κτενιαδάκη, Α., *Το μάθημα της Μουσικής στην ελληνική γενική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση σήμερα*, μεταπτυχιακή εργασία, ΑΠΘ, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Θεσσαλονίκη Ιούνιος 2008

Διαθέσιμο στο: <http://ikee.lib.auth.gr/record/112799/files/KTENIADAKH.pdf> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Κωνσταντακοπούλου, Α., *Η θέση και ο ρόλος του τραγουδιού στην εκπαιδευτική πράξη*, Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική ηλικία. Αθήνα, 2012

Διαθέσιμο στο:

<https://nemertes.library.upatras.gr/server/api/core/bitstreams/baf88f56-1bbf-4b09-8bd7-3c163399ec4b/content> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Κωτόπουλος, Τ., «Πράξη και διδασκαλία της Δημιουργικής Γραφής στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα», Πρακτικά Ε' Επιστημονικού Συνεδρίου «Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014), οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία», Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014, Α, σελ. 801-822. Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών

Διαθέσιμο στο: <http://users.uowm.gr/tkotopou/index.php/home-gr/8-greek-language/86-publication-075> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Μανέλας, Β., *Η θέαση των ορεινών περιοχών μέσα απ' την ελληνική δισκογραφία 2000-2021*
Διαθέσιμο στο: http://mountains.ntua.gr/sites/default/files/manelas_vasilis.pdf
(ανακτήθηκε 20-3-23)

Μιχαηλίδης, Τ., «Η διδακτική της λογοτεχνίας στον 21^ο αιώνα: προκλήσεις, όρια και προοπτικές», περ. *Εκπαιδευτική Επικαιρότητα*, τόμος Β', τεύχ. 5 (2018), σ.3-14.
Διαθέσιμο στο:
https://www.researchgate.net/profile/Tasos-Michailidis-2/publication/334251649_E_didaktike_tes_logotechnias_ston_21_o_aiona_prokleseis_oria_kai_problematismoi/links/5d1f33c4a6fdcc2462c1826e/E-didaktike-tes-logotechnias-ston-21-o-aiona-prokleseis-oria-kai-problematismoi.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

Μιχαηλίδου, Μ., «*Η μουσική και το τραγούδι στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας*», διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Δ. Μακεδονίας, Τμήμα Νηπιαγωγών, Φλώρινα 2018
Διαθέσιμο στο:
<https://dspace.uowm.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/1003/%ce%9c%ce%b9%cf%87%ce%b1%ce%b7%ce%bb%ce%af%ce%b4%ce%bf%cf%85%20%ce%9c%ce%b1%cf%81%ce%af%ce%b1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Μουντάνου, Ρ., «Η λογοτεχνία στο σχολείο. Απόλαυση ή τραύμα;» εισήγηση στο «Η Νεοελληνική Λογοτεχνία σήμερα. Κοινωνία και Εκπαίδευση». Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 28-30 Νοεμβρίου 2013, σ.205-216.
Διαθέσιμο στο:
http://tonephil.phil.uoa.gr/fileadmin/phil.uoa.gr/uploads/Tomeas_MNEF/istoselida_tnf/pdf_is_toselida_tnf/_Proceedings_LitSoc_2013_2015.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

Παναγιωτάκου, Χ., & Παγγέ Τ., «Η διδακτική της μουσικής με τη χρήση Νέων Τεχνολογιών σε μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης», 2015, Επι στημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 4, 25–36.

Διαθέσιμο στο:

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/jret/article/view/8702/8958>

(ανακτήθηκε 20-3-23)

Παντίδου, Γ., *Κριτικές Προσεγγίσεις της διδασκαλίας της Ποίησης με τη συνδρομή των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνιών*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Βόλος 2018.

Διαθέσιμο στο:

<https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/49241/18055.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Παπαγεωργίου, Α., *Στίχοι σε άνω τελεία, ζωή σε play back... Εκδοχές στιχουργίας στο ελληνικό τραγούδι. Δοκιμή ερμηνείας*, ηλ. εφημερίδα «faretra», 13 Μαΐου 2017

Διαθέσιμο στο:

<https://faretra.info/2017/05/13/stichoi-ano-teleia-zoi-play-back-ar-papageorgiou/>

(ανακτήθηκε 20-3-23)

Παπαπαναγιώτου, Ξ., Εφηβεία, μουσική και εκπαίδευση, περ. *Μουσικοπαιδαγωγικά*, Τεύχος 1, 2004, σ.σ. 34-48.

Διαθέσιμο στο:

<https://www.eeme.gr/images/stories/downloads/vol%201%20papapanagiotou.pdf>

(ανακτήθηκε 20-3-23)

Περακάκη, Ε., «Από τη μουσική στη ζωγραφική και από τη ζωγραφική στη μουσική: Όταν μαθητές Γυμνασίου δημιουργούν», εισήγηση στο συνέδριο «Τέχνη & Εκπαίδευση: Διδακτικές και Παιδαγωγικές προσεγγίσεις στο Σχολείο του 21ου αιώνα» Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής

[E%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%93%CE%BB%CF%8E%CF%83%CF%83%CE%B1%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%93%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B5%CE%AF%CE%B1%20%E2%80%94%20%CE%93%CF%85%CE%BC%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B9%CE%BF.pdf](https://www.academia.edu/17207383/%CE%A4%CE%BF_%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%BF_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CF%84%CE%BF_%CE%BB%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CF%8C_%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BF%CF%8D%CE%B4%CE%B9_%CE%BC%CE%AD%CF%83%CE%B1_%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD_%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%BF_%CE%BF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%BF%CE%B9_%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%B8%CE%BC%CE%BF%CE%AF) (ανακτήθηκε 20-3-23)

Σκουλάς, Κ., «*Το έντεχνο και το λαϊκό ελληνικό τραγούδι μέσα στον χρόνο (ορισμένοι σταθμοί)*». Ομιλία στο Ηράκλειο στις 18-8-2015.

Διαθέσιμο στο:

https://www.academia.edu/17207383/%CE%A4%CE%BF_%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%BF_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CF%84%CE%BF_%CE%BB%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CF%8C_%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BF%CF%8D%CE%B4%CE%B9_%CE%BC%CE%AD%CF%83%CE%B1_%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD_%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%BF_%CE%BF%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%BF%CE%B9_%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%B8%CE%BC%CE%BF%CE%AF (ανακτήθηκε 20-3-23)

Σούκα-Σίμου, Α., *Εφαρμογές τραγουδοποιίας στην οργανική διδασκαλία*, στο Μουσική Εκπαίδευση και Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί (επιμ. Θ. Ράπτης & Δ. Κόνιαρη), Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε., σσ. 608–616, Θεσσαλονίκη 2019, Διαθέσιμο στο:

https://www.eeme.gr/images/stories/documents/dkoniari/8th_Conference_2018/Keimena_Prakt_2018/4%CE%A4%CE%A1%CE%A4_%CE%A3%CE%BF%CF%8D%CE%BA%CE%B1-%CE%A3%CE%AF%CE%BC%CE%BF%CF%85_608-616.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

Στρόφαλης Μ., Νικήτας Α., Χατζηνικολάου Χ., Λαμπροπούλου Ο., Λαμπροπούλου Σ., Ψαρρός Α., Γαλανός Γ. *Ελληνική Μουσική*. Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων (ΙΔΕΚΕ), 2008

Διαθέσιμο στο: <https://www.openbook.gr/elliniki-mousiki/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Τσερίκης, Π., *Προς μια κοινωνιολογία του έντεχνου λαϊκού. Οι απαρχές και οι σημασίες του είδους*, διδακτορική διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Κέρκυρα 2014

Διαθέσιμη στο:

<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/35685> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Υ.ΠΑΙ.Θ., Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, *Πρόγραμμα Σπουδών στα Θρησκευτικά Λυκείου (ΦΕΚ 2105/19-6-2017) Οδηγός Εκπαιδευτικού*, Αθήνα 2017

Διαθέσιμο στο:

<https://www.scribd.com/document/391490153/Anatheorimenos-Odigos-Ekpaideytikou-Lykeiou-07-09-2017-pdf>

(ανακτήθηκε 20-3-23)

Υ.ΠΑΙ.Θ., Υ.Α. αριθμ. 94236/ΓΔ4/2021, ΦΕΚ 3567/Β/4-8-2021 («Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών για τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων όλων των τύπων σχολικών μονάδων, Νηπιαγωγείων, Δημοτικών και των Γυμνασίων»).

Διαθέσιμη στο:

<https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/protobathmia-ekpaideuse/upourgike-apophase-94236-gd4-2021.html> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Υ.ΠΑΙ.Θ., εγκύκλιος Φ8/105357/Δ4: «Προϋποθέσεις λειτουργίας Α΄ και Β΄ τάξης ΕΠΑ.Λ. για το σχ. έτος 2016-17»

Διαθέσιμη στο: https://blogs.sch.gr/andratha/files/2014/10/Proypo9_Leit_Tmhmatwn_A-B_EPAL-ZDD_2016-17.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

ΦΕΚ 167/Α/30-9-1985, Νόμος 1566/1985

Διαθέσιμο στο:

https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2018/EPAL_N_1566_1985.pdf

(ανακτήθηκε 20-3-23)

ΦΕΚ 303 και 304/13-3-2003

«Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (ΔΕΠΠΣ) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) Δημοτικού-Γυμνασίου»

Διαθέσιμο στο:

<http://www.pi-schools.gr/download/programs/depps/fek303.pdf> (ανακτήθηκε 20-3-23)

ΦΕΚ 211/11-11-2016 «Περί σχολικού και διδακτικού έτους και της αξιολόγησης των μαθητών του Γυμνασίου»

Διαθέσιμο στο:

https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/%CE%A0%CE%94_126_2016_%CE%A6%CE%95%CE%9A_%CE%91_211.pdf (ανακτήθηκε 20-3-23)

ΦΕΚ 1562/27-6-2011 - Αριθμ.70001/Γ2 «Πρόγραμμα Σπουδών για τα μαθήματα Αρχαία Ελληνική Γλώσσα και Γραμματεία, Νέα Ελληνική Γλώσσα και Νέα Ελληνική Λογοτεχνία της Α΄ τάξης Γενικού Λυκείου»

Διαθέσιμο στο:

<https://edu.klimaka.gr/arxeio/nomothesia-fek/fek-1562-2011-programma-spoudwn-arxaia-nea-ellinika-logotexnia-a-taxis-klimaka.pdf> (ανακτήθηκε 20-3-23)

ΦΕΚ 5769/10-12-2021 τ. Β΄ «Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Λογοτεχνίας των Α΄, Β΄ και Γ΄ τάξεων Γενικού Λυκείου»

Διαθέσιμο στο:

<https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/deutero bathmia-ekpaideuse/upourgike-apophase-158779-d2-2021.html> (ανακτήθηκε 20-3-23)

ΦΕΚ 5938, τ.Β΄, 16-12-21 (Πρόγραμμα Σπουδών Μουσικής Γυμνασίου).

Διαθέσιμο στο:

<https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/deutero bathmia-ekpaideuse/upourgike-apophase-162322-d2-2021.html> (ανακτήθηκε 20-3-23)

ΦΕΚ 629/23-10-1992 (Υ.Α. Γ2/4867/1992 για την υλοποίηση σχολικών δραστηριοτήτων).

Διαθέσιμο στο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/ya-g2-4867-1992.html>
(ανακτήθηκε 20-3-23)

Φραγκαντώνη, Μ., «*Η στιχουργική του Θ. Παπακωνσταντίνου ως μέσο ποιητικής έκφρασης*», «Πρακτικά 3ου Διεθνούς Συνεδρίου Δημιουργικής Γραφής», Κέρκυρα 6-8 Οκτωβρίου 2017. Διαθέσιμο στο: <https://www.openbook.gr/praktika-3oy-diethnoys-synedrioy-dimioyrgikis-grafis/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Χλωπτσιούδης, Δ. *Η διδασκαλία της Λογοτεχνίας ως καλλιτεχνικό αντικείμενο*, άρθρο στην ιστοσελίδα «Τοβιβλίο.net», 19 Μαρτίου 2014

Διαθέσιμο στο: :

<https://tovivlio.net/%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BD%CE%B5%CE%BF%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%84%CE%B5/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Abrahams, F., "The Application of Critical Pedagogy to Music Teaching and Learning," *Visions of Research in Music Education*: Vol. 6 , Article 6, 2005.

Διαθέσιμο στο: <https://opencommons.uconn.edu/vrme/vol6/iss1/6> (ανακτήθηκε 5-2-23)

Boal-Palheiros, G., & Hargreaves, D., Listening to music at home and at school, *British Journal of Music Education*, 18(2), 2001, 103-118.

Διαθέσιμο στο:

https://www.academia.edu/55386188/Listening_to_music_at_home_and_at_school
(ανακτήθηκε 20-3-23)

Heyning, L., “I can’t sing!” The concept of teacher confidence in singing and the use within their classroom. *International Journal of Education & the Arts*, 12(13), 2011

Διαθέσιμο στο: <http://www.ijea.org/v12n13/v12n13.pdf> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Kaschub, M., «Defining Emotional Intelligence in Music Education», *Arts Education Policy Review*, Volume 103 (5), 2002

Διαθέσιμο

στο:

https://www.researchgate.net/publication/240538858_Defining_Emotional_Intelligence_in_Music_Education (ανακτήθηκε 20-3-23)

Welch, G.F., Singing as communication, στο *Musical Communication* (eds. D. Miell, R. MacDonald, & D. Hargreaves), pp 239-259, 200, New York: Oxford University Press.

Διαθέσιμο στο:

https://www.academia.edu/32557169/Singing_as_communication (ανακτήθηκε 20-3-23)

Welch, G., *The Benefits of Singing for Adolescents*, διαδικτυακό άρθρο.

Διαθέσιμο στο:

https://www.researchgate.net/publication/273427833_The_Benefits_of_Singing_for_Adolescents (ανακτήθηκε 10-2-23)

Zaccagni, G., *Θανάσης Παπακωνσταντίνου: ισορροπώντας στο μεταίχμιο μεταξύ συνέχειας και ασυνέχειας της λαϊκής παράδοσης* Ανακοίνωση σε συνέδριο, 2018

Διαθέσιμο στο:

https://www.academia.edu/71595884/%CE%98%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82_%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85

(ανακτήθηκε 20-3-23)

Επίσης διαθέσιμο στο:

<https://www.lavart.gr/thanasis-papakonstantinou-isorropontas-sto-metaichmio-metaksy-synecheias-kai-asynecheias-tis-laikis-paradosis/>

(ανακτήθηκε 20-3-23)

ΙΣΤΟΓΡΑΦΙΑ

«Αγιώτικα νέα», ηλεκτρονική εφημερίδα του Μ.Π.Σ Αγιωτών «Μ.Δάλλας»
(συνέντευξη Θ.Π.):

https://agiotika.blogspot.com/2013/07/blog-post_1767.html (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Αέρας Πεχλιβάνης», (βιογραφικά του Θ.Π.):

http://thanasis-papakonstantinou.blogspot.com/p/blog-page_2496.html (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Βικιλεξικό» (λήμματα couplet, refrain):

<https://el.wiktionary.org/wiki/%CE%92%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%BB%CE%B5%CE%BE%CE%B9%CE%BA%CF%8C:%CE%9A%CF%8D%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%A3%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CE%B4%CE%B1> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Δόμνα Σαμίου» (προσωπική ιστοσελίδα):

<https://www.domnasamiou.gr/?i=portal.el.songs&id=458> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«ΕΕΜΕ» (η ιστοσελίδα της «Ελληνικής Ένωσης για τη Μουσική Εκπαίδευση»):

<https://www.eeme.gr/euterpe.html> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Ελευθερία», εφημερίδα (2 συνεντεύξεις Θ.Π.):

<https://www.eleftheria.gr/%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82/item/283851-%C2%AB%CE%B7-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CE%B3%CF%81%CE%B9%CF%8C%CF%87%CE%BF%CF%81%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%86%CF%85%CF%84%CF%81%CF%8E%CE%BD%CE%B5%CE%B9->

http://www.eleftheria.gr/m/%CF%80%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%BF%CF%8D%C2%BB.html?fbclid=IwAR1YrCXEpCK_3wdF4_Ae4oEAeEz7LBjNtwSYXlPzPFKmtJmtBeCJlxeQYi4

και

<https://www.eleftheria.gr/m/%CF%80%CF%81%CF%8C%CF%83%CF%89%CF%80%CE%B1/item/192009-%C2%AB%CE%B7-%CE%AC%CF%81%CF%87%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B1-%CF%84%CE%AC%CE%BE%CE%B7-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BC%CE%AC-%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B5%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CF%81%CF%8C%CE%BB%CE%BF-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B5%CE%AF%CF%87%CE%B1%CE%BD-%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%AC-%CE%BF%CE%B9%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CF%89%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%BF%CE%AF-%CE%B5%CE%B3%CF%8E-%CE%B1%CF%85%CF%84%CF%8C-%CE%B4%CE%B5%CE%BD-%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%AD%CF%87%CE%BF%CE%BC%CE%B1%CE%B9%C2%BB.html>

(ανακτήθηκαν 20-3-23)

«Ε.Κ.Π.Α» (ποίημα Ν.Χικμέτ)

http://users.uoa.gr/~nektar/arts/poetry/nazim_hikmet_poems.htm#%CE%A4%CE%91_%CE%A4%CE%A1%CE%91%CE%93%CE%9F%CE%A5%CE%94%CE%99%CE%91_%CE%A4%CE%A9%CE%9D_%CE%91%CE%9D%CE%98%CE%A1%CE%A9%CE%A0%CE%A9%CE%9D (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Εμπρός», εφημερίδα (άρθρο για τον Θ.Π.):

<https://empros.gr/2014/04/%16-3/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Ευγενία Καρούμπαλη» (προσωπική ιστοσελίδα):

<https://blogs.sch.gr/jennykaroumpali/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Ευτέρπη» (η ιστοσελίδα του αποθετηρίου):

<http://euterpe.mmb.org.gr/euterpe/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Η Καθημερινή» (άρθρο Απ. Λακασά):

https://www.kathimerini.gr/society/561824503/nea-programmata-spydon-me-stoichima-ti-filanagnosia/?fbclid=IwAR1aUdu0odC_xTIpTj6FBAau1ZkJx3o1flf_zycQEmEVMny99DE-Nh4NXFg

(ανακτήθηκε 20-3-23)

«Η Καθημερινή» (άρθρο Τ. Θεοδωρόπουλου):

https://www.kathimerini.gr/opinion/561989695/na-katargithe-i-didaskalia-tis-logotechnias/?fbclid=IwAR14aurlvpb6bmDqnMIzHnKUPtq1eYKhkuGrxuYJldX7qPSnLj6Wy_oDNkU (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Θανάσης Παπακωνσταντίνου» (το επίσημο «κανάλι» του Θ.Π. στο Youtube:

<https://www.youtube.com/c/ThanasisPapakonstantinou/videos> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Θανάσης Παπακωνσταντίνου» (λογαριασμός για τον Θ.Π. στο facebook):

<https://www.facebook.com/ThanasisPapakonstantinou>, (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Κοιλάδα των Τεμπών» (ιστοσελίδα φίλων του Θ.Π.):

<https://www.koiladatwntempwn.gr/biography> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Μαρία Κάππου (προσωπική ιστοσελίδα):

<https://mariakappou.gr/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Μαμαλιόγκας Ι.» (προσωπική ιστοσελίδα):

<https://erourem.blogspot.com/2021/03/5-technikes-gia-tragoudia-sta-thriskeftika.html>

(ανακτήθηκε 20-3-23)

«Μεγάλη Μουσική Βιβλιοθήκη “Λίλιαν Βουδούρη”»:

<https://mmb.org.gr/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Μετρονόμος», περιοδικό τευχ.39, Οκτ.-Δεκ. 2010 (συνέντευξη Θ.Π.):

https://www.mousikaproastia.gr/2011/03/blog-post_27.html (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Ο Θανασάρας μας» (λογαριασμός για τον Θ.Π. στο facebook):

<https://www.facebook.com/othanasarasmas/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Πρωτέας», ψηφιακό αποθετήριο (σενάριο Μαρίνας Αρετάκη):

<http://proteas.greek-language.gr/scenario.html?sid=3928> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα» (λήμμα «τραγούδι»):

https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BF%CF%8D%CE%B4%CE%B9&dq

(ανακτήθηκε 20-3-23)

«Το Βήμα» (συνέντευξη Δ.Σαββόπουλου):

<https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/dionysis-sabbopoylos/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Τοβιβλίονet» (άρθρο Α.Αντωνίου «Ποίηση ή στίχος»):

<https://tovivlio.net/%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%AE-%CF%83%CF%84%CE%AF%CF%87%CE%BF%CF%82/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Π.Ι. (πρόγραμμα «Μελοποιημένη ποίηση»)

<http://www.pi-schools.gr/programs/seppe/ppe/Politismos/ppe69.htm> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Στίχος» (βιογραφικά Θ.Π.):

<https://stixos.eu/%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B7%CE%BD%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%AE%CF%82/%CE%B8%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85/>

(ανακτήθηκε 20-3-23)

«Τραγουδώντας ελληνικά με τα τραγούδια της Μαρίζας Κωχ» (η ιστοσελίδα του αποθετηρίου):

<https://singinggreek.music.ionio.gr/s/el/page/welcome?fbclid=IwAR3NdV9yxApAOIUkRzNIzQigmcXgi2ZWLxzJwF9Uv4UuGyAJNrRUJO7Obc> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Φιλελεύθερος», εφημερίδα (συνέντευξη Θ.Π.):

https://philenews.com/politismos/prosopa/article/1176191?fbclid=IwAR2AJrlEJQH5jdbrYN2Oa26ePr7TEKpBnJ9HqHamy-LNHnRexOHV7_X8r_I (ανακτήθηκε 20-3-23)

«avopolis» (μουσική ιστοσελίδα):

<https://www.avopolis.gr/live/live-international/36117-2011-03-06-10-41-47-sp-647294809>
(ανακτήθηκε 20-3-23)

<http://www.bookbar.gr/nobel-logotexnias-ston-omiriko-bob-dylan/classic-drinks/classic-drinks-news> (ανακτήθηκε 20-3-23)

<https://bookpress.gr/stiles/eponimos/9517-glossa-kai-poiitiki-sti-stixourgia-tou-thanasi-papakonstantinou-logginidis> (ανακτήθηκε 20-3-23)

<https://criticism.gr/iliopetra-tou-thanasi-papakonstantinou/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

<https://www.discogs.com/artist/2045324-%CE%98%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82->
(ανακτήθηκε 20-3-23)

<https://www.greekstixoi.gr/stixoi/%CF%84%CE%B9-%CE%BA%CE%B9-%CE%B1%CE%BD-%CE%BC%CE%B5-%CF%81%CE%AF%CE%BE%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%B5%CE%BB%CE%AF-1964/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

<https://www.greekstixoi.gr/stixoi/%cf%84%cf%81%ce%b1%ce%b3%ce%bf%cf%8d%ce%b4%ce%b9-%ce%b3%ce%b5%ce%bd%ce%b5%ce%b8%ce%bb%ce%af%cf%89%ce%bd-1988/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«greeklyrics»: τραγούδι «Είναι αρρώστια τα τραγούδια» (στίχοι Μ.Ελευθερίου)
<https://www.greeklyrics.gr/stixoi/ein-arrwstia-ta-tragoudia/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Iskra» (συνέντευξη Θ.Π.):
<https://iskra.gr/%CE%B8%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%BD-%CE%B2%CE%AC%CE%B6%CF%89-%CE%B3%CE%B9/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«lifo» (συνέντευξη Λ. Νικολακοπούλου):
<https://www.lifo.gr/proswpa/athenians/i-lina-nikolakopoyloy-einai-ayto-poy-nomizeis-enas-yperohos-anthropos> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«monopolis» (άρθρο της Στέλλας Χαραμή «Παιδεία, χωρίς καλλιτεχνική εκπαίδευση, γίνεται;»)
<https://www.monopoli.gr/2020/07/08/istories/art-culture-sub/400076/paideia-xoris-kallitexniki-ekpaideysi-ginetai/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«mountains.ntua.gr» ιστοσελίδα του ΔΠΜΣ «Περιβάλλον και Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών», του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου (η συνέντευξη του Θ.Π.):
<http://mountains.ntua.gr/el/conte nt/%CE%BF-%CE%B8%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85-%CE%BC%CE%B9%CE%BB%CE%AC-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%C2%AB%CF%84%CE%B1-%CF%88%CE%B7%CE%BB%CE%AC-%CF%84%E2%80%99-%CE%B1%CF%80%CE%AC%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1->

https://www.facebook.com/Oneman.gr/?fbclid=IwAR0DiC355E5PYjZxSRv5r_dWz2_spY3aRgM42glXHs1QHz4mb02y01Qqlo

(ανακτήθηκε 20-3-23)

«Oneman» (άρθρο για «Βραχνό προφήτη»):

<https://www.oneman.gr/afieromata/o-vraxnos-profitis-itan-i-anastatosi-pou-eixame-apoliti-anagki/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«ogdoo» (άρθρο για τον Θ.Π.):

<https://www.ogdoo.gr/prosopa/afieromata/i-idiaiteri-periptosi-tou-thanasi-papakonstantinou> (ανακτήθηκε 20-3-23)

και άρθρο του Λ. Παπαδόπουλου («Τραγουδοποιός. Μια επινόηση του Μ.Χατζιδάκι»)

<https://www.ogdoo.gr/apopseis/tragoydopoios-mia-epinoisi-toy-xatzidaki>

(ανακτήθηκε 20-3-23).

«parallaxi» (συνέντευξη Θ.Π.):

<https://parallaximag.gr/thanasis-papakonstantinou-eimai-eaftos-mou-oute-star-oute-krithar-88865> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«paratiritis-news», εφημερίδα «Παρατηρητής της Θράκης» (συνέντευξη Θ.Π.):

<https://www.paratiritis-news.gr/news/thanasis-papakonstantinou-i-techni-erchetai-na-kanei-oikeio-to-anoikeio/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«Patrasevents» (συνέντευξη Θ.Π.):

<https://web.archive.org/web/20140703161643/http://www.patrasevents.gr/article/73637-thanasis-papakonstantinou> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«politic.gr» (ρεπορτάζ για μνημόσυνο Γρηγορόπουλου):

<https://politic.gr/eidiseis/ellada/apo-ta-oraia-tis-chthesinis-imeras-to-aeriko-sto-mnimeio-tou-grigoropoulou-vid/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«3pointmagazine» (οι στίχοι του ποιήματος «Ηλιόπετρα» του Οκτάβιο Πας):

<https://3pointmagazine.gr/%CE%B7%CE%BB%CE%B9%CF%8C%CF%80%CE%B5%CF%84%CF%81%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BF%CE%BA%CF%84%CE%AC%CE%B2%CE%B9%CE%BF-%CF%80%CE%B1%CF%82/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«provocateur» (συνέντευξη του Θ.Π.):

<https://provocateur.gr/manners/16034/o-thanashs-papakwnstantinoy-tha-eprepe-na-didasketai-sta-sxoleia> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«rocking» (συνέντευξη Θ.Π.):

<https://www.rocking.gr/guides/buyers-guide-thanasis-papakonstantinou/32642>
(ανακτήθηκε 20-3-23)

«tralala» (συνέντευξη Θ.Π.):

<https://www.tralala.gr/mousikes-biografies-thanashs-papakonstantinou/> (ανακτήθηκε 20-3-23)

«tvxs» (συνέντευξη Θ.Π.):

<https://tvxs.gr/news/moysiki/o-th-papakonstantinoy-sto-tvxsg-mia-synenteyksi-kai-dyo-ntokoymenta-gia-ti-sxesi-toy-m?fbclid=IwAR0Fxiy0kmd1LpOPHXNekcAavI8CdxmInuZhhdwnu3r7pdV8rQadWRGJK7g>
(ανακτήθηκε 20-3-23)

«Youtube» (συνεντεύξεις Θ.Π.):

https://www.youtube.com/results?search_query=%CE%98%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82+%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85+%CE%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CE%BD%CF%84%CE%B5%CF%8D%CE%BE%CE%B5%CE%B9%CF%82 (ανακτήθηκε 20-3-23)

«vice» (συνέντευξη Θ.Π.):

<https://www.vice.com/el/article/9kzgga/o-8anashs-papakwnstantinoy-den-kanei-ton-gelwtopoio-ths-arxoyas-ta3hs> (ανακτήθηκε 20-3-23)

Wikipedia (βιογραφικά Θ.Π.):

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%98%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CE%B7%CF%82_%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%BA%CF%89%CE%BD%CF%83%CF%84%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%85
(ανακτήθηκε 20-3-23)